

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
ПРАВО

Випуск 73

— *Частина 2* —

Ужгород, 2022

*Журнал включено до категорії «Б» щодо видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук
(Наказ МОН України від 26.11.2020 № 1471 Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 26 листопада 2020 року та внесення змін до наказів Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 року № 886, від 24 вересня 2020 року № 1188).*

*Науковий вісник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)*

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Бисага Юрій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Белов Дмитро Миколайович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Заборовський Віктор Вікторович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу, директор НДІ теорії та практики правосуддя юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

Белова Мирослава Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Берч Вероніка Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Бисага Юрій Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін Карпатського університету ім. Августина Волошина;

Булеца Сібілла Богданівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гаразонич Олександр Васильович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського права та господарського процесу Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Гомонай Василь Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Греца Ярослав Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Дешко Людмила Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Жежихова Мартина – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й.Шафарика (м. Кошице, Словачька Республіка);

Ковач Юліус – доктор юридичних наук, професор, проректор Паневропської високої школи (м. Братіслава, Словачька Республіка);

Кучарик Рудольф – доктор філософії (Словачька Республіка);

Лазур Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Манзюк Василь Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Менджул Марія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Мраз Станіслав – доктор юридичних наук, професор, ректор Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словачька Республіка);

Ондрова Юлія – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й. Шафарика (м. Кошице, Словачька Республіка);

Палінчак Микола Михайлович – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Рогач Іван – кандидат юридичних наук, доцент, юридичний факультет Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словачька Республіка);

Рогач Олександр Янович – доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Фрідманський Роман Михайлович – кандидат юридичних наук, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Чечерський Віктор Іванович – доктор юридичних наук, офіс Генерального прокурора.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 9 від 25.10.2022 р.**

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія KB № 21500-11300P,
видане Державною реєстраційною службою України 24.11.2014 р. Офіційний сайт видання: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/>

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Барікова А.А. ВПЛИВ ПУБЛІЧНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ПРИНЦИПУ СТАБІЛЬНОСТІ.....	7
Галушко О.І. ГІДНИЙ РІВЕНЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ.....	12
Дрофич Ю.В. ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	18
Єрохіна Н.А. КВАЛІФІКАЦІЯ ІНФОРМАЦІЇ ТА ЗОБРАЖЕНЬ ЯК РЕКЛАМИ: КРИТЕРІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА СУДОВОЮ ПРАКТИКОЮ.....	27
Кирюха К.І. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	32
Кройтор О.М. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	38
Куйбіда А.А. ФОРМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	43
Легеза Є.О., Белов Д.М., ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ УКРАЇНИ.....	51
Лук'янова Г. ОСОБЛИВОСТІ ЗАРОДЖЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КООРДИНАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ ПЕРІОДУ КИЇВСЬКОЇ РУСИ.....	57
Лютіков П.С., Турчак А.М. ПРОЦЕДУРА ПРИЙНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО АКТУ ЯК УМОВА ЙОГО ПРАВОМІРНОСТІ.....	62
Мищук І.В. ПРИНЦИПИ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ТА НЕВІДВОРОТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ КАРАНТИНУ.....	69
Моргун Н.С., Марчевський С.В., Шевчук О.О. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ.....	74
Степанова Ю. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ПРАЦІВНИКАМИ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	81

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Кельман М.С. ЛІНІЯ ФРОНТУ ПО НАШОМУ ЖИТТЮ.....	88
Сиводєд І.С. ЗМІНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ З ПОЧАТКУ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РФ В 2014 ТА ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ З ЛЮТОГО 2022 РОКУ В УКРАЇНІ.....	93
Сидорук І. САНКЦІЇ ТА ПОКАРАННЯ ЗА РОЗБЕЦЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	100

РОЗДІЛ 9. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Амеліна А.С., Середня А.І. ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБОЮ, РІЧЧЮ, МІСЦЕМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	105
Бабіков Д.В. МОМЕНТ ЗАКІНЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ПЕРЕМІЩЕННЯМ ПРЕДМЕТІВ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПОЗИЦІЙ.....	109
Вапнярчук В.В., Беспалько І.Л. ЩОДО ОКРЕМИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОЦІНКИ ДОКАЗУВАННЯ В РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ ТА В ПРАКТИЦІ ЄРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	115

Вознюк А.А., Грига М.А. ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ШКОДИ ТА ЗБИТКІВ ВІД ПОШКОДЖЕННЯ І РУЙНУВАННЯ БУДІВЕЛЬ, СПОРУД ТА ІНШИХ ОБ'ЄКТІВ ІНФРАСТРУКТУРИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ.....	123
Крушеницький А.В. ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ОБ'ЄКТІВ ВИТРЕБУВАННЯ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ.....	131
Моца В.В. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ.....	141
Пунда О.О. СПРОЩЕНИЙ ПОРЯДОК СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ОСНОВІ УГОД: ДОСВІД ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА США.....	148
Яценко І.В. ПРЕДМЕТ СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.....	154
РОЗДІЛ 10. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
Данко В.Й., Бєлов Д.М. ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ.....	174
Заборовський В.В. МОЖЛИВІ ВИДИ КОНФЛІКТІВ ІНТЕРЕСІВ В АДВОКАТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИТЕРІЇ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ.....	182
РОЗДІЛ 11. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
Бєлова М.В., Данко Д.В., Данко А.В. ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ: МІЖНАРОДНІ НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ.....	188
Чижмарь В.Ю. ПОНЯТТЯ ТА ДЕФІНІТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНИХ ВИБОРЧИХ СТАНДАРТІВ.....	197
Бліхар М.М. ВПЛИВ ПРАВОПОРЯДКУ НА ПОДАННЯ ДОКАЗІВ: КОГНІТИВНИЙ ДИСОНАНС ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	206
Вдовічен В.А., Гураленко Н.А. КОМПЕТЕНЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУДІВ У ПИТАННЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ.....	211
Слінько Т.М. КОМПЕТЕНЦІЯ ФЕДЕРАЛЬНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ НІМЕЧЧИНИ ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	215
Щербанюк О.В. МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ПОДОЛАННЯ КОРДОНІВ: ДІАПАЗОНИ ПЕРЕМІЩЕННЯ.....	219

CONTENTS

SECTION 7. ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Barikova A.A. IMPACT OF PUBLIC FINANCIAL POLICY ON IMPLEMENTING THE PRINCIPLE OF STABILITY.....	7
Halushko O.I. DECENT LEVEL OF PERSONS' SOCIAL SECURITY IN UKRAINE: PROBLEMS OF LEGISLATIVE CONCEPTUAL APPARATUS.....	12
Drofyh Yu.V. CONCEPTS AND MAIN SIGNS OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY: ANALYSIS OF MODERN ADMINISTRATIVE AND LEGAL LITERATURE.....	18
Yerokhina N.A. QUALIFICATION OF INFORMATION AND IMAGES AS ADVERTISING: CRITERIA ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE AND JUDICIAL PRACTICE.....	27
Kyryukha K.I. DIRECTIONS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE CORRUPTION PREVENTION IN THE NATIONAL POLICE BODIES OF UKRAINE.....	32
Kroitor O.M. NORMATIVE AND LEGAL PROVISION OF INTERACTION OF THE PATROL POLICE WITH OTHER SUBJECTS OF CRIME PREVENTION.....	38
Kuibida A.A. ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS FORMS.....	43
Leheza Ye. Byelov D. SOME FEATURES OF THE LEGAL REGULATION OF THE STATE SERVICE OF FINANCIAL MONITORING OF UKRAINE.....	51
Lukianova H. FEATURES OF THE EMERGENCE AND FORMATION OF THE INSTITUTE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING THE COORDINATING FUNCTION OF THE STATE IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE PERIOD OF KYIVAN RUS.....	57
Lyutikov P.S., Turchak S.M. THE PROCEDURE FOR ADOPTING AN ADMINISTRATIVE ACT AS A CONDITION FOR ITS LEGALITY.....	62
Mishchuk I.V. PRINCIPLES OF PROPORTIONALITY AND IRREVOCABILITY OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF QUARANTINE REQUIREMENTS.....	69
Morhun N., Marchevskiy S., Shevchuk O. FOREIGN EXPERIENCE OF PROVIDING ECONOMIC SECURITY OF THE STATE BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES.....	74
Stepanova Yu. FUNDAMENTAL LEGAL PRINCIPLES FOR APPLICATION OF COERCIVE MEASURES BY MILITARY SERVICEMEN AND EMPLOYEES OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE.....	81

SECTION 8. CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Kelman M.S. THE FRONT LINE OF OUR LIFE.....	88
Syvodyed I. CHANGES IN THE CRIMINAL LEGISLATION SINCE THE BEGINNING OF THE MILITARY AGGRESSION OF THE RUSSIA IN 2014 AND MILITARY ACTIONS FROM FEBRUARY 2022 IN UKRAINE.....	93
Sydoruk I. SANCTIONS AND PUNISHMENTS FOR CORRUPTION OF MINORS.....	100

SECTION 9. CRIMINAL PROCESS AND CRIMINAL SCIENCE; JUDICIAL EXPERTISE; OPERATIONAL EXPLORATION ACTIVITY

Amelina A.S., Serednya A.I. APPLICATION OF SPECIAL KNOWLEDGE WHEN CONDUCTING OBSERVATION OF A PERSON, THING, PLACE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	105
Babikov D.V. THE MOMENT OF THE CONCLUSION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE ILLEGAL MOVEMENT OF OBJECTS ACROSS THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE: ANALYSIS OF SCIENTIFIC POSITIONS.....	109
Vapniarchuk V.V., Bepalko I.L. CONCERNING CERTAIN FEATURES OF EVIDENCE ASSESSMENT IN DIFFERENT LEGAL SYSTEMS AND IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS.....	115

Vozniuk A.A., Hryha M.A. EXPERT PROVISION OF DETERMINING THE AMOUNT OF DAMAGE AND LOSSES FROM DAMAGE AND DESTRUCTION OF BUILDINGS, STRUCTURES AND OTHER INFRASTRUCTURE OBJECTS AS A RESULT OF ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION.....	123
Krushenitsky A.V. CHARACTERISTICS OF SPECIAL OBJECTS OF DEMAND BY THE PROSECUTION PARTY.....	131
Motsa V. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES FOR THE USE OF CRIMINAL ANALYSIS BY OPERATIVE UNITS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN UKRAINE.....	141
Punda O. THE SIMPLIFIED ORDER OF THE COURT PROCEEDINGS ON THE BASIS OF AGREEMENTS: EXPERIENCE OF THE PROCEDURE LEGISLATION OF THE USA.....	148
Yatsenko I.V. SUBJECT OF FORENSIC VETERINARY EXAMINATION AND ITS SIGNIFICANCE IN THE THEORY AND PRACTICE OF FORENSIC EXAMINATION.....	154
SECTION 10. JUDICIARY; PROSECUTOR’S OFFICE AND LAWYER	
Danko V.Y., Byelov D.M. LEGAL POSITIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE: ANALYSIS OF LEGAL DOCTRINE.....	174
Zaborovskyy V.V. POSSIBLE TYPES OF THE CONFLICTS OF INTEREST IN ADVOCACY AND CRITERIA FOR THEIR CLASSIFICATION.....	182
SECTION 11. INTERNATIONAL LAW	
Bielova M.V., Danko D.V., Danko A.V. THE HUMAN RIGHT TO LIFE: INTERNATIONAL NORMATIVE REGULATION AND THE PRACTICE OF NATIONAL LAW ENFORCEMENT.....	188
Chyzhmar V.Y. THE CONCEPT AND DEFINITIONAL CHARACTERISTICS OF INTERNATIONAL ELECTORAL STANDARDS.....	197
Blihar M.M. THE INFLUENCE OF LEGAL ORDER ON THE PRESENTATION OF EVIDENCE: COGNITIVE DISSONANCE AND ADMINISTRATIVE AND LEGAL CHARACTERISTICS.....	206
Vdovichen V.A., Guralenko N.A. COMPETENCE OF CONSTITUTIONAL COURTS IN ISSUES OF CONSTITUTIONAL CONTROL.....	211
Slinko T.M. COMPETENCE OF THE FEDERAL CONSTITUTIONAL COURT OF GERMANY AND THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS.....	215
Shcherbanyuk O.V. MIGRATION PROCESSES AND OVERCOMING BORDERS: RANGES OF MOVEMENT.....	219

РОЗДІЛ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340.133: 336.027

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.32>

ВПЛИВ ПУБЛІЧНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ПРИНЦИПУ СТАБІЛЬНОСТІ

Барікова А.А.,

кандидат юридичних наук,

науковий консультант відділу забезпечення роботи секретаря та суддів судової палати управління забезпечення роботи судової палати з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів секретаріату Касаційного адміністративного суду,

викладач кафедри публічного управління та адміністрування

Національної академії внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-9707-0106

anna.barikova@gmail.com

Барікова А.А. Вплив публічної фінансової політики на реалізацію принципу стабільності.

Стаття присвячена питанням реалізації принципу стабільності, коли держава, змінюючи ставки податків, зборів та інших обов'язкових платежів, має не лише орієнтуватися на поповнення ресурсу для виконання своїх зобов'язань перед суспільством, але й стимулювати господарську діяльність. Досліджено дискрецію щодо реалізації публічної фінансової політики в контексті застосування принципу стабільності, яку можна здійснювати з урахуванням цільового тлумачення системи правових регуляторів, коли правозастосовний орган обирає той регулятор, застосування якого призведе до більш розумного та справедливого результату. Йдеться про субсидіарне застосування самостійних регуляторів.

Автор привертає увагу до того факту, що з позицій принципу верховенства права та з огляду на формування наднаціонального права, включаючи фінансове, врахування принципів і моралі є первинним кроком перед застосуванням норм закону. Не правомірно формувати практику правозастосування проти основоположних засад права. Визначено такі рівні принципів: 1) наднаціональний; 2) національний. У статті приділено увагу, що стратегічно правильно, якщо норма закону не відповідає принципу, то необхідно визнавати її неправомірною та застосовувати принципи, паралельно змінюючи норми закону. Запропоновано, що приймаючи законодавство про нормативні акти, потрібно змістити ієрархію на принцип від норми-закону. Автор зосереджує увагу на тому, що з метою реалізації національних і суспільних інтересів Верховна Рада України наділена правом змінювати норми закону, приймати нові закони, які змінюють правове регулювання, суперечачи попереднім юридичним нормам. Таким чином, автоматично припиняється дія норм попередніх законів.

Визначено, що процесуальна дискреція пов'язана з доволі широким обсягом повноважень суду у здійсненні процесуальної діяльності з метою вирішення спору, який перебуває на розгляді. Ураховуються як загальні принципи права, так і відповідні процесуальні, а також принципи профільної галузі матеріального права. Одним з ключових питань лишається сприяння довірі до публічної влади, зокрема, з боку учасників судового процесу. У статті приділено увагу таким обмежувальним факторам дискреції, як норми права та фактичні обставини справи. Установлення фактичних обставин справи здійснюється у поєднанні з оцінкою та тлумаченням юридичних фактів чи складів, обґрунтуванням правової позиції.

Ключові слова: правова визначеність, суспільний інтерес, національна безпека, соціальна спрямованість економіки, податкові зобов'язання, мобілізація коштів, плата за користування надрами, рентна плата, фінансова відповідальність.

Barikova A. Impact of public financial policy on implementing the principle of stability.

The paper addresses the issues of implementing the principle of stability, when the state, changing the rates of taxes, fees and other mandatory payments, should not only focus on replenishing resources to fulfil its obligations to society, but also stimulate economic activity. Discretion has been researched into regarding the implementation of public financial policy in the context of applying the principle of stability, which could be carried out taking into account the target interpretation of the system of legal regulators, when the law enforcement body chooses the regulator whose application will lead to a more reasonable and fair result. It is about the subsidiary application of independent regulators.

The author focuses on the fact that from the standpoint of the principle of the rule of law and in view of the formation of supranational law, including financial, consideration of principles and morality is the primary step before applying the provisions of the law. It is not legitimate to form the practice of law enforcement against the fundamental principles of law. The following levels of principles have been defined: 1) supranational; 2) national. Issues have been addressed in the paper that it is strategically correct, if the rule of law does not correspond to the principle, then it is necessary to recognize it as illegal and apply the principles, simultaneously changing the rules of the law. It has been proposed that when adopting legislation on normative acts, it is necessary to shift the hierarchy to the principle from the norm-law. The author focuses on the fact that, in order to achieve national and public interests, the Verkhovna Rada of Ukraine has the right to change the provisions of the law, to adopt new laws that change the legal regulation, contradicting the previous legal norms. Thus, the provisions of previous laws are automatically terminated.

The procedural discretion has been identified as related to a fairly wide scope of the court's powers in carrying out procedural activities for the purpose of resolving the pending dispute. Both general principles of law and relevant procedural principles, as well as principles of the specialized field of material law, are taken into account. One of the key issues remains the promotion of trust in public authorities, in particular, on the part of the participants in the judicial process. The limiting factors of discretion have been addressed in the paper as legal regulations and factual circumstances of the case. Establishing the factual circumstances of the case is carried out in combination with the evaluation and interpretation of legal facts or structures, justification of the legal position.

Key words: legal certainty, public interest, national security, social orientation of the economy, tax obligations, mobilization of funds, fee for the use of subsoil, rent, financial responsibility.

Постановка проблеми. Верховна Рада України наділена дискреційними повноваженнями змінювати ставки податків, зборів та інших обов'язкових платежів, ураховуючи відповідні національні та суспільні інтереси. Водночас це не завжди узгоджується з принципом стабільності податкового законодавства, особливо коли такі ставки підлягають змінам до кінця поточного бюджетного періоду. Наведені ситуації призводять, зокрема, до судових спорів і застосування належної процесуальної дискреції з метою їхнього розв'язання.

Стан опрацювання проблематики. Питання стабільності оподаткування та її впливу на економічний розвиток держави досліджували Д. Гетманцев, О. Десятюк, В. Дмитрів, Т. Кошук, А. Крисоватий, І. Майбуров, А. Полянничко, Л. Сало, С. Юрій та інші науковці.

Водночас з огляду на поточні реалії додаткового висвітлення потребує правовий інститут мобілізації коштів, ураховуючи інтереси інвесторів та інших зацікавлених сторін для цілей національної безпеки в умовах військової агресії з боку російської федерації.

Метою статті є розкриття впливу публічної фінансової політики на реалізацію принципу стабільності.

Виклад основного матеріалу. Процесуальна дискреція пов'язана з доволі широким обсягом повноважень суду у здійсненні процесуальної діяльності з метою вирішення спору, який перебуває на розгляді. Ураховуються як загальні принципи права, так і відповідні процесуальні, а також принципи профільної галузі матеріального права. Одним з ключових питань лишається сприяння довірі до публічної влади, зокрема, з боку учасників судового процесу. Обмежувальним фактором дискреції є норми права та фактичні обставини справи. Установлення фактичних обставин справи здійснюється у поєднанні з оцінкою та тлумаченням юридичних фактів чи складів, обґрунтуванням правової позиції.

Так, керуючись принципом верховенства права, Верховний Суд врахував рішення Постійного третейського суду (м. Лондон) від 06 лютого 2017 року у справі № 2015-11 за позовом компанії «JKX Oil & PLC» до України про відшкодування шкоди, завданої, зокрема внаслідок запровадження ставки плати за видобування природного газу Законом № 1621-VII, як порушення умов Угоди між Урядом

України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії про сприяння і взаємний захист інвестицій від 10 лютого 1993 року (прийняте до виконання в Україні згідно з ухвалою Київського апеляційного суду від 05.07.2019 у справі № 824/22/19, провадження № 2к/824/28/2019). Постійний третейський суд визнав, що держава Україна в такій ситуації має досить широкі повноваження щодо підвищення ставок у податковій сфері як тимчасовий крок реагування на надзвичайну ситуацію загальнодержавного рівня. Економіко-політична ситуація в державі впливає на законні очікування, і ні в кого не можуть виникати законні очікування щодо відсутності змін у правовій системі в умовах надзвичайно глибокої економічної кризи. Тому навіть значне підвищення рентної плати, застосоване серед інших заходів у відповідному секторі економіки як тимчасовий крок реагування на надзвичайну ситуацію загальнодержавного рівня, не руйнує законних очікувань. Загальне зобов'язання держави із забезпечення стабільних і передбачуваних умов обов'язково потрібно врівноважувати з її суверенним правом приймати закони відповідно до суспільних інтересів [1].

Щодо наявності легітимної мети відступу Верховної Ради України від принципу стабільності оподаткування в ситуації щодо підвищення у 2014 році ставок рентної плати потрібно враховувати положення арбітражного рішення від 06 лютого 2017 року у справі Постійного третейського суду № 2015-11 між JKC Oil & Gas PLC і Україною (параграфи 157, 230, 362, 449–451, 461, 476, 485, 491–494, 570–574), винесеного за подібних фактичних обставин до справи № 816/687/16 [1]. Суд, дослідивши ексклюзивні повноваження парламенту щодо різкого підвищення рентної плати з серпня 2014 року й обґрунтованість засобів контролю газového ринку, постановив, що податкова стабільність має загальне застосування та не виключає підвищення розміру ставок, вимоги законодавства не можуть вважатися спеціальними зобов'язаннями, захищеними від подальших змін у застосовуваному законодавстві (Total S.A. v. Argentine Republic, справа МЦУІС № ARB/04/01, Рішення про відповідальність, 27 грудня 2010 року, параграф 309 e–f). Такі ставки рентної плати відповідали законній політичній меті – мобілізації коштів для цілей національної безпеки, ураховуючи інтереси інвесторів та інших зацікавлених сторін. Економіко-політична ситуація в державі впливає на законні очікування, і «ні в кого не можуть виникати законні очікування щодо відсутності змін у правовій системі в умовах надзвичайно глибокої економічної кризи» (El Paso Energy International Company v. Argentine Republic, справа МЦУІС № ARB/03/15, Рішення, 31 жовтня 2011 року, параграф 374). Тому навіть значне підвищення рентної плати, застосоване серед інших заходів у відповідному секторі економіки як тимчасовий крок реагування на надзвичайну ситуацію загальнодержавного рівня, не руйнує законних очікувань. Заходи з контролю капіталу вперше були впроваджені 29 серпня 2014 року і на цей момент були законним економічним засобом запобігання, серед іншого, стрімкому знеціненню валюти. Тимчасові заходи, застосовані в умовах явної надзвичайної ситуації загально державного рівня, були зрештою скасовані, коли ситуація дещо стабілізувалася (хоча основні проблеми не були повністю вирішені) [1].

Загальне зобов'язання держави із забезпечення стабільних і передбачуваних умов обов'язково потрібно врівноважувати з її суверенним правом приймати закони відповідно до суспільних інтересів (Saluka Investments, B.V. v. Czech Republic, ЮНСІТРАЛ, Часткове рішення, 17 березня 2006 року, параграф 305; Duke Energy Electroquil Partners & Electroquil S.A. v. Republic of Ecuador, справа МЦУІС № ARB/04/19, Рішення, 18 серпня 2008 року, параграф 340), беручи до уваги особливі соціальні й політико-економічні обставини у відповідній державі (Mamidoil Jetoil Greek Petroleum Products Societe S.A. v. Republic of Albania, справа МЦУІС № ARB/11/24, Рішення, 30 березня 2015 року, параграф 626), а незастосування стабілізаційних положень про оподаткування не завжди є порушенням стандарту справедливого і рівноправного ставлення на основі теорії про законні очікування (Impregilo S.p.A. v. Argentine Republic, справа МЦУІС № ARB/07/17, Рішення, 21 червня 2011 року, параграф 294), оскільки, зокрема, зміни ситуації на ринку, політичні та інші події можуть руйнувати очікування.

У справі «Di Belmonte v. Italy» Європейський суд з прав людини не знайшов порушення статті 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в ситуації, коли законодавець застосовував нові податкові норми до попередніх податкових відносин. Суд прямо вказав, що наведена стаття 1 не забороняє ретроактивного застосування законодавства [2] (параграфи 36, 42).

Тому Верховний Суд вважає, що за змістом конституційних норм держава повинна дбати про розвиток підприємницької діяльності в Україні, яка має здійснюватися на рівних і прозорих умовах усіма суб'єктами господарювання. Звідси випливає заборона установлення законами правил, які унеможливають чи надто обтяжують підприємницьку діяльність, створюють нерівні умови для різних суб'єктів господарювання, передбачають невинуваті обмеження на використання громадянами своєї власності, зокрема для цілей підприємництва. Водночас держава має піклуватися про соціальну

спрямованість економіки, що передбачає можливість покладення на суб'єктів господарювання справедливого і пропорційного обов'язку щодо вилучення в них частини створюваного продукту на користь менш забезпечених верств населення [1]. Тобто в контексті реалізації принципу стабільності держава, змінюючи ставки податків, зборів та інших обов'язкових платежів, має не лише орієнтуватися на поповнення ресурсу для виконання своїх зобов'язань перед суспільством, але й стимулювати господарську діяльність.

Існує прямий зв'язок стабільності оподаткування з ефективністю економічного розвитку та інноваційної діяльності [3, с. 21]. Суд Європейського Союзу у справі «Yvonne Van Duyn v. Home Office» зауважив, якщо держава затвердила правову концепцію, якою, зокрема, є стабільність податкового законодавства, то вона чинить протиправно, коли відступає від заявленої поведінки або політики, оскільки погодження такої політики (поведінки) дало підстави для виникнення обґрунтованих очікувань в осіб щодо її дотримання державою чи органом публічної влади [4]. Тобто дотримання принципу стабільності є підґрунтям економічного розвитку країни та забезпечення інноваційної діяльності, а також підтримання інноваційної інфраструктури.

Водночас, беручи до уваги принцип верховенства права, оцінку суспільного впливу підвищення податків потрібно здійснювати з урахуванням інтересу не лише конкретних суб'єктів господарювання, а й решти громадян. Стягнення податку за користування надрами за підвищеними ставками за 2014 рік може розглядатися як спосіб реалізації конституційного права власності українського народу на природні ресурси з огляду на військову агресію проти України. Оцінюючи реальний та фактичний вплив підвищення ставок податку за користування надрами, який був спричинений на відповідних суб'єктів господарювання (наскільки зменшилися їхні обороти, чи змогли вони компенсувати підвищене податкове навантаження шляхом підвищення цін на їх продукцію, чи призвело це до скорочення персоналу тощо) порівняно з досягнутим фіскальним та соціальним ефектом, зокрема, в частині реального забезпечення виконання функцій держави, дозволило збалансувати бюджет і допомогло у здійсненні видатків на оборону, захист від негативних дій країни-агресора тощо. Відповідне підвищення ставок рентної плати не порушило норми Конституції України, було пропорційним у відповідній ситуації щодо втручання держави у право власності платників податків, які змушені були сплатити до бюджету додаткові кошти, а також забезпечило баланс між публічними та приватними інтересами, зважаючи на конституційні засади визначення меж законодавчого регулювання податкових правовідносин, коли порушується принцип стабільності [5].

Важливо визначитися з рівнем застосування та місцем принципів податкового законодавства, зокрема стабільності, в ієрархії правових регуляторів. Формальне їхнє закріплення в статті 4 Податкового кодексу України [6] дає підстави для попереднього висновку про відсутність жодної їхньої переваги перед іншими нормами податкового права, визначеними цим Кодексом. Аргументом на користь цієї позиції є відсутність відповідних конституційних норм про перевагу одних норм закону над іншими. Водночас з позицій принципу верховенства права та з огляду на формування наднаціонального права, включаючи фінансове, врахування принципів і моралі є первинним кроком перед застосуванням норм закону. Не правомірно формувати практику правозастосування проти основоположних засад права.

На переконання Верховного Суду, норму-принцип стабільності податкового законодавства не можна вважати нормою, що змінює порядок набрання чинності або вступу в дію всіх нових податкових правил. Принцип стабільності податкового законодавства перебуває у складі такого структурного елементу принципу верховенства права, як правова визначеність. Стабільність податкового законодавства передбачає законні очікування платника податку щодо незмінності правового режиму оподаткування. Водночас такі очікування від законодавця мають урівноважуватись із правом держави приймати закони відповідно до суспільних (публічних) інтересів, тобто необхідно враховувати соціальні, політичні, економічні, безпекові чинники, які існують на момент прийняття законодавчого акта. Питання щодо застосування норм законів про зміну будь-яких елементів податків (зборів), які прийняті без врахування темпоральних меж, встановлених підпунктом 4.1.9 пункту 4.1 статті 4 Податкового кодексу України, не повинно вирішуватися шляхом прямого зіставлення цих норм, оскільки принцип стабільності діє і застосовується в нерозривному зв'язку з іншими правовими принципами [1].

Процесуальна дискреція щодо впливу на адміністративну дискрецію суб'єкта владних повноважень обмежена в разі проведення публічної фінансової політики з метою вирішення складних політико-економічних питань. В усіх випадках необхідно зважати на правові принципи: належного адміністрування, стабільності, фіскальної достатності та загальності оподаткування. Здійснений у межах дискреції вибір є законним і не підлягає скасуванню судом. Перевірці підлягає не справедливість

чи ефективність, а відповідність прийнятого рішення принципам права і юридичним нормам щодо встановленої процедури та вжиття всіх належних кроків, врахування фактичних передумов, правильності правового обґрунтування тощо. В протилежному разі адміністративний суд може скасувати чи змінити рішення суб'єкта владних повноважень. Зроблені під час адміністративної дискреції помилки є підставою для такого висновку і повернення справи на новий розгляд.

Висновки. Отже, дискрецію щодо реалізації публічної фінансової політики в контексті застосування принципу стабільності можна здійснювати з урахуванням цільового тлумачення системи правових регуляторів, коли правозастосовний орган обирає той регулятор, застосування якого призведе до більш розумного та справедливого результату. Йдеться про субсидіарне застосування самостійних регуляторів.

Можна виокремити такі рівні принципів: 1) наднаціональний; 2) національний. Приймаючи законодавство про нормативні акти, потрібно змістити ієрархію на принцип від норми-закону. Стратегічно правильно, якщо норма закону не відповідає принципу, то необхідно визнавати її неправомірною та застосовувати принципи, паралельно змінюючи норми закону.

З метою реалізації національних і суспільних інтересів Верховна Рада України наділена правом змінювати норми закону, приймати нові закони, які змінюють правове регулювання, суперечачи попереднім юридичним нормам. Таким чином, автоматично припиняється дія норм попередніх законів.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховного Суду від 19.04.2022 р. у справі № 816/687/16. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/104044775> (дата звернення: 25.09.2022).
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Di Belmonte v. Italy» від 16.03.2010 р., заява № 72638/01. *European Court of Human Rights. HUDOC database.* URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97732> (дата звернення: 25.09.2022).
3. Десятнюк О., Дмитрів В. Стабільність оподаткування та її вплив на економічний розвиток держави. *Світ фінансів.* 2016. Вип. 2. С. 18–27.
4. Рішення Суду Європейського Союзу у справі «Yvonne Van Duyn v. Home Office» від 04.12.1974 р., № 41-74. *Court of Justice of the European Union. EUR-Lex database.* URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61974CJ0041> (дата звернення: 25.09.2022).
5. Поляничко А. Принципова нестабільність чи нестабільна принциповість? Знову про теоретичні засади і практичне застосування принципів податкового законодавства України. *Закон і бізнес.* URL: <https://zib.com.ua/ua/136658.html> (дата звернення: 25.09.2022).
6. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 25.09.2022).

ГІДНИЙ РІВЕНЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ

Галушко О.І.

*аспірантка кафедри соціального права,
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0003-1111-2086
olya.halushko@gmail.com*

Галушко О.І. Гідний рівень соціального забезпечення осіб в Україні: проблеми законодавчого понятійного апарату.

У статті представлено дослідження проблемних питань понятійного апарату законодавства України про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії в контексті ефективності реалізації права особи на гідний рівень її соціального забезпечення. На підставі аналізу конституційних норм, чинного законодавства України та практики Конституційного Суду України з'ясовано зміст таких понять, як: державні соціальні стандарти, державні соціальні нормативи, соціальні гарантії, основні державні соціальні гарантії, інші державні соціальні гарантії, соціальні гарантії підтримки. Застосувавши формально-логічний та порівняльний методи для з'ясування узгодженості правових норм, обґрунтовано потребу реформування законодавства, яке регулює сферу встановлення та застосування державних соціальних гарантій в Україні. Наголошено на проблемі забезпечення уніфікованості змісту та обсягу поняття «соціальні гарантії», а також корельованих законодавчих понять. Дослідження цільового використання державних соціальних гарантій у механізмі реалізації права особи на гідні умови життя, сприяло висновку про необхідність закріплення дефініції «основне джерело існування людини» у Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». З'ясовано, що поняття «соціальні виплати», яке використовується у законах України, актах органу конституційної юрисдикції, підзаконних актах, звітах міністерств, є не однаковим за сутністю та наповненням. Чинне національне законодавство не містить узгодженого визначення та переліку «соціальних виплат». Це негативно відображається у механізмі забезпечення гідних умов життя особи засобами соціального захисту. Наголошується, що поняття «вразливі категорії осіб» позначає тих осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах та мають право на соціальні послуги, а відтак не може використовуватися, передусім у рішеннях Конституційного Суду України, для позначення всіх суб'єктів права на соціальне забезпечення.

Ключові слова: гідні умови життя, соціальне забезпечення, гідний рівень соціального забезпечення, державні соціальні стандарти, державні соціальні гарантії, основні потреби людини, вразливі категорії осіб.

Halushko O.I. Decent level of persons' social security in Ukraine: problems of legislative conceptual apparatus

The article concerns research of problematic issues of conceptual apparatus of the legislation of Ukraine on state social standards and social guarantees in the context of the effectiveness of the realization of the person's right to a decent level of social security. The author reveals the meaning of such notions as: state social standards; social norms; social guarantees; the main state social guarantees; other state social guarantees; social guarantees of support on the basis of the analysis of the constitutional norms, current legislation of Ukraine and practice of the Constitutional Court of Ukraine. The author justifies the necessity to reform legislation that regulates establishment and application of state social guarantees in Ukraine by using formal-logical and comparative methods for clarifying the consistency of legal norms. The problem of the insurance of ensuring the uniformity of the content and scope of the concept of «social guarantees», as well as correlated legislative concepts is emphasized in the article. Researching of the targeted use of state social guarantees in the mechanism of realizing the person's right to decent living conditions, contributed to

the conclusion of the need to consolidate the definition of «the main source of human existence» in the Law of Ukraine «On State Social Standards and State Social Guarantees». The author clarifies that the notion “social benefits”, which is used in the laws of Ukraine, acts of the body of constitutional jurisdiction, by-laws, reports of ministries, is different in essence and content. Current national legislation does not contain unified definition and the list of “social benefits”. This has a negative impact on the mechanism of ensuring decent living conditions of a person by means of social protection. The author emphasizes that the definition “vulnerable categories of people” refers to those persons who are in difficult life circumstances and have the right to social services, and therefore cannot be used, especially in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, to denote all subjects of the right to social security.

Key words: Decent living conditions, social security, decent level of social security, state social standards, person’s main needs, vulnerable categories of people.

Постановка проблеми. Однією із цілей ухвалення Конституції України визначено «забезпечення гідних умов життя людини» (ч. 4 Преамбули Конституції України) [1]. І хоча юридична природа вступної частини Основного Закону України продовжує бути об’єктом дискусії вчених та практиків у сфері конституційного права [2, с. 44–48], її аксіологічний сенс як орієнтиру, що визначає загальну спрямованість правотворчої діяльності та стратегічний напрямок конституційного і законодавчого регулювання є загальноновизнаним серед правників [3, с. 6].

Потреба інтерпретації “гідних умов життя” у контексті забезпечення практичних (вартісних) їхніх показників як об’єкта конституційно-проголошеного головного обов’язку держави зумовила появу конституційного подання щодо офіційного тлумачення наведеної норми преамбули Конституції України [1]. Зміст ст. 22 Загальної декларації прав людини [4], ч. 3 ст. 46 Конституції України [1], ст. 2 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (далі – Закон України № 2017-III) [5], ст. 2 Закону України «Про прожитковий мінімум» [6], рішення Конституційного Суду України [7], свідчить, що базовими у правовій конструкції “гідний рівень життя особи у сфері соціального забезпечення” є законодавчо встановлені державні соціальні стандарти, відповідно до яких здійснюється задоволення основних соціальних потреб людини.

Стан опрацювання зазначеної проблематики свідчить, що теоретико-прикладні питання нормативного закріплення й практичного використання державних соціальних стандартів та пов’язаних із ними державних соціальних гарантій були предметом наукових досліджень значної кількості вчених, як-от: Н.Б. Болотіна, А.Л. Клименко, Л.Ю. Малуґа, П.Д. Пилипенко, С.М. Синчук, О.В. Тищенко, М.М. Шумило, О.М. Ярошенко та ін. Проте наявність чинних законодавчих норм та практика їхнього правозастосування свідчать про чималу кількість проблем, пов’язаних із недосконалістю законодавчого понятійного апарату у цій сфері.

Метою статті є охарактеризувати норми законодавства України на предмет якісного визначення ними правового механізму реалізації конституційної засади “гідні умови життя” тих осіб, які змушені користуватися засобами соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Преамбула Закону України № 2017-III окреслює обсяг тих відносин, які є об’єктом його врегулювання. Зокрема, тут вказується, що застосування державних соціальних стандартів та нормативів спрямовується на реалізацію основних соціальних гарантій [5]. Законодавча дефініція поняття “державні соціальні стандарти”, викладена у ст. 1 Закону України № 2017-III визначає їх, як встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких формуються рівні основних державних соціальних гарантій [5]. Надання громадянам соціальних гарантій упродовж усього їхнього життя на основі вдосконалення системи соціальних стандартів і пільг задекларовано як принцип внутрішньої політики України [8].

Об’єктом цієї наукової праці є державні соціальні стандарти соціального забезпечення. Галузева доктрина права пов’язує реалізацію проголошеного ст. 46 Конституції України права особи із обставинами, які відповідно до національного законодавства кожної держави породжують індивідуальні/сімейну соціальну потребу (чи потреби) у засобах соціального забезпечення. Фахівці науки права соціального забезпечення позначають їх терміном “соціальні ризики”. Всебічно генезис та динаміка розвитку теорії соціальних ризиків через обґрунтування їх, як таких об’єктивних фізіологічних та / або матеріальних відхилень нормального рівня життя особи у конкретній державі, що зумовлюють її соціальні потреби, була розглянута С.М. Синчук [9].

Підставність застосування заходів соціального захисту через офіційне тлумачення норм законодавства у рішеннях Конституційного Суду України пов’язують із неможливістю особи (непрацевдат-

них членів її сім'ї) отримувати дохід від здійснення трудової діяльності, його втратою чи недостатнім рівнем життєвого забезпечення (абз. 3 п. 3 мотив. част.) [10]. А засада ст. 48 Конституції України трактується як зобов'язання держави створити ефективну систему соціального захисту різних категорій осіб, яка сприяла б узгодженню рівня їхнього життя з реалізацією права на достатній життєвий рівень для них та їхніх сімей шляхом надання відповідного соціального забезпечення (абз. 4 п.п. 2.3 мотив. част.) [11].

Порівняльний аналіз ст. ст. 46, 48 Конституції України, ст. ст. 1, 2 Закону України «Про прожитковий мінімум», ст. ст. 2, 6 Закону України № 2017-III підтверджує тезу, що достатній життєвий рівень у національному законодавстві корелюється із державними соціальними гарантіями.

Поняття, що позначене у зазначеному Законі України № 2017-III юридичним терміном «соціальні гарантії» вживається у різних правових конструкціях та потребує певних зауваг з огляду на об'єкт нашого дослідження. Фахівці з термінознавства обов'язковою ознакою законодавчого терміна називають наявність чітко окресленого змісту поняття у формі законодавчої дефініції (визначення) [12, с. 170].

Вивчення норм Закону України № 2017-III свідчить про проблеми уніфікованості законодавчого терміновживання поняття «соціальні гарантії». Ст. 1 цього Закону України закріплює визначення державних соціальних гарантій через їхній перелік. Це – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, пільги, розміри інших видів соціальних виплат, передбачені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму [5]. Варто наголосити, що поняття «державні соціальні гарантії» та соціальні виплати, які наповнюють його зміст відповідно до Закону України № 2017-III у Законі України, який закладає правову основу застосування базового державного соціального стандарту – прожиткового мінімуму [6], функціонують відокремлено. Для прикладу, абз. 2 та абз. 5 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прожитковий мінімум», окреслюючи сфери застосування прожиткового мінімуму, в одному випадку називають саме поняття, а в іншому вказують на його види.

Співставивши зміст ст. ст. 1, 16 Закону України № 2017-III, виснуємо, що державні соціальні гарантії покликані покривати основні потреби громадян. Наведемо підтвердження, цитуючи норми законодавства: 1) у ст. 1 вказано, що «на базі державних соціальних стандартів та нормативів визначаються рівні основних державних соціальних гарантій»; 2) у ст. 16 закріплено обов'язок держави гарантувати забезпечення основних потреб громадян на рівні встановлених законом державних соціальних стандартів і нормативів.

Згідно зі ст. 46 Конституції України прямий залежний взаємозв'язок із прожитковим мінімумом передбачено для соціальних виплат, які є основним джерелом існування людини. Чинне законодавство не містить дефініції поняття «основне джерело існування людини». Формулюючи правові висновки Конституційний Суд України також використовує термін «основне джерело для існування» [13], однак офіційно не тлумачить його та не визначає його правові ознаки.

У Рішенні № 3-р/2018 судовий орган конституційної юрисдикції наголошує на обов'язку законодавця та інших органів публічної влади серед іншого «створювати механізми, необхідні для задоволення потреб» (авт. – відсутня вказівка на ознаку «основних» потреб), одночасно зазначаючи, що «при цьому посилена увага має бути зосереджена на особливо вразливих категоріях осіб» (абз. 1 п. 3 мот. част.) [14]. Вразливі особи згідно із законодавством України є суб'єктами права на соціальний захист, отримуючи соціальні послуги. Поняття «вразливі категорії осіб» позначає тих осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах та мають право на соціальні послуги (п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» [15]). Правові підстави набуття особами цього правового статусу передбачено п. 15 ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону України. А їх перелік не охоплює всі випадки, що зумовлюють право на соціальне забезпечення/захист осіб відповідно до законодавства України.

Поняття соціальні гарантії використовується й у інших нормативно-правових актах чи актах судової влади конституційної юрисдикції. Проведений аналіз свідчить, що зміст у кожному конкретному випадку є неоднаковим або нечітким. Наведемо приклади.

Абз. 3 ч. 1 ст. 1 та ст. 17 Закону України № 2017-III містять термін «основні державні соціальні гарантії» [5]. Достатній життєвий рівень особи, який гарантується ст. 48 Конституції України, відповідно до ст. 17 Закону України № 2017-III, забезпечується системою основних державних соціальних гарантій. Такими названо: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян; розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат [5]. Важливо, що право на достатній життєвий рівень не пов'язано із здійсненням особою трудової діяльності будь-якої її організаційно-правової форми (абз. 1 п.п. 6.4) [14].

Варто наголосити, що законодавство України не містить ані визначення, ані перелік «соціальних виплат», що вважаємо методологічно неправильним в контексті цільового призначення надання особам основних державних соціальних гарантій. Термін «соціальні виплати» у своїх рішеннях використовує Конституційний Суд України. Проте тут також не визначено, які саме виплати є соціальними у призмі забезпечення ними гідних умов життя особи, в т. ч. і засобами системи соціального забезпечення (абз. 3 п.п. 2.1 мот. ч.) [16].

Із аналізу звіту Міністерства фінансів України [17] щодо забезпечення виконання обов'язку нашої держави стосовно соціальних виплат робимо висновок, що такими визначено: державну допомогу сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, дітям з інвалідністю та особам з інвалідністю з дитинства, «пакунок малюка» тощо, пільги і житлові субсидії. Наведений перелік свідчить, що йдеться лише про виплати за рахунок державного бюджету.

Окремо ст. 7 Закону України № 2017-III конкретизує сферу державних соціальних гарантій доходів громадян, а саме називає: оплату праці, виплати за обов'язковим державним соціальним страхуванням, право на отримання інших видів соціальних виплат і державної соціальної допомоги та їх розмірів, а також визначення пріоритетності напрямів державної соціальної політики.

Із змісту ст. 9 Закону України № 2017-III випливають державні соціальні гарантії у сфері житлово-комунального обслуговування. Це – пільги із (субсидії для) оплати житлово-комунальних послуг та житла, які співвідносні доходу домогосподарства та кількості його членів.

«Забезпечення державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного» законодавчо визначено як принцип формування державних соціальних стандартів (абз. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України № 2017-III). Водночас, як це поняття співвідноситься за кругами Ейлера чи через будь-який інший логічний метод кореляції понять із іншим законодавчим поняттям – «державні соціальні гарантії», із змісту нормативного акту не впливає.

Аналіз ст. 8 Закону України № 2017-III свідчить про легалізацію ще одного виду гарантій – «державних гарантій соціальної підтримки», які встановлюються на підставі державних соціальних нормативів у сфері надання соціальних послуг. Ч. 2 цієї статті містить перелік таких гарантій. Порівнявши цей перелік із видами державних соціальних гарантій, робимо висновок, що ст. 8 Закону України № 2017-III не охоплюється загальним поняттям «державні соціальні гарантії». Тож, очевидно, щодо них не застосовується юридичний механізм встановлення державних соціальних гарантій.

Варто відзначити, що у Законі України № 2017-III зустрічаються також такі поняття, як: «інші державні соціальні гарантії» (ст. 18), «додаткові соціальні гарантії» (ч. 3 ст. 19) [5]. Використання їх у тексті Закону не завжди узгоджується із закріпленим у ст. 1 поняттям «державні соціальні гарантії», що, на нашу думку, розмиває обсяг правових явищ, які ним охоплюються.

Якщо співставити визначення поняття «державні соціальні гарантії» (як родове поняття) та перелік інших державних гарантій, прослідковуємо змістовні неузгодженості. Для прикладу, серед інших державних соціальних гарантій передбачено стипендії. Однак, не всі стипендії студентів (наприклад, академічні) вважатимуться соціальними виплатами за законодавством України. З іншого боку, аналізуючи Порядок [18] та правові підстави надання соціальної стипендії, робимо висновок, що вона за правовою природою є соціальною виплатою, а отже – основною державною соціальною гарантією. Відтак соціальні стипендії, як засіб соціального забезпечення відповідної категорії студентів, покликані забезпечувати гідний рівень їх життя.

У Рішенні Конституційного Суду України (справа про соціальні гарантії) серед форм соціальних гарантій названо лише пільги та компенсації. Водночас, відокремлено у цьому рішенні розглядається право на соціальний захист, заробітну плату, пільги, компенсації, гарантії (абз.5 п.п. 3.1) [20], що безумовно суперечить нормам Закону України № 2017-III. Також наголошується, що зупинення нормативно-правових актів, які визначають різні види соціальних гарантій, є прямим порушенням конституційної норми ст. 48 Конституції України [19]. У іншому ж Рішенні № 5-рп/2002 Конституційний Суд України суперечить собі та констатує, що для значної кількості громадян України пільги, компенсації і гарантії є додатком до основних джерел існування та обов'язковою складовою конституційного права на забезпечення життєвого рівня відповідно до ст. 48 Конституції України, який не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом [20].

Системний аналіз норм Закону України № 2017-III свідчить про значну кількість й інших невідповідностей у їхньому змісті щодо використання законодавчої термінології, що безумовно впливає на ефективність правового механізму забезпечення громадянам в Україні гідного рівня соціального забезпечення. Найперше, законодавча дефініція «державних соціальних стандартів» (ч. 1 ст. 1) містить

два складові елементи: соціальні норми та нормативи. Однак, далі у тексті Закону України зустрічаємо конструкцію «державні соціальні стандарти та нормативи», що слід трактувати, як два відокремлені компоненти, кожен із яких має власне цільове призначення. Зокрема така законодавча конструкція зустрічається у ст. ст. 2, 3, 5 Закону України № 2017-III. Позиційно, що ст. 1 окремо закріплює визначення нормативів витрат (фінансування), які є показником витрат з бюджетів на забезпечення задоволення потреб (*авт. – не зазначено чийх та яких потреб*) на рівні, не нижчому від державних соціальних стандартів та *нормативів* [5].

По-друге, у Законі України № 2017-III легалізоване поняття «соціальні норми та нормативи» (ч. 4 ст. 1). Відповідно до ст. 9 термін «соціальні норми житла» характеризує величину житлового приміщення, з оплати якого держава надає пільги та встановлює субсидії. Із змісту ст. 10 робимо висновок, що соціальні норми забезпеченості населення послугами зв'язку, з оплати яких держава надає пільги, є складовою державного *соціального нормативу* у сфері транспортного обслуговування. Тож прослідковуємо невідповідність між законодавчими дефініціями основних понять та значеннями, із якими ці поняття використовуються у тексті цього ж Закону України № 2017-III [5]. Всі інші показники, пов'язані із визначенням розміру державних соціальних стандартів позначаються терміном «соціальні нормативи». Ст. 4 Закону України № 2017-III розрізняє нормативи: (за характером) нормативи споживання, нормативи забезпечення, нормативи доходу, (за рівнем) нормативи раціонального споживання, мінімального споживання, статистичні [5]. Аналізуючи законодавчі дефініції кожного із видів у взаємозв'язку із змістом норм Закону України № 2017-III, робимо висновок, що усереднені показники обґрунтованих індивідуальних потреб особи у харчуванні, товарах, житлі та послугах охоплюються поняттям «соціальна норма», а дані щодо необхідного забезпечення громадян (як колективний показник) освітніми, медичними, комунальними послугами, очевидно об'єднанні терміном «нормативи».

Висновки. Реалізація конституційного обов'язку держави у сфері забезпечення гідного рівня соціального забезпечення як складової гідних умов життя кожного, базується передусім на якісному законодавчому понятійному апараті, який, зі свого боку, сприятиме визначеності змісту державного зобов'язання у правовому та економічному аспектах. Чинний Закон України № 2017-III з огляду на наведені у статті аргументи потребує доопрацювання у частині чіткості законодавчих визначень таких понять, як «соціальні гарантії», «основні державні соціальні гарантії», «соціальні нормативи», «соціальні виплати», а також суміжних понять, які визначають їхній зміст.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: від 26 чер. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Берченко Г.В. Преамбула конституції : юридична природа та практика внесення змін. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 5 (34). С. 44–48.
3. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків: Право, 2011. 1128 с.
4. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: закон України від 05 жовт. 2000 р. № 2017-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 409.
6. Про прожитковий мінімум : закон України від 15 лип. 1999 р. № 966-X- IV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 38. Ст. 34.
7. *Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 7 листопада 2018 року № 9-р/2018 у справі № 1-3/2018(2717/14)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18#Text>.
8. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: закон України від 01 липня 2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>.
9. Синчук С.М. Теорія правовідносин соціального забезпечення: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.05. К., 2015. 433 с.
10. *Рішення Конституційного Суду України від 28 квітня 2009 року № 9-рп/2009 у справі № 1-10/2009*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-09#Text>.
11. *Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року №5-р/2018 у справі № 1-4/2018 (2792/15)*. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/5-r2018>.

12. Косович В.М. Техніко-юридичні недоліки нормативно-правових актів України: основні різновиди. *Право України*. 2014. №87. С. 169–177.
13. *Рішення Конституційного Суду України від 15.07.2021 №2-р/2021 №1-157/2019(3593/19)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-21#Text>.
14. *Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 р. у справі № 3-р/2018. № 1-22/2018(762/17)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18#Text>.
15. Про соціальні послуги: закон України від 17 січ. 2019 р. № 2671-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 18. Ст. 73.
16. *Рішення Конституційного Суду України від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011. у справі № 1-42/2011*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text>.
17. Мінфін: Майже 78,1 млрд. грн спрямовано на соціальні виплати протягом трьох місяців 2022 року в умовах воєнного стану. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-majzhe-781-mlrd-grn-spryamovano-na-socialni-viplati-protyagom-troh-misyaciv-2022-roku-v-umovah-voennogo-stanu>.
18. Порядок призначення і виплати стипендії : постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2004 року № 882. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/882-2004-%D0%BF#n17>.
19. *Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007. у справі № 1-29/2007*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0a6p710-07#Text>.
20. *Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 № 5-рп/2002. у справі № 1-15/2002*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-02#Text>.

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Дрофич Ю.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права,
Університет імені Альфреда Нобеля
ORCID: 0000-0003-3956-6303*

Дрофич Ю.В. Поняття та основні ознаки адміністративної відповідальності: аналіз сучасної адміністративно-правової літератури.

У статті автором зазначено деякі принципіві тези з приводу сутності адміністративної відповідальності. Зокрема, визначено, що в сучасних концепціях адміністративної відповідальності актуальною виявляється проблема оцінки права із загальних системно-філософських позицій, що відображає загальні закони та принципи буття соціуму, інтегруючи субстанційні та феноменальні характеристики соціально-правової реальності, яка включає теоретико-методологічні критерії оцінки права щодо абсолютного (правова субстанція) та похідного порядку (оптимальні вимоги соціальної реальності, зосереджені в традиційному менталітеті).

Автором підтримано тезу про те, що однією з вад адміністративно-деліктного законодавства є нормативне закріплення положення щодо можливості встановлення складу проступку і відповідальності за його вчинення, а також застосування відповідних норм за межами КУпАП. Такий підхід до побудови законодавства про адміністративну відповідальність є умовою виникнення колізій, які фактично дискредитують як законодавця, так і правозастосувальника. Акцентовано на тому, що адміністративні правопорушення є суспільно шкідливими, антигромадськими явищами. Визнання адміністративних правопорушень суспільно шкідливими, а не суспільно небезпечними є тим критерієм, за допомогою якого стає можливим розмежування злочинів та адміністративних правопорушень.

На підставі викладеного, автор вважає, що адміністративна відповідальність є комплексним правовим механізмом реагування держави на прояв адміністративної протиправності, що містить матеріально-правові підстави та процесуальний порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення. Основу адміністративної відповідальності складають диференційована адміністративна протиправність, склад адміністративного правопорушення; адміністративне покарання (матеріально-правовий аспект) і процесуальна форма.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, Кодекс про адміністративні правопорушення, ознаки, суспільна шкідливість.

Drofyh Yu.V. Concepts and main signs of administrative responsibility: analysis of modern administrative and legal literature.

In the article, the author states some principle theses regarding the essence of administrative responsibility. In particular, it was determined that in modern concepts of administrative responsibility, the problem of assessing law from general systemic and philosophical positions, which reflects the general laws and principles of society, integrating the substantive and phenomenal characteristics of socio-legal reality, which includes theoretical and methodological criteria for assessing law in relation to absolute (legal substance) and derived order (optimal requirements of social reality, concentrated in traditional mentality).

The author supports the thesis that one of the defects of the administrative-delict legislation is the normative consolidation of provisions regarding the possibility of establishing the composition of a misdemeanor and responsibility for its commission, as well as the application of relevant norms outside the Criminal Code. This approach to the construction of legislation on administrative responsibility is a condition for the occurrence of collisions, which actually discredit both the legislator and the law enforcer. Emphasis is placed on the fact that administrative offenses are socially harmful, anti-social phenomena. Recognizing administrative

offenses as socially harmful, and not socially dangerous, is the criterion by which it becomes possible to distinguish between crimes and administrative offenses.

On the basis of the above, the author believes that administrative responsibility is a complex legal mechanism of the state's response to the manifestation of administrative wrongdoing, which contains material and legal grounds and the procedural order of proceedings in cases of administrative offenses. The basis of administrative responsibility is differentiated administrative wrongdoing, composition of administrative offense; administrative penalty (substantive legal aspect) and procedural form.

Key words: administrative responsibility, administrative offense, Code of Administrative Offenses, signs, public harm.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Одним із дієвих заходів підтримання правопорядку в державі є застосування заходів адміністративної відповідальності, оскільки саме цей інструмент впливу на суспільні відносини, поведінку фізичних осіб та діяльність юридичних осіб тощо найчастіше використовується органами публічної адміністрації. Проте, поняття адміністративної відповідальності її зміст та обсяг до сьогодення залишається одним з найбільш суперечливих та проблемних питань української адміністративно-правової науки. Постійні дискусії з цієї проблематики обумовлені перш за все достатньо поширеною практикою його використання у юридично-правовій, правозастосовній діяльності, по-друге – невизначеністю в повній мірі з боку законодавця, оскільки використовується цей термін у численних нормативних актах, проте немає його нормативного визначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблема поняття та ознак адміністративної відповідальності – не нова в адміністративно-деліктному праві. Її дослідженню присвятили свої роботи такі вчені, як: В. Авер'янов, В. Бевзенко, Ю. Битяк, В. Гаращук, Є. Гетьман, І. Голосніченко, П. Діхтієвський, Р. Калужний, Л. Коваленко, І. Коліушко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, С. Кузніченко, О. Кузьменко, В. Куйбіда, Є. Курінний, Д. Лук'янець, П. Лютіков, О. Миколенко, В. Мороз, Ю. Оніщик, С. Петков, Г. Писаренко, Д. Приймаченко, В. Развадовський, О. Рябченко, А. Селіванов, С. Стеценко, В. Тимошук, А. Школик, І. Шопіна та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На підставі аналізу різноманітних точок зору, нормативних джерел сформулювати поняття та основні ознаки адміністративної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначає більшість науковців та фахівців-адміністративістів, система норм, яка регулює відносини адміністративної відповідальності, не дивлячись на численні зміни в Кодексі України про адміністративні правопорушення, не відповідає потребам сьогодення. Діапазон її позитивного, організуючого впливу значно ширший ніж публічне управління і зачіпає багато сторін взаємовідносин органів держави з громадянами, юридичними особами.

Один із провідних українських учених-адміністративістів С.Т. Гончарук ще у 2007 році підкреслював, що заходами адміністративної відповідальності натепер захищається великий масив різноманітних суспільних відносин, що складаються під дією норм адміністративного права, а також інших правових галузей переважно в управлінській сфері, у тому числі у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки, боротьби з різними правопорушеннями на транспорті, в галузі охорони праці та здоров'я населення, охорони природи, заняття підприємницькою діяльністю, у сфері забезпечення встановленого порядку управління, боротьби з корупційними проявами та ін. Сьогодні це найпоширеніший вид юридичної відповідальності в правовій системі України, правоохоронна роль якого у боротьбі з наймасовішими протиправними діяннями, якими є адміністративні проступки, постійно зростає. Щорічно в Україні до адміністративної відповідальності притягується близько 10 млн правопорушників [1, с. 57].

З вищезазначеною позицією ми повністю погоджуємося та підтримуємо думку К.С. Вельського, який зазначає, що «для того щоб поняття використовувалося у суспільстві ефективно, запам'ятовувалось людьми, ставало часткою їх правосвідомості, йому потрібно дати визначення у законодавчому акті» [2, с. 20].

Чинний КУпАП, який містить розділ 2, що має назву «Адміністративне правопорушення і адміністративна відповідальність», у ст. 9 сформулював означення адміністративного правопорушення, в якому знов-таки використовується дефініція «адміністративна відповідальність», проте у ст. 23 КУпАП законодавець обмежився вказівкою лише на те, що мірою адміністративної відповідальності є адміністративні стягнення, не визначивши поняття «адміністративна відповідальність».

Враховуючи зазначені обставини спробуємо проаналізувати різні погляди теоретиків права, вчених-адміністративістів на поняття та зміст адміністративної відповідальності.

В залежності від функціонального призначення, тобто тієї ролі, яку повинен виконати інститут адміністративної відповідальності, Д.М. Лук'янець виділяє три її концепції:

1. Охоронну – адміністративна відповідальність виконує функцію охорони багатьох видів суспільних відносин від протиправних посягань, в основі, як зазначає вчений, положення закріплене у КУпАП, згідно з яким законодавство про адміністративні правопорушення має завданням охоронну суспільного ладу України, власності, соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян, а також прав та законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого порядку управління, державного і громадського порядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством.

2. Каральну – стосується адміністративного стягнення, що накладається за вчинення адміністративного правопорушення і яке є мірою відповідальності та покаранням правопорушника за вчинення протиправного, карального та винного діяння.

3. Управлінську – адміністративна відповідальність виступає, з одного боку, як необхідний елемент механізму державного управління і є різновидом державно-управлінських відносин, а з іншого – засобом охорони всіх суспільних відносин, які відносяться до сфери державного управління [3, с. 59–62].

На наш погляд, зазначена позиція є достатньо аргументованою, враховуючи багатоаспектність самого поняття «адміністративна відповідальність», про що свідчать численні наукові роботи провідних вчених.

В адміністративно-правовій літературі прийнято визначати адміністративну відповідальність як особливий вид юридичної відповідальності зі всіма притаманними їй ознаками, проте маючи певні особливості, враховуючи коло тих суспільних відносин, на які вона може бути поширена. Традиційними вважається два підходи, які розглядають адміністративну відповідальність як ретроспективну (негативну) або перспективну (позитивну).

У зміст «позитивної» відповідальності входить самостійна й ініціативна діяльність «у рамках правових норм і тих ідеалів, для досягнення яких вони видані». «Позитивна» відповідальність виникає «вже тоді, коли людина приступає до виконання своїх обов'язків, а не тоді, коли вона їх не виконує або діє всупереч ним» [4, с. 28].

На думку Л.Р. Наливайко, позитивна юридична відповідальність суб'єкта – первинне, а ретроспективна – вторинне відношення юридичної відповідальності; перше є однією із передумов виникнення другого. Ретроспективна юридична відповідальність настає саме тому, що до правопорушення суб'єкт знаходиться в загальному відношенні відповідальності щодо держави, але розриває цей зв'язок актом безвідповідальної поведінки. Заперечуючи наявність загальних відносин правової відповідальності, не можна розуміти природу, джерела походження ретроспективної відповідальності [5, с. 180].

Відповідно до ретроспективної концепції, сутність адміністративної відповідальності пов'язується із вчиненням протиправного, винного діяння, що посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і тягне за собою застосування відповідних заходів впливу. Враховуючи положення діючого КУпАП, адміністративна відповідальність розглядається як спосіб застосування заходів примусу, іншими словами – вчинення адміністративного правопорушення тягне за собою ретроспективну адміністративну відповідальність. На наш погляд, зазначена позиція є більш обґрунтованою, тому в даній роботі ми будемо розглядати адміністративну відповідальність у негативному її розумінні, проте не заперечуємо існування й інших позицій із цього питання.

Наявність як мінімум двох наукових підходів щодо сутності адміністративної відповідальності, то й саме поняття «адміністративна відповідальність» має в науковій літературі дискусійний характер.

Як стверджує В.К. Колпаков, Українська юридична енциклопедія у статті «Адміністративна відповідальність» в унісон з КУпАП обмежилась із цього приводу лише констатацією того, що адміністративна відповідальність – вид юридичної відповідальності громадян і службових осіб за вчиненні ними адміністративні правопорушення [6, с. 75]. Таким чином, проблема розкриття сутності адміністративної відповідальності набуває ще більшої актуальності, оскільки досліджувалися лише окремі аспекти даної категорії, комплексний характер мала лише незначна частина наукових робіт, а тому такі підходи за своєю сутністю мали загальний характер і, зрештою, виникає необхідність у їх систематизації.

М.С. Студенкіна вважає, що під адміністративною відповідальністю найчастіше розуміється застосування ... частини заходів адміністративного примусу, а саме – адміністративних стягнень [7, с. 88].

Аналогічної позиції дотримується й І.О. Галаган, який зазначає, що під адміністративною відповідальністю слід розуміти застосування у встановленому порядку уповноваженими на це органами і службовими особами адміністративних стягнень, сформульованих у санкціях адміністративно-правових норм, до винних у вчиненні адміністративних порушень, що містять державний і громадський осуд, засудження їх особи і протиправного діяння, що виявляється у негативних для них наслідках, які вони зобов'язані виконати, і переслідують цілі їх покарання, виправлення і перевиховання, а також охорони суспільних відносин у сфері радянського державного управління [8, с. 41].

На підставі вищенаведеного та розглядаючи вказані теоретичні положення, можна зробити висновок, що увага цих науковців акцентується на тому, що адміністративна відповідальність пов'язана із адміністративними стягненнями, але це різні правові категорії, хоча і тісно пов'язані між собою, адже реалізація санкцій є характерною ознакою адміністративної відповідальності, яка завдає винній особі моральної або матеріальної шкоди [9, с. 62], внаслідок чого, вважаємо, що вказані підходи є недостатньо обґрунтованими.

Як зазначав В.Б. Авер'янов, адміністративна відповідальність – це відповідальність за вчинення адміністративного проступку (правопорушення). Адміністративна відповідальність характеризується негативною реакцією держави на протиправні прояви окремих фізичних (а в деяких випадках і юридичних) осіб шляхом встановлення відповідних правил, заборон і адекватних порушенням санкцій щодо порушників [10].

О.М. Щукін зазначає, що адміністративна відповідальність становить собою особливий різновид юридичної відповідальності, а також є специфічною формою адекватного реагування держави на протиправні дії з боку окремих громадян та юридичних осіб. Заходи юридичної відповідальності, які застосовують до правопорушника і які він зобов'язаний виконати, призводять останнього до обтяжливих майнових, моральних чи інших обмежень. Таким чином, правопорушник відповідає перед державою та суспільством за неправомірну поведінку [11, с. 74].

Більш розширеною є позиція, Г.П. Бондаренко, згідно з якою адміністративна відповідальність – це форма реагування держави на правопорушення, яке виявляється в застосуванні повноважними державними органами, службовими особами, громадськістю до винної особи адміністративних санкцій у межах і порядку, встановлених законодавством, а також обов'язок правопорушника звітуватись за свою протиправну поведінку і перетерплювати за неї негативні наслідки, що передбачені санкцією правової норми [12, с. 84], таким чином, за даного підходу об'єднуються дві різні за своїм змістом концепції – «адміністративна відповідальність-обов'язок» та «адміністративна відповідальність-застосування санкцій», з чим також не можна погодитись, оскільки охоронна функція адміністративної відповідальності проявляється не лише шляхом застосування державного примусу, але і зміцненням законності, запобіганню правопорушенням.

І.П. Голосніченко вважає, що, адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, що вчинили адміністративне порушення, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень [13, с. 430–432].

Л.М. Рябцев, аналізуючи адміністративну відповідальність, називає її інструментом забезпечення правопорядку в окремих сферах суспільного життя й зосереджує увагу на її функціях: виховальній (формуванні правосвідомості), відновлювальній (відновленні стану речей на засаді матеріальної компенсації за завдану шкоду), превентивній (профілактиці правопорушень у цій сфері через усвідомлення невідворотності негативних наслідків) і функції покарання (застосуванні до правопорушника адміністративних стягнень на засаді принципів невідворотності та справедливості покарання) [14, с. 56].

В науковій літературі пропонуються різні визначення поняття адміністративної відповідальності, аналіз яких дозволив зробити такі висновки: 1) адміністративна відповідальність розглядається як: діяльність щодо застосування адміністративних стягнень; специфічна форма негативного реагування; різновид правовідносин; 2) за основу вище наведених дефініцій адміністративної відповідальності науковці беруть дві основні ознаки: адміністративний проступок та адміністративне

стягнення; 3) традиційно адміністративну відповідальність пов'язують із застосуванням примусових заходів, розглядають її як передбачену санкціями правових норм реакцію на правопорушення і здійснення санкцій.

Поняття «адміністративна відповідальність» не слід зводити до поняття «адміністративне стягнення», оскільки адміністративна відповідальність включає такі елементи, як державний осуд діяння і особи, яка його скоїла, і застосування до порушника заходів, визначених санкцією порушеної статті закону, тобто адміністративного стягнення, тому на думку О.Л. Чернецького безпідставним слід вважати визначення адміністративної відповідальності як такої, яка настає за порушення норм адміністративного права, так як норми адміністративного права регулюють і: порядок утворення та правове становище суб'єктів державного управління; форми і методи управлінської діяльності; процедуру проходження державної служби; управління окремими галузями тощо. Необґрунтованим також слід вважати визначення адміністративної відповідальності як застосування до правопорушників лише адміністративних стягнень, так як в передбачених КУПАП випадках можуть застосовуватись заходи впливу (ст.ст.13, 15), які за своєю суттю не є адміністративними стягненнями [15].

Тому Ю.О. Левенець, продовжуючи думку попереднього науковця зазначив, що поняття адміністративної відповідальності має дещо спірний та суперечливий характер. Одні автори адміністративну відповідальність ототожнюють із санкцією (із покаранням), а інші – з обов'язком особи відповідати за свої протиправні вчинки [16, с. 57].

Наведене дає підстави зробити висновок про те, що всі наявні дефініції адміністративної відповідальності наразі мають дослідницький характер. В.К. Колпаков шляхом узагальнення визначень адміністративної відповідальності, які найчастіше зустрічаються в літературі, виокремив три найбільш поширених підходи, суть яких полягає у наступному: Перший – адміністративна відповідальність є застосуванням до правопорушника заходів примусу, прихильниками такого розуміння адміністративної відповідальності є Ю.П. Битяк, В.В. Зуй, Л.В. Коваль та інші. Подібним чином С.Н. Братусь трактував правову відповідальність – як опосередковане державним примусом виконання обов'язку [17, с. 23–29]. Прихильники другого підходу (Є.В. Додін та ін.) розглядають адміністративну відповідальність як встановлення майнових обмежень, обмежень особистих благ та інтересів за вчинення адміністративних правопорушень. Третій підхід полягає в тому, що адміністративна відповідальність являє сукупність адміністративних правовідносин, що виникають внаслідок застосування до суб'єкта проступку адміністративного стягнення (І.П. Голосніченко та ін.). В.Б. Авер'янов вважає, що зазначені правовідносини виникають внаслідок застосування уповноваженими органами чи їх посадовими особами до осіб, які вчинили адміністративний проступок, особливих санкцій – тобто, адміністративних стягнень, які передбачені нормами адміністративного права. [13, с. 434-435].

Неоднозначність науковців у визначенні концептуальних засад щодо означення адміністративної відповідальності породжує й проблематику виокремлення її ознак. Однак, ми будемо враховувати той факт, що адміністративна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності.

Традиційно в теорії права виділяють такі ознаки юридичної відповідальності: 1) Юридична відповідальність є одним із видів соціальної відповідальності як явища, суть якого полягає в охороні суспільних відносин та реакції з боку суспільства на порушення правових норм, які встановлені державою, та стимулюванні правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин, а також у сприянні формуванню в населення поваги до закону і права. 2) Юридична відповідальність спирається на державний примус та пов'язується з досягненням певної мети – перевиховання, покарання правопорушника та поновлення порушених прав [18]. 3) Юридична відповідальність, на відміну від інших видів соціальної відповідальності, встановлюється лише нормативно-правовими актами, які видаються органами державної влади і управління, а також посадовими особами. 4) Юридична відповідальність виражається в обов'язку особи зазнавати певних втрат – позбавлення конкретних благ особистого (позбавлення волі, посади та ін.), організаційного і майнового характеру (конфіскація майна, штраф) за свою вину, тобто нести кару, яка є новим, додатковим, юридичним обов'язком, що не існував до правопорушення [19]. 5) Юридична відповідальність настає лише за вчинені або вчинювані правопорушення в разі встановлення складу правопорушення. Ця вимога є обов'язковою при покладанні кримінальної або адміністративної відповідальності. Суб'єктом юридичної відповідальності може бути лише особа (фізична або юридична), винна в порушенні правових розпоряджень [20]. 6) Юридична відповідальність здійснюється виключно уповноваженими державою компетентними органами відповідно до приписів матеріальних і процесуальних правових норм [21, с. 46].

Водночас, загальною теорією права виокремлюються й обов'язкові ознаки юридичної відповідальності, а отже, і адміністративної відповідальності, яка є її різновидом, зокрема такі:

- 1) юридична відповідальність передбачає державний примус;
- 2) обсяг державного примусу має чітко визначатись (нормативність);
- 3) юридична відповідальність обумовлюється правопорушенням, настає після нього та звернута на правопорушника;
- 4) відповідальність має для правопорушника негативні наслідки у вигляді правообмежень;
- 5) характер та обсяг правообмежень встановлені санкцією юридичної норми;
- 6) відповідальність здійснюється в процесуальній формі, тобто застосування правообмежень здійснюється під час правозастосовчої діяльності компетентних державних органів [22, с. 418].

Виходячи з вищезазначеного, а саме з аналізу поглядів науковців стосовно поняття юридичної відповідальності, можна дійти висновку, що адміністративній відповідальності притаманні такі ознаки: 1) загальні ознаки, що характерні для юридичної відповідальності загалом; 2) спеціальні ознаки, що відмежовують адміністративну відповідальність від інших видів юридичної відповідальності [23].

Крім загальних ознак, до спеціальних ознак адміністративної відповідальності слід віднести такі: 1) Підставою адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення (проступок), під яким, згідно зі ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), розуміється протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність), що посягає на державний чи громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, за яке законодавством передбачена адміністративна відповідальність. 2) Адміністративна відповідальність має публічний державно-обов'язковий характер. Адміністративний проступок за будь-яких умов, навіть коли він спрямований проти особи (фізичної чи юридичної), є порушенням правового порядку, охорона якого – мета і функція держави. Будучи похідним від державної волі, адміністративне переслідування, осудження і покарання (коли є для того достатні фактичні та юридичні підстави) – не тільки право, а й обов'язок держави, який здійснюється органом адміністративної юрисдикції від імені держави і незалежно від волі і бажання зацікавлених у справі осіб (наприклад, потерпілого). Державні органи не можуть займати сторонню позицію або ж мати упереджене щодо конкретної особи ставлення. Відповідні дії кваліфікують як службові злочини, зокрема бездіяльність, перевищення влади та ін. [24, с. 64]. 3) Адміністративна відповідальність виявляється в накладенні на порушників відповідних видів адміністративних стягнень, специфічних за змістом і відмінних від інших заходів стягнення та впливу, які застосовують у різних галузях права. 4) Між суб'єктом, що притягує до відповідальності, і особою, яка притягується до відповідальності, відсутні відносини службового підпорядкування. 5) Адміністративній відповідальності підлягають як фізичні, так і юридичні особи. Це твердження базується на підставі наявності у чинному законодавстві положень, які свідчать про можливість притягнення до адміністративної відповідальності також і юридичних осіб. 6) Законодавством встановлено особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності. Процедура притягнення до адміністративної відповідальності значно простіша, ніж процедури притягнення до кримінальної або цивільної відповідальності. 7) Норми, що регламентують адміністративну відповідальність, містяться у різних за своєю правовою природою актах, які, на думку В. Колпакова, варто поділяти на: а) кодекси; б) закони; в) правила. Правила можуть затверджуватися Кабінетом Міністрів, органами виконавчої влади, встановлюватися рішеннями місцевих рад [25, с. 84].

На підставі вищевикладеного, вважаємо доцільним до спеціальних ознак адміністративної відповідальності віднести і такі, як: 1) адміністративна відповідальність виступає, з одного боку, як необхідний елемент механізму державного управління і є фактично різновидом державно-управлінських відносин, з другого – засобом охорони суспільних відносин у сфері державного управління; 2) адміністративна відповідальність накладається за правопорушення, які не являють собою суспільної небезпеки, а є суспільно шкідливими. Слід зазначити, що такі науковці, як Г.П. Бондаренко, Є.В. Додін, М.М. Дорогих та Л.В. Коваль, вказували, що адміністративна відповідальність застосовується не лише за порушення правил, встановлених адміністративно-правовою нормою, але й за порушення норм інших галузей права. Існувала також думка, що підставою адміністративної відповідальності є вчинення особою злочину, що не становить великої суспільної небезпеки [26, с.189]. На нашу думку, це було, в першу чергу, пов'язано з тим, що ст.51 попереднього Кримінального кодексу України передбачала можливість звільнення від кримінальної відповідальності особи із застосуванням до неї заходів адміністративного стягнення, примусових заходів виховного характеру чи громадського впливу. Проте чинне кримінальне законодавство не допускає можливості

звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням заходів адміністративного стягнення; 4) адміністративна відповідальність є універсальним засобом охорони суспільних відносин, які регулюються різними галузями права – конституційним, цивільним, трудовим, фінансовим, власне адміністративним; 5) у випадку порушення вимог адміністративно-правових норм відповідальність настає не перед другою стороною правовідносин, а перед державою; 6) притягнення осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, до адміністративної відповідальності, здійснюється здебільшого органами виконавчої влади, які виконують функції державного управління у відповідній сфері суспільних відносин. Однак, на нашу думку, перелік цих органів потребує перегляду з метою зменшення їх кількості; 7) в переважній більшості випадків адміністративна відповідальність є кінцевим результатом контрольних повноважень органів державної влади, так як притягнення до адміністративної відповідальності завершує собою процес реалізації органом державного управління такої функції державного управління, як контроль; 8) адміністративна відповідальність настає за порушення лише тих адміністративно-правових норм, які охороняються адміністративними санкціями; 9) певний (особливий) порядок застосування адміністративних стягнень та заходів впливу, який характеризується як позасудовим (переважна форма), так і судовим порядком здійснення; 10) акт про притягнення до адміністративної відповідальності може прийматися: а) індивідуально (судді і посадові особи відповідних органів); б) колегіально шляхом голосування (виконавчі комітети й адміністративні комісії); 11) передбачена великою кількістю законодавчих актів податкового, митного, валютного та іншого законодавства, що нехарактерне для інших видів юридичної відповідальності. Однак, ми підтримуємо думку В.К. Колпакова, який зазначає, що «однією з вад адміністративно-деліктного законодавства є нормативне закріплення положення щодо можливості встановлення складу проступку і відповідальності за його вчинення, а також застосування відповідних норм за межами КУАП. Такий підхід до побудови законодавства про адміністративну відповідальність є умовою виникнення колізій, які фактично дискредитують як законодавця, так і правозастосувальника» [27]. Як слід, ми підтримуємо тих вчених, які пропонують визнати Кодекс єдиним законодавчим актом щодо адміністративної відповідальності [15].

Розглянувши адміністративну відповідальність в системі юридичної відповідальності доцільно зробити такі висновки:

– у сучасному суспільстві особливого значення набувають фундаментальні системоутворюючі цінності, які включають абсолютні (загальні, сутнісні) і похідні, що виступають засобом досягнення (феноменальне в соціумі). Такі цінності складають основу сучасної юридичної відповідальності;

– юридична відповідальність становить особливу правову форму реакції держави на захист публічних і приватних інтересів, яка полягає в сукупності встановлених державою матеріальних і процесуальних правових норм з метою спонукання правопорушника, який добровільно не бажає дотримуватися встановлених норм поведінки, до належної поведінки і покладання обов'язку зазнавати несприятливі для нього наслідки, а також досягнення мети попередження правопорушень. Це визначення враховує специфіку сучасних видів юридичної відповідальності і значно відповідає вимогам універсальності, підкреслюючи інституційність юридичної відповідальності, а також змогу притягнення до відповідальності винного і виправдання невинного. Таке розуміння юридичної відповідальності охоплює всі існуючі способи впливу на правопорушника тобто каральний, відновлювальний або компенсаційний і профілактичний або попереджувальний;

– видами юридичної відповідальності є традиційно прийняті в юридичній доктрині: цивільна, кримінальна, дисциплінарна та адміністративна. Протиправність інших видів правопорушень (у фінансовій, бюджетній, податковій, екологічній та інших сферах) і протиправність адміністративних правопорушень за своєю суттю ідентичними. Видова специфіка протиправності в цих сферах суспільних відносин не виявлена ні законодавством, ні в наукових дослідженнях. Порушення законодавства у вказаних сферах тягне за собою застосування санкцій цивільного, кримінального, адміністративного або дисциплінарного покарання. Виділення як самостійного виду відповідальності (фінансової, бюджетної, податкової, екологічної та інших) не засноване на об'єктивних критеріях і немає характерних особливостей щодо правопорушень;

– адміністративна відповідальність є комплексним правовим механізмом реагування держави на прояв адміністративної протиправності, що містить матеріально-правові підстави та процесуальний порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення. Основу адміністративної відповідальності складають диференційована адміністративна протиправність, склад адміністративного правопорушення; адміністративне покарання (матеріально-правовий аспект) і процесуальна форма;

– у сучасних концепціях адміністративної відповідальності актуальною виявляється проблема оцінки права із загальних системно-філософських позицій, що відображає загальні закони та принципи буття соціуму, інтегруючи субстанційні та феноменальні характеристики соціально-правової реальності, яка включає теоретико-методологічні критерії оцінки права щодо абсолютного (правова субстанція) та похідного порядку (оптимальні вимоги соціальної реальності, зосереджені в традиційному менталітеті) [28].

Висновки. Враховуючи проведений аналіз наукових думок щодо ознак адміністративної відповідальності, на наш погляд, до особливостей адміністративної відповідальності слід відносити [29, с. 40]:

1. Адміністративна відповідальність має публічний державно-обов'язковий характер.
2. Правом щодо накладення адміністративного стягнення наділені суди.
3. Це один із галузевих різновидів адміністративної відповідальності, що настає за адміністративні проступки.
4. Вона є специфічною формою правового реагування з боку держави в особі її компетентних органів на певну категорію протиправних проявів і є наслідком скоєння суспільно шкідливого діяння.
5. Вона є одним з видів державного примусу, становить державний примус у вигляді застосування встановлених законодавством адміністративних стягнень, визначених санкцією відповідної статті.
6. Фактичною підставою для настання адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення (проступок).
7. Суб'єктами адміністративної відповідальності можуть бути виключно державні службовці, службовці органів місцевого самоврядування та посадові особи підприємств, установ та організацій.
8. Реалізується у визначених процесуальних формах.
9. При повторюваності порушень більше одного разу протягом року застосовуються більш суворі адміністративні стягнення.

Адміністративна відповідальність є комплексним правовим механізмом реагування держави на прояв адміністративної протиправності, що містить матеріально-правові підстави та процесуальний порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Гончарук С.Т. Адміністративна відповідальність: Сутність та окремі проблеми трансформації на сучасному етапі. *Юридичний вісник. Серія «Повітряне і космічне право»*. 2007. Т. 3. № 4. С. 57–60.
2. Вельский К.С. Административная ответственность: генезис, основные признаки, структура. *Государство и право*. 1999. № 12. С. 20–25.
3. Лук'янець Д.М. Развитие института административной ответственности: концептуальні засади та проблеми право реалізації: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.07. К., 2007. 406 с.
4. Слободчиков Н.А. О позитивном содержании юридической ответственности. *Юридическая ответственность: проблемы теории и практики*. Минск, 1996. С. 28–34.
5. Наливайко Л.Р. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії та практики: дис... канд. юр. наук: 12.00.02. К., 2000. 180 с.
6. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посібник. К., 2008. 256 с.
7. Советское административное право. Под ред. В.И. Поповой и М.С. Студеникиной. М., 1988. 320 с.
8. Галаган И.А. Административная ответственность в СССР. Воронеж, 1970. 267 с.
9. Адміністративне право: навч. посіб. [О.І. Остапенко, З.Р. Кісіль, М.В. Ковалів, Р.В. Кісіль]. Львів; К., 2008. 533 с.
10. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/2688/15/>.
11. Щукін О.М. До питання концептуалізації поняття адміністративної відповідальності. *Юридичний вісник*. 2014. № 3(32). С. 73–78.
12. Бондаренко Г.П. Адміністративна відповідальність в СРСР. Львів, 1975. 176 с.
13. Адміністративне право України. Академічний курс: [підруч.]: у 2-х томах: Том 1. Загальна частина / ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). К.: 2004. 584 с.
14. Рябцев Л.М. Об административной ответственности и административных взысканиях за совершение экологических правонарушений. *Приоритетные направления разви-*

- тия екологічного, земельного і аграрного права: матеріали Республіканського круглого стола (г. Минск, 30 марта 2017 г.). Минск., 2017. С. 55–58.
15. Чернецький О.Л. Поняття та особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх: теоретико-правові питання. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2951/Poniattia%20ta%20osoblyvosti%20administratyvnoi%20vidpovidalnosti_%20Chernetskyi%20_2008.pdf?sequence=2&isAllowed=y.
  16. Левенець Ю.О. Поняття адміністративної відповідальності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2012. Вип 3. С. 54–62.
  17. Братусь С.Н. Юридична відповідальність і законність. М., 1976. С. 215.
  18. Бошно С.В. Правознавство. URL: <http://ibib.ltd.ua/ponyatie-priznaki-vidyiyuridicheskoy.html>.
  19. Олійник А.Ю. Правознавство. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/68225--6-ponyattya-oznaki-yuridichno-vdpovdalnost.html>.
  20. Скакун О.Ф. Теорія держави і права [Електронний ресурс]. URL: <https://books.br.com.ua/9200>.
  21. Гриценко І. Формування наукових поглядів щодо інституту адміністративної відповідальності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 1. С. 45–50.
  22. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. [Алексеев С.С., Архипов С.И., Корельский В.М., Леушин В.И., Перевалов В.Д. и др.]; под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. М., 1997. 570 с.
  23. Заяць Р.Я. Поняття та ознаки адміністративної відповідальності. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2012_8_6.
  24. Остапенко О.І. Адміністративне право: навчальний посібник. К., 2008. 536 с.
  25. Колпаков В. Кодекс України про адміністративне правопорушення: пошук нової парадигми. *Право України*. 2004. № 7. С. 85–89.
  26. Советское административное право: Учебник / Отв. ред. П.Т. Василенков. М., 1990. 574 с.
  27. Колпаков В.К. Деліктний феномен в адміністративному праві України: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.07. К., 2005. 39 с.
  28. Крижановська В.А. Адміністративна відповідальність в адміністративному праві України: сучасне розуміння, нові підходи: дис...к.ю.н.: 12.00.07. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/34561/4/dys_kryzhanovska.pdf.
  29. Борисова Ю.В. Адміністративна відповідальність за порушення, пов'язані з корупцією: дис...канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2021. 190 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.35>

КВАЛІФІКАЦІЯ ІНФОРМАЦІЇ ТА ЗОБРАЖЕНЬ ЯК РЕКЛАМИ: КРИТЕРІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА СУДОВОЮ ПРАКТИКОЮ

Єрохіна Н.А.,

*здобувач кафедри адміністративного,
кримінального права і процесу Інституту права*

Заклад вищої освіти

«Міжнародний університет бізнесу і права»

ORCID: 0000-0001-9793-5213

Єрохіна Н.А. Кваліфікація інформації та зображень як реклами: критерії за законодавством України та судовою практикою.

Дослідивши критерії кваліфікації інформації та зображень як реклами, встановлені законодавством та судовою практикою, автор доходить висновку, що спрямованість певного зображення або інформації на привертання уваги споживачів до конкретних економічних благ чи суб'єкта господарювання, який може їх надати на комерційній основі (зв'язок з підприємницькою діяльністю відповідного суб'єкта господарювання), є визначальним сутнісним та нормативно-правовим критерієм розмежування реклами та інформації та зображень, які не є рекламою. Реклама має вказувати на конкретного, індивідуально визначеного суб'єкта господарювання, або на конкретний, індивідуально визначений товар (послугу) із зазначенням найменування, якісних показників, країну походження, виробника або інших ідентифікуючих ознак. Натомість, наприклад, зображення певного предмета з винятково родовими ознаками, у тому числі як частини дизайнерського оформлення інтер'єру приміщення, рекламою не визнається. Більше того, рекламою не вважається інформація про виробника товару чи послугу та/або товар чи послугу у місцях, де цей товар чи послуга реалізується чи надається споживачеві, а також безпосередньо на самому товарі та/або його упаковці. Разом з тим, рішення про визнання інформації або зображення рекламним може бути прийняте, зокрема, якщо вони або популяризують товар або його виробника поза місцями торгівлі ним. Також, слід враховувати й те, що незважаючи на те, що вивіска чи табличка з інформацією про зареєстроване найменування особи, знаки для товарів і послуг, що належать цій особі, вид її діяльності та час роботи мають призначення знайомити чи підвищити обізнаність споживачів з суб'єктом підприємницької діяльності, ця інформація рекламою не вважається, з-поміж іншого, через те, що вона не містить заклик придбавати товари або послуги у нього.

Ключові слова: інформація та зображення, які не є рекламними; критерії кваліфікації реклами; реклама; судова практика у справах, що впливають з правовідносин, пов'язаних зі створенням та розповсюдженням реклами.

Yerokhina N. A. Qualification of information and images as advertising: criteria according to the legislation of Ukraine and judicial practice.

Having studied the criteria for the classification of information and images as advertising, established by the law of Ukraine and its judicial case-law, the author comes to the conclusion that the purpose of a certain image or information to attract attention of consumers to specific economic benefits or a business entity that can provide them on a commercial basis (relation to the business activity) is the determinative criterion for distinguishing between advertising and information and images that are not of advertising nature. Advertising must indicate a specific, individually defined business entity, or a specific, individually defined product (service) with an indication of the name, quality properties, country of origin, manufacturer or other identifying features. Instead, for example, the image of a certain object with exclusively generic features, including as part of the design of the interior of the room, is not recognized as advertising. Moreover, information about the manufacturer of the product or service and/or about the very the product or service in places where this product or service is sold or provided to the consumer, as well as directly on the product itself and/or its packaging, is not considered to be advertisement as well. At the same time, the decision

to recognize information or images as advertising could be made, in particular, if they either promote the product or its manufacturer outside the places of trade. Also, it should be taken into account that despite the fact that a sign or a plate with information about the registered name of a person, signs for goods and services belonging to this person, the type of his activity and working hours have the purpose of introducing or increasing the awareness of consumers about a business entity, this information is not considered advertising due to the fact that, among other things, it does not reflect an invitation to purchase goods or services from it.

Key words: advertising; advertising classification criteria; information and images that are not of advertising nature; judicial case-law in matters arising from legal relations related to the creation and distribution of advertising.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження питань адміністративно-правового регулювання питань виробництва, розповсюдження та споживання реклами є нагальним завданням наукового співтовариства, від якості виконання якого залежить вдосконалення шляхів законодавчого вирішення фундаментальних питань організації та забезпечення належного функціонування ринку рекламних послуг. Однак, для оптимізації регуляторних моделей, які є явно застарілими з точки зору їх відповідності тенденціям та результатам розвитку права та публічного адміністрування, а також для усунення неприпустимого рівня внутрішньої неузгодженості законодавчих положень й незавершеністю правового регулювання найбільш важливих аспектів рекламної діяльності, перш за все, має бути досягнута абсолютна визначеність щодо розуміння сутності реклами, що дозволить відмежувати її від суміжних зображень та інформації, які мають інший правовий режим формування та розповсюдження. Основним інструментом виконання цього завдання є судова практика, у якій кристалізувались критерії кваліфікації певних зображень та інформації як реклами.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення критеріїв кваліфікації реклами, звернувшись до положень законодавства України про рекламу та матеріалів практики адміністративних судів у справах, що впливають з відповідних правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наступним кроком звернемося до законодавства України, яке визначає кваліфікаційні ознаки для окреслення предмету правового регулювання, а також викладає засади рекламної діяльності.

Так, за визначенням, викладеним у абз. 12 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про рекламу», зазначимо, що рекламою є інформація про особу чи товар, яка розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких особи чи товару [1]. Витлумачивши це законодавче положення, Верховний Суд підсумував, що метою реклами є привертання уваги споживачів реклами до продукту, який рекламується; формування у споживача певного рівня знань про відповідний товар, послугу; створення у споживача певного образу продавця; формування потреби у відповідному товарі, послугі; спонукання до придбання саме цього товару у відповідного продавця; підтримка обізнаності, утримання в пам'яті споживачів інформації про товар в проміжках між купівлями; нагадування, де можна купити відповідний товар тощо (Постанова Верховного Суду від 29 жовтня 2021 р. у справі № 480/85/19) [2].

Вищевикладене розуміння цілком узгоджується з уявленнями, яких дотримується Ю.О. Громенко та згідно з якими поняття «реклама» з урахуванням попередніх досліджень і сучасних умов розвитку має визначатись як інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких особи чи товару, а також сприяти реалізації товарів або досягненню іншого результату, бажаного для рекламодавця. На погляд вченої, доповнення дефініції реклами такою ознакою як «сприяє реалізації товарів або досягненню іншого результату, бажаного для рекламодавця», дозволить відмежувати рекламу від інших видів інформації [3, с. 4].

Законодавче визначення реклами з урахуванням її тлумачення під час судового правозастосування відбиває й характеристики цього соціально-економічного явища, викладені у напрацюваннях А.В. Стрельникова та Дж. Бернета. За міркуваннями цих дослідників реклама – оплачена форма комунікації, хоча деякі види реклами, наприклад, суспільна, мають безкоштовні рекламні площини і час у засобах масової інформації. Інформація, що повідомляється в рекламі, не тільки оплачується, але ще й ідентифікує спонсора. У деяких випадках метою рекламного повідомлення є просте прагнення ознайомити покупця з продукцією чи компанією, хоча більшість рекламних звернень

намагаються ще і схилити покупця до чого-небудь чи вплинути на нього, тобто переконати щось почати. Рекламна звітка може проходити відразу по декількох засобах масової інформації з метою охопити якомога більш широке коло потенційних клієнтів. Оскільки реклама є однією з форм масової комунікації, вона не персоніфікована [4]. Значний інтерес представляють й роздуми О.А. Леськіва щодо цілей та властивостей реклами. За твердженням вченого, однією з ключових рис реклами є її комерційне спрямування, тобто направленість на отримання прибутку рекламодавцем. Окремо автор зазначає, що сама по собі реклама має на меті лише поширення інформації про той чи інший товар, послугу чи особу, а прибуток є вже метою фізичної чи юридичної особи, що її замовляє. Таким чином, може йтися про дві цілі, які переслідує рекламне звернення – проміжну (інформування споживачів) та кінцеву (отримання прибутку роботодавцем). Зважаючи на це, обґрунтовується думка про те, що законодавцю необхідно обов'язково зазначити як проміжну, так і кінцеву мету реклами, це дасть змогу значно зменшити кількість порушень в рекламній сфері. Адже саме комерційна спрямованість відрізняє звичайну рекламу від реклами соціальної, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку. Відсутність чіткого розмежування цих понять вже довгий час призводить до численних маніпулювань з боку недобросовісних рекламодавців, які під виглядом соціальної реклами поширюють рекламні матеріали з чіткою комерційною та пропагандистською направленістю [5, с. 50].

Отже, з вищезазначеного випливає те, що спрямованість інформації або зображення на привертання уваги споживачів до конкретних економічних благ чи суб'єкта господарювання, який може їх надати, є визначальним сутнісним та нормативно-правовим критерієм розмежування реклами та тих інформаційних оголошень та зображень, які не є рекламою. Крім того, навіть за формальних збігів з ознаками реклами, деякі зображення та інформація згідно з положеннями Закону України «Про рекламу» не вважаються рекламою. Цими винятками є:

- оголошення фізичних осіб, не пов'язані з підприємницькою діяльністю (ч. 3 ст. 2 Закону України «Про рекламу»);
- інформація про виробника товару та/або товар у місцях, де цей товар реалізується чи надається споживачеві, у тому числі на елементах обладнання та/або оформлення місць торгівлі, а також безпосередньо на самому товарі та/або його упаковці, не вважається рекламою (ч. 8 ст. 8 Закону України «Про рекламу»);
- вивіска чи табличка з інформацією про зареєстроване найменування особи, знаки для товарів і послуг, що належать цій особі, вид її діяльності (якщо це не впливає із зареєстрованого найменування особи), час роботи, що розміщена на внутрішній поверхні власного чи наданого у користування особі приміщення, на зовнішній поверхні будинку чи споруди не вище першого поверху або на поверсі, де знаходиться власне чи надане у користування особі приміщення, біля входу в таке приміщення, не вважається рекламою (ч. 6 ст. 9 Закону України «Про рекламу») [1].

Зокрема, звернувшись до практики тлумачення цих законодавчих положень адміністративними судами, зазначимо, що за їх правовими позиціями певна інформація може бути визнана рекламою тоді, коли вона вказує на конкретну, індивідуально визначену особу, або на конкретний, індивідуально визначений товар, із зазначенням найменування, якісних показників, країну походження, виробника тощо. Неналежність певного носія інформації та зображень до рекламних засобів або охоплення її вищенаведеними винятками суди обґрунтовують таким чином:

- не є рекламою інформація, розміщена на зовнішній поверхні будинку чи споруди не вище першого поверху або на поверсі, де знаходиться власне чи надане у користування особі приміщення, біля входу у таке приміщення, яка не містить закликів придбавати товар або послугу, що реалізується суб'єктом (Постанова Верховного Суду від 25 березня 2020 р. у справі № 461/4489/16-а) [6];
- вивіска з написом «ВИНА МИРА», напис «Фирменный магазин» та зображення мапи світу з написом «прямые поставки со всего мира» не містять закликів до придбання конкретного товару чи отримання послуг позивача, вона не є інформацією, призначеною сформувати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтересу щодо юридичної особи чи конкретного товару (послуг), що поставляється/надається підприємством, а відтак не є рекламою і не потребує спеціального дозволу на розміщення зовнішньої реклами (Постанова Верховного Суду від 30 квітня 2020 р. у справі № 323/3491/16-а) [7];
- розміщена на фасаді будівлі вивіска з написом «ІНФОРМАЦІЯ_1» є не рекламним засобом, а зареєстрованим знаком для товарів та послуг, право на яке належить ососі за ліцензійним договором з

Товариством з обмеженою відповідальністю «Вайн-Арт» (Постанова Верховного Суду від 29 жовтня 2021 р. у справі № 280/1330/19) [8];

– тоді як забороняються будь-яка реклама та стимулювання продажу тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби, реклама або упаковка яких містить напис, малюнок чи будь-яке інше зображення, повідомлення, які повністю або в частині ідентифікуються чи асоціюються з тютюновим виробом, знаком для тютюнових товарів і послуг чи з виробником тютюнових виробів, як встановлено судами попередніх інстанцій та не заперечується сторонами, ТОВ «БОН ПАРІ» не здійснює продажу тютюну, а зображення, яке інтерпретується як стимулювання продажу тютюну, є виключно елементом інтер'єру ресторану та не спрямоване на здобуття комерційної вигоди (Постанова Верховного Суду від 3 квітня 2018 р. у справі № 815/87/17) [9];

– вивіска з написом «інформація_1», зображення мапи світу та Ейфелевої вежі не містять закликів до придбання конкретного товару чи формування інтересу щодо конкретної особи, не є інформацією, призначеною сформулювати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтересу щодо юридичної особи чи конкретного товару (послуг), що поставляється/надається підприємством, з огляду на що ці вивіски не є рекламою у розумінні Закону України «Про рекламу» та не потребують спеціального дозволу на розміщення зовнішньої реклами (Постанова Верховного Суду від 11 серпня 2021 р. у справі № 323/809/17) [10].

Натомість, показовими зразками правового й фактичного обґрунтування висновку суду щодо того, що певна інформація чи зображення мають рекламну спрямованість, можуть бути наступні:

– як встановлено судами попередніх інстанцій та підтверджено наявними у матеріалах справи доказами, спірна конструкція має наступні ознаки реклами: про особу – наявний у сюжеті торгівельної марки KotenGym, посилання на веб-сторінку Інтернет www.kotengym.com через яку можна отримати інформацію про власника торгівельної марки, мережу та послуги фітнес центрів «KotenGym»; про товар – «кроссфіт» (брендова система підготовки), час та місце проведення заходу, що також підтверджується експертним висновком № 04-03/17 експертної комісії при Всеукраїнській громадській організації «Всеукраїнська рекламна коаліція» (Постанова Верховного Суду від 14 липня 2020 р. у справі № 808/353/17) [11];

– колегія суддів погоджується з висновками апеляційного суду про доведеність висновків щодо порушення позивачем законодавства про рекламу в частині розміщення зонти з логотипом ТМ «Чернігівське» поза місцем торгівлі, а саме на пляжі, адже, як встановлено апеляційним судом, зонти з логотипом «Чернігівське», тобто з назвою торгівельної марки пива, розміщений на пляжі серед лежаків для прийняття сонячних ванн, тобто у місці, яке не призначено для реалізації чи надання відповідного товару споживачу та яке не є місцем торгівлі алкогольними напоями (Постанова Верховного Суду від 23 вересня 2021 року у справі № 826/24133/15) [12].

Висновки з дослідження. Таким чином, спрямованість певного зображення або інформації на привертання уваги споживачів до конкретних економічних благ чи суб'єкта господарювання, який може їх надати на комерційній основі (зв'язок з підприємницькою діяльністю відповідного суб'єкта господарювання), є визначальним сутнісним та нормативно-правовим критерієм розмежування реклами та інформації та зображень, які не є рекламою. Реклама має вказувати на конкретного, індивідуально визначеного суб'єкта господарювання, або на конкретний, індивідуально визначений товар (послугу) із зазначенням найменування, якісних показників, країну походження, виробника або інших ідентифікуючих ознак. Натомість, наприклад, зображення певного предмета з винятково родовими ознаками, у тому числі як частини дизайнерського оформлення інтер'єру приміщення, рекламою не визнається. Більше того, рекламою не вважається інформація про виробника товару чи послугу та/або товар чи послугу у місцях, де цей товар чи послуга реалізується чи надається споживачеві, а також безпосередньо на самому товарі та/або його упаковці. Разом з тим, рішення про визнання інформації або зображення рекламним може бути прийняте, зокрема, якщо вони або популяризують товар або його виробника поза місцями торгівлі ним. Також, слід враховувати й те, що незважаючи на те, що вивіска чи табличка з інформацією про зареєстроване найменування особи, знаки для товарів і послуг, що належать цій особі, вид її діяльності та час роботи мають призначення знайомити чи підвищити обізнаність споживачів з суб'єктом підприємницької діяльності, ця інформація рекламою не вважається, з-поміж іншого, через те, що вона не містить заклик придбавати товари або послуги у нього.

Список використаних джерел:

1. Про рекламу: Закон України від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР. Дата оновлення: 3 серпня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Постанова Верховного Суду від 29 жовтня 2021 року у справі № 480/85/19 за позовом фізичної особи-підприємця до Головного управління Держспоживслужби в Сумській області про визнання протиправним та скасування рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100722852>.
3. Громенко Ю.О. Державний контроль рекламної діяльності як правова форма державного регулювання рекламної діяльності. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 4. С. 98–104.
4. Стрельников А.В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про рекламу: канд. юрид. наук (уривок): 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Одеська національна юридична академія, 2004. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1360>.
5. Леськів О.А. Актуальні проблеми державно-правового регулювання рекламної діяльності в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 12. С. 50–53.
6. Постанова Верховного Суду від 25 березня 2020 року у справі № 461/4489/16-а про визнання протиправним та скасування наказу та зобов'язання вчинити дії. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88430847>.
7. Постанова Верховного Суду від 30 квітня 2020 року у справі № 323/3491/16-а за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «ШАТО 2013» до Управління реклами Одеської міської ради про скасування припису. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89012757>.
8. Постанова Верховного Суду від 29 жовтня 2021 року у справі № 280/1330/19 за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «Вайн-Арт» до Управління з питань реклами виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) про визнання протиправною та скасування вимоги. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100722981>.
9. Постанова Верховного Суду від 3 квітня 2018 року у справі № 815/87/17 про скасування постанови про накладення штрафу. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73194568>.
10. Постанова Верховного Суду від 11 серпня 2021 року у справі № 323/809/17 за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «Шато 2013» до Управління реклами Одеської міської ради про скасування припису та усунення порушень законодавства про зовнішню рекламу. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98921391>.
11. Постанова Верховного Суду від 14 липня 2020 року у справі № 808/353/17 про визнання незаконним та скасування рішення. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90396901>.
12. Постанова Верховного Суду від 23 вересня 2021 року у справі № 826/24133/15 про визнання протиправним та скасування рішення. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99860883>.

УДК: 342.95:[328.185:351.74](477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.36>

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Кирюха К.І.,

аспірант кафедри адміністративного права та адміністративного процесу

Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-0006-8975

e-mail: kateruna2020@i.ua

Кирюха К.І. Напрями підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання запобігання корупції в органах Національної Поліції України.

У статті проаналізовано окремі підходи науковців до розуміння поняття «механізм адміністративно-правового регулювання», в тому числі й у сфері запобігання корупції. Окреслено окремі напрями щодо можливості підвищення ефективності застосування механізму адміністративно-правового регулювання запобігання корупційним проявам в органах Національної поліції України. Досліджуючи питання у сфері вдосконалення адміністративно-правового механізму запобігання правопорушенням, пов'язаним з корупцією, що вчиняються поліцейськими, до чинників, які є перешкодою його ефективної реалізації науковці відносять: недостатню концептуальну забезпеченість стратегічних і тактичних аспектів протидії корупції, що призводить до системних прорахунків, протиріч між окремими елементами програмного антикорупційного документу; низький рівень прогностичного забезпечення; відсутність комплексного залучення фахівців в галузі кримінології, економіки, бухгалтерського обліку, комп'ютерної техніки і технології, інших наук; переважну орієнтацію на діяльність правоохоронних органів; низьку ресурсну і наукову забезпеченість; відсутність аналізу і обговорення результатів виконання прийнятих програм; недостатню орієнтованість антикорупційних програм на певні галузі управлінської діяльності та виділення пріоритетних напрямів протидії корупції; некоректність формулювання цілей такої боротьби; формальний характер заходів ідеологічного впливу; низький рівень диференціації заходів запобігання стосовно різних видів корупційних проявів; відсутність механізму контролю за ходом їх реалізації і коректування в процесі реалізації; відсутність належного соціального контролю з боку громадськості. Однією з найбільш важливих антикорупційних засад превентивного характеру є конкурсний відбір на посади в Національній поліції України. У статті 52 Закону України «Про Національну поліцію» вказано, що конкурс проводиться відповідно до Типового порядку проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади, що затверджується Міністром внутрішніх справ України.

Ключові слова: корупція, корупційні прояви, механізм адміністративно-правового регулювання, Національна поліція України, запобігання корупції.

Kyryukha K.I. Directions of increasing the efficiency of the administrative and legal regulation of the corruption prevention in the national Police Bodies of Ukraine.

The article analyzes individual approaches of scientists to understanding the concept of «mechanism of administrative and legal regulation», including in the field of corruption prevention. Separate directions regarding the possibility of increasing the efficiency of the application of the mechanism of administrative and legal regulation of prevention of corruption in the bodies of the National Police of Ukraine are outlined. Investigating issues in the field of improving the administrative-legal mechanism for the prevention of offenses related to corruption committed by police officers, the scientists attribute to the factors that are an obstacle to its effective implementation: insufficient conceptual security of strategic and tactical aspects of combating corruption, which leads to systemic miscalculations, contradiction between individual elements

of the programmatic anti-corruption document; low level of prognostic support; lack of comprehensive involvement of specialists in the field of criminology, economics, accounting, computer technology and technology, and other sciences; predominant focus on the activities of law enforcement agencies; low resource and scientific support; lack of analysis and discussion of the results of implementation of accepted programs; insufficient focus of anti-corruption programs on certain areas of management activity and selection of priority directions for combating corruption; incorrect formulation of the goals of such a struggle; formal nature of measures of ideological influence; low level of differentiation of prevention measures in relation to various types of corruption manifestations; lack of a mechanism for monitoring the progress of their implementation and correction during the implementation process; lack of proper social control on the part of the public. One of the most important anti-corruption principles of a preventive nature is competitive selection for positions in the National Police of Ukraine. Article 52 of the Law of Ukraine «On the National Police» states that the competition is held in accordance with the Standard procedure for conducting a competition for police service and/or filling a vacant position, which is approved by the Minister of Internal Affairs of Ukraine.

Key words: corruption, mechanism of administrative and legal regulation, National Police of Ukraine, prevention of corruption, manifestations of corruption.

Постановка проблеми. Значна увага керівництва держави і Національної поліції зокрема, приділяється питанням запобігання та протидії корупції, що проявляється, з-поміж іншого в організації та проведенні різноманітних круглих столів, міжнародних та всеукраїнських конференцій, за результатами роботи яких приймаються програмно-стратегічні документи, що пізніше виступають основою для розробки чи удосконалення антикорупційного законодавства, дієвість якого забезпечується за допомогою механізму адміністративно-правового регулювання.

Аналіз досліджень даної проблеми. Питанням розуміння змісту поняття «адміністративно-правового регулювання» присвячена значна кількість праць теоретиків права, окремі аспекти адміністративно-правового регулювання діяльності правоохоронних органів досліджували М. Мельник та М. Хавронюк, особливостям адміністративно-правового регулювання в сфері запобігання та протидії корупції присвячені публікації: Л. Багрій-Шахматова, Д. Заброди, В. Лугового, М. Маринюка, Є. Невмержицького, О. Прохоренка, С. Рогульського, А. Собакаря, С. Стеценка, О. Ткаченка та ін. Однак, не зважаючи на це, питання підвищення ефективності застосування механізму адміністративно-правового регулювання запобігання корупційним проявам в органах Національної поліції України належним чином досліджено не було.

Мета даної статті полягає в аналізі нормативно-правових актів законодавства та наукових публікацій, що присвячені проблематиці адміністративно-правового регулювання запобігання корупції в органах Національної поліції України, а також окресленні можливих напрямів підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу. Значна кількість проблем, пов'язаних з інтеграцією в поліцейське середовище антикорупційної складової, обумовлює потребу вжиття системи заходів різнопланового спрямування.

Визначальна роль у подоланні негативних проявів корупції в органах Національної поліції відведена механізму адміністративно-правового регулювання запобігання корупції в даному правоохоронному органі.

Ведучи мову про «механізм адміністративно-правового регулювання», варто зауважити, що в теорії адміністративного права науковцями висловлюються різні підходи до розуміння і визначення вказаного поняття.

Так, І.П. Голосніченко розглядає механізм адміністративно-правового регулювання як сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на відносини, що виникають у процесі реалізації державної виконавчої влади [1, с. 14].

С.Т. Гончарук під механізмом адміністративно-правового регулювання розуміє систему адміністративно-правових засобів (елементів), за допомогою яких здійснюється правове регулювання (упорядкування) суспільних відносин у сфері державного управління [2, с. 23].

На думку О.І. Остапенка, механізм адміністративно-правового регулювання це система наділених владними повноваженнями суб'єктів (органи державної влади і управління) щодо застосування правових засобів з метою правового впливу на суспільні відносини в інтересах фізичних і юридичних осіб [3, с. 148].

С.Г. Стеценко розглядає механізм адміністративно-правового регулювання як сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права [4, с. 32].

В.К. Колпаков та О.В. Кузьменко під механізмом адміністративно-правового регулювання пропонують розуміти сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на відносини, що виникають під час реалізації адміністративних зобов'язань публічної адміністрації [5, с. 26].

О.М. Єщук вважає, що механізм адміністративно-правового регулювання охоронної діяльності являє собою цілісний комплекс адміністративно-правових засобів, які спрямовані на врегулювання суспільних відносин у сфері безпеки фізичних осіб та охорони усіх форм права власності, задоволення публічно-правових інтересів фізичних і юридичних осіб суб'єктами публічного адміністрування [6, с. 257].

А.Р. Решетнік формулює твердження, що механізм адміністративно-правового регулювання є сукупністю адміністративно-правових засобів, які мають вплив та організують відносини у сфері управління відповідно кінцевої мети для держави та суспільства [7, с. 270].

На думку О.А. Моргунова, механізм адміністративно-правового регулювання, об'єднуючи органічну (норми права, акти його реалізації, форми, методи, правові відносини) та функціональну (юридичні факти, правова свідомість, акти тлумачення права, акти застосування норм права) складові забезпечує втілення адміністративно-правового регулювання у правовій поведінці учасників адміністративних правовідносин на основі сприйняття та наступного відображення у соціально значущій діяльності адміністративних норм у формах дотримання та застосування [8, с. 277].

О.О. Онищук визначає механізм адміністративно-правового запобігання та протидії корупції, як систему адміністративно-правових засобів, що спрямована на врегулювання суспільних відносин у процесі запобігання та протидії корупції, яка представляє собою процес, що містить визначені стадії (етапи) реалізації та елементи (складові частини) [9, с. 686].

Вважаємо, що варто погодитись з думкою І.А. Городецької про те, що в науці адміністративно-права механізм адміністративно-правового регулювання розглядається як сукупність чи комплекс правових (адміністративно-правових) засобів, система правових засобів, порядок певного роду діяльності, система (сукупність, комплекс) засобів, заходів, способів, методів у їх різному варіативному поєднанні, а дискусії з приводу його внутрішньої будови лежать у площині доцільності виокремлення тих чи інших елементів загалом у структурі розглядуваного механізму, або віднесення їх до основних (органічних) чи факультативних (функціональних) [10, с. 122].

Узагальнивши підходи науковців, І.М. Коросташова робить висновок про те, що механізм адміністративно-правового регулювання розглядають у чотирьох аспектах: функціональному, структурному, процесуальному та діяльнісному. У функціональному аспекті механізм адміністративно-правового регулювання є засобом (системою) регулювання правовідносин, за допомогою якого забезпечується ефективність такого регулювання. У структурному аспекті – це внутрішня будова механізму, його окремі елементи (частини), взяті у співвідношенні. У процесуальному аспекті – відображає стадійність (основні етапи) впливу права на суспільні відносини в кожній сфері суспільного життя. У діяльнісному – є правовими формами (організаційними сторонами) органів публічної влади, що надають публічні послуги та інших органів, що здійснюють правове регулювання у різних сферах суспільного життя [11, с. 55]. Також авторка зазначає, що ефективність механізму адміністративно-правового регулювання залежить від багатьох факторів. Зокрема, такими факторами вона вважає супутні елементи (матеріальні та нематеріальні) цього механізму, а саме: відповідність вимог норм права рівню соціально-економічного розвитку суспільства; рівень досконалості законодавства (розумно встановлені цілі закону і засоби його досягнення), у т.ч. рівень юридичної техніки; рівень правосвідомості та правової культури посадових осіб, що виконують нормотворчу, правовстановлюючу (охоронну), а також правозастосовчу діяльність та ін. [11, с. 59].

Підтримуючи вказану позицію, вважаємо, що ефективність є свого роду мірилом або ж оціночним критерієм адміністративно-правового регулювання. Ця теза цілком застосовна і до питань, пов'язаних із адміністративно-правовим регулюванням запобігання корупції в поліцейському середовищі.

Досліджуючи питання у сфері вдосконалення адміністративно-правового механізму запобігання правопорушенням, пов'язаним з корупцією, що вчиняються поліцейськими, В.О. Луговий зазначає, що до чинників, які є перешкодою його ефективної реалізації науковці відносять: недостатню концептуальну забезпеченість стратегічних і тактичних аспектів протидії корупції, що призводить до

системних прорахунків, протиріч між окремими елементами програмного антикорупційного документу; низький рівень прогностичного забезпечення; відсутність комплексного залучення фахівців в галузі кримінології, економіки, бухгалтерського обліку, комп'ютерної техніки і технології, інших наук; переважну орієнтацію на діяльність правоохоронних органів; низьку ресурсну і наукову забезпеченість; відсутність аналізу і обговорення результатів виконання прийнятих програм; недостатню орієнтованість антикорупційних програм на певні галузі управлінської діяльності та виділення пріоритетних напрямів протидії корупції; некоректність формулювання цілей такої боротьби; формальний характер заходів ідеологічного впливу; низький рівень диференціації заходів запобігання стосовно різних видів корупційних проявів; відсутність механізму контролю за ходом їх реалізації і коректування в процесі реалізації; відсутність належного соціального контролю з боку громадськості [12, с. 46].

Нейтралізація вищевказаних чинників за короткий проміжок часу видається вкрай складним завданням, проте, все ж, воно є досяжним. Для успішного подолання таких факторів необхідне застосування з одного боку заходів профілактичного (превентивного) характеру, а з іншого – карального (примусового). В даному контексті доречною є теза М.Ю. Кравчука про те, що механізм примусу є стимулом до добросовісного виконання функціональних обов'язків. Відсутність такого стимулу фактично унеможливило будь-яку ефективність механізму правового регулювання у будь-якій сфері суспільного буття [13, с. 96].

Так, антикорупційні засоби, що використовуються в органах Національної поліції України, в загальному спрямовані на:

1. створення належних умов для чесної і законної реалізації поліцейськими своїх повноважень, а також для максимального унеможливлення зловживання наділеними повноваженнями;
2. наявність чітко регламентованого законодавчими актами механізму добору працівників на службу в поліцію;
3. сприйняття запобігання корупції як важливої складової загальної ідеї подолання корупції;
4. удосконалення системи вітчизняного антикорупційного законодавства;
5. запровадження інформаційно-культурних заходів як способу інформування громадськості про заходи щодо запобігання проявів корупції в Національній поліції України;
6. зведення корупційних ризиків в діяльності працівників органів Національної поліції України до мінімуму.

Переважна більшість соціологічних досліджень стверджують, що вдосконалення антикорупційного законодавства є пріоритетною, першочерговою сходинкою в напрямку покращення результативності у боротьбі з проявами корупції, підвищення її ефективності. Також, однією з найбільш важливих антикорупційних засад превентивного характеру є конкурсний відбір на посади в Національній поліції України. У статті 52 Закону України «Про Національну поліцію» вказано, що конкурс проводиться відповідно до Типового порядку проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади, що затверджується Міністром внутрішніх справ України [14].

Незважаючи на те, що інтеграція та подальша реалізація якісного конкурсу в органи Національної поліції України є вкрай важливим заходом, спрямованим на запобігання корупційних проявів в даному відомстві, останній, втім, це не єдиний такий засіб. Очевидно, що актуальним є подальше покращення ефективності механізму адміністративно-правового регулювання запобігання корупції в органах Національної поліції України. Відтак, нами запропоновано наступні напрямки його вдосконалення:

1. *Ширше залучення інститутів громадянського суспільства до запобігання корупції в органах Національної поліції України.* Змістом даного напрямку є активізація громадських організацій, окремих громадян як в частині моніторингу за дотриманням прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина зі сторони правоохоронних органів, так і в реалізації механізму адміністративно-правового регулювання запобігання корупційних проявів в поліції. Проблематика згаданих процесів актуалізувала питання про політичні інститути та правову культуру, а також щодо того як співвідносяться цінності. Суспільство, що переживає трансформацію, не знайоме із таким важливим соціальним інститутом громадянського суспільства як соціальний контроль. Наслідками слабозвиненого громадянського суспільства в нашій державі є те, що потреби та запити громадян мають вкрай низький рівень втілення в життя. Перевагою ж розвиненого громадянського контролю за діяльністю правоохоронних органів, зокрема й органів Національної поліції України, є сприяння підвищенню результативної діяльності відповідних органів. На наше переконання, громадський контроль відіграє роль своєрідної зовнішньої протизаги зі сторони суспільства щодо неефективної роботи органів поліції.

Попри наявність цілої низки антикорупційних нормативно-правових актів, громадський контроль в галузі застосування антикорупційних засобів щодо діяльності органів поліції перебуває на недостатньому рівні.

Відповідно до засад відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції у МВС, викладених в Антикорупційній програмі МВС України на 2020-2022 роки, створення механізмів партнерства з інститутами громадянського суспільства є однією зі складових політики МВС України щодо запобігання і протидії корупції в апараті МВС та територіальних органах з надання сервісних послуг МВС [15]. На нашу думку, для вирішення даної проблеми необхідно:

- сформувати дієвий моніторинг опрацювання отриманої від громадян інформації щодо всіх фактів проявів корупції, зокрема й в органах Національної поліції України;
- запровадити докорінно нові форми взаємодії інститутів громадянського суспільства з поліцейськими формуваннями, які будуть ґрунтуватись на принципах партнерства, взаємної поваги та відповідальності.

2. Професійне забезпечення діяльності органів Національної поліції України. Цим напрямком передбачається застосування антикорупційних засобів превенції в діяльності згаданого правоохоронного органу від моменту відбору кандидатів на конкурсній основі до безпосереднього виконання працівниками поліції поставлених завдань.

Вважають, що формалізація антикорупційних правил є ефективним засобом в країнах з розвинутими інститутами громадянського суспільства, відповідальною правовою державою, ініціативним населенням, де закон – обов'язковий до виконання та дотримання імператив, порушення якого карається накладенням суворої санкції. Втім, ситуація, що склалась в нашій державі свідчить про існування певної традиції видозмінювати формальні норми права неформальними правилами в ході їхнього виконання.

Яскравим зразком такої «традиції» є, наприклад, ситуація, коли значна частина грошового забезпечення працівника поліції складається з так званої премії, розмір якої залежить лише від суб'єктивних поглядів та міркувань відповідного керівника, а також наявних для використання обсягів бюджетних коштів. Вищенаведене створює підґрунтя для значних корупційних ризиків і жодним чином не задовольняє очікування працівників поліції. Доволі поширеними є випадки, коли працівників поліції позбавляють преміювання за рішенням начальника, однак порядку оскарження такого рішення чинними нормативно-правовими актами не передбачено.

Вдосконалення даного напряму вважається найбільш доцільним шляхом внесення змін до профільного Закону України «Про Національну поліцію», зокрема в частині вилучення правових норм, що можуть мати своїм наслідком виникнення корупціогенних факторів.

3. Програмно-стратегічне забезпечення формування механізму адміністративно-правового регулювання запобігання корупції в органах Національної поліції України формує у суспільстві достатньо неоднозначні думки щодо антикорупційної політики держави в досліджуваному нами напрямі. Обраний курс на підтримку антикорупційної ініціативи залишається не реалізованим в повному обсязі, а програмно-стратегічні документи щороку доповнюються в частині оновлення понятійно-категоріального апарату, що жодним чином не впливає на зменшення корупційних факторів як в державі, так і в органах поліції зокрема.

На наше переконання, головною ідеєю усіх без винятку програм, що мають антикорупційну складову, повинно бути створення майбутніх концепцій (планів, програм, стратегій), основою яких є детальний моніторинг запропонованих попередніми програмними документами заходів на предмет ідентифікації причин часткового чи повного невиконання. В подальшому, головним критерієм створення програм такого роду має бути якість реалізації, а не кількість запропонованих заходів. Окрім цього, важливо залучати до процесу розробки таких програмно-стратегічних документів представників інститутів громадянського суспільства антикорупційного спрямування.

4. Нормативно-правові акти антикорупційного спрямування як основа роботи органів Національної поліції. Проблематика корупційних правопорушень завжди супроводжується підвищеною увагою суспільства. Відтак, держава повинна не лише словесно декларувати свої обіцянки щодо суттєвих зрушень в сфері запобігання та протидії корупції, зокрема й в органах поліції, а й повинна продемонструвати громадянам прагнення до практичних змін. Першим кроком, який був зроблений Україною, для своєрідного запуску антикорупційної реформи можна справедливо вважати створення відповідних нормативно-правових актів, а також внесення змін до вже чинних законів, з метою усунення наявних факторів, що сприяють вчиненню корупційних правопорушень.

Втім, від початку проведення антикорупційної реформи (кінець 2014 року) ані наявність здійсненої парламентом законотворчої роботи, ані закріплення на рівні нормативних актів обов'язковості

здійснення антикорупційних експертиз в частині ідентифікації в чинних законах та підзаконних нормативних актах та їх проєктах чинників, що можуть сприяти скоєнню корупційного правопорушення, не дають можливості стверджувати про те, що стан правового забезпечення механізму адміністративно-правового регулювання запобігання корупції є досконалим.

З огляду на вищенаведене, вважаємо, що серед правових засобів запобігання корупційним правопорушенням, зокрема й в органах Національної поліції України, розробка належних та необхідних нормативно-правових приписів займає одне з цільних місць. Адже останні не лише вказують на способи запобігання корупційним проявам, а й трактують права і форми практичної реалізації норм права, що сприяє зниженню кількості корупціогенних факторів.

Висновки. Підсумовуючи, слід наголосити на тому, що втіленню в життя механізму адміністративно-правового регулювання запобігання корупції в органах Національної поліції України має бути притаманний комплексний характер, необхідно обов'язково враховувати всі без виключення рівні оцінювання корупційних ризиків, зокрема на таких стадіях: створення та прийняття відомчих актів; інтеграція механізмів антикорупційної превенції в практичну роботу підрозділів поліції та окремих поліцейських; організація робочого процесу окремих підрозділів Національної поліції України щодо запобігання корупційним проявам всередині відомства; кооперація з іншими державними органами в частині запобігання корупційним проявам в поліції; громадський контроль за діяльністю органів Національної поліції України.

Список використаних джерел:

1. Голосніченко І.П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття): посібник. Ірпінь. 1998. 108 с.
2. Гончарук С.Т. Адміністративне право України. Загальна та Особлива частини: навчальний посібник. К.: НАВС. 2000. 240 с.
3. Остапенко О.І. Наукові уявлення про механізм адміністративно-правового регулювання. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Сер. юрид.* 2010. Вип. 2. С. 142–149.
4. Стеценко С.Г. Механізм адміністративно-правового регулювання: сучасні проблемні питання. *Актуальні проблеми держави і права.* 2007. Вип. 35. С. 31–34.
5. Колпаков В.К., Кузьменко О.В., Пастух І.Д. Адміністративне право України. Загальна частина: курс лекцій. Київ: ЦУЛ, 2011. 395 с.
6. Єщук О.М. Механізм адміністративно-правового регулювання охоронної діяльності. *Держава і право.* 2010. № 47. С. 255–258.
7. Решетнік А.Р. Деякі особливості механізму адміністративно-правового регулювання діяльності державного службовця в судовій. *Форум права.* 2015. № 1. С. 269–274.
8. Моргунов О.А. Поняття та механізм адміністративно-правового регулювання публічного адміністрування сфер фізичної культури і спорту. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 3. С. 274–277.
9. Онищук О.О. Механізм адміністративно-правового запобігання та протидії корупції. *Форум права.* 2010. № 4. С. 686–689.
10. Городецька І.А. Механізм адміністративно-правового регулювання охорони, використання і відтворення тваринного світу: теоретичні аспекти. *Публічне право.* 2016. № 3. С. 117–124.
11. Коросташова І.М. Механізм адміністративно-правового регулювання як правова категорія та багатоаспектне явище. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2019. № 1. С. 52–61.
12. Луговий В.О. Шляхи вдосконалення адміністративно-правового механізму запобігання правопорушенням, пов'язаним з корупцією, що вчиняються поліцейськими. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2019. Випуск 1, том 2. С. 44–50.
13. Кравчук М.Ю. Генеза механізму адміністративно-правового регулювання. *Науковий юридичний журнал «Правові новели».* 2019. № 8. С. 90–98.
14. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page#Text>.
15. Про затвердження Антикорупційної програми Міністерства внутрішніх справ України на 2020–2022 роки: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 31 січня 2020 року № 84. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0084320-20#Text>.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Кройтор О.М.,
аспірант Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2643-1584
Croitort@ukr.net

Кройтор О.М. Нормативно-правове забезпечення взаємодії патрульної поліції з іншими суб'єктами профілактики правопорушень.

У статті здійснюється дослідження нормативно-правового забезпечення взаємодії патрульної поліції з іншими суб'єктами профілактики правопорушень. Відзначено, що одними із суб'єктів, які активно провадять профілактичну роботу, є підрозділи патрульної поліції Національної поліції України. При цьому ефективність такої роботи у багатьох випадках залежить від взаємодії з іншими органами публічної адміністрації та громадськістю. Це актуалізує питання належного нормативно-правового закріплення взаємодії патрульної поліції з іншими суб'єктами профілактики правопорушень.

Наголошено, що нормативно-правове забезпечення взаємодії патрульної поліції з іншими суб'єктами профілактики правопорушень відіграє важливу роль у діяльності цього підрозділу Національної поліції, зокрема під час реалізації концепції «Community Policing». Воно складається з трьох груп норм. До першої групи слід віднести норми, які спрямовані на закріплення та регулювання профілактичної роботи патрульної поліції, друга група норм визначає загальні засади та механізми взаємодії патрульної поліції під час виконання усієї сукупності поліцейських завдань, а до третьої – відносяться норми, що безпосередньо регламентують взаємодію патрульної поліції з іншими суб'єктами профілактики правопорушень.

Не лише остання група норм, але й інші справляють регулюючий вплив на створення умов для взаємодії патрульної поліції як суб'єкта профілактики правопорушень. Адже використання норм, що регламентують загальні засади та механізми профілактичної діяльності, а також взаємодії патрульної поліції з іншими органами публічної влади та громадськістю є необхідним під час організації та здійснення узгоджених заходів у сфері профілактики правопорушень.

Ключові слова: нормативно-правове забезпечення, підрозділи патрульної поліції, профілактика правопорушень, взаємодія, суб'єкти профілактики правопорушень.

Kroitort O.M. Normative and legal provision of interaction of the patrol police with other subjects of crime prevention.

The article examines the regulatory and legal support of the interaction of the patrol police with other subjects of crime prevention. It was noted that one of the entities that actively conduct preventive work is the patrol police units of the National Police of Ukraine. At the same time, the effectiveness of such work in many cases depends on interaction with other bodies of public administration and the public. This brings to the fore the issue of proper regulatory and legal consolidation of the interaction of the patrol police with other subjects of crime prevention.

It was emphasized that regulatory and legal support for the interaction of the patrol police with other subjects of crime prevention plays an important role in the activities of this unit of the National Police, in particular, during the implementation of the «Community Policing» concept. It consists of three groups of norms. The first group should include norms that aim to consolidate and regulate the preventive work of the patrol police, the second group of norms defines the general principles and mechanisms of interaction of the patrol police during the performance of the entire set of police tasks, and the third group includes norms that directly regulate the interaction of the patrol police with other subjects of crime prevention.

Not only the last group of norms, but also others exert a regulatory influence on the creation of conditions for the interaction of the patrol police as a subject of crime prevention. After all, the use of norms regulating the general principles and mechanisms of preventive activities, as well as the interaction of the patrol police with other public authorities and the public, is necessary during the organization and implementation of agreed measures in the field of crime prevention.

Key words: regulatory and legal support, patrol police units, crime prevention, interaction, crime prevention subjects.

Постановка проблеми. Запровадження воєнного стану в Україні задля відбиття агресії з боку держави-терориста Російської Федерації зумовили відповідне спрямування нормативно-правового забезпечення діяльності сектору безпеки та оборони [1]. У ньому важливе місце посіли акти, що визначають механізми взаємодії суб'єктів цього сектора, серед яких й підрозділи Національної поліції. Лише за останні місяці були затверджені Порядок електронної інформаційної взаємодії Служби зовнішньої розвідки України, Міністерства внутрішніх справ України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України (наказ Служби зовнішньої розвідки, МВС України від 08.08.2022 № 1334-ВС/479) [2], Порядок взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довілля (наказ Офісу Генерального прокурора, МВС України, Служби безпеки України, Міндовкілля, Мінагрополітики від 16.06.2022 № 94/363/150/226/356) [3], Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України (наказ МВС України, МОЗ України, Офісу Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46) [4].

Питання профілактики правопорушень також не залишилися поза увагою суб'єктів нормотворчості. Верховною Радою України було внесено зміни до Закону України «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану [5], а Міністерством внутрішніх справ України – Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України [6]. Одними із суб'єктів, які активно провадять профілактичну роботу, є підрозділи патрульної поліції Національної поліції України. При цьому ефективність такої роботи у багатьох випадках залежить від взаємодії з іншими органами публічної адміністрації та громадськістю. Це актуалізує питання належного нормативно-правового закріплення взаємодії патрульної поліції з іншими суб'єктами профілактики правопорушень.

Аналіз досліджень даної проблеми. Окремі проблеми нормативно-правового забезпечення профілактичної діяльності підрозділів поліції та їх взаємодії з іншими суб'єктами попередження правопорушень були предметом досліджень О.М. Бандурки, В.В. Гаркуші, М.П. Гурковського, М.В. Коваліва, Т.П. Мінки, О.М. Музичука, Т.Я. Назар, Ю.С. Назара, О.І. Остапенко, А.М. Сердюк, Л.І. Сопільника та інших науковців. Водночас, питання щодо значення та поділу норм, якими регулюється взаємодія суб'єктів профілактичної діяльності, зокрема патрульної поліції, залишаються не до кінця розглянутими та потребують додаткового дослідження.

Метою даної статті є аналіз нормативно-правового забезпечення взаємодії патрульної поліції з іншими суб'єктами профілактики правопорушень, а також виокремлення груп норм у ньому.

Виклад основного матеріалу. Значення для патрульної поліції принципу взаємодії з населенням на засадах партнерства (ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію») і взаємодії з органами державної влади та органами місцевого самоврядування (ст. 5 Закону України «Про Національну поліцію») важко переоцінити. Адже одним із завдань створення цього підрозділу було саме необхідність налагодження ефективної співпраці поліції з громадою [7, с. 46]. Воно не втратило актуальність й у наступні роки функціонування патрульної поліції, а в умовах воєнного стану набуло ще більшого значення.

Формування безпечного середовища через реалізацію спільних проєктів з населенням та місцевою владою склало зміст концепції «Community Policing» як основи діяльності поліції у сфері охорони публічного порядку та профілактики правопорушень [8, с. 144]. Ця концепція передбачає, що: поліція та місцева громада відчувають спільну відповідальність за безпеку; поліція реагує на місцеві потреби й

вимоги, які визначає громада; взаємодія і комунікація між населенням і поліцією є ефективною і приносить результати; застосовується індивідуальний підхід до вирішення місцевих проблем у взаємодії з населенням та відповідальними органами влади; співпраця спрямована на попередження правопорушень і наявний спільний план превентивної діяльності [9].

Виокремлення сфери профілактики у відносинах взаємодії патрульної поліції з іншими суб'єктами базується не лише на соціальному значенні попередження деліктів, але й на нормах правових актів. Ч. 2 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» передбачає, що з метою визначення причин та умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад, а ч. 2 ст. 88 цього ж закону зобов'язує керівників органів поліції систематично інформувати громадськість про стан правопорядку, заходи, які вживаються щодо попередження правопорушень.

Підзаконні нормативно-правових акти, що регулюють діяльність патрульної поліції, містять сукупність положень як щодо профілактичної діяльності, так і щодо взаємодії. У п. 6 розділу I Положення про Департамент патрульної поліції, затвердженого наказом Національної поліції України від 6 листопада 2015 року № 73 (зі змінами) [10], в якому розкривається призначення патрульної поліції – служіння суспільству у відповідних сферах правоохоронної діяльності, відзначено, що функціонування департаменту здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямоване на задоволення їхніх потреб. На рівні положень про управління патрульної поліції крім зазначення такого ж призначення управління, також взаємодія та співпраця з іншими органами (підрозділами) поліції, Міністерства внутрішніх справ України, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями з питань підтримання публічної безпеки і порядку, забезпечення безпеки дорожнього руху, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності закріплено як завдання цих управлінь [11].

Більш детально питання щодо профілактики правопорушень та взаємодії закріплено у розділі III «Функції Департаменту», норми якого щодо досліджуваної сфери доцільно поділити на три групи. До першої групи слід віднести норми, які спрямовані на закріплення та регулювання профілактичної роботи патрульної поліції. До них належать правові приписи, відповідно до яких Департамент патрульної поліції: здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; виявляє причини та умови, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає в межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення; вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення; вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; здійснює заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдників; вживає заходів із забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях, у тому числі під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів; аналізує обставини і причини виникнення, дорожньо-транспортних пригод на вулично-дорожній мережі, розробляє та здійснює заходи із профілактики таких пригод і запобігання їх вчиненню; виявляє та припиняє факти порушень безпеки дорожнього руху, а також виявляє причини і умови, що сприяють їх вчиненню; здійснює контроль за дотриманням власниками (володільцями) транспортних засобів, а також громадянами, посадовими і службовими особами вимог Закону України «Про дорожній рух», правил, норм і стандартів з питань забезпечення безпеки дорожнього руху, які регламентують вимоги щодо технічного стану транспортних засобів та охорони довкілля від шкідливого їх впливу; організовує та проводить зустрічі, конкурси, змагання, сприяє організації вивчення громадянами, особливо неповнолітніми, Правил дорожнього руху; для забезпечення публічної безпеки та порядку, попередження, виявлення або фіксування правопорушення, охорони власності, забезпечення безпеки осіб, а також забезпечення дотримання правил дорожнього руху застосовує технічні прилади та технічні засоби, що мають функції фото- та кінозйомки, відеозапису, чи засоби фото- і кінозйомки, відеозапису [10] та інші.

Наступна група норм визначає загальні засади та механізми взаємодії патрульної поліції під час виконання усієї сукупності завдань, що дозволяє стверджувати про можливість їх застосування у

профілактичній роботі патрульних поліцейських. До цієї групи належать функції та повноваження щодо: налагодження та підтримання партнерських відносин з населенням, територіальними громадами та інститутами громадянського суспільства для ефективного виконання завдань патрульної поліції і підвищення довіри населення до неї; забезпечення співпраці та взаємодії підрозділів департаменту у межах наданих їм повноважень з іншими органами (підрозділами) поліції, Міністерства внутрішніх справ України, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями з питань підтримання публічної безпеки і порядку, забезпечення безпеки дорожнього руху, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності; організації роботи із взаємодії з населенням і громадськими формуваннями з охорони публічного порядку; інформування в порядку та у спосіб, які передбачені законодавством, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також громадськості про здійснення державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, безпеки дорожнього руху; здійснення інформаційної взаємодії з іншими державними органами України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями; у межах інформаційно-аналітичної діяльності патрульної поліції, формування та підтримання в актуальному стані бази (банки) даних єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, користування базами (банками) даних Національної поліції України, Міністерства внутрішніх справ України та інших державних органів, здійснення інформаційно-пошукової та інформаційно-аналітичної роботи; узагальнення практики застосування законодавства України та внесення в установленому порядку пропозиції щодо його вдосконалення з питань, що належать до його компетенції департаменту; надання в межах своєї компетенції посадовим і службовим особам та громадянам обов'язкових для виконання приписів про усунення порушень законодавства, в тому числі правил, норм та стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху [10].

До третьої групи відносяться норми, що безпосередньо регламентують взаємодію патрульної поліції з іншими суб'єктами профілактики правопорушень. Департамент патрульної поліції:

1) організовує і здійснює роз'яснювальну роботу серед населення, зокрема з питань безпеки дорожнього руху, використовує з цією метою засоби масової інформації;

2) уживає разом з відповідними центральними і місцевими органами виконавчої влади та іншими установами й організаціями заходів із запобігання дитячого дорожньо-транспортному травматизму та порушень Правил дорожнього руху неповнолітніми [10].

Окремо слід навести норму положень про управління патрульної поліції, яка також належить до цієї групи норм – управління патрульної поліції співпрацює з іншими органами (підрозділами) поліції та Міністерства внутрішніх справ України з метою протидії злочинності, виявлення, припинення кримінальних, адміністративних правопорушень та їх запобігання (пп. 41 п. 1 розділу III Положення про управління патрульної поліції в Дніпропетровській області [12]; пп. 41 п. 1 розділу III Положення про управління патрульної поліції у Львівській області [11]).

Висновки. Таким чином, нормативно-правове забезпечення взаємодії патрульної поліції з іншими суб'єктами профілактики правопорушень відіграє важливу роль у діяльності цього підрозділу Національної поліції, зокрема під час реалізації концепції «Community Policing». Воно складається з трьох груп норм. До першої групи слід віднести норми, які спрямовані на закріплення та регулювання профілактичної роботи патрульної поліції, друга група норм визначає загальні засади та механізми взаємодії патрульної поліції під час виконання усієї сукупності поліцейських завдань, а до третьої – відносяться норми, що безпосередньо регламентують взаємодію патрульної поліції з іншими суб'єктами профілактики правопорушень.

Не лише остання група норм, але й інші справляють регулюючий вплив на створення умов для взаємодії патрульної поліції як суб'єкта профілактики правопорушень. Адже використання норм, що регламентують загальні засади та механізми профілактичної діяльності, а також взаємодії патрульної поліції з іншими органами публічної влади та громадськістю є необхідним під час організації та здійснення узгоджених заходів у сфері профілактики правопорушень.

Список використаних джерел :

1. Про внесення змін до Закону України «Про основи національного спротиву» щодо надання можливості територіальній обороні виконувати завдання в районах ведення воєнних (бойових) дій: Закон України від 03.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2237-20#n2>.

2. Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії Служби зовнішньої розвідки України, Міністерства внутрішніх справ України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України: наказ Служби зовнішньої розвідки, МВС України від 08.08.2022 № 1334-BC/479. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0921-22#Text>.
3. Про затвердження Порядку взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довікілья: наказ Офісу Генерального прокурора, МВС України, Служби безпеки України, Міндовкілля, Мінагрополітики від 16.06.2022 № 94/363/150/226/356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v094_905-22#Text.
4. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України: наказ МВС України, МОЗ України, Офісу Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#Text>.
5. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану: Закон України від 08.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2381-20#Text>.
6. Про внесення зміни до Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України: наказ МВС України від 16 травня 2022 року № 296. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0540-22#Text>.
7. Сердюк А.М. Щодо визначення поняття і змісту основних завдань та функцій патрульної поліції України в сучасних умовах: адміністративно-правові аспекти. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 3. С. 45–49.
8. Данчул О.С. Концепції «Сервісна держава» та «Community Policing» – необхідні умови ефективного реформування системи МВС України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. Вип. 3. С. 140–148.
9. Взаємодія поліції та громади (Community Policing). URL: https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2017/02/com_pol.pdf.
10. Про затвердження Положення про Департамент патрульної поліції: наказ Національної поліції України від 6 листопада 2015 року № 73. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files>.
11. Про внесення змін до Положення про управління патрульної поліції у Львівській області: наказ Департаменту патрульної поліції від 10 квітня 2020 року № 675.
12. Про внесення змін до Положення про управління патрульної поліції в Дніпропетровській області: наказ Департаменту патрульної поліції від 10 квітня 2020 року № 668. URL: https://dostup.pravda.com.ua/request/90782/response/337784/attach/3/817.pdf?cookie_passthrough=1.

ФОРМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Куйбіда А.А.

*аспірант кафедри адміністративного права
Інституту Держави і права ім. Корецького*

Куйбіда А.А. Форми адміністративного судочинства.

Актуальність розгляду даного питання зумовлена різними підходами до розуміння загалом поняття «форми судочинства», а також широким спектром справ, які відповідно до національного законодавства підлягають розгляду в адміністративному провадженні та форми їхнього розгляду.

Враховуючи специфіку адміністративного судочинства, важливо зазначити, що в адміністративному судочинстві передбачається порядок розгляду широкого кола справ, які потребують більш детальної систематизації та поділу на групи відповідно до форми в якій вони повинні розглядатися.

Судова реформа яка проводиться в нашій державі передбачає зміну не лише організаційної складової судочинства, а й внутрішніх, законодавчих змін процесуальних форм розгляду та вирішення тих чи інших категорій судових справ. З моменту якісного оновлення процесуального законодавства по декількох видах судочинства, в тому числі й адміністративному, в 2017 році, якими вносились ціла низка цікавих нововведень була напрацьована практична та теоретична база для їх оцінки.

Одним із головних елементів будь-якого виду судочинства є процесуальні форми в межах яких розглядаються справи, підсудні цій формі судочинства. Процесуальну форму судочинства найчастіше розглядають як встановлений процесуальним законом порядок розгляду та вирішення справ.

В статті проаналізовано особливості процесуальних форм судочинства в адміністративному процесі, їх специфіка в залежності від категорій судових справ, потреби в їх удосконаленні.

Встановлено, законодавцю слід звернути увагу щодо наступного: групування типових справ в адміністративному судочинстві проводиться на основі положень цивільного процесуального законодавства для об'єднання позовів: типовими можуть бути справи, відповідачем у яких виступає один і той самий суб'єкт, спір виник на аналогічних підставах, у відносинах, що регулюються одними нормами права, а позивачами заявлені аналогічні вимоги. Розподіл процесуальної форми розгляду тієї чи іншої категорії справ залежить від специфіки цих справ та умов визначених частиною 3 статті 257 КАС України. Разом з тим, для розгляду типових справ, які можуть мати різний рівень складності, в КАС України передбачена спрощена форма позовного провадження, що суперечить принципу розподілу процесуальних форм, так як не враховується особливості цих справ, зокрема предмет доказування та доказова база. Тому розподіл процесуальної форми для розгляду типових справ повинен здійснюватися на загальних підставах передбачених для всіх категорій адміністративних справ; як і в інших видах судочинства, в адміністративному є випадки коли відсутній спір про право, при цьому права, свободи або законні інтереси особи порушені. Так, варто відмітити практику ЄСПЛ щодо так званих «правомірних очікувань». «Правомірні очікування» виникають у особи, якщо нею було дотримано всіх вимог законодавства для отримання відповідного рішення уповноваженого органу, а тому вона мала усі підстави вважати таке рішення є дійсним та розраховувати на певний стан речей. Помилка уповноваженого органу або його посадової особи не є остаточною підставою для скасування правовстановлюючого рішення індивідуального характеру. В цьому випадку, спору про право не має. В інших видах судочинства, наприклад в цивільному та господарському, існує спеціальна форма – наказне провадження для вирішення справ, предметом яких є неоспорювані вимоги. В адміністративному ж судочинстві існує форма письмового провадження в рамках спрощеного позовного провадження, яка частково подібна із формою наказного провадження в інших видах судочинства, хоча й має свої особливості: наприклад, відповідач має право надавати відзив на позов. Виходячи із цього, доцільним вважається доповнення КАС України нормами щодо форми судочинства по справах в яких відсутній спір про право та існують неоспорювані вимоги; відсутність чітких критеріїв щодо визначення

справ незначної складності (малозначних справ) породжує наявність неоднакової судової практики щодо процесуальної форми їх розгляду, що потребує законодавчого вирішення.

Ключові слова: судочинство; процесуальна форма; провадження; судова справа.

Kuybida A.A. Administrative proceedings forms.

The urgency of considering this issue is determined by different approaches to the general understanding of the concept of «forms of judicial proceedings», as well as a wide range of cases that, according to national legislation, are subject to consideration in administrative proceedings and the forms of their consideration.

Taking into account the specifics of administrative proceedings, it is important to note that administrative proceedings provide for the procedure for consideration of a wide range of cases that require a more detailed systematization and division into groups according to the form in which they should be considered

The judicial reform carried out in our country involves a change not only in the organizational component of the judiciary, but also in internal legislative changes in the procedural forms of consideration and resolution of certain categories of court cases. Since the quality update of procedural legislation on several types of judicial proceedings, including administrative, in 2017, which introduced a number of interesting innovations, a practical and theoretical basis for their evaluation was developed. One of the main elements of any type of judicial procedure is the procedural forms within which cases subject to this form of judicial procedure are considered.

The procedural form of judicial proceedings is most often considered as the order of consideration and resolution of cases established by the procedural law.

The article analyzes the peculiarities of procedural forms of judicial proceedings in the administrative process, their specificity depending on the categories of court cases, the need for their improvement.

It has been established that the legislator should pay attention to the following: the grouping of typical cases in administrative proceedings is carried out on the basis of the provisions of civil procedural legislation for the consolidation of lawsuits: typical cases may be cases in which the defendant is the same subject, the dispute arose on similar grounds, in relations governed by the same rules of law, and the plaintiffs have stated similar requirements. The distribution of the procedural form of consideration of one or another category of cases depends on the specifics of these cases and the conditions defined in Part 3 of Article 257 of the Civil Code of Ukraine. At the same time, for consideration of typical cases, which may have different levels of complexity, the CAS of Ukraine provides for a simplified form of legal proceedings, which contradicts the principle of distribution of procedural forms, as the peculiarities of these cases are not taken into account, in particular, the subject of proof and the evidence base. Therefore, the distribution of the procedural form for consideration of standard cases should be carried out on the general basis provided for all categories of administrative cases; as in other types of judicial proceedings, in the administrative there are cases when there is no dispute about the right, while the rights, freedoms or legal interests of the person are violated. Yes, it is worth noting the practice of the ECtHR regarding the so-called «legitimate expectations». «Legitimate expectations» arise in a person if he/she has complied with all the requirements of the law in order to obtain a corresponding decision of the authorized body, and therefore he/she had every reason to consider such a decision to be valid and count on a certain state of affairs. A mistake by an authorized body or its official is not a final reason for canceling a legal decision of an individual nature. In this case, there is no dispute about the right. In other types of judicial proceedings, for example, in civil and economic, there is a special form - injunctive proceedings for the resolution of cases, the subject of which are undisputed claims. In administrative proceedings, there is a form of written proceedings within the framework of simplified legal proceedings, which is partly similar to the form of injunctive proceedings in other types of legal proceedings, although it has its own characteristics: for example, the defendant has the right to respond to the claim. Based on this, it is considered expedient to supplement the Civil Code of Ukraine with norms regarding the form of judicial proceedings in cases in which there is no dispute about the right and there are undisputed requirements; the absence of clear criteria for determining cases of minor complexity (insignificant cases) gives rise to the presence of unequal judicial practice regarding the procedural form of their consideration, which requires a legislative solution.

Key words: legal proceedings; procedural form; proceedings; court case.

Актуальність теми. Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України) передбачено досить велику кількість категорій справ, які розглядаються та вирішуються за правилами цього Кодексу. Сама правова природа цих справ, а точніше правова природа відносин, на основі яких

вони виникають, є визначальним фактором для вибору порядку, в межах якого буде розглядатися та вирішуватися та чи інша адміністративна справа. Цей порядок становить процесуальну форму судочинства. КАС України прямо називає лише дві форми судочинства в межах позовного провадження, хоча їх в Кодексі є значно більше. Широкий спектр адміністративних справ, які розглядаються та вирішуються судами адміністративної юрисдикції, зумовлює необхідність урізноманітнення процесуальних форм адміністративного судочинства.

Аналіз наукових публікацій. Питання особливостей форм судочинства регламентованих чинним КАС України було предметом дослідження в наукових працях наступних авторів: П.В. Вовка, О.І. Миколенко, А.О. Черникової, А.І. Бітова, М. Демченко, М.О. Маруліної, Ю.А. Дорохіної, Є.А. Палія, М. Змисла та ін. Разом з тим, комплексних, узагальнюючих робіт з цього питання не так багато, що зумовлює необхідність у проведенні нашого дослідження.

Метою статті є аналіз особливостей форм судочинства, регламентованих чинним КАС України, враховуючи специфіку адміністративних справ, які розглядаються в порядку цих форм.

Виклад основного матеріалу. В юридичній доктрині адміністративного права та процесу існують різні підходи до розуміння змісту поняття «форма судочинства» і, як правило, це поняття тлумачиться через поняття «процесуальна форма». Враховуючи те, що метою цього дослідження є характеристика особливостей форм судочинства, передбачених діючим Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України) саме в практичному аспекті їх реалізації під час розгляду адміністративних справ, то детальний аналіз теоретичних підходів не є доцільним, так як вони не відображають суті досліджуваної проблематики.

Узагальнення цих підходів зводиться до того, що форма судочинства в адміністративному процесі – це встановлена законом сукупність правил, що регламентують поведінку суду і учасників процесу під час розгляду адміністративних справ, та реалізуються в межах адміністративно-процесуальних правовідносин. При цьому, ці правила включають визначення наступних складових адміністративного процесу: місце та строки реалізації прав та обов'язків учасників процесу; доказова база, яка спростовує або підтверджує наявність обставин, які мають значення для вирішення спору по суті; послідовність проведення процесуальних дій та їх фіксацію [11, с. 870].

Варто відмітити, що процесуальна поведінка суду і учасників процесу суворо регламентована процесуальним законодавством. При цьому, суд виконує подвійну функцію: 1) він сам є учасником процесу, поведінка якого також суворо регламентована процесуальними нормами; 2) він, як особливий та обов'язковий учасник адміністративного процесу, повинен слідкувати за дотриманням процесуальної форми (процесуальних норм) іншими учасниками процесу. Таким чином, суд є гарантом реалізації процесуальної форми та винесення законного та обґрунтованого судового рішення по результатам розгляду справи. Тим паче, в статті 55 Конституції України закріплено, що кожен має право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. При цьому, згідно статті 124 Конституції України, – юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі [1].

Розгляд адміністративного судочинства як окремої форми здійснення правосуддя передбачає наявність особливої процесуальної форми розгляду адміністративних справ, яка обумовлена їхньою специфікою. Отже, адміністративну процесуальну форму можна розглядати як систему спеціальних процесуальних правил розгляду адміністративних справ судом. Варто відмітити, що у даному випадку йдеться про особливі правила, а не про принципи. Ряд вчених дотримуються думки, згідно з якою для всіх різновидів юридичного процесу принципи повинні бути загальними, єдиними, а не виступати в ролі системи спеціальних процесуальних правил [3; 9]. Зрозуміло, що спори громадянина з державою побудовані на специфічних процесуальних принципах, які закріплені у КАС України. Різниця ж форм судочинства проявляється лише у правилах, які визначають порядок діяльності суду та учасників процесу, їх процесуальні права та обов'язки, а також гарантії. Тільки такими особливостями може обумовлюватися наявність будь-якої окремої форми судочинства.

При цьому, співвідношення понять «адміністративне судочинство» та «адміністративна процесуальна форма» є певною аналогічною хронологією поступових дій в адміністративному процесі, яка зафіксована і регламентована КАС України, і тому, з юридичної точки зору, ці поняття є тотожними.

Для того щоб детальніше охарактеризувати адміністративні процесуальні форми, слід мати чітке уявлення про те, який критерій лежить в основі розподілу цих форм. Імовірно, цей критерій утворюють кілька параметрів. По-перше, слід виділити кількісний фактор. Для незначної кількості справ, які нехай і мають свою специфіку, нерозумно виокремлювати самостійну процесуальну форму, адже, як

відомо, кількість адміністративних справ, що розглядаються судами, є суттєвою. Проте, який би масовий характер не мала та чи інша категорія справ, недоцільно виділяти нову процесуальну форму, якщо ефективне вирішення цих справ цілком може забезпечити вже наявна процесуальна форма. Таким чином, другим параметром, якому повинні відповідати судові справи, які претендують на особливий механізм їх вирішення, є фактором якісної своєрідності справ, зумовленим природою спірних відносин. Саме тому, іншим фактором для виокремлення самостійних процесуальних форм є особливості справ, які розглядаються в їх межах.

Чинний КАС України передбачає досить багато категорій справ, які розглядаються та вирішуються в межах адміністративного процесу, проте визначення дається лише трьом із них. Так, згідно з пунктом 20 статті 4 КАС України, – справа незначної складності (малозначна справа) – це адміністративна справа, в якій характер спірних правовідносин, предмет доказування та склад учасників тощо не вимагають проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного та всебічного встановлення її обставин [2]. Відповідно до пункту 21 зазначеної статті, – типові адміністративні справи – це справи, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи), спір у яких виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги. Згідно пункту 22 цієї статті, – зразкова адміністративна справа – типова адміністративна справа, прийнята до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення. Як вдається, такий розподіл адміністративних справ має суттєве значення для процесуальної форми їх розгляду, і є основою для їх розподілу в межах КАС України.

Варто відмітити, що згідно частини 1 статті 12 КАС України, – всі адміністративні справи, визначені цим кодексом розглядаються в рамках позовного провадження. Так, право на судовий захист порушених, оспорюваних або невизнаних прав, свобод та законних інтересів у сфері публічно-правових відносин здійснюється шляхом звернення до адміністративного суду з адміністративним позовом. Це свідчить про те, що адміністративний суд розглядає адміністративні справи в порядку позовного провадження [12, с. 161].

Для того щоб зрозуміти сутність позовного провадження в адміністративному процесі, слід визначити характерні риси матеріально-правової природи публічно-правових спорів, які зумовлюють особливості процесуального порядку їх розгляду та вирішення, їх суб'єктний склад та особливості процесуального засобу порушення судової діяльності та реалізації судових рішень. М. Поворознюк вказує, що сутність позовного провадження в адміністративному процесі якнайкраще може бути охарактеризована через певну сукупність основних, притаманних йому рис, зокрема [12, с. 164]: 1) виникає внаслідок пред'явлення адміністративного позову шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції; 2) правовою основою його здійснення виступають норми КАС; 3) наявність певної адміністративної справи, що належить до юрисдикції адміністративних судів; 4) наявність спеціального суб'єкта, який здійснює провадження щодо розгляду і вирішення адміністративної справи – адміністративного суду; 5) наявність двох сторін з різним ступенем юридичної заінтересованості, яким надано КАС рівні процесуальні права й обов'язки; 6) наявність спеціальних суб'єктів – третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, так і без самостійних вимог щодо предмета спору між сторонами; 7) метою позовного провадження; 8) способом захисту порушених прав, свобод та інтересів; 9) відбувається у передбаченій законом процесуальній формі; 10) поділяється на менш дрібні процесуальні утворення, що закріплюються у спеціальних документах; 11) судовими рішеннями, які виносяться за результатами розгляду і вирішення адміністративної справи в суді; 12) можливість звернення судових рішень в адміністративних справах до примусового виконання. При цьому, кожна із зазначених ознак характеризується певними властивостями.

В позовному провадженні простежуються деяка схожість в регламентації процесуальних форм адміністративного та цивільного судочинства. Це пояснюється тим, що основою формування КАС України є цивільний процесуальний фундамент, так як загальні положення Цивільного процесуального кодексу України протягом довгого терміну служили правовою основою судового розгляду адміністративних справ. При цьому, відправним моментом як адміністративного, так і цивільного судочинства є спір про право, – порушення, оспорювання або невизнання прав, свобод та законних інтересів.

У свою чергу адміністративна процесуальна форма має низку відмінностей від цивільної, зокрема, це стосується нерівності (на рівні правовідносин із яких виник конфлікт) сторін, яка детермінує особливості доказування.

Переходячи до питання нормативної визначеності процесуальної форми адміністративного судочинства, слід наголосити, що КАС України виокремлює лише дві з них: загальне позовне провадження і спрощене позовне провадження, хоча фактично такі форми є значно більш різноманітними. Метою такого розподілу є зменшення завантаженості судових органів та забезпечення принципу дотримання строків при розгляді адміністративних справ. Розглянемо ці форми детальніше.

Так, відповідно до частини 3 статті 12 КАС України, – в порядку загального позовного провадження розглядаються всі справи, які враховуючи їх складність та інші обставини, недоцільно розглядати в порядку спрощеного позовного провадження. Законодавець не визначив вичерпного переліку видів адміністративних справ, які розглядаються по правилам загального позовного провадження, лише в частині 4 статті 12 КАС України, зазначив, що виключно за правилами загального позовного провадження розглядаються справи у спорах: 1) щодо оскарження нормативно-правових актів, за винятком випадків, визначених цим Кодексом; 2) щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності суб'єкта владних повноважень, якщо позивачем також заявлено вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної такими рішеннями, діями чи бездіяльністю, у сумі, що перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 3) про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності; 4) щодо оскарження рішення суб'єкта владних повноважень, на підставі якого ним може бути заявлено вимогу про стягнення грошових коштів у сумі, що перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 5) щодо оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»; 6) щодо оскарження індивідуальних актів Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, рішень Кабінету Міністрів України, визначених частиною першою статті 266-1 цього Кодексу.

Розгляд та вирішення адміністративної справи в порядку загального позовного провадження передбачає проходження всіх стадій судового процесу, передбачених КАС України [10, с. 144-145]:

- 1) подання позову, який відповідає всім вимогам, передбачених статтею 160 КАС України;
- 2) вирішення судом питання про відкриття провадження у справі (або залишення позовної заяви без руху, повернення позову, відмова у відкритті провадження), об'єднання і роз'єднання позовів;
- 3) підготовче провадження, під час якого учасники справи подають до суду заяви по суті справи, а також клопотання з процесуальних питань. У підготовчому провадженні суд проводить підготовче судові засідання, де розглядає клопотання учасників, вирішує питання щодо залучення третіх осіб, витребування доказів, призначення експертиз, примирення сторін, колегіального розгляду справи та інші процесуальні питання. За результатами підготовчого судового засідання суд може залишити позов без розгляду, закрити провадження у справі або закрити підготовче провадження та призначити справу до розгляду по суті. У випадку визнання позову відповідачем суд може в підготовчому засіданні ухвалити рішення по суті спору;
- 4) розгляд справи по суті включає такі етапи: відкриття розгляду справи по суті (встановлення явки учасників, оголошення складу суду, роз'яснення учасникам їхніх прав та обов'язків, розгляд клопотань); з'ясування обставин справи та дослідження доказів (вступне слово учасників, питання, дослідження судом доказів, додаткові пояснення учасників); судові дебати (заключне слово учасників, репліки);
- 5) ухвалення судом рішення по суті справи.

Варто відмітити, що загальне позовне провадження регламентоване КАС України відповідає загальній природі позовного провадження цивільно-судових процесів, основним принципом яких виступає змагальність сторін.

Спрощене позовне провадження, відповідно до частини 2 статті 12 КАС України, призначене для розгляду справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

Варто відмітити, що поняття «справи незначної складності» є оціночним, законодавець не вводить вичерпного переліку видів таких справ, а лише в частині 6 статті 12 КАС України наводить 11 категорій справ незначної складності для цілей цього Кодексу, серед яких справи щодо [7]: прийняття, проходження та звільнення із публічної служби; оскарження бездіяльності суб'єктів

владних повноважень в сфері доступу до інформації; оскарження фізичними особами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо соціальних виплат; припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця або юридичної особи за зверненням суб'єкта владних повноважень, або скасування їх державної реєстрації; щодо в'їзду (виїзду) на тимчасово окуповану територію; оскарження рішень суб'єкта владних повноважень на підставі яких можливе стягнення грошових коштів до 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; стягнення грошових сум за рішеннями суб'єкта владних повноважень, за якими завершився строк оскарження; типові справи; щодо оскарження нормативно-правового акта, прийнятих на виконання акта, визнаного судом протиправним і нечинним повністю або в частині; які малозначними визнає суд; щодо перебування іноземців або осіб без громадянства на території України. Разом з тим, для окремих категорій малозначних справ, законодавець передбачив особливості процедури судового розгляду та вирішення, або особливості процесуальної форми в межах спрощеного позовного провадження.

Так, стаття 291 КАС України визначає особливості провадження у типовій справі. Зокрема, суд, який розглядає типову справу, має право призупинити провадження за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи у разі, якщо Верховним Судом відкрито провадження у відповідній зразковій справі. На судові рішення у типовій справі може бути подано апеляційну скаргу. Рішення суду апеляційної інстанції за результатами перегляду типової справи може бути оскаржене в касаційному порядку виключно на підставі: 1) суд першої та/або апеляційної інстанції при вирішенні типової справи не визнав її типовою та/або не врахував правові висновки, викладені у рішенні Верховного Суду за результатами розгляду зразкової справи; 2) справа, за якою судом першої та/або апеляційної інстанції прийнято рішення з урахуванням правових висновків, викладених у рішенні Верховного Суду за результатами розгляду зразкової справи, не відповідає ознакам типової справи. Стаття 290 КАС України визначає особливості провадження у зразковій справі.

Такі процесуальні новели як «малозначна», «типова» та «зразкова» справа були введені законодавцем за прикладом «пілотних рішень», які ухвалює Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). Передбачалося, що це дозволить зменшити навантаження на суддів, забезпечити єдність правозастосовчої практики та сприятиме швидкому розгляду великої кількості однотипних справ. Однак у світлі практики ЄСПЛ така термінологія, як «незначність (малозначність)» справ, коли йдеться про захист прав, свобод та законних інтересів людини, викликає сумніви. Більше того, критерій, передбачений зазначеною нормою, є дещо розмитим і викликає складності визначення «незначності» справи на практиці. І хоча у частині 6 статті 12 КАС України передбачені певні категорії справ, їх перелік є невичерпним та нечітким.

В частині 3 статті 257 КАС України вказано, що при вирішенні питання про розгляд справи за правилами спрощеного або загального позовного провадження суд враховує низку факторів, зокрема: 1) значення справи для сторін; 2) обраний позивачем спосіб захисту; 3) категорію та складність справи; 4) обсяг та характер доказів у справі, у тому числі чи потрібно у справі призначати експертизу, викликати свідків тощо; 5) кількість сторін та інших учасників справи; 6) чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; 7) думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. Положення частини 4 цієї статті дублюють перелік категорій справ, які не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного позовного провадження.

Розгляд справи в порядку спрощеного провадження здійснюється за клопотанням позивача, яке подається у письмовій формі разом із позовною заявою. Частиною 2 статті 258 КАС України передбачено, що таке клопотання має стосуватись всього обсягу позовних вимог, інакше суд поверне його без розгляду. Відповідач, в свою чергу, може подавати заперечення проти розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження. За результатом розгляду цих клопотань та заяв суд приймає ухвалу про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження або в порядку загального позовного провадження.

Розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження здійснюється судом за правилами, встановленими КАС України для розгляду справ за правилами загального позовного провадження, з особливостями, визначеними цим Кодексом. Відповідно до статті 262 КАС України, – справу в порядку спрощеного позовного провадження суд розглядає без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше. За клопо-

танням однієї із сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін. При розгляді справи за правилами спрощеного позовного провадження суд досліджує докази і письмові пояснення, викладені у заявах по суті справи, а у випадку розгляду справи з повідомленням (викликом) учасників справи – також заслуховує їхні усні пояснення. Судові дебати не проводяться. Розгляд справи повинен бути проведений протягом розумного строку, але не більше 60 днів із моменту відкриття провадження у справі [4].

Стаття 263 КАС України описує особливості процесуальної форми у письмову провадженні, яке згідно пункту 10 частини 1 статті 5 КАС України є особливою формою розгляду і вирішення адміністративної справи або окремого процесуального питання без повідомлення та (або) виклику учасників справи та проведення судового засідання на підставі матеріалів справи у випадках, встановлених цим Кодексом. Такі випадки закріплені в частині 1 статті 263 КАС України, згідно з якою, – суд розглядає за правилами спрощеного позовного провадження справи щодо [6, с. 125]: оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень в сфері доступу до інформації; оскарження фізичними особами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо соціальних виплат; припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця або юридичної особи за зверненням суб'єкта владних повноважень, або скасування їх державної реєстрації; стягнення грошових сум за рішеннями суб'єкта владних повноважень, за якими завершився строк оскарження, та сума яких не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; в'їзду (виїзду) на тимчасово окуповану територію.

Розгляд справи в порядку письмового провадження суд розглядає у строк не більше 30 днів із дня відкриття провадження у справі.

Висновки. Закріплені в КАС України процедури розгляду адміністративних справ надають однакове значення як усній, так і письмовій формі провадження, як загальному так і спрощеному позовному провадженню, диференціюючи особливості судового розгляду в залежності від специфіки самих адміністративних справ. Разом з тим, законодавче регулювання форм адміністративного судочинства не є досконалим та потребує деяких змін. Зокрема, законодавцю слід звернути увагу щодо наступного:

– групування типових справ в адміністративному судочинстві проводиться на основі положень цивільного процесуального законодавства для об'єднання позовів: типовими можуть бути справи, відповідачем у яких виступає один і той самий суб'єкт, спір виник на аналогічних підставах, у відносинах, що регулюються одними нормами права, а позивачами заявлені аналогічні вимоги. Розподіл процесуальної форми розгляду тієї чи іншої категорії справ залежить від специфіки цих справ та умов визначених частиною 3 статті 257 КАС України. Разом з тим, для розгляду типових справ, які можуть мати різний рівень складності, в КАС України передбачена спрощена форма позовного провадження, що суперечить принципу розподілу процесуальних форм, так як не враховується особливості цих справ, зокрема предмет доказування та доказова база. Тому розподіл процесуальної форми для розгляду типових справ повинен здійснюватися на загальних підставах передбачених для всіх категорій адміністративних справ;

– як і в інших видах судочинства, в адміністративному є випадки коли відсутній спір про право, при цьому права, свободи або законні інтереси особи порушені. Так, варто відмітити практику ЄСПЛ щодо так званих «правомірних очікувань». «Правомірні очікування» виникають у особи, якщо нею було дотримано всіх вимог законодавства для отримання відповідного рішення уповноваженого органу, а тому вона мала усі підстави вважати таке рішення є дійсним та розраховувати на певний стан речей [13, с. 50]. Помилка уповноваженого органу або його посадової особи не є остаточною підставою для скасування правовстановлюючого рішення індивідуального характеру. В цьому випадку, спору про право не має. В інших видах судочинства, наприклад в цивільному та господарському, існує спеціальна форма – наказне провадження для вирішення справ, предметом яких є неоспорювані вимоги. В адміністративному ж судочинстві існує форма письмового провадження в рамках спрощеного позовного провадження, яка частково подібна із формою наказного провадження в інших видах судочинства, хоча й має свої особливості: наприклад, відповідач має право надавати відзив на позов. Виходячи із цього, доцільним вважається доповнення КАС України нормами щодо форми судочинства по справах в яких відсутній спір про право та існують неоспорювані вимоги;

– відсутність чітких критеріїв щодо визначення справ незначної складності (малозначних справ) породжує наявність неоднакової судової практики щодо процесуальної форми їх розгляду, що потребує законодавчого вирішення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. №№ 35–36, № 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
3. Бітов А.І. Характеристика процесуальної форми адміністративного судочинства. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1276/Bitov.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
4. Вовк В. Вплив характеру адміністративних справ на процесуальну форму адміністративного судочинства. *Juris Europensis Scientia*. 2020. № 4. С. 117–121.
5. Демченко М. Спрошене позовне провадження в адміністративному процесі. URL: <https://femida.ua/advice/sproshhene-pozovne-provazhennya-v-administrativnomu-protsesi/>.
6. Дорохіна Ю.А. Розгляд справ в адміністративному судочинстві за правилами спрощеного позовного провадження. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: «Юридичні науки»*. 2020. № 4. С. 122–127.
7. Змисла М. Загальне та спрощене позовне провадження в адміністративному судочинстві: ознаки та відмінності. URL: https://ena.lpnu.ua/bitstream/ntb/50136/2/2018_Zmisl_M-Zahalne_ta_sproshchene_pozovne_63-65.pdf.
8. Маруліна Л.О. Сутність та форми позовного провадження в адміністративному судочинстві України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 4. С. 133–136.
9. Миколенко О.І. Процесуальна форма в адміністративному судочинстві та проблеми законотворчості в Україні. *Правова держава*. 218. № 29. С. 50–57.
10. Палій Є. А. Значення та особливості спрощених проваджень в адміністративному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 144–146.
11. Перунова О.М., Леонтєва Л. В. Поняття, значення та складники процесуальної форми цивільного судочинства. *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union: Collective monograph*. Riga: Izdevniecība "Baltija Publishing". 2020. P. 2. С. 868–887.
12. Поворознюк М.І. Ознаки позовного провадження як процесуальної сфери реалізації права на захист в адміністративному суді. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 161–164.
13. Попов Ю. Решения ЕСПЧ как убедительный прецедент: опыт Англии и Украины. *Підприємство, господарство і право*. 2010. № 11. С. 49–52.
14. Черникова А.О. Проблемні питання диференціації процесуальної форми адміністративного судочинства України та шляхи їх вирішення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 3. С. 57–63.

УДК:342

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.39>

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ УКРАЇНИ

Легеца Є.О.,

*професор кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0001-9134-8499*

Бєлов Д.М.,

*професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
ORCID: 0000-0002-7168-9488*

Легеца Є.О., Бєлов Д.М. Деякі особливості правового регулювання статусу Державної служби фінансового моніторингу України.

У статті розглядається питання адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України. Визначено основні структурні елементи правового статусу цієї служби. Проаналізовано теоретичні підходи до визначення поняття «адміністративна правосуб'єктність» як основного елемента правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України. Наведено авторське визначення адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України. Запропоновано шляхи вдосконалення чинного законодавства у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

З огляду на проведений аналіз визначаємо адміністративно-правовий статус Державної служби фінансового моніторингу України як сукупність визначених законодавством прав та обов'язків, які має та яких зобов'язаний дотримуватись Держфінмоніторинг, виступаючи стороною в адміністративних правовідносинах щодо запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Елементами адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України вважаємо адміністративну правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність), права та обов'язки.

Пропонуємо мінімізувати вплив Міністерства фінансів України на формування особового складу Державної служби фінансового моніторингу України, що дасть змогу підвищити рівень незалежності Держфінмоніторингу в прийнятті ним відповідних рішень, а також закріпити на законодавчому рівні можливість цієї служби звертатись із запитом щодо отримання інформації до Національного банку України.

Пропонуємо доповнити Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення:» новими положеннями щодо подання Державній службі фінансового моніторингу України суб'єктами державного фінансового моніторингу звітності щодо розпочатих проваджень у справах про адміністративні правопорушення, передбачених ст. ст. 166-9, 188-34 Кодексу України про адміністративні правопорушення, оскарження прийнятих рішень та результатів судового розгляду. Суб'єкти державного фінансового моніторингу забезпечують повідомлення й ведення зазначеної звітності за формою, встановленою спільно з Державною службою фінансового моніторингу України.

Ключові слова: правовий статус, адміністративно-правовий статус, Державна служба фінансового моніторингу України, адміністративна правосуб'єктність.

Leheza Ye., Byelov D. Some features of the legal regulation of the State Service of Financial Monitoring of Ukraine.

The article examines the issue of the administrative and legal status of the State Financial Monitoring Service of Ukraine. The main structural elements of the legal status of this service are determined. Theoretical approaches to defining the concept of «administrative legal entity» as the main element of the legal status of the State Financial Monitoring Service of Ukraine were analyzed. The author's definition of the administrative and legal status of the State Financial Monitoring Service of Ukraine is given. Ways to improve the current legislation in the field of combating the legalization of income obtained through criminal means are proposed.

In view of the conducted analysis, we define the administrative-legal status of the State Financial Monitoring Service of Ukraine as a set of rights and obligations defined by legislation, which State Financial Monitoring has and is obliged to observe, acting as a party in administrative legal relations regarding the prevention and counteraction of legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, financing terrorism and financing the proliferation of weapons of mass destruction. Administrative legal personality (legal capacity and legal capacity), rights and obligations are considered to be elements of the administrative and legal status of the State Financial Monitoring Service of Ukraine.

We propose to minimize the influence of the Ministry of Finance of Ukraine on the formation of the personnel of the State Financial Monitoring Service of Ukraine, which will make it possible to increase the level of independence of the State Financial Monitoring Service in making relevant decisions, as well as to establish at the legislative level the possibility of this service to make inquiries about receiving information from the National Bank of Ukraine.

We propose to supplement the Law of Ukraine «On prevention and countermeasures against the legalization (laundering) of proceeds of crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction:» with new provisions on the submission to the State Financial Monitoring Service of Ukraine by the subjects of state financial monitoring of reports on the initiated proceedings in cases of administrative offenses provided for by Art. Art. 166-9, 188-34 of the Code of Ukraine on administrative offenses, appeals of decisions and results of court proceedings. Subjects of state financial monitoring provide notification and maintenance of the specified reporting according to the form established jointly with the State Financial Monitoring Service of Ukraine.

Key words: legal status, administrative-legal status, State Financial Monitoring Service of Ukraine, administrative legal personality.

Актуальність теми статті. Ефективність протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення перебуває в безпосередній залежності від діяльності органів державної влади, уповноважених чинним законодавством вчиняти дії, спрямовані на виявлення й запобігання відмиванню «брудних» коштів. У науці адміністративного права завжди приділялась увага вивченню правового статусу суб'єктів владних повноважень. Зі становленням системи органів протидії та запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму й розповсюдження зброї масового знищення питання адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України (далі – Держфінмоніторинг) набуває особливого наукового інтересу. Так, на практиці досить часто неоднозначно визначаються зміст та обсяг повноважень Держфінмоніторингу, підстави притягнення до відповідальності її посадових чи службових осіб.

Стан дослідженості проблематики. Тема адміністративно-правового статусу органів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, є предметом наукових пошуків відомих українських учених-адміністративістів А.І. Берлача, Т.О. Гуржія, В.М. Бевзенка, П.В. Діхтієвського, О.Є. Користіна, О.В. Кузьменко, Р.О. Куйбіди, Р.С. Мельника. Водночас прийняття Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року. № 361-ІХ (далі – Закон) [1] зумовлює необхідність проведення подальших досліджень цього питання.

З огляду на зазначене мета статті полягає у визначенні змісту й особливостей адміністративно-правового статусу Держфінмоніторингу та виробленні пропозицій щодо змін законодавства у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Виклад основних положень. На нашу думку, розпочати варто з аналізу понять «правовий статус» та «адміністративно-правовий статус», оскільки розуміння цих категорій дасть змогу змістовно проаналізувати компетенцію Держфінмоніторингу. Незважаючи на те, що жодний нормативно-правовий акт не містить визначення поняття «правовий статус», воно досить часто використовується законодав-

цем. Про це свідчать назви низки законодавчих актів. Зокрема, у положенні ст. 9 Закону розкривається правовий статус відповідального працівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу. Проаналізувавши зміст цієї норми, можна зробити висновок, що законодавець зробив наголос на трьох основних аспектах:

- на порядку призначення відповідального працівника;
- на визначенні повноважень відповідального працівника;
- на встановленні субординації.

Як зазначає професор А.М. Колодій, правовий статус формують норми матеріального права, де встановлюються права й обов'язки учасників правовідносин [2, с. 169]. Наведене дає змогу стверджувати, що на законодавчому та теоретичному рівнях правовий статус розглядається як сукупність структурних елементів, які й визначають його зміст.

На нашу думку, теоретичне та практичне розуміння правового статусу можна розглядати з різних сторін. Одні вчені-адміністративісти відносять до структури правового статусу суб'єктивні права й обов'язки суб'єкта права [3], інші додатково виокремлюють правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність) [4]. Ми поділяємо думку перших щодо широкого розуміння змісту правового статусу та додатково відносимо до його структурних елементів свободи, законні інтереси й деліктоздатність. Однак правовий статус фізичних, юридичних осіб і суб'єктів владних повноважень є різним за своєю природою та може змінюватись залежно від правовідносин, у яких суб'єкт права виступає стороною.

Згідно із чинним законодавством Держфінмоніторинг є центральним органом виконавчої влади, основне завдання якого полягає в публічному адмініструванні сфери протидії легалізації «брудних» коштів і фінансуванню тероризму. Держфінмоніторинг є стороною в адміністративних правовідносинах і набуває адміністративно-правового статусу за умови його адміністративної правосуб'єктності. Як правило, набуття адміністративної правосуб'єктності пов'язується з моментом державної реєстрації суб'єкта владних повноважень. Отже, для визначення змісту адміністративно-правового статусу Держфінмоніторингу необхідно проаналізувати такі елементи, як адміністративна правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність), права та обов'язки Держфінмоніторингу.

Варто наголосити на тому, що не всі науковці відносять адміністративну правосуб'єктність до структури адміністративно-правового статусу. Зокрема, О.О. Чумак зазначає, що правосуб'єктність не може бути елементом правового статусу, оскільки передує йому та є обов'язковою умовою його набуття. Розвиваючи такий підхід, учений відносить до структури адміністративно-правового статусу нормативно закріплені права, обов'язки, обмеження, відповідальність за їх порушення та гарантії діяльності [5, с. 109]. Така позиція науковця є дискусійною та, на наше переконання, не зовсім чітко відображає зміст адміністративно-правового статусу.

Зазвичай адміністративна правосуб'єктність включає два основні елементи: здатність мати права й обов'язки (адміністративну правоздатність) та здатність реалізовувати надані права й обов'язки (адміністративну дієздатність) [6, с. 186].

Постає питання, чи варто додатково виокремлювати деліктоздатність особи, тобто її здатність нести відповідальність за вчинені правопорушення. Дієздатна особа апріорі несе відповідальність за свої вчинки, оскільки своїми діями створює для себе права й обов'язки. Тому вважаємо недоцільним виділяти відповідальність як окремий структурний елемент правового статусу. Не зовсім зрозуміло, що має на увазі О.О. Чумак, розглядаючи як елемент адміністративно-правового статусу «обмеження».

Припустимо, що мова йде про те, що суб'єкту права робити не можна. Однак в адміністративному праві, як і в інших публічних галузях права, особа може вчиняти лише ті дії, які дозволені законом, тобто суб'єктивне право визначає дозволена міру поведінки. Інша річ, що в деяких випадках можна не реалізовувати надані права, і в такому разі доцільно говорити про адміністративно-правові свободи, тобто про можливість особи самостійно вирішувати питання про те, де, коли та яким чином скористатись суб'єктивними правами.

Дискусійним, на нашу думку, є твердження про те, що адміністративна правосуб'єктність є умовою набуття адміністративно-правового статусу. З такою позицією можна погодитись лише в тому разі, коли мова йде про загальний адміністративно-правовий статус, однак є також спеціальний адміністративно-правовий статус, для набуття якого недостатньо адміністративної правосуб'єктності, законодавцем може передбачатись низка інших вимог (наприклад, кваліфікаційні вимоги або призначення особи на посаду відповідним наказом тощо). Однак багато що залежить від вирішення питання, що саме вкладати в суть категорії «структурний елемент». На нашу думку, структурними елементами

є ті складові частини, які в поєднанні становлять адміністративно-правовий статус. З огляду на це адміністративна правосуб'єктність є саме структурним елементом, а не умовою набуття адміністративно-правового статусу.

Виникнення адміністративної правосуб'єктності традиційно пов'язують із двома основними фактами: проведенням державної реєстрації відповідного органу та прийняттям уповноваженим органом рішення про створення центрального органу виконавчої влади. Державна служба фінансового моніторингу України була створена шляхом реорганізації Державного комітету фінансового моніторингу України на підставі Указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010. Тобто управлінське рішення Президента України стало підставою виникнення адміністративної правосуб'єктності Держфінмоніторингу. Діяльність Держфінмоніторингу сьогодні спрямовується й координується Міністерством фінансів України (далі – Мінфін), а регулюється цілою низкою нормативно-правових актів різної юридичної сили, зокрема Конституцією України, законом, актами Президента України й Кабінету Міністрів України, наказами Мінфіну.

З огляду на те, що зміст адміністративної правосуб'єктності Держфінмоніторингу утворюють правоздатність і дієздатність, варто проаналізувати законодавчо закріплений обсяг прав та обов'язків цієї служби. У такому ракурсі вдалою є позиція Д.М. Бахраха, відповідно до якої основною частиною правового статусу є компетенція органу влади, що складається із сукупності владних повноважень щодо певних предметів відання [7, с. 178]. Відповідно до Закону державний фінансовий моніторинг, який проводиться Держфінмоніторингом, є сукупністю заходів зі збору, обробки й аналізу інформації про фінансові операції, що подається суб'єктами первинного й державного фінансового моніторингу, іншими державними органами та відповідними органами іноземних держав, іншої інформації, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму чи фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення та/або іншими незаконними фінансовими операціями, а також заходів із перевірки такої інформації згідно із законодавством України [1].

Важливим моментом, на який варто звернути увагу, є те, що до предмета відання Держфінмоніторингу належить аналіз інформації про фінансові операції суб'єктів державного фінансового моніторингу, якими, відповідно до норм Закону, є Національний банк України, центральний орган виконавчої влади з формування й забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, Міністерство юстиції України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сфері надання послуг поштового зв'язку, у сфері економічного розвитку, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [1].

Водночас відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України» від 29 липня 2015 р. № 537 (далі – Положення) діяльність Держфінмоніторингу координується через Мінфін [8], що створює передумови для впливу Кабінету Міністрів України на діяльність Держфінмоніторингу та викликає сумніви щодо його незалежності в прийнятті рішень, хоча законом така незалежність передбачена (ст. 19 Закону).

Безпосередньо в Положенні закріплено низку повноважень Мінфіну щодо діяльності Держфінмоніторингу, а саме:

- внесення пропозицій Прем'єр-міністру України щодо кандидатури на посаду Голови Держфінмоніторингу;
- погодження структури Держфінмоніторингу;
- погодження призначення на посади керівників структурних підрозділів Держфінмоніторингу;
- порушення питання щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності Голови та керівників структурних підрозділів Держфінмоніторингу;
- визначення пріоритетів роботи Держфінмоніторингу;
- прийняття рішень щодо проведення перевірки діяльності Держфінмоніторингу;
- погодження розроблених Держфінмоніторингом проектів нормативно-правових актів тощо.

Ми навели лише основні повноваження Мінфіну, що мають безпосередній вплив на діяльність Держфінмоніторингу та на його незалежність, а отже, і на адміністративно-правовий статус. Така ситуація потребує проведення законодавчих змін шляхом виключення Мінфіну із числа суб'єктів державного фінансового моніторингу або ж деталізації регламентації способів координації Держфінмоніторингом державних органів [9, с. 216].

Заслужують на увагу також розбіжності щодо визначення завдань Держфінмоніторингу. Так, у п. 2 Положення вказано, що основним завданням Держфінмоніторингу, серед іншого, є внесення на розгляд Міністра пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [8]. Водночас у ч. 1 ст. 18 Закону таке завдання Держфінмоніторингу не передбачається. Також на рівні Закону не були закріплені повноваження Держфінмоніторингу щодо забезпечення координації діяльності державних органів у сфері запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що передбачені в пп. 13 п. 4 Положення.

У ст. 20 Закону закріплено права Держфінмоніторингу, зокрема, право одержувати безоплатно в установленому законодавством порядку від державних органів, посадових осіб, правоохоронних органів, судів, Національного банку України, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, підприємств, установ та організацій інформацію (довідки, копії документів), у тому числі інформацію з обмеженим доступом, необхідну для виконання покладених на нього завдань. Водночас у п. 2 ч. 2 ст. 18 Закону закріплена можливість Держфінмоніторингу подавати запити до державних органів (крім Національного банку України), у тому числі до правоохоронних органів, органів прокуратури та судів, органів місцевого самоврядування, органів державної виконавчої служби, до приватних виконавців, підприємств, установ, організацій щодо одержання відповідно до закону інформації (у тому числі копій документів), необхідної для виконання покладених на нього завдань.

З огляду на вищезазначене важливе значення має зміст категорії «запит», визначення якого, на жаль, немає в положеннях Закону. Водночас запитом, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-VI, є прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що перебуває в його володінні [10]. І хоча запитувачем інформації є Держфінмоніторинг, не можна чітко зрозуміти значення поняття «запит» як вимоги надати доступ до певних відомостей чи надати певну інформацію. У проекті Наказу Держфінмоніторингу «Про затвердження Порядку відстеження (моніторингу) фінансових операцій» від 23 липня 2010 р. містяться визначення таких термінів:

- запит щодо відстеження – документальне звернення Держфінмоніторингу, яке направляється до суб'єкта для здійснення відстеження фінансових операцій;
- запит щодо моніторингу – документальне звернення Держфінмоніторингу, яке направляється до суб'єкта для проведення моніторингу фінансових операцій.

На наше переконання, у положеннях Закону міститься протиріччя, оскільки Держфінмоніторинг, з одного боку, має право отримувати інформацію від Національного банку України, а з іншого – Законом йому заборонено звертатись до цієї установи із запитом.

У Законі визначені завдання Держфінмоніторингу, для виконання яких йому надано чітко визначений обсяг прав. Одним із таких завдань є забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [1]. На виконання цього безумовно важливого завдання Держфінмоніторинг наділяється відповідними правами, закріпленими в ст. 18 Закону. Виглядає дивною позиція законодавця, який до прав Держфінмоніторингу відносить «реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів», а на законодавчому рівні, як бачимо, відбувається фактичне ототожнення завдання Держфінмоніторингу та його права, що, на нашу думку, є неприпустимим. Так, завдання Держфінмоніторингу як центрального органу виконавчої влади варто розкривати через мету його діяльності, яка полягає в захисті прав і законних інтересів громадян, суспільства й держави, у забезпеченні національної безпеки шляхом протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

На виконання зазначених завдань Держфінмоніторинг наділяється правами, які можна розділити на такі групи:

- організаційні (наприклад, організація та координація роботи з перепідготовки й підвищення кваліфікації спеціалістів органів державної влади з питань фінансового моніторингу та відповідальних працівників суб'єктів первинного фінансового моніторингу);
- аналітично-інформаційні (наприклад, аналіз методів і фінансових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення);

– контрольно-наглядові (наприклад, вимоги від суб'єктів первинного фінансового моніторингу виконання вимог законодавства, що регулює відносини у сфері запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення);

– міжнародні (наприклад, участь у міжнародному співробітництві з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму й розповсюдження зброї масового знищення);

– регулятивні (наприклад, внесення пропозицій щодо розроблення законодавчих актів).

Висновки. З огляду на проведений аналіз визначаємо адміністративно-правовий статус Державної служби фінансового моніторингу України як сукупність визначених законодавством прав та обов'язків, які має та яких зобов'язаний дотримуватись Держфінмоніторинг, виступаючи стороною в адміністративних правовідносинах щодо запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Елементами адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України вважаємо адміністративну правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність), права та обов'язки.

Пропонуємо мінімізувати вплив Міністерства фінансів України на формування особового складу Державної служби фінансового моніторингу України, що дасть змогу підвищити рівень незалежності Держфінмоніторингу в прийнятті ним відповідних рішень, а також закріпити на законодавчому рівні можливість цієї служби звертатись із запитом щодо отримання інформації до Національного банку України.

Пропонуємо доповнити Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення:» новими положеннями щодо подання Державній службі фінансового моніторингу України суб'єктами державного фінансового моніторингу звітності щодо розпочатих проваджень у справах про адміністративні правопорушення, передбачених ст.ст. 166-9, 188-34 Кодексу України про адміністративні правопорушення, оскарження прийнятих рішень та результатів судового розгляду. Суб'єкти державного фінансового моніторингу забезпечують повідомлення й ведення зазначеної звітності за формою, встановленою спільно з Державною службою фінансового моніторингу України.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 року. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України* від 19.06.2020 № 25, стор. 5, стаття 171.
2. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер. 2003. 336 с.
3. Харитонova О.І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07; Одеська нац. юрид. академія. О., 2004. 435 с.
4. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2007. 992 с.
5. Чумак О.О. Адміністративно-правовий статус державного виконавця. *Публічне право*. 2013. № 1. С. 107–113.
6. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник у 2 т. / редкол.: В.Б. Авер'янов та ін. К.: Юридична думка, 2006–2007. Т. 2. 2007. 592 с.
7. Бахрах Д.Н. Административное право России: учебник для вузов. М.: НОРМА – ИНФРА-М, 2000. 640 с.
8. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 537. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-p..> (дата звернення: 25.08.2022)
9. Гаєвський І.М. Щодо деяких функцій державної служби фінансового моніторингу України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право»*. 2013. Вип. 182(1). С. 211–218.
10. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-УІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 1491.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.40>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАРОДЖЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНО–ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КООРДИНАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО–ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ ПЕРІОДУ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Лук'янова Г.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»,
ORCID: 0000-0003-1109-9299
lukianova@ukr.net*

Лук'янова Г. Особливості зародження та формування інституту адміністративно–правового забезпечення координаційної функції держави в контексті історико–правового аналізу періоду Київської Русі.

Наукова стаття присвячена визначенню змісту та особливостям зародження, формування інституту адміністративно–правового забезпечення координаційної функції держави шляхом здійснення історичного та правового аналізу доби Київської Русі. З'ясовано фундаментальні засади правової природи адміністративно–правового забезпечення координації на державному рівні в певному історичному періоді. Проаналізовано низку наукових праць в аналізованій сфері. Враховано специфіку таких робіт, визначено основні переваги і недоліки щодо проблематики зародження, формування інституту адміністративно–правового забезпечення координаційної функції держави доби Київської Русі. Акцентовано про наявність фрагментарних досліджень та публікацій, які присвячені окремим проблемам координаційної функції держави. Зазначено, що протягом усього періоду існування Української держави та її попередників можна знайти лише поверхневі ознаки наявності цієї функції. Сам термін «координація» до радянського періоду взагалі не застосовувався на законодавчому рівні. Лише із проголошенням Україною незалежності координаційна функція почала частіше замінювати субординаційну. Незважаючи на наявність підстав стверджувати про багатовіковий шлях еволюції координаційної функції держави, лише на сучасному етапі вона набуває більш чітких ознак та перетворюється у менш дискусійну категорію. Під час удосконалення адміністративно–правового регулювання координації діяльності держави важливо не втратити уже діючі здобутки щодо гнучкості та структуризації заходів координації. Історична відсутність спеціалізованих суб'єктів протидії корупції на сучасних територіях нашої держави були причиною, так само і відсутності потреби в адміністративно–правовому забезпеченні координації суб'єктів протидії корупції.

Наразі в Україні функціонує система спеціалізованих суб'єктів протидії корупції, а їхня координація перманентно.

Ключові слова: держава, незалежність, державний апарат, право, історія, законодавство, координація, координаційна функція, адміністративно–правове регулювання, компетенція, органи публічної влади, період Київської Русі, військова демократія, місцеве управління, адміністративні суди, сільська територіальна община, історичний період, антикорупційні інституції, державно–управлінські відносини.

Lukianova H. Features of the emergence and formation of the institute of administrative and legal ensuring the coordinating function of the state in the context of the historical and legal analysis of the period of Kyivan Rus.

The scientific article is devoted to the determination of the content and features of the birth, formation of the institution of administrative and legal support of the coordination function of the state by means of a

historical and legal analysis of the era of Kyivan Rus. The fundamental principles of the legal nature of the administrative and legal provision of coordination at the state level in a certain historical period have been clarified. A number of scientific works in the analyzed field were analyzed. The specifics of such works are taken into account, the main advantages and disadvantages are determined in relation to the problems of the birth, the formation of the institute of administrative and legal support of the coordination function of the state of the Kyivan Rus' era. Emphasis is placed on the presence of fragmentary studies and publications devoted to specific problems of the coordination function of the state. It is noted that during the entire period of existence of the Ukrainian state and its predecessors, only superficial signs of this function can be found. The term «coordination» was not used at the legislative level before the Soviet period. Only with Ukraine's declaration of independence, the coordination function began to replace the subordinate function more often. Despite the existence of grounds for asserting the centuries-old path of evolution of the coordination function of the state, only at the modern stage does it acquire clearer features and turn into a less debatable category. During the improvement of the administrative and legal regulation of the coordination of the state's activities, it is important not to lose the already existing gains regarding the flexibility and structuring of coordination measures.

The historical lack of specialized anti-corruption entities in the modern territories of our country was the reason, as well as the lack of need for administrative and legal coordination of anti-corruption entities.

Currently, a system of specialized anti-corruption entities operates in Ukraine, and their coordination is permanent.

Key words: state, independence, state apparatus, law, history, legislation, coordination, coordination function, administrative and legal regulation, competence, public authorities, period of Kyivan Rus, military democracy, local administration, administrative courts, rural territorial community, historical period, anti-corruption institutions, state-management relations.

Постановка проблеми. Об'єктом дослідження є правовий та історичний розвиток інституту адміністративного законодавства про узгодження дій між різними елементами державного апарату, за допомогою чого можна встановити відповідні закономірності координаційної функції держави в умовах обрання Україною шляху суверенної і незалежної держави та проголошення демократичних і гуманістичних принципів як основоположних у своєму функціонуванні.

Стан опрацювання цієї проблематики є актуальним питанням, оскільки зародження та сучасного стану адміністративно-правового регулювання координаційної функції держави є недослідженим у науковій літературі в контексті жодної із історичних епох, незважаючи на те, що адміністративне законодавство України пройшло довгий шлях розвитку та становлення, і нині є очевидним взаємозв'язок цих процесів і чинної ситуації, як передумов та наслідку. Вагомим є розуміння генезису адміністративно-правового регулювання координаційної функції держави на території сучасної України.

Метою статті є дослідження змісту та особливостей зародження, формування інституту адміністративно-правового забезпечення координаційної функції держави шляхом здійснення історичного та правового аналізу доби Київської Русі, враховуючи спадковість правових явищ, яка залежить від динаміки суспільного розвитку та має наслідки у прийнятті того чи іншого нормативного акта, внесенні змін і доповнень. Без вивчення історичних процесів адекватна оцінка передумовам зародження та сучасного стану адміністративно-правового регулювання координаційної функції держави є неможливою.

Виклад основного матеріалу. Україна пройшла непростий історично – правовий шлях до незалежності й формування власного самостійного державного апарату, саме тому досвід попередніх поколінь повинен враховуватися в усіх сферах, зокрема і в адміністративно-правовій. Особливості зародження та сучасного стану адміністративно-правового регулювання координаційної функції держави є недостатньо дослідженими категоріями у науковій літературі. А в майбутньому, лише якісне розуміння усіх переваг та недоліків реального стану адміністративно-правового регулювання координації суб'єктів протидії корупції буде передумовою успішної реалізації антикорупційної реформи в Україні.

Установити ретроспективу адміністративно-правового регулювання координаційної функції держави дозволяє хронологічний підхід та проведення одночасного аналізу історії та права, попередньо розділивши хронологічні етапи досліджуваної тематики.

Оскільки це питання безпосередньо не досліджувалось у вітчизняній науці, серед науковців виділимо передусім тих, які аналізували близькі до передумов зародження та сучасного стану адміністра-

тивно-правового регулювання координаційної функції держави питання. Зокрема, щодо періодизації становлення і розвитку різноманітних елементів державного апарату, інших функцій держави, окремих напрямів державної діяльності тощо. Такими дослідниками є: О.Ф. Бермічева, В.І. Вишковська, М.Ф. Головченко, О.О. Джураєва, В.Б. Дзюндзюк, Н.В. Камінська, О.М. Лощикін, О.А. Мельник, Н.М. Мельтюхова, О.М. Мороз, В.В. Мурза, Г.С. Одінцова, Ю.З. Торохтій тощо. Чимало дослідників відзначають, що саме у функціях держави відображається історія її становлення та розвитку [1, с. 46-47; 2, с. 84], проте жоден із зазначених учених не розглядав безпосередньо передумови зародження та сучасний стан адміністративно-правового регулювання координаційної функції держави.

Відомо, що до другої пол. XIX ст. чіткого визначення функцій і компетенції органів публічної влади не було, а коло справ, якими відали владні органи, було обмеженим та стабільним, але водночас уже на той момент існували органи, посадові особи яких представляли центральну владу, забезпечували цілісність держави, та ті органи, посадові особи яких незалежно від способу формування (обрання громадою чи призначення з центру), займалися вирішенням поточних місцевих справ, упорядковували життя міської чи сільської громади [3, с. 13-14].

Фактично органи публічної влади до XIX ст. у сучасному розумінні не існували, а окремі установи та організації, що діяли від імені та в інтересах держави, успішно функціонували не одне століття до цього, відповідно і держава на момент виникнення органів публічної влади вже здійснювала координаційну функцію, оскільки в протилежному разі співіснування таких органів та їхніх посадових осіб було би проблематичним.

Враховуючи вище зазначені передумови та ряд інших історичних та правових подій, вважаємо, що початковим етапом зародження координаційної функції держави варто називати період Київської Русі, як першої форми української державності. Найважливішим елементом будь-якої культури, найвищим показником рівня будь-якої цивілізації є її правова система, це стосується і давньоруського суспільства.

Як зазначають історики, в Київській Русі був відсутній державний апарат у сучасному розумінні. На початкових етапах існування цієї держави роль органів управління виконувала система, що збереглася від військової демократії і виконувала адміністративні, фінансові та інші функції, проте з часом вона була замінена двірцево-вотчинною системою управління.

Такий механізм характеризувався поділом князівств на волості та погости; місцеве управління в містах князі здійснювали через посадників, які були представниками князя; адміністративні та судові функції в містах виконували також княжі тіуни, вірники, мечники, отроки; органом самоуправління була – сільська територіальна община; влада князя і його адміністрації поширювалася на міста та населення земель, які не були зайняті боярами, і відповідно боярські вотчини звільнялися від князівської юрисдикції [4, с. 38].

Можемо стверджувати, що існування різноманітних елементів, які можна визначити як елементи державного апарату, обумовлювало необхідність установлення взаємозв'язків між ними та координації їхньої діяльності; кожен із елементів був наділений винятковою компетенцією, що свідчить про те, що дії кожного із них були узгодженими; наявність державного апарату та безконфліктна узгодженість діяльності його елементів, є ознакою притаманності тогочасній державі координаційної функції.

Водночас, відзначаючи зародження координаційної функції держави, варто відмітити відсутність її адміністративно-правового регулювання як такого на той час. Загальновідомо, що основними джерелами права тоді були «Руська Правда» та княжі устава й уставні грамоти. Однак «Руська Правда» містила норми передусім кримінального, спадкового, торгівельного і процесуального законодавства, а княжі устава й уставні грамоти встановлювали правові основи взаємовідносин держави і церкви. Тобто координація функціонування державним апаратом на законодавчому рівні фактично не здійснювалася.

Період Київської Русі як перший етап зародження координаційної функції держави на українських землях характеризується наступними ознаками:

1) зародження та реальне існування координаційної функції держави, що виявлялось в існуванні різноманітних елементів державного апарату, кожна із складових якого була наділена винятковою компетенцією та характеризувалась узгодженістю діяльності з іншими елементами;

2) відсутність адміністративно-правового регулювання координаційної функції держави.

Після розпаду Київської Русі вище проаналізована система була фактично перенесена на удільні князівства. Незважаючи на те, що кожне із них характеризувалося різними рівнями розвитку, двірцево-вотчинна система управління набула свого піднесення, і в подальшому суттєво удосконалилася.

На українських землях набула досить високого рівня розвитку система місцевого управління, влада поділялася на адміністративну, військову та судову гілки. На частину посад призначав князь – тисяцькі й посадники (джерела адміністративної, військової та судової влади), воєводи й волостелі (джерела адміністративної, військової та судової влади в межах своєї компетенції, тобто в межах волості), а в сільських общинах старости були виборною посадою [3, с. 14].

Однак, незважаючи на вищезазначені особливості, суттєвих змін у розвитку координаційної функції держави в зазначений період не відбулось, і вона була цілком тотожною до свого стану часів Київської Русі. Адміністративно-правове регулювання цього інституту ще також не було сформованим. У майбутньому українські землі були розчленовані та поділені низкою держав (Велике князівство Литовське, Королівство Польське, Річ Посполита, Угорщина, Молдавія тощо), тому розвиток державного апарату здійснювався відповідно до впливу держав, до яких вони входили.

Отже, період Київської Русі (IX–XIII ст.ст.) – час зародження та реального існування координаційної функції держави у формі взаємодії різноманітних елементів державного апарату, кожна із складових якого була наділена винятковою компетенцією та характеризувалась узгодженістю діяльності з іншими елементами, проте адміністративно-правове регулювання координаційної функції держави ще не здійснювалося. У цей час виникли перші приклади корупційних, військових, державних злочинів, хоча очевидно, що із сучасним їх змістом вони мали не так багато спільних рис.

Саме цей історичний період став передумовою надалі у XIV–XVII ст.ст. – фактичного формування адміністративно-правового регулювання координаційної функції держави, у XVI–XVIII ст.ст. – запровадження на адміністративно-правовому рівні розподілу влади на три гілки, у XVIII –XIX ст.ст. – виникнення перших проявів протидії корупції на сучасних українських землях, а також прийняття перших нормативно-правових актів, спрямованих на протидію корупції, у 1917–1921 рр. – змістовно координаційна функція держави полягала в українізації елементів державного апарату та спрямуванні їхньої діяльності в інтересах Української Народної Республіки й узгодженні цих процесів із курсом, установленим Центральною Радою, у 1923–1991 рр. – відбулося закріплення координаційної функції держави на законодавчому рівні, зокрема у встановленні рівноправного партнерства усіх її учасників, з 1991 р. – дотепер відбувається переформатування субординаційних зв'язків елементів державного апарату координаційними, відбулося виникнення, становлення та розвиток адміністративно-правового забезпечення координації суб'єктів протидії корупції, створено систему антикорупційних інституцій, прийнято законодавство, що врегульовує їхню діяльність, розмежовано їхню компетенцію.

Протягом кожної історичної епохи із приходом нових політичних сил, зміною правового статусу держави та її територій, змінами у міждержавних відносинах тощо, можуть змінюватись і функції держави, зокрема як їхня сутність, так і перелік.

У процесі свого існування Україна, як незалежна держава, та її попередники пережили безліч історичних епох та подій, які безумовно мали величезний вплив на координаційну функцію держави. Кожен із етапів позначався на адміністративно-правовій регламентації координаційної функції держави, оскільки відповідні правові приписи відповідали передусім вимогам свого часу і конкретним історичним умовам.

Координаційна функція держави – це рівень прояву державного впливу у суспільних відносинах та основний напрям діяльності держави, який полягає: по-перше, в узгодженні дій між різними елементами державного апарату; по-друге, в узгодженні дій між державним апаратом та не владними суб'єктами суспільної системи; по-третє, в упорядкуванні суспільних та державно-управлінських відносин, спрямуванні їх на досягнення спільних цілей або інтересів, за якого використовується не метод прямого імперативного управління, а узгоджуються дії відносно чи повністю рівних суб'єктів на основі врахування спільних інтересів та/або компетенції, відповідно до принципу прямування до ідеальної результативності.

Висновки. Очевидно, що сучасний низький рівень уваги до координаційної функції держави передусім обумовлений її історичним розвитком. Здійснюючи детальний історично – правовий аналіз можна знайти лише поверхневі ознаки існування цієї функції, наявні підстави стверджувати про багатовіковий шлях еволюції координаційної функції держави, і лише на сучасному етапі вона набуває більш чітких ознак та перетворюється у менш дискусійну категорію. Історична відсутність спеціалізованих суб'єктів протидії корупції на сучасних територіях нашої держави були причиною, так

само і відсутності потреби в адміністративно-правовому забезпеченні координації суб'єктів протидії корупції.

Наразі в Україні функціонує система спеціалізованих суб'єктів протидії корупції, а їхня координація перманентно.

Список використаних джерел:

1. Головченко М.Ф. Культурна функція сучасної держави: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса, 2015. 190 с.
2. Мурза В.В. Історико-правова характеристика становлення та розвитку наглядової функції держави Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 2. С. 83–90.
3. Торхтій Ю.З. Правові засади взаємодії місцевих державних адміністрацій та місцевого самоврядування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 Харків, 2005. 218 с.
4. Музиченко П. Історія держави і права України: Навч. посібник. 3-є вид. Київ: Знання, 2001. 429 с.

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.41>

ПРОЦЕДУРА ПРИЙНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО АКТУ ЯК УМОВА ЙОГО ПРАВОМІРНОСТІ

Лютіков П.С.,

*професор кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0000-0001-6173-0128*

Турчак А.М.,

*здобувач кафедри адміністративного,
кримінального права і процесу
Інституту права Закладу вищої освіти
«Міжнародний університет бізнесу і права»
ORCID: 0000-0001-5209-3868*

Лютіков П.С., Турчак А.М. Процедура прийняття адміністративного акту як умова його правомірності.

Сучасні тенденції у сфері вітчизняного публічного адміністрування, постійне оновлення правової бази та її осучаснення дають поштовх науковій розробці відповідній проблематиці. Що цікаво цей процес є зворотнім та взаємопов'язаним. Тісний зв'язок теорії та практики, правотворчості та науки є важливою умовою ефективності будь-якої системи, у тому числі й будь-якої соціальної, оскільки обов'язкове слідування принципу науковості завжди послугоувало сталості та результативності функціонування системи публічної адміністрації та держави загалом, завжди давало основу для врахування історичного досвіду, систематично забезпечувало продуктивність та правильність аналізу поточного стану справ із виявленням проблем та розробкою шляхів їх вирішення, а також оперативно надавало емпіричний матеріал для прогнозування подальших подій.

У статті досліджується, на підставі аналізу доктринальних та нормативних джерел, процедура прийняття адміністративного акту як умова його правомірності.

Зазначено, що процедуру прийняття адміністративного акту слід розуміти як установлений законом порядок прийняття (ухвалення, винесення) рішення або юридично значущої адресної дії індивідуального характеру, що має зовнішній вплив з метою досягнення певних юридичних результатів для конкретних суб'єктів – встановлення, зміна або припинення їх прав та обов'язків.

На підставі узагальненого аналізу відомих підходів щодо виділення стадій прийняття (ухвалення, винесення) адміністративного акту, а також відповідних положень Закону України «Про адміністративну процедуру» окреслено уніфіковану модель такої процедури, яка складається, на думку автора, з таких стадій: 1) ініціювання адміністративного провадження та порушення адміністративної справи; 2) підготовка адміністративної справи до вирішення; 3) дослідження обставин справи та збирання доказів; 4) розгляд адміністративної справи; 5) прийняття адміністративного акту; 6) оскарження адміністративного акту (факультативна).

Ключові слова: адміністративний акт, адміністративна процедура, адміністративне провадження, порядок, стадії.

Lyutikov P.S., Turchak S.M. The procedure for adopting an administrative act as a condition for its legality.

Modern trends in the field of domestic public administration, constant updating of the legal framework and its modernization give impetus to the scientific development of the relevant issues. Interestingly, this process is inverse and interrelated. The close connection between theory and practice, law-making and science is an important condition for the effectiveness of any system, including any social one, since the mandatory adherence to the principle of scientificity has always served the stability and effectiveness of the

functioning of the public administration system and the state in general, always provided a basis for taking into account historical experience, systematically ensured the productivity and correctness of the analysis of the current state of affairs with the identification of problems and the development of ways to solve them, as well as promptly provided empirical material for forecasting future events.

The article examines, based on the analysis of doctrinal and normative sources, the procedure for adopting an administrative act as a condition for its legality.

It is noted that the procedure for the adoption of an administrative act should be understood as the procedure established by law for the adoption (adoption, rendering) of a decision or a legally significant targeted action of an individual nature that has an external impact with the aim of achieving certain legal results for specific subjects – establishing, changing or terminating them rights and obligations.

On the basis of a generalized analysis of known approaches to distinguishing the stages of adoption (adoption, issuance) of an administrative act, as well as the corresponding provisions of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure», a unified model of such a procedure is outlined, which, according to the author, consists of the following stages: 1) initiation of administrative proceedings and initiation of an administrative case; 2) preparation of an administrative case for resolution; 3) investigation of the circumstances of the case and collection of evidence; 4) consideration of an administrative case; 5) adoption of an administrative act; 6) appeal of an administrative act (optional).

Key words: administrative act, administrative procedure, administrative proceedings, procedure, stages.

Постановка проблеми. Одним із ключових компонентів законності дії адміністративного акту є дотримання процедури його прийняття (винесення, ухвалення). Процедура (франц. *procédure*, від лат. *procedere* – просуватися) – офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь; ряд яких-небудь дій, хід виконання чого-небудь; у програмуванні – блок з формальними параметрами або без них, виконання якого відбувається після приведення його до стану готовності до виконання. Процедура у правовому розумінні – це врегульований законом, іншими нормативно-правовими актами порядок, який складається з послідовних дій і спрямований на досягнення правового результату» [1, с. 1179; 2, с. 59; 3, с. 185-186].

Якщо звужувати рамки розуміння категорії «процедура», то звісно, що для позначення порядку вчинення дій у межах системи публічної адміністрації вживається термін «адміністративна процедура». Іншими словами, у межах цього дослідження мова буде йти про окремий різновид адміністративної процедури – процедуру прийняття адміністративних актів. Одразу зазначимо, що ми навмисно виносимо за скобки дискусії щодо співвідношення цієї категорії із відповідними суміжними поняттями («процес», «провадження», «порядок» тощо), а сконцентруємо свою увагу на теоретико-практичних аспектах процедури прийняття адміністративних актів як умови їх правомірності.

Метою цієї публікації є дослідження, на підставі аналізу доктринальних та нормативних джерел, процедури прийняття адміністративного акту як умови його правомірності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть адміністративний акт та процедури його прийняття, як предмет наукового дослідження, був і залишається у полі зору В.Б. Авер'янова, Н.В. Александрової, Р.С. Алімова, О.Ф. Андрійко, Н.О. Армаш, О.М. Бандурки, В.М. Бевзенка, Ю.П. Битяка, В.В. Галуцька, І.П. Голосніченко, Т.О. Гуржія, П.В. Діхтєвського, Є.В. Додіна, Л.С. Кисіль, Л.В. Ковалюк, І.Б. Коліушка, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, Є.Б. Кубка, О.В. Кузьменко, Р.О. Куйбіди, Є.В. Курінного, О.С. Лагоди, Є.О. Легези, Д.М. Лук'янця, П.С. Лютікова, П.В. Макушева, О.О. Мандюка, Р.С. Мельника, О.І. Миколенка, Р.С. Миронюка, О.А. Мілієнко, В.Ф. Опришка, І.В. Патерило, В.Г. Перепелюка, Ю.С. Педька, М.М. Полянського, Д.В. Приймаченка, А.О. Селіванова, В.С. Стефанюк, В.П. Тимошука, М.М. Тищенко, Ю.С. Шемшученка, А.М. Школика та інших вчених.

Виклад основного матеріалу. В.П. Тимошук у контексті вказаного питання першочергово звертає увагу на те, що оскільки адміністративна процедура являє собою саме зовнішнє правозастосування у сфері публічного управління, то співвідношення між категоріями «адміністративна процедура (процедури)» і «управлінська процедура (процедури)» пропонується проводити за характером – відповідно, зовнішньої або внутрішньої – спрямованості діяльності адміністративного органу. При цьому дослідником заперечується позиція щодо використання категорії «адміністративні процедури» у множині у випадку, коли ототожнюються категорії «процедура» та «дія», оскільки процедура, як правило, передбачає певну сукупність дій спрямованих на досягнення певного результату. Крім того, процедура може передбачати прийняття процедурних рішень [4, с. 9-10]. На його думку, доцільно

виділяти наступні стадії процедури прийняття адміністративних актів: ініціювання та відкриття (початок) провадження; підготовка справи до розгляду та вирішення; вирішення справи та прийняття адміністративного акта; адміністративне оскарження (факультативна стадія) [4, с. 14].

У тому числі відштовхуючись від вказаного В.П. Тимошук вважає, що адміністративна процедура – це установлений законом (офіційно) порядок розгляду та вирішення адміністративних справ, спрямований на прийняття адміністративного акта або укладення адміністративного договору [4, с. 4]. Аналогічну точку зору виловлюють й автори підручника *Загальне адміністративне право* за загальною редакцією І.С. Гриценка, але при цьому вони уточнюють, що під адміністративною процедурою розуміється загальний порядок розгляду та вирішення адміністративних справ (модель провадження), а провадження – це вже власне розгляд та вирішення окремої справи, тобто конкретна активна діяльність суб'єкта публічної адміністрації [5, с. 249].

Т.О. Коломоєць зазначає, що адміністративна процедура – це встановлений законодавством (офіційний) порядок діяльності уповноважених суб'єктів (адміністративних органів) щодо розгляду і вирішення індивідуально-визначених справ. При цьому ознаками адміністративних процедур є: регламентація нормами адміністративного права, публічний (офіційний) характер, індивідуальний характер (спрямована діяльність на вирішення індивідуальних адміністративних справ стосовно фізичних та юридичних осіб) [6, с. 144].

У свою чергу, І.В. Бойко в межах дослідження категорії «адміністративна процедура» звертає увагу на те, що серед всіх типів адміністративно-правових відносин до тих, що регламентуються адміністративно-процедурними нормами, варто віднести групу, виокремивши їх таким чином, щоб було можливо для них виробити загальні цілі, принципи й правила й тому недоречно об'єднувати в право адміністративних процедур всі норми, що регламентують діяльність публічної адміністрації. Вчена зазначає, що у такому разі варто керуватися наступними критеріями: адміністративна процедура регламентує відносини публічної адміністрації з приватними особами. Під приватними особами слід розуміти громадян України, іноземців, осіб без громадянства (тобто таких фізичних осіб, які не мають службових зв'язків із даним конкретним суб'єктом публічного адміністрування у правовідносинах, що виникли), юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права (останні є учасниками адміністративної процедури, приміром, при здійсненні контрольно-наглядових заходів), колективні особи, що не мають статусу юридичної особи; такі відносини носять зовнішнє спрямування, тобто прийняті рішення здійснюють вплив на права й обов'язки осіб, які не перебувають в організаційних зв'язках із суб'єктом публічного адміністрування; до таких відносин слід віднести ті, що носять безспірний характер, не є юрисдикційними, адже у разі виникнення спору, а також притягнення особи до відповідальності, ці правовідносини регламентуються за правилами, децю інакшими, і принципи, що застосовуються в юрисдикційних правовідносинах відрізняються від принципів адміністративної процедури [7, с. 8-9].

Натомість, О.І. Миколенко вважає, що адміністративна процедура характеризується такими ознаками: а) являє собою послідовність дій, яка регулюється нормами права та структурована відповідними правовідносинами; б) являє собою послідовність дій, що об'єднані спільною метою; в) має ієрархічну структуру; г) завжди перебуває у динаміці; д) має обслуговуючий характер. Якщо адміністративна процедура це врегульована адміністративно-процедурними нормами послідовність дій суб'єктів нормотворчої і правозастосовчої діяльності, структурованих відповідними процедурними відносинами щодо прийняття нормативно-правових актів управління та вирішення адміністративних справ [8, с. 400-401].

При цьому на думку О.І. Миколенка, структуру адміністративної процедури можна зобразити у вигляді чотирьохступеневої системи, яка включає: 1) адміністративні провадження; 2) стадії провадження; 3) етапи стадій; 4) процедурні дії. Адміністративне провадження – це врегульований нормами адміністративно-процедурного права порядок прийняття нормативно-правових актів управління та вирішення адміністративних справ. Стадія адміністративного провадження – це встановлений адміністративно-процедурними нормами порядок здійснення сукупності процедурних дій, що є частиною адміністративного провадження. Етап адміністративного провадження – це встановлений адміністративно-процедурними нормами порядок здійснення сукупності процедурних дій, що є частиною стадії провадження. Основу ж структури адміністративної процедури складають адміністративно-процедурні дії [8, с. 401].

Деякі вчені-адміністративісти наполягають на тому, що адміністративні процедури є формою реалізації так званого адміністративно-управлінського процесу, які впорядковують діяльність органів

публічної адміністрації з вирішення конкретних адміністративних справ. На їх думку, під адміністративною процедурою потрібно розуміти встановлений чинним законодавством порядок розгляду суб'єктами публічного адміністрування індивідуальних адміністративних справ щодо реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів окремої фізичної та юридичної особи, що завершується ухваленням адміністративного акта [9, с. 200].

О.В. Кузьменко, яка так само є прихильницею концепції широкого розуміння адміністративного процесу стверджує, що під адміністративною процедурою слід розуміти «регламентований юридичними нормами *порядок* здійснення нормативно-правового регулювання суспільних відносин (правотворчості) та правореалізації. Адміністративна процедура становить собою: встановлений адміністративно-процесуальними нормами порядок діяльності уповноважених суб'єктів щодо розгляду і вирішення індивідуально-конкретних справ» [10, с. 180].

У свою чергу, автори науково-практичного коментаря до проєкту Закону України «Про адміністративну процедуру», коментуючи запропоноване визначення адміністративної процедури як визначений законодавством порядок здійснення адміністративного провадження¹, звертають увагу на те, що категорії «адміністративне провадження» та «адміністративна процедура» треба розглядати у взаємозв'язку. При цьому основною є саме категорія «адміністративна процедура», яка є певною моделлю вирішення справи адміністративним органом [12, с. 26]. Така теза цілком узгоджується із слушною думкою В. П. Тимощука про те, що в адміністративному праві для досягнення певного результату має застосовуватись одна процедура, з тим, щоб виключити можливість свавілля з боку публічної адміністрації та гарантувати рівність приватних осіб перед законом. Це стосується також адміністративної процедури загалом та процедури прийняття адміністративних актів зокрема [2, с. 61].

Відштовхуючись від вказаних визначень та сформульованих ознак, цілком прийнятно визначити процедуру прийняття адміністративного акту як установлений законом порядок прийняття (ухвалення, винесення) рішення або юридично значущої адресної дії індивідуального характеру, що має зовнішній вплив з метою досягнення певних юридичних результатів для конкретних суб'єктів – встановлення, зміна або припинення їх прав та обов'язків.

Як правильно зазначається на сторінках адміністративно-правової літератури, процедура ухвалення адміністративних актів складається з певних стадій, які розглядаються переважно як відносно самостійна сукупність послідовно здійснюваних, взаємопов'язаних процесуальних дій, які об'єднані однією метою [9, с. 162].

Узагальнений аналіз відомих підходів щодо виділення стадій прийняття (ухвалення, винесення) адміністративного акту, а також ознайомлення із положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру» дав підстави окреслити загалом уніфіковану модель такої процедури наступним чином.

Ініціювання адміністративного провадження та порушення адміністративної справи. Як зазначає В. П. Тимошук, розробники проєкту Адміністративно-процедурного кодексу слушно дійшли висновку про виокремлення такої підстади (або етапу) як «ініціювання провадження», оскільки саме на даному етапі є різниця в ініціюванні адміністративного провадження особою та адміністративним органом [2, с. 69]. Так, згідно до положень глави першої розділу четвертого Закону України «Про адміністративну процедуру» адміністративне провадження розпочинається:

- 1) за заявою особи щодо забезпечення реалізації її права, свободи чи законного інтересу або виконання нею визначеного законом обов'язку, у тому числі щодо отримання адміністративної послуги;
- 2) за ініціативою адміністративного органу, у тому числі у порядку здійснення ним інспекційного (контрольного, наглядового) повноваження.

Форма та порядок подання заяви приватної особи закріплюється у ст. ст. 40-45 вказаного Закону. У свою чергу, підставою для початку адміністративного провадження за ініціативою адміністративного органу відповідно до принципів законності та офіційності є: 1) виконання адміністративним органом його повноважень, визначених законом; 2) настання події, визначеної законом як підстава для прийняття адміністративного акта; 3) порушення права, свободи чи законного інтересу особи або публічного інтересу, виявлене адміністративним органом [11]. Іншими словами, особливості старту процедури прийняття адміністративного акту залежать від різновиду адміністративної процедури – заявної чи втручальної.

¹ В редакції прийнятого Закону зазначено, що адміністративна процедура – це визначений законом порядок розгляду та вирішення справи [11].

Адміністративне провадження розпочинається з дня: 1) отримання заяви компетентним адміністративним органом; 2) прийняття рішення про початок адміністративного провадження компетентним адміністративним органом за власною ініціативою або вчинення першої процедурної дії у справі. Адміністративний орган розпочинає адміністративне провадження за власною ініціативою на його власний розсуд, крім випадку, якщо згідно із законом адміністративний орган зобов'язаний ініціювати та розпочати адміністративне провадження [11].

Підготовка адміністративної справи до вирішення. Ця стадія є важливою для подальшого плину та динаміки процедури, оскільки на ній закладаються необхідні передумови для належного та повного розгляду справи по суті та прийняття адміністративного акту. Під час підготовки справи до розгляду та вирішення, крім невідкладного розгляду та вирішення справи (стаття 60 цього Закону), адміністративний орган встановлює наявність та достатність матеріалів у справі, а також за необхідності:

1) витребує додатково документи та відомості, що перебувають у володінні органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи чи організації, що належить до сфери його управління;

2) залучає до участі в адміністративному провадженні адресата, повідомляє йому правові підстави початку адміністративного провадження та можливі наслідки прийняття адміністративного акта;

3) повідомляє заінтересованим особам про початок адміністративного провадження та про їхні права на участь в адміністративному провадженні;

4) повідомляє учасникам адміністративного провадження порядок ознайомлення з матеріалами справи, їхні права і обов'язки;

5) надає учасникам адміністративного провадження можливість подати документи, клопотання, пояснення та зауваження, довести обставини, що мають значення для вирішення справи;

6) вирішує питання про необхідність залучення до участі в адміністративному провадженні осіб, які сприяють розгляду справи, призначення експертизи, проведення огляду на місці або огляду речей, проведення слухання у справі;

7) виконує інші передбачені законом обов'язки в рамках адміністративного провадження [11].

Варто додати, що зміст вказаних процедурних дій здійснюється відповідно до вимог ст. 48–51 Закону.

Дослідження обставин справи та збирання доказів. До прийняття спеціального Закону, вказана стадія не розглядалась як самостійна. Як правило, її називали етапом підготовчої стадії, однак її деталізація в межах Закону «Про адміністративну процедуру» дає змогу виокремити її поміж інших стадій. Законодавство навіть висуває відповідні вимоги до процедурних дій, що її складають. Так, адміністративний орган досліджує обставини, що мають значення для вирішення справи, виходячи з принципів законності та офіційності. Відповідний орган визначає відповідно до законодавства способи та обсяг встановлення обставин справи. При цьому адміністративний орган не обмежений доводами учасників адміністративного провадження, наданими ними доказами та клопотаннями [11].

Важливими уточненнями є те, що адміністративний орган повинен неупереджено дослідити всі обставини справи, у тому числі ті, що є сприятливими, а також ті, що є несприятливими для учасників адміністративного провадження. При цьому, забороняється вимагати від учасника адміністративного провадження надання доказів, які не стосуються обставин справи, а також всупереч принципу офіційності, згідно з яким обов'язок збирання доказів покладений на адміністративний орган [11].

Доказами в адміністративному провадженні є будь-які фактичні дані, на підставі яких адміністративний орган у визначеному законодавством порядку встановлює наявність чи відсутність обставини, що має значення для вирішення справи. Засобами доказування в адміністративному провадженні можуть бути:

1) пояснення учасників адміністративного провадження;

2) документи;

3) дані відповідних національних електронних інформаційних ресурсів;

4) результати обробки (перевірки) даних в автоматичному режимі;

5) речі;

6) пояснення свідків;

7) висновки або пояснення експертів, консультації або роз'яснення спеціалістів.

Належними є докази, які містять інформацію про обставини, що мають значення для вирішення справи. Адміністративний орган не бере до розгляду докази, які не стосуються обставин справи, належно обґрунтувавши таку відмову. Адміністративний орган не бере до уваги докази, одержані з

порушенням закону. Обставини, які згідно із законодавством повинні бути підтверджені певними доказами та/або засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими доказами та/або засобами доказування. Якщо законодавством не визначено докази та/або засоби доказування, якими можуть підтверджуватися обставини справи, адміністративний орган на власний розсуд визначає належність, допустимість, достовірність та достатність зібраних ним чи наданих учасниками адміністративного провадження доказів [11]. Зміст доказів та засобів доказування описано в ст.ст. 54–57 Закону.

Розгляд адміністративної справи та прийняття адміністративного акту є без перебільшення центральною стадією усієї процедури. Закон про адміністративну процедуру передбачив одразу декілька різновидів провадження у справі, кожен з яких, природньо, має свої особливості. Зокрема Закон передбачає:

– невідкладний розгляд та вирішення справи (якщо задоволення заяви не потребує додаткових документів та відомостей, залучення учасників адміністративного провадження чи осіб, які сприяють розгляду справи, проведення експертизи чи вчинення інших підготовчих дій, справа повинна бути вирішена невідкладно, крім випадку, якщо невідкладне вирішення справи впливає на об'єктивність і законність рішення або потребує невиправданих витрат часу та інших ресурсів;

– розгляд і вирішення справи у письмовому адміністративному провадженні (справа розглядається у такому порядку, якщо вона не може бути вирішена невідкладно і при цьому заслуховування учасників адміністративного провадження не проводиться);

– розгляд і вирішення справи в автоматичному режимі (у випадках та порядку, визначених законом, адміністративне провадження повністю або частково здійснюється адміністративним органом в автоматичному режимі (за допомогою програмних засобів, без втручання людини). При цьому Закон накладає обов'язок на адміністративний орган вживати заходів для розгляду справ в автоматичному режимі;

– розгляд та вирішення справи із заслуховуванням учасників адміністративного провадження (з метою забезпечення належного, об'єктивного та швидкого з'ясування обставин справи за рішенням адміністративного органу може проводитися слухання у справі. Слухання проводиться за клопотанням учасника адміністративного провадження, за умови наявності в учасників адміністративного провадження протилежних інтересів або в інших випадках, передбачених законом. Передбачено, що учасник адміністративного провадження має право бути заслуханим адміністративним органом до прийняття рішення у справі, якщо таке рішення може негативно вплинути на його право, свободу чи законний інтерес, крім випадків, передбачених Законом. Право учасника адміністративного провадження бути заслуханим реалізується ним шляхом подання до адміністративного органу своїх пояснень та/або заперечень у спосіб, передбачений Законом для подання заяви. Адміністративний орган інформує учасника адміністративного провадження про можливі негативні наслідки його неучасті у провадженні та ненадання пояснень та/або заперечень у справі, у тому числі у разі оскарження адміністративного акта [11].

Прийняття адміністративного акту є підстадією, яку виділяти в окрему самостійну навряд чи доцільно, тому що досить часто розгляд справи є доволі швидкоплинним і фактично одразу завершується прийняттям адміністративного акту. При цьому Закон передбачає, що у тому разі, якщо рішення у справі може бути прийнято на підставі електронних документів у машинозчитувальному форматі та/або даних національних електронних інформаційних ресурсів, адміністративний акт може бути прийнято в автоматичному режимі у випадках, передбачених законом. Якщо судовим рішенням, що набрало законної сили, або рішенням суб'єкта розгляду скарги адміністративний орган зобов'язано прийняти адміністративний акт певного змісту, повторний розгляд справи не проводиться [11].

Апеляція, на відміну від всіх попередніх стадій, фактично є необов'язковою стадією, настання якої залежить виключно від волі заявника, який обирає порядок оскарження – адміністративний (в порядку передбаченому розділом шостим Закону України «Про адміністративну процедуру» чи у судовому порядку, в межах, передбачених Кодексом адміністративного судочинства.

Висновок. Завершуючи, узагальнений аналіз процедури прийняття адміністративних актів, зазначимо, що процедуру прийняття адміністративного акту слід розуміти як установлений законом порядок прийняття (ухвалення, винесення) рішення або юридично значущої адресної дії індивідуального характеру, що має зовнішній вплив з метою досягнення певних юридичних результатів для конкретних суб'єктів – встановлення, зміна або припинення їх прав та обов'язків.

На підставі узагальненого аналізу відомих підходів щодо виділення стадій прийняття (ухвалення, винесення) адміністративного акту, а також відповідних положень Закону України «Про адміністра-

тивну процедуру» окреслено уніфіковану модель такої процедури, яка складається, на думку автора, з таких стадій: 1) ініціювання адміністративного провадження та порушення адміністративної справи; 2) підготовка адміністративної справи до вирішення; 3) дослідження обставин справи та збирання доказів; 4) розгляд адміністративної справи; 5) прийняття адміністративного акту; 6) оскарження адміністративного акту (факультативна).

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голова ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь, 2001. 1440 с.
2. Тимошук В.П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії. К. : «Конус-Ю», 2010. 296 с.
3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. Енцикл.», 1998. Т. 5: П–С. 2003. 736 с.
4. Тимошук В.П. Процедура прийняття адміністративних актів: питання правового регулювання: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2009. 21 с.
5. Загальне адміністративне право: підручник / [Гриценко І.С., Мельник Р.С., Пухтецька А.А. та інші]; за заг. ред. І.С. Гриценка. К.: Юрінком Інтер, 2014. 568 с.
6. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
7. Бойко І. Базові категорії права адміністративних процедур. Адміністративна процедура: особливості формування української концепції: матеріали Круглого столу, м. Харків, 15 вересня 2017 р. Харків: Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2017. 112 с.
8. Миколенко О.М. Функції адміністративно-деліктного права (теоретико-правовий аспект): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запоріжжя, 2018. 484 с.
9. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
10. Кузьменко О.В. Процесуальні категорії адміністративного права: Монографія. НАВСУ, Львів: ВАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас», 2004 . 232 с.
11. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20/conv#n517>.
12. Науково-практичний коментар до проекту Закону України «Про адміністративну процедуру» / Авт. колектив (Андрійко О.Ф., Бевзенко В.М. та ін.), за заг. ред. Тимошука В.П. К.: ФОП Мишалов Д.В., 2019. 460 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.42>

ПРИНЦИПИ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ТА НЕВІДВОРОТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ КАРАНТИНУ

Міщук І.В.,

кандидат юридичних наук,

професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін

Національного університету водного господарства та природокористування

ORCID: 0000-0002-1491-161X

Міщук І.В. Принципи пропорційності та невідворотності адміністративної відповідальності за порушення правил карантину.

У статті визначено, що принципи є магістральною категорією адміністративної відповідальності, мають важливе значення як на етапі нормотворення, так і на етапі правореалізації. Їх закріплення в КУпАП сприятиме вдосконаленню цього правового інституту.

Окрему увагу приділено принципу пропорційності, який проявляється у двох аспектах: по-перше, як балансування між публічними та приватними інтересами, та по-друге, як обмеження певних прав для досягнення легітимної мети. Особливої ваги принцип пропорційності набуває при встановлення адміністративної відповідальності за порушення вимог карантину, де на одній стороні терезів знаходиться здоров'я населення, а на іншій – адекватна реакція з боку держави щодо правопорушника.

Встановлено, що порушення принципу пропорційності має місце у статті 44-3 КУпАП, адже санкція цієї статті не відповідає меті через свою надмірність (занадто високі санкції) та відсутність належної диференціації (не встановлено покарання для громадян і підприємців окремо).

Визначено, що принцип невідворотності адміністративної відповідальності полягає в тому, що в ідеалі кожна особа, яка вчинила правопорушення повинна понести кару у вигляді адміністративних стягнень. Адміністративний проступок, на який держава не відреагувала призводить до безкарності, не відновлює соціальну справедливість, а тому заохочується неправомірне поведінка.

В цьому розрізі щодо порушення вимог карантину людей встановлено проблемне питання, яке полягає в тому, що саме порушники карантину часто залишаються не покараними. Для прикладу, не правильне носіння маски чи її відсутність або недотримання відповідної дистанції у період, коли це було обов'язково була надзвичайно поширеним проступком, який часто залишався без уваги правоохоронців. Такий непослідовний підхід також підриває довіру до введених обмежень і потребує перегляду.

Ключові слова: принципи, адміністративна відповідальність, принцип пропорційності, принцип невідворотності, порушення правил карантину.

Mishchuk I.V. Principles of proportionality and irrevocability of administrative responsibility for violation of quarantine requirements.

In this article were define that the principles are the main category of administrative responsibility, they are important in two stages such as stage of rule-making and stage of law enforcement. Their consolidation in the Code of Administrative Offenses will contribute to the improvement of this legal institution.

Particular attention is paid to the principle of proportionality, which appear itself in two aspects: firstly, as a balancing act between public and private interests, and secondly, as a limitation of certain rights to achieve a legitimate goal. The principle of proportionality acquires special importance when establishing administrative responsibility for violation of quarantine requirements, where on one side of the scale is the health of the population, and on the other - an adequate response from the state to the offender.

It was established that the violation of the principle of proportionality occurs in Article 44-3 of the Code of Criminal Procedure, because the sanction of this article does not meet the purpose due to its redundancy (too high sanctions) and the lack of proper differentiation (no punishment is established for citizens and entrepreneurs separately).

It was determined that the principle of inevitability of administrative responsibility consist in ideally every person who has committed an offense should be punished in the form of administrative fines. An administrative misdemeanor, to which the state did not took the necessary measures, leads to impunity, does not restore social justice, and therefore encourages illegal behavior.

In this section, regarding the violation of the requirements of the quarantine of people, a problematic issue has been established, which consists in the fact that the violators of the quarantine often remain unpunished. For example, improperly way of wearing or not wearing a mask or not keeping the appropriate distance when it was required was an extremely common offense that often went unnoticed by law enforcement officers. This inconsistent approach also undermines the credibility of the imposed restrictions and needs to be revised.

Key words: principles, administrative responsibility, principle of proportionality, principle of inevitability, violation of quarantine rules.

Постановка проблеми. Встановлюючи адміністративну відповідальність за той чи інший проступок важливо співвідносити її з принципами, які складають фундаментальну основу для розуміння інституту адміністративної відповідальності. Недотримання таких правил може призвести до ряду порушень уже на практиці. Так, на наше переконання, надмірні санкції статті 44-3 КУпАП, що встановлює відповідальність за порушення вимог карантину порушують принципи пропорційності та невідворотності адміністративної відповідальності.

Стан опрацювання. Питання принципів адміністративної відповідальності було предметом дослідження Т.О. Коломієць, Ю.В. Кононенко, Є.В. Курінного, О.В. Легкої, О.В. Панасюк, С.В. Шевчук та інших.

Метою статті є аналіз принципів пропорційності та невідворотності адміністративної відповідальності в контексті порушення правил карантину.

Виклад основного матеріалу. Не зважаючи на те, що принципи є важливою категорією адміністративно-деліктного законодавства, вони так і не отримали свого закріплення в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Як зазначає з цього приводу О.В. Легка принципи інституту адміністративної відповідальності: 1) формуються з метою забезпечення прав і свобод людини та громадянина і нормального функціонування громадянського суспільства та держави; 2) установлюють керівні засади-настанови, що визначають найважливіші правила, за якими здійснюється та організується діяльність суб'єктів адміністративного права; 3) характеризуються прогресивністю, засвідчують ідеальні для умов сучасності основоположні засади поведінки суб'єктів адміністративного права, які є реально досяжними; 4) направлені на заповнення прогалин у чинному законодавстві [5, с. 74]. Ю.В. Кононенко додає, що принципи адміністративної відповідальності є вагомими показниками ефективності реалізації норм адміністративно-деліктного права в Україні [3, с. 82–86]. В свою чергу О.В. Панасюк зазначає, що на основі принципів адміністративної відповідальності здійснюється розробка та реалізація конкретних адміністративно-деліктних норм [6, с. 12].

Ми підтримуємо таку точку зору і вважаємо, що принципи адміністративної відповідальності є ключовою категорією для розуміння її змісту, а також мають вагоме практичне значення для правозастосування та правореалізації. Вважаємо, що принципи адміністративної відповідальності повинні бути визначені та закріплені в КУпАП.

Зважаючи на загальне значення принципів, пропонуємо розглянути особливості принципів пропорційності та невідворотності адміністративної відповідальності на прикладі порушення правил щодо карантину людей. Так, характеризуючи принцип пропорційності С.В. Шевчук пише, що це універсальний принцип права, який реалізується в різних галузях права як принцип балансування (дотримання балансу між приватними та публічними інтересами), так і як принцип правообмеження (розумним співвідношенням між легітимним обмеженням прав людини та метою, яку необхідно досягти, застосовуючи таке обмеження) [12, с. 107].

Надзвичайно яскраво така двоскладова структура принципу пропорційності проявляється у встановленні адміністративної відповідальності за порушення правил карантину. Адже саме тут необхідно досягти балансу між запобіганням поширенню пандемії та захистом здоров'я населення (як публічним інтересом) та приватними інтересами особи, адекватним реагуванням держави на неправоморні дії аби запобігти наступній неправоморній поведінці.

У Постанові Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 6 травня 2021 року № 154/1312/21 про притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 44-3 КУпАП, суддя зазначив, що принцип пропорційності спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розум-

ного балансу приватних і публічних інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав мають бути істотними, а засоби їх досягнення обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються, що дозволяє досягти розумного співвідношення між цілями державного впливу та засобами їх досягнення. Мета процесуальних дій має бути суспільно вагомою, для досягнення певної мети органи влади не можуть накладати на громадян зобов'язання, які перевищують установлені межі необхідності, а засіб досягнення суспільно вагомої мети має бути найменш обтяжливим для людини в конкретних умовах [11].

Тест на пропорційність охоплює три критерії: по-перше, засіб, призначений для досягнення мети влади, повинен підходити для досягнення цієї мети (доречність), по-друге, з усіх підходящих має бути обрано той засіб, який найменшою мірою обмежує право приватної особи (необхідність); по-третє, збиток приватній особі від обмеження її права повинен бути пропорційний вигоді уряду щодо досягнення поставленої мети (пропорційність у вузькому сенсі) [13, с. 61].

В той же час, на наше переконання, порушення принципу пропорційності в адміністративній відповідальності за порушення вимог карантину проявляється у надмірних санкціях та недостатній їх диференціації. Як пише Т.О. Коломоєць адміністративне стягнення – це захід адекватної реакції держави на вчинення делінквентом (фізичною чи юридичною особою) адміністративних деліктів із акцентом як на майнові (фінансові) обмеження прав, правомочностей, так й вплив на саму особу, її психіку, її поведінку [2].

Ефективність адміністративної відповідальності прямо пропорційно залежить від добре прописаних у законодавстві, актуальних, дієвих адміністративних санкцій, з одного боку. З іншого боку від освіченості, законослухняності суспільства. Каральна мета адміністративних стягнень характеризується: застосуванням до особи заходу адміністративної відповідальності (позбавлень морального, майнового та організаційного характеру), що відповідає принципу справедливості стягнення, ступеню і характеру суспільної небезпеки вчиненого протиправного діяння; правовими засобами реалізації каральної функції є заходи адміністративної відповідальності; наслідком реалізації каральної функції є факт того, що делінквент відчув на собі силу державного примусу та відбув чи відбуває адміністративну відповідальність [7, с. 128].

Є.В. Курінний з цього приводу зазначив, що ситуація з непомірними розмірами адміністративних штрафів, передбачених санкціями ст. 44-3 КУпАП, укотре переконує нас у доцільності виважено й відповідально ставитися до використання значного потенціалу адміністративних стягнень, зокрема й штрафу. Не слід несвоєчасність окремих урядових управлінських кроків, що призвела до суттєвого ускладнення ситуації з коронавірусом в Україні, намагатися компенсувати надмірним застосуванням примусових заходів у вигляді штрафів. соціального напруження, постає висока ймовірність отримати зовсім неочікуваний, протилежний початковим намірам результат [4, с. 147].

В свою чергу О.М. Валуйко в результаті аналізу санкції ст. 44-3 КУпАП, виявив наступні недоліки: 1) надмірна суворість розмірів штрафів для окремих категорій громадян; 2) її безальтернативний характер, оскільки санкція цієї статті, крім штрафу, не передбачає будь-яких інших видів адміністративних стягнень; 3) відсутність належної диференціації адміністративної відповідальності за правопорушення, передбачені ст. 44-3 КУпАП; 4) наближеність міри стягнення, передбаченого ст. 44-3 КУпАП, до розмірів покарань, передбачених ст. 325 КК України [1, с. 42].

Важко не погодитися з цими твердженнями, адже санкція ч. 1 ст. 44-3 КУпАП передбачає штраф від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а це від 17000 до 34000 грн. Така ціна, для прикладу, за перебування на вулиці без документів, або без документа, що підтверджує вакцинацію, на наш погляд є неспівмірною з проступком. Крім того, на наше переконання сприятиме вдосконаленню адміністративної відповідальності диференціація санкцій статті 44-3 КУпАП на штрафи для громадян та юридичних осіб.

Зауважимо, що більшість суддів дотримуються такої ж позиції і в переважній більшості випадків звільняють особу від відповідальності в зв'язку з малозначністю діяння або ж обмежуються усним зауваженням. Так, згідно протоколу про адміністративне правопорушення серії ВАБ 635130 від 12.05.2021, 12.05.2021 близько 20 год. 20 хв., ОСОБА_1 знаходився в парковій відпочивальній зоні по вул. Набережна в м. Рівне, без захисної маски та документів, які посвідчують його особу, чим порушив пп. 1, 2 п. 2 Постанови КМУ № 1236 від 09.12.2020 року. Дії ОСОБА_1 кваліфіковані ч. 1 ст. 44-3 КУпАП, як порушення правил щодо карантину людей. Суд визнав ОСОБА_1 винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 44-3КУпАП. На підставі ст. 22

КУпАП, звільнив ОСОБА_1 від адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 44-3 КУпАП, обмежившись усним зауваженням [10].

Отже, розмір санкцій у статті 44-3 КУпАП потребує перегляду, оскільки не відповідає принципу пропорційності адміністративної відповідальності, є неспівмірним з метою, якої потрібно досягти.

Ще одним важливим принципом адміністративної відповідальності є принцип її невідворотності. Принцип невідворотності адміністративної відповідальності полягає в тому, що в ідеалі кожна особа, яка вчинила правопорушення повинна понести кару у вигляді адміністративних стягнень. Не секрет, що адміністративний проступок, на який держава не відреагувала призводить до безкарності, не відновлює соціальну справедливість, а тому заохочується неправомірна поведінка.

Дія принципу невідворотності залежить в основному від злагоджених дій компетентних органів, професіоналізму їх співробітників, які уповноважені притягати до відповідальності і застосовувати санкції, передбачені чинним законодавством України. Відсутність реакції правоохоронної системи на адміністративний проступок призводить до безкарності, яка своєю чергою спонукає осіб продовжувати вчиняти протиправні діяння та заохочує інших осіб до їх вчинення [9].

В цьому розрізі щодо порушення вимог карантину людей також існує проблема. Вона полягає в тому, що саме порушники карантину часто залишаються не покараними. Для прикладу, не правильне носіння маски чи її відсутність або недотримання відповідної дистанції у період, коли це було обов'язково була надзвичайно поширеним проступком, який часто залишався без уваги правоохоронців.

Методи діяльності поліції також різнилися. «Спочатку вони наголошували на тому, що пильно контролюватимуть виконання карантинних обмежень та жорстко реагуватимуть на їх порушення. Потім поліцейські підкреслювали, що головним напрямком їхньої роботи у запобіганні коронавірусу є не покарання, а попередження. А зараз нерідко доводиться чути й бачити, як правоохоронці на місцях говорять про те, що, мовляв, урядова постанова про карантин – це рекомендація, а не вимога» [8] – пише у одній із статей. Варто підкреслити, що такий непослідовний підхід також підриває довіру до введених обмежень.

Висновки. Врахування принципів пропорційності та невідворотності адміністративної відповідальності сприятиме вдосконаленню адміністративної відповідальності за порушення правил карантину. Розміри санкцій потребують перегляду, а діяльність органів, уповноважених розглядати питання про притягнення до відповідальності за ст. 44-3 КУпАП послідовності та дій в межах закону.

Список використаних джерел:

1. Волуйко О.М. Аналіз санкцій статті 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 4 (117). С. 39–44. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/download/1304/1307/> (дата звернення: 17.07.2022).
2. Коломоець Т.О. Особливості адміністративних стягнень – невід'ємна складова новітнього кодифікованого адміністративно-деліктного законодавства. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 2 (1). С. 103–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2013_2%281%29__19 (дата звернення: 17.07.2022).
3. Кононенко Ю.В. Засади адміністративної відповідальності за порушення права на справедливий судовий розгляд в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 82–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_3_18 (дата звернення: 17.07.2022).
4. Курінний Є.В. Про аксіологічну сутність адміністративних штрафів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2020. № 1. С. 144–150. URL: <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-22> (дата звернення: 23.07.2022).
5. Легка О.В. Основоположні принципи інститут адміністративної відповідальності. *Наше право*. 2017. № 4. С. 71–75.
6. Панасюк О.В. Адміністративно-деліктне право України: теоретичні аспекти розвитку та реформування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07, Дніпро. 2021. 32 с.
7. Панасюк О. Теоретичний огляд адміністративного стягнення. *URNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ*. 2020. Випуск 2. С. 126–130. URL: <http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2020/3/20.pdf> (дата звернення: 22.07.2022).

8. Поліція під час карантину: підходи змінюються. Громадська мережа публічного права та адміністрації UPLAN. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/politsiia-pid-chas-karantynu-pidkhody-zminiuiutsia/> (дата звернення: 22.07.2022).
9. Поняття, властивості та принципи адміністративної відповідальності. Адміністративна відповідальність: мультимедійний навчальний посібник. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm-vidprov/pages/rozdil_1.html (дата звернення: 15.07.2022).
10. Постанова Рівненського міського суду від 04 червня 2021 року № 569/10559/21 / Державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97413026> (дата звернення: 23.07.2022).
11. Постанові Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 6 травня 2021 року № 154/1312/21. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/96748129/> (дата звернення: 21.07.2022).
12. Шевчук С.В. Принцип пропорційності у вітчизняній доктрині права: дискусійні та малодосліджені аспекти. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського*. 2019. Серія: юридичні науки. Том 30 (69). № 1. С. 103–110.
13. Koen-Eliya M., Porat I. Amerikanskiy metod vzveshivaniya interesov i nemetkiy test na proporsionalnost: istoricheskie korni [American method of weighing of interests and a small test on proportionality: historical roots], *Sravnitelnoe konstitutsionnoe obozrenie*, 2011, no. 3, pp. 59–81.

УДК 351.746.1:351.778.542:351.741

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.43>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

Моргун Н.С.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань
Національної академії внутрішніх справ*

Марчевський С.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань
Національної академії внутрішніх справ*

Шевчук О.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань
Національної академії внутрішніх справ*

Моргун Н.С., Марчевський С.В., Шевчук О.О. Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки держави правоохоронними органами.

У статті досліджується зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки держави правоохоронними органами. Актуальність обраної теми полягає в тому, що в умовах військового стану країни загострюється проблема розвитку економіки держави, а особливо її зовнішнього і внутрішнього захисту. Завдяки ефективній діяльності правоохоронних органів у забезпеченні економічної безпеки держави відбувається сповільнення процесів вимушеного зниження рівня економіки країни та опосередковано, наскільки це можливо, розвиток економіки у такий надскладний період. Метою статті є формування рекомендацій, які сприятимуть ефективному виконанню своїх функцій правоохоронними органами України в забезпеченні економічної безпеки держави на основі вивчення зарубіжного досвіду. Досягнення цієї мети зумовило необхідність виконання таких завдань: проаналізувати праці вітчизняних та іноземних вчених з означеної тематики, розглянути зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки правоохоронними органами окремих країн. Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта й предмета дослідження. Зокрема, було застосовано такі загальнонаукові методи: аналіз (в частині визначення складових економічної безпеки), узагальнення (під час дослідження зарубіжного досвіду забезпечення економічної безпеки та з метою надання рекомендацій), дедукції (під час надання рекомендацій, які направлені на ефективність виконання своїх повноважень працівниками Бюро економічної безпеки України, враховуючи іноземний досвід). Також застосовані і спеціальні методи дослідження, зокрема, порівняльно-правовий (під час аналізу зарубіжного досвіду окремих країн). На підставі вивчення праць вчених та аналізу зарубіжного досвіду автор надав такі рекомендації: передбачити у Законі України «Про національну безпеку» до переліку органів складу сектору безпеки і оборони також і Бюро економічної безпеки України; внести зміни до Указу Президента України № 347/2021, закріпивши й інші напрями забезпечення економічної безпеки держави, а саме: демографічну, енергетичну, продовольчу та соціальну безпеки; передбачити у Законі України «Про Бюро економічної безпеки України» обов'язок ротацій керівної ланки цього органу та механізм його проведення у відомчих правових актах; надати повноваження працівникам Бюро економічної безпеки України щодо можливості аналізу витрат державного та місцевих бюджетів, руху внутрішньодержавних грошових потоків та фінансових ринків.

Ключові слова: економічна безпека; Бюро економічної безпеки України; національна безпека; кримінальні правопорушення; фінансова безпека; зарубіжний досвід.

Morhun N., Marchevskiy S., Shevchuk O. Foreign experience of providing economic security of the state by law enforcement agencies.

The author examines the foreign experience of ensuring the economic security of the state by law enforcement agencies. Topicality of the discussion lies in the fact that in the conditions of the country's military state, the problem of the development of the state's economy, and especially its external and internal protection, is becoming more acute. Through the effective activity of law enforcement agencies in ensuring the economic security of the state, the processes of forced decline in the level of the country's economy are being slowed down and indirectly, as much as possible, the development of the economy in such very hard time. The purpose of the article is to formulate recommendations that will contribute to the effective implementation of their functions by law enforcement agencies of Ukraine in ensuring the economic security of the state based on the study of foreign experience. Achieving this goal made it necessary to perform the following tasks: to analyze the works of domestic and foreign scientists on the chosen problem, to consider the foreign experience of ensuring economic security by law enforcement agencies of individual countries. The methodological toolkit was chosen in accordance with the set goal, specifics of the object and subject of the research. In particular, the following general scientific methods were applied: analysis (in terms of determining the components of economic security), generalization (during the research of foreign experience in ensuring economic security and for the purpose of providing recommendations), deductions (when providing recommendations aimed at the effective performance of their powers by employees Bureau of Economic Security of Ukraine, taking into account foreign experience). Special research methods are also applied, in particular, comparative legal research (during the analysis of the foreign experience of individual countries). Based on the examination of the works of scientists and the analysis of foreign experience, the author made the following recommendations: to include the Bureau of Economic Security of Ukraine in the Law of Ukraine «On National Security» the list of bodies of the security and defense sector; to amend to the Decree of the President of Ukraine No. 347/2021, enshrining other areas of ensuring the economic security of the state, namely: demographic, energy, food and social security; to provide in the Law of Ukraine «On the Bureau of Economic Security of Ukraine» the obligation of rotations of the management of this body and the mechanism of its implementation in departmental legal acts; to empower the employees of the Bureau of Economic Security of Ukraine regarding the possibility of analyzing the costs of state and local budgets, the movement of intrastate cash flows and financial markets.

Key words: economic security; Bureau of Economic Security of Ukraine; National security; criminal offenses; financial security; foreign experience.

Постановка проблеми. В мирний час питання розвитку економіки країни посідає одне з найважливіших місць серед низки завдань кожної держави, проте в умовах війни, якщо воно і втрачає свою першість, то не перестає бути актуальним. Загальновідомо, що в умовах воєнного стану кожен інститут держави працює на максимум своїх можливостей. Україна, нажаль, зіштовхнулася з таким досвідом. Безумовно, ключовим завданням нашої країни є перемога над ворогом та звільнення всіх окупованих територій. Задля його вирішення кожен інститут держави має працювати досконало. Переконані, не менш важливим є й забезпечення економічної безпеки держави правоохоронними органами України. Саме від їх роботи напряму залежить сповільнення процесів вимушеного зниження рівня економіки країни в умовах воєнного стану та опосередковано, забезпечення в певній мірі, настільки це можливо, розвиток економіки у такий надскладний період.

Метою наукової статті є: надання рекомендацій, що сприятимуть ефективному виконанню своїх функцій правоохоронними органами України в забезпеченні економічної безпеки держави на основі вивчення зарубіжного досвіду. Завдання: проаналізувати праці вітчизняних та іноземних вчених з означеної тематики, розглянути зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки правоохоронними органами таких держав як: Китайська Народна Республіка (КНР), Сполучені Штати Америки (США), Італійська Республіка (Італія).

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» одними із фундаментальних національних інтересів України є: сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення, а також інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий і правовий простір. А у ч. 4 ст. 3 цього Закону закріплено, що «державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки

України та на інші її напрями» [1]. Це свідчить про те, що забезпечення економічної безпеки є одним із ключових завдань держави.

Пункт 66 заключних положень Указу Президента України № 392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України»» передбачає, що ця Стратегія «є основою для розроблення документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони, які визначатимуть шляхи та інструменти її реалізації» [2], серед яких визначена і Стратегія економічної безпеки.

Згідно з п. 5 розділу 2 наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», економічною безпекою держави є стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [3].

Одним із ключових правових актів, який визначає стратегічний курс, пріоритети, цілі та завдання держави у сфері економічної безпеки, а також стан, виклики і загрози економічній безпеці є Указ Президента України № 347/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»» (Указ Президента України № 347/2021).

У розділі 2 Указу Президента України № 347/2021 висвітлені такі складові економічної безпеки: фінансова, виробнича, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна та макроекономічна безпеки [4]. Хоча у наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» перелік таких складових розширений, адже включає ще і демографічну, енергетичну, продовольчу та соціальну безпеки [3]. Можливе висвітлення неповного переліку складових економічної безпеки в Указі Президента України № 347/2021 характеризується першочерговістю виконання інших завдань до 2025 року, проте такий підхід, на наш погляд, не є виправданим, адже ефективність забезпечення економічної безпеки загалом може відбуватись після такого забезпечення всіх її складових у комплексі.

Щодо суб'єктів забезпечення національної безпеки, у тому числі і економічної в Україні, то їх перелік представлений у ст. 12 Закону України «Про національну безпеку». Проте, провівши аналіз нормативно-правових актів, що торкаються питань забезпечення економічної безпеки (Указ Президента України № 392/2020, Указ Президента України № 347/2021 тощо), виявилось, що безпосереднім суб'єктом у протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави, є новостворений орган – Бюро економічної безпеки України (БЕБ), що не визначено у ст. 12 вищезгаданого закону. Саме тому ключову увагу в роботі звертатимемо на нього.

Основними завданнями БЕБ, зокрема, є: виявлення зон ризиків у сфері економіки шляхом аналізу структурованих і неструктурованих даних; забезпечення економічної безпеки держави шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави; збирання та аналіз інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому; виявлення та розслідування правопорушень, пов'язаних з отриманням та використанням міжнародної технічної допомоги тощо [5].

Незважаючи на те, що згаданий орган лише розпочав свою діяльність і знаходиться на етапі свого професійного розвитку, все ж таки є питання до нормативно-правового забезпечення його функціонування. Наразі жодна діюча норма у Законі України «Про Бюро економічної безпеки України» не заважає, наприклад, Національній поліції розслідувати несплату податків, кваліфікувавши її як злочин, передбачений статтею 190 Кримінального кодексу України (Шахрайство), або Службі безпеки України впливати на підприємців, кваліфікуючи кримінальне правопорушення за статтею 258-5 Кримінального кодексу України (Фінансування тероризму), та проводити у ході його розслідування весь комплекс заходів, передбачений Кримінальним процесуальним кодексом України і Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». Тому основна мета цього закону – обмеження дій різних правоохоронних відомств по відношенню до бізнесу ще не досягнена [6].

Як слушно зауважили В. В. Миргород-Карпова та Д. В. Мурач, сталий економічний розвиток є гарантом цілісності спільноти та держави, а тому для прогресивних країн економічний сектор є основним у питанні державної політики [7, с. 132]. Саме дослідження зарубіжного досвіду діяльності правоохоронних органів допоможе з'ясувати недоліки роботи наших органів сектору безпеки і їх пра-

вове забезпечення та надати рекомендації, які будуть направлені на ефективне виконання ними своїх функцій.

Загалом, науковці виділяють такі моделі національної безпеки економічного напрямку: китайська (найвидатніший представник держав соціалістичного сегменту); американська (орієнтована на поєднання внутрішньої та зовнішньої видів безпеки); японська (акцентує увагу на внутрішню соціальну безпеку держави); моделі держав, які нещодавно здобули незалежність і змінюють напрям свого розвитку [8, с. 376].

Варто звернути увагу, насамперед, на досвід забезпечення економічної безпеки КНР. Адже нині КНР намагається зробити все, щоб стати найбільшою економікою в світі. Ще з 2014 р. ця держава вийшла на перше місце у світі за часткою в світовому ВВП за ПКС (паритет купівельної спроможності, що на 2020 р. становив 27804,953 млрд американських доларів), обійшовши США (частка у світовому ВВП за ПКС на 2020 р. – 20289,987 млрд американських доларів, друге місце в світі) [9, с. 170].

У китайській правовій доктрині економічна безпека – це здатність забезпечувати поступове зростання життєвих стандартів усього населення через національний економічний розвиток при збереженні економічної незалежності [8, с. 381].

Виправданим є те, що ефективність забезпечення економічної безпеки КНР напряму залежить від протидії корупції, яка є її чи не ключовою загрозою. У свою чергу більшість вітчизняних та зарубіжних вчених стверджують, що система протидії корупції у КНР є дієвою.

У КНР з метою контролю високопосадовців, крім Центрального комітету Комуністичної партії і Міністерства контролю, було створено Державне управління з протидії корупції, що стало профільним органом з протидії цьому негативному явищу. Кадрова політика КНР побудована таким чином, щоб не дати керівній ланці можливості використовувати вже сформовані службові, дружні та інші зв'язки для проведення незаконних дій (регулярно проводиться ротація кадрів). Особливу увагу в КНР приділяють і формуванню у державних службовців високих моральних цінностей та етичних принципів, що направлені на виховання у них почуття обов'язку та відповідальності за свою професійну діяльність (діє «Моральний кодекс з восьми принципів») [10, с. 73–74].

Досвід КНР в контексті проведення ротацій чиновників можна запозичити і для України, адже незважаючи на те, що в правоохоронних органах нашої держави вона частково проводиться, особливо в органах Національної поліції, все-таки на законодавчому рівні такий обов'язок працівника відсутній, а сама процедура не передбачена.

Важливо розглянути і досвід США з наведеної проблематики. Основним нормативно-правовим документом США, який регламентує інтереси держави, є її Конституція від 17.09.1787 р., а правовим документом, який відображає конкретні напрями діяльності у сфері її безпеки, є Стратегія національної безпеки, що прийнята у січні 2018 року. У ній визначено, що економічна безпека є ключовим напрямом забезпечення національної безпеки держави та її елементом [11, с. 4].

Систему нормативно-правового забезпечення економічної безпеки США складають такі закони: «Про економічну безпеку» від 1996 р. (регулює питання протидії економічному шпигунству), «Про економічну безпеку та відтворення» від 2001 р. (закріплено процедуру податкового контролю та митного протекціонізму), «Про створення робочих місць і економічну безпеку» від 2002 р. (регулює питання протидії безробіттю та ринку праці), «Про освіту для економічної безпеки» від 1984 р. (визначення пріоритетів під час проведення освітньої та наукової діяльності з метою підвищення ефективності забезпечення економічної безпеки держави).

Міністерство внутрішньої безпеки США зауважує, що економічна безпека їх країни ґрунтується на збільшенні залежності від потоку товарів, послуг, людей, капіталу, інформації та технології через національні кордони [12].

На сьогодні Рада національної безпеки США (Рада) є вищим консультативним органом із забезпечення економічної безпеки держави. Вона, зокрема, виконує такі функції: формує основні напрямки безпекової політики держави, розробляє правові акти стратегічно-безпекового характеру, розглядає конкретні позиції та підходи. Суб'єктами на рівні керівного складу зазначеної Ради є: помічник президента з національної безпеки, виконавчий секретар (у підпорядкуванні якого знаходяться чотири члени директорату Ради зі статусом помічників міністра, що призначаються президентом) та директор групи «Ситуаційного аналізу». Група «Ситуаційного аналізу» налічує 50–70 співробітників, що відряджаються на 2 роки розвідувальними відомствами. Адміністративне управління групою здійснює директор, а оперативне – помічник президента США з національної безпеки. Ключовими функціями групи є: моніторинг і оцінка обстановки в різних зонах і сферах

національних інтересів США, підготовка оціночно-прогнозних аналітичних матеріалів для президента та членів Ради; відбір матеріалів, які доповідаються президентові та членам Ради; підготовка комплексу заходів (економічних, інформаційних, військових, дипломатичних тощо) щодо реагування на загрози національній безпеці [13, с. 332;].

Також слушно зауважити, що ефективно відбувається і зовнішнє забезпечення економічної безпеки держави. Так, «Міжнародний закон про надзвичайні економічні повноваження» (ІЕЕРА) від 28.10.1977 р. дозволяє президенту блокувати транзакції, заморожувати рахунки, вводити ембарго та конфіскувати активи у зв'язку з будь-якою незвичайною та надзвичайною загрозою національній безпеці, зовнішній політиці чи економіці, яка повністю або значною частиною походить із-за меж США. Закон вимагає звітування перед Конгресом, а також вимагає протидіяти виниклим надзвичайним ситуаціям і щорічно поновлювати перелік таких ситуацій з метою їх подолання [14, с. 42].

Як помітно, США приділяє особливу увагу забезпеченню економічної безпеки держави, адже значна частина повноважень, які направлені на захист економічних інтересів країни, належить саме президенту та органам, які йому підпорядковуються.

Не можемо оминати і модель забезпечення економічної безпеки у Італійській Республіці, яка є зразковою і для передових країн світу. Особливу увагу ця держава звертає саме на фінансову безпеку, яка є складовою економічної. Так, ще у 1774 році була утворена Фінансова гвардія Італії, що підпорядковується Міністерству економіки та фінансів, яка на сьогодні виконує наступні завдання: протидія організованим злочинності; податковий контроль; запобігання та протидія шахрайству в системі Євросоюзу; митний контроль та контроль за витрачанням державних коштів; нагляд за законністю під час проведення торгів, державних закупівель та розміщенні замовлень; нагляд за акцизами; захист культурної і археологічної спадщини Італії; захист авторських прав та патентів; організація взаємодії з іншими правоохоронними органами держави [15].

Правоохоронці Фінансової гвардії Італії наділені правами поліції та фіскальними і контролюючими функціями податкових органів у частині проведення оперативно-розшукових заходів та досудового розслідування [16, с. 120].

До складу Фінансової гвардії Італії структурно входять кілька спеціалізованих управлінь: Центральна служба кримінальних розслідувань (SCICO); підрозділ по боротьбі з організованою злочинністю (GICO), у який структурно входить підрозділ по боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів (GOA); Антитерористичне відомство (АТPI); група по боротьбі з фінансовим шахрайством (GRF); інші відділення [17, с. 144].

Командування спеціальних відділів, які безпосередньо направлені на протидію економічним правопорушенням, координує діяльність трьох підрозділів Фінансової гвардії Італії:

1) Командування захисту державних фінансів, що проводить аналіз витрат державного та муніципальних бюджетів, а також вивчає факти шахрайства в країні та в Євросоюзі і на основі проведеного аналізу розробляє плани діяльності для територіальних підрозділів відомства;

2) Командування захисту економіки, до завдань якого відноситься захист державних заощаджень, руху внутрішньодержавних грошових потоків, фінансових ринків, у тому числі за допомогою боротьби з нецільовим використанням державних коштів, протидії відмиванню доходів, отриманих незаконним шляхом, та організованої злочинності в економічній сфері;

3) Командування спеціальних підрозділів, яке безпосередньо взаємодіє з регіональною владою, парламентськими комісіями з розслідування злочинів, Верховним комісаром із запобігання та протидії корупції та іншим незаконним явищам [18, с. 367–368].

Командування захисту економіки Фінансової гвардії Італії включає в себе такі відділи: підрозділ з розслідування валютних злочинів; центральна слідча служба з протидії організованій злочинності; спеціальний підрозділ з державних витрат і шахрайства, який несе відповідальність за державні витрати, втрати доходів з муніципального бюджету і шахрайство, що здійснюється в межах державного та місцевого бюджетів, контролює інформаційні системи по боротьбі з шахрайством; підрозділ спеціального захисту інтелектуальної власності; спеціальний підрозділ по боротьбі з корупцією [19].

Переконані, що використання досвіду Італії в контексті надання повноважень підрозділам БЕБ проводити аналіз витрат державного та місцевих бюджетів, руху внутрішньодержавних грошових потоків та фінансових ринків, забезпечить ефективне виконання профілактичної функції цього органу.

Ефективність побудованої системи із забезпечення економічної безпеки Італії можна представити на прикладі розкриття фінансових злочинів в державі. Так, у 2015 році Фінансовою гвардією Італії було виявлено 444 факти ухилення від сплати податків з використанням міжнародних контактів, на-

кладено арешт на майно правопорушників у сумі 1,1 млрд. євро та запропоновано арештувати ще 4,4 млрд. євро [18, с. 369].

Доцільно зауважити, що Фінансова гвардія Італії підтримувала досить тісні зв'язки з колишньою податковою міліцією та іншими правоохоронними органами України. Так, у вересні 2012 року в межах візиту делегації Фінансової гвардії Італії до України на саміт податкових міліцій Європи та Азії було обговорено питання створення Форуму органів фінансових розслідувань. Українська та італійська сторони обумовили можливість підписання угод між колишньою Державною податковою службою України та Фінансовою гвардією Італії про співробітництво в боротьбі з фінансовими та податковими злочинами [20, 17, с. 146]. Масмо надію про подальшу співпрацю іноземного органу з новоствореним Бюро економічної безпеки.

Висновки. Таким чином, на підставі вивченого досвіду КНР, США, Італії доцільно:

- передбачити у ст. 12 Закону України «Про національну безпеку» до переліку органів складу сектору безпеки і оборони також і Бюро економічної безпеки України, адже саме цей орган направлений на протидію кримінальним правопорушенням економічної сфери, яка є одним із ключових елементів національної безпеки держави;
- внести зміни до розділу 2 Указу Президента України № 347/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»», визначивши й інші напрями забезпечення економічної безпеки, а саме: демографічну, енергетичну, продовольчу та соціальну безпеки;
- передбачити у Законі України «Про Бюро економічної безпеки України» обов'язок ротацій керівної ланки цього органу та механізм його проведення у відомчих правових актах, що забезпечить зниження корупційних ризиків;
- надати повноваження працівникам Бюро економічної безпеки України проводити аналіз витрат державного та місцевих бюджетів, руху внутрішньодержавних грошових потоків та фінансових ринків, як забезпечення виконання профілактичної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Редакція від: 24.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України про Стратегію національної безпеки України: затв. Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.
3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року». Указ Президента України; Стратегія від 11.08.2021 № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>.
5. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
6. Солодченко С. Які недоліки є у законопроекті щодо бюро економбезпеки: аналіз від голови податкової міліції. Клуб бухгалтерів «Дебет-Кредит». URL: <https://news.dtkk.ua/law/inspections/64837-yaki-nedoliki-je-u-zakonoprojekti-shhodo-byuro-ekonombezpeki-analiz-vid-golovi-podatkovoyi-miliciji>.
7. Миргород-Карпова В.В., Мурач Д.В. Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки держави. Правові горизонти. Вип. 25 (38). 2020. С. 131–136.
8. Лекарь С.І. Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2013. 476 с.
9. Дем'яненко Б. Л., Дем'яненко В. М. «Китайська модель (реформ)» («Пекінський консенсус»): причини і сутність стрімкого економічного піднесення Китаю. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. № 8. С. 165–195. doi: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.8.2021.249046>.
10. Дрозд О.Ю. Запобігання корупції: досвід Китаю. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.): у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 1. С. 73–75.

11. National Defense Strategy of The United States Of America Summary. 2018. P. 11. URL: <https://web.archive.org/web/20201110190149/https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>.
12. Economic Security Overview, Department of Homeland Security, 19 July 2015. URL: <https://www.dhs.gov/topic/economic-security>.
13. Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: монографія. Київ: Інтертехнологія, 2008. 496 с.
14. James G. Rickards. Economic Security and National Security: Interaction and Synthesis. Strategic Studies Quarterly. Vol. 3, № 3. 2009. pp. 8–49.
15. The role of the Guardia di Finanza as the economic and financial police guardian of the state and European Union budgets. URL: <http://treasuresandtales.com/index.php/art-recovery-team-of-gdf/23-the-role-of-the-guardia-di-finaza>.
16. Сараскіна Т.В. Зарубіжний досвід діяльності податкових органів та перспективи співробітництва в сфері боротьби з порушеннями законодавства у галузі оподаткування. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2000. № 12 (2). С. 118–122.
17. Лежненко І.П. Організаційно-правові засади функціонування фінансової гвардії Італії (La Guardia di Finanza). Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2018. Вип. 1–2 (10–11). С. 142–148.
18. Рєзнік О.М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України: дис.... докт. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2019. 509 с.
19. Regolamento recante norme per la determinazione della struttura ordinativa del Corpo della Guardia di finanza: Decreto del Presidente della repubblica 29 gennaio 1999, № 34.
20. До фінансового Інтерполу може долучитися Фінансова гвардія Італії ТСН. 2012. URL: <https://tsn.ua/groshi/do-finansovogo-interpolu-mozhe-doluchititsya-finansova-gvardiya-italiyi.html>.

УДК 34.023

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.44>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ПРАЦІВНИКАМИ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Степанова Ю.,

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
заступник начальника науково-дослідного відділу
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0001-7698-3486
yulia.sp81@ukr.net*

Степанова Ю. Правові засади застосування заходів примусу військовослужбовцями та працівниками Державної прикордонної служби України.

Зміна загроз і викликів прикордонній безпеці, війна російської федерації проти України, значний рівень транскордонної делінквентності (злочинності) зумовлюють необхідність визначення правових підстав застосування заходів примусу, бойової техніки та озброєння особовим складом Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ). Адже той інструментарій, яким «озброюються» прикордонники в протидії правопорушенням повинен забезпечувати: 1) можливість виконання ними свої повноважень; 2) недопущення порушення прав і свобод окремих осіб в ході цієї діяльності; 3) захист життя і здоров'я, власності військовослужбовців та працівників ДПСУ та близьких їм осіб від протиправних посягань у зв'язку з їх службовою діяльністю. Мета статті полягає у визначенні стану нормативно-правового регулювання відносин у сфері застосування заходів примусу військовослужбовцями та працівниками ДПСУ та ознак заходів примусу, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення законодавства в частині правового регулювання застосування прикордонниками заходів примусу.

Особливості застосування військовослужбовцями та працівниками ДПСУ засобів примусу, бойової техніки та озброєння пов'язані з подвійним статусом ДПСУ як військового формування та як правоохоронного органу, що впливає і на правовий статус особового складу ДПСУ. Це зумовлює покладання на ДПСУ подвійного завдання: 1) забезпечення військового правопорядку та 2) забезпечення правопорядку у прикордонній сфері України. Застосування заходів примусу при виконанні першого завдання регламентується Статутами Збройних сил України, при виконанні другого, – як Законом України «Про Державну прикордонну службу України», так і Статутами Збройних сил України.

З аналізу норм Закону України «Про Державну прикордонну службу України» прослідковується відсутність системного підходу при спробі правового регулювання заходів примусу. Потребують корегування назви заходів примусу, визначені в ст. 21 Закону України «Про Державну прикордонну службу України». В ході дослідження було встановлено взаємозв'язок заходів примусу та обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, визначено ознаки заходів примусу. Водночас потребують подальших досліджень ознаки та умови правомірності використання та застосування окремих заходів примусу, визначених в Законі України «Про Державну прикордонну службу України» з метою ефективного та правомірного їх застосування.

Ключові слова: заходи примусу, повноваження, правоохоронні органи, вогнепальна зброя, правопорушення.

Stepanova Yu. Fundamental legal principles for application of coercive measures by military servicemen and employees of the State border guard service of Ukraine.

Changing threats and challenges to border security, armed aggression of the Russian Federation, a significant level of cross-border delinquency necessitate the need to determine the legal basis for coercive measures, military equipment and weapons by the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine

(hereinafter -SBGS). After all, the tools with which border guards are «armed» in counteracting offenses must ensure: 1) the ability to exercise their powers; 2) prevention of violation of the rights and freedoms of individuals in the course of these activities; 3) protection of life and health, property of law enforcement officers and their relatives from unlawful encroachments in connection with their official activities. The purpose of the article is to determine the state of legal regulation of relations in the field of coercive measures by SBGS servicemen and employees, signs and general conditions of legality of their use and application, as well as formulate proposals for improving legislation on legal regulation of coercive measures application by border guards.

The peculiarities of application of coercive means, military equipment and weapons by the SBGS servicemen and employees are related to the dual status of the SBGS as a military formation and as a law enforcement agency, which affects the legal status of SBGS personnel. This entails assigning a double task to the SBGS: 1) ensuring military law and order and 2) ensuring law and order in the border area of Ukraine. The application of coercive measures while performing the first task is regulated by the Regulations of the Armed Forces of Ukraine, and while performing the second task – both by the Law of Ukraine “On the State Border Guard Service of Ukraine” and the Regulations of the Armed Forces of Ukraine.

The analysis of the norms of the Law of Ukraine “On the State Border Guard Service of Ukraine” shows the lack of a systematic approach to the legal regulation of preventive measures and coercive measures as types of police measures. The names of coercive measures defined in Art. 21 of the Law of Ukraine “On the State Border Guard Service of Ukraine” need to be edited. The research established the relationship between coercive measures and circumstances that exclude criminal unlawfulness of an action, defined signs of coercive measures and identified general conditions for the legality of the use and application of coercive measures. At the same time, further research is needed on the signs and conditions of legality of use and application of certain coercive measures defined in the Law of Ukraine “On the State Border Guard Service of Ukraine” in order to effectively and lawfully apply them.

Key words: coercive measures, powers, law enforcement agencies, firearms, offenses.

Постановка проблеми. З метою виконання правоохоронних функцій держава зобов’язана надавати представникам правоохоронних органів можливості їх виконувати. Адже поряд із наданням певних послуг [1] або допомоги окремим особам [2] основна їх діяльність зосереджується на протидії адміністративним та кримінальним правопорушенням. Тому той інструментарій, яким «озброюються» правоохоронці в протидії деліктності повинен забезпечувати: 1) можливість виконання ними свої повноважень; 2) недопущення порушення прав і свобод окремих осіб в ході цієї діяльності; 3) захист життя і здоров’я, власності працівників правоохоронних органів та близьких їм осіб від протиправних посягань у зв’язку з їх службовою діяльністю.

На жаль, сучасний стан охорони правопорядку не дозволяє зробити висновок про повне дотримання цих вимог. З одного боку, ми спостерігаємо певне зниження рівня злочинності (у 2018 році було обліковано 487 133 кримінальних правопорушень, у 2019 – 444 130, у 2020 – 360 622, у 2021 – 321 443 [3]). З іншого боку – наявні випадки сприяння правоохоронцями протиправній діяльності та порушення прав і свобод окремих громадян при зловживанні або перевищенні своїх повноважень [4], що супроводжується досить часто оскарженням протиправних дій в судових органах, зокрема і в Європейському суді з прав людини [5]. Окрім того, зберігається високий рівень кримінальних правопорушень, спрямованих проти представників правоохоронних органів (найбільш поширені у 2021 році: кримінальні правопорушення, передбачені ст. 345 КК – 819 (909 – у 2020), ст. 342 КК – 195 (324); ст. 343 КК – 80 (90)).

І хоча в окремих випадках має місце умисне порушення особою своїх службових обов’язків, однак здебільшого правопорушення з боку правоохоронців або щодо правоохоронців допускаються або з причини їх недостатньої професійної підготовки, або недостатньої правової регламентації службових дій, зокрема застосування заходів примусу, в тих чи інших ситуаціях. З огляду на це значним поступом в нормативно-правовому регулюванні правоохоронної діяльності ДПСУ щодо протидії правопорушенням стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державну прикордонну службу України» щодо вдосконалення порядку використання та застосування заходів примусу, бойової техніки та озброєння особовим складом Державної прикордонної служби України» від 18 листопада 2021 року № 1897-ІХ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання нормативно-правового регулювання застосування заходів примусу досліджували у своїх працях О.І. Бочек, С.І. Братков, А. Дутковський,

А.Т. Камзюк, М.В. Ковалів, О.І. Ульянов, В.І. Осадчий, А. Танько, В.А. Ташматов, Н.М. Шубіна. Забезпечення прав особи під час застосування заходів примусу стало предметом дослідження М.П. Кобця та О.М. Соловйової. Проте здебільшого дослідження стосувались застосування заходів примусу як різновиду поліцейських заходів в діяльності Національної поліції. Дослідження адміністративно-правового регулювання застосування силових заходів у діяльності ДПСУ було проведено Р.М. Ляшук (2010).

Однак зміна загроз і викликів прикордонній безпеці, війна російської федерації проти України, необхідність вироблення єдиних підходів в питанні застосування заходів примусу, бойової техніки та озброєння з метою підвищення рівня взаємодії ДПСУ з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони потребує проведення подальших досліджень правового регулювання застосування заходів примусу в діяльності ДПСУ.

Мета статті полягає у визначенні стану нормативно-правового регулювання відносин у сфері застосування заходів примусу військовослужбовцями та працівниками ДПСУ та ознак заходів примусу, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення законодавства в частині правового регулювання застосування заходів примусу ДПСУ.

Виклад основного матеріалу. Питання правового регулювання застосування військовослужбовцями та працівниками ДПСУ засобів примусу, бойової техніки та озброєння слід розглядати з огляду на подвійний статус ДПСУ, а саме як військового формування та як правоохоронного органу, що впливає і на правовий статус особового складу ДПСУ.

З одного боку, перебуваючи в правовому статусі військовослужбовця, прикордонники зобов'язані керуватися вимогами Статутів Збройних сил України (далі – ЗС України). Так, питання застосування військовослужбовцями ДПСУ заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї під час виконання обов'язків військової служби, спрямованого на підтримання військового правопорядку, регламентується Статутами ЗС України. А саме в Статуті внутрішньої служби ЗС України та Статуті гарнізонної та вартової служби ЗС України наявні дві групи норм, які стосуються застосування заходів фізичного впливу, використання спеціальних засобів та зброї. Перша група – це норми, які визначають, які види зброї чи спеціальних засобів надаються військовослужбовцям при виконанні певних обов'язків (ст. 273 Статуту внутрішньої служби ЗС України, ст. ст. 103, 107 – 112 Статуту гарнізонної та вартової служби ЗС України та ін.). Друга група – норми, які визначають порядок застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї (ст. 21-25 Статуту внутрішньої служби ЗС України, ст.ст. 59, 61, 196–202 Статуту гарнізонної та вартової служби ЗСУ та ін.). Мета їх застосування – припинення правопорушень (нападу на об'єкти, які охороняються, на чатових, вартових приміщеннях, зміну, що прямує до постів (із постів), припинення заворушення серед заарештованих за умови виникнення безпосередньої загрози життю і здоров'ю людей або до заарештованого, який намагається втекти).

З другого боку, більшість функцій, визначених у ст. 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України», мають правоохоронне спрямування. Тому правова регламентація застосування заходів примусу військовослужбовцями та цивільними працівниками ДПСУ не може обмежуватись військовим законодавством, оскільки стосується забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України. Основними ж методами реалізації правоохоронної функції держави В. Я. Тацій визначає державно-владні методи переконання та примусу [6, с. 234].

Норми, які визначають, які види зброї чи спеціальних засобів надаються прикордонникам при несенні служби в певному виді прикордонного наряду містяться в Інструкції про службу прикордонних нарядів ДПСУ, затвердженій Наказом МВС України від 19.10.2015 № 1261.

В Законі України «Про Державну прикордонну службу України» визначено дві групи норм, які регламентують використання та застосування заходів примусу:

1) норми, якими визначено право військовослужбовців та працівників ДПСУ на застосування заходів примусу (п. 48 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України»);

2) норми, які визначають умови правомірності використання і застосування заходів примусу особовим складом ДПСУ, передбачені ст. 21 – 21-6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України». Зокрема, у ст. 21 визначено види заходів примусу, а також загальні умови і межі використання і застосування заходів примусу військовослужбовцями та працівниками ДПСУ, випадки перевищення меж використання та застосування заходів примусу, у ст.ст. 21-1 – 21-6 – конкретизовано умови правомірності використання та застосування окремих заходів примусу: 1) фізичного впливу; 2) спеціальних засобів; 3) вогнепальної зброї, озброєння та бойової техніки; 4) зброї кораблів, катерів та суден забезпечення; 5) озброєння повітряних суден в мирний період та їх особливості під час здійс-

нення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України та в особливий період.

Зазначимо деякі неузгодженості даних положень стосовно суб'єкта застосування заходів примусу.

По-перше, за ст. 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» суб'єктом є органи, підрозділи, військовослужбовці, а також працівники ДПСУ, які відповідно до їх службових обов'язків можуть залучатися до оперативно-службової діяльності, для виконання покладених на ДПСУ завдань (п. 48 ч. 1 ст. 20), за ст.ст. 21-1 – 21-6 – особовий склад ДПСУ, тобто військовослужбовці та працівники ДПСУ.

Тут слід зазначити, що відповідно до Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів ДПСУ, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України було визначено, що рішення про використання заходів фізичного впливу, їх вид та інтенсивність використання приймалося кожним прикордонником самостійно, виходячи з ситуації, що склалася (п. 2.3.2 Інструкції). Однак у зв'язку з прийняттям Закону України № 1897-IX ця інструкція підлягає скасуванню (відповідно до п. 2 Перехідних положень). Водночас в самому Законі України «Про Державну прикордонну службу України» таке положення відсутнє.

З огляду на це слід керуватись ст. 33 Закону України «Про Державну прикордонну службу України», де визначено, що «військовослужбовці та працівники ДПСУ самостійно приймають рішення в межах своїх повноважень, керуючись Конституцією і законами України, іншими нормативно-правовими актами та наказами прямих начальників». З цього випливає, що кожен прикордонник повинен приймати рішення про застосування заходів примусу самостійно, окрім виключень, визначених законом. Зокрема, військовослужбовці та працівники ДПСУ, які перебувають на кораблі (катері, судні забезпечення) чи борту повітряного судна ДПСУ, застосовують вогнепальну зброю з дозволу командира відповідного корабля (катера, судна забезпечення), командира відповідного екіпажу повітряного судна (ч. 14 ст. 21-3 Закону України «Про Державну прикордонну службу України»). В ст.ст. 21-4 та 21-5, що визначають порядок застосування зброї кораблів, катерів, суден забезпечення та озброєння повітряних суден ДПСУ визначено, що «рішення про виконання попереджувальних пострілів приймає командир корабля, катера, судна забезпечення (командир екіпажу повітряного судна) ДПСУ залежно від обстановки, що склалася»; дозвіл на застосування зброї після виконання попереджувальних пострілів командир корабля (катера, судна забезпечення) (командир екіпажу повітряного судна) ДПСУ одержує від командира (начальника), у підпорядкуванні якого він перебуває.

Таким чином, рішення про застосування заходів примусу приймає особисто військовослужбовець або працівник ДПСУ або самостійно, або після отримання дозволу командира. Відповідно, суб'єктом застосування заходів примусу може бути лише фізична особа, військовослужбовець або працівник ДПСУ, проте не орган чи підрозділ ДПСУ.

По-друге, це не будь-який військовослужбовець або працівник ДПСУ, а лише той, який відповідає певним вимогам:

– діє з метою виконання покладених на ДПСУ завдань (абз. 1 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України»);

– діє «у межах своїх повноважень». Причому у п. 48 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» вказано, що це повноваження, визначені законами України «Про Державну прикордонну службу України», «Про державний кордон України», «Про виключну (морську) економічну зону України», «Про прикордонний контроль», «Про прилеглу зону України». Проте тут спостерігається певна суперечність в межах Закону України «Про Державну прикордонну службу України». Адже в ч. 1 ст. 21 конкретизовано: «під час виконання повноважень», і доповнено перелік нормативно-правових актів словами «Статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами».

Таке доповнення є важливим, оскільки визначає своєчасність застосування заходів примусу та зміст повноважень, які покладені на особу.

Видається, що законодавець слушно визначив Статути ЗС України як один з нормативно-правових актів, що визначають повноваження особового складу ДПСУ, що діє з метою виконання завдань, покладених на ДПСУ. Так, О. Комісаров та В. Покайчук, підтримуючи позицію В. І. Лазутко, стверджують, що органи правопорядку здійснюють службово-бойову діяльність як вид правоохоронної діяльності, для якої характерне забезпечення внутрішньої безпеки держави, що полягає у виконанні

правоохоронних завдань через їхню службову діяльність (правоохоронними методами), а у разі загострення оперативної обстановки – й військовими методами [7, с. 221].

В свою чергу словосполучення «у межах своїх повноважень» (ст. 20) є дещо ширшим в часовому вимірі ніж «під час виконання повноважень» (ст. 21). Виходячи з позиції Г. Є. Болдар [8, с. 570], це означає, що застосування заходів примусу має місце під час реалізації наданих особі прав та безпосереднього виконання обов'язків, які передбачені відповідними нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність такої особи. Не має значення, чи виконувала особа свої службові обов'язки, перебуваючи безпосередньо на службі, чи діяла в межах своїх повноважень з власної ініціативи у вільний від роботи час.

Таким чином, суб'єкт застосування заходів примусу, – це військовослужбовець або працівник ДПСУ, який діє з метою виконання завдань, покладених на ДПСУ, в межах повноважень, визначених законами України «Про Державну прикордонну службу України», «Про державний кордон України», «Про виключну (морську) економічну зону України», «Про прикордонний контроль», «Про прилеглу зону України», статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами.

Існують сумніви і щодо правильності визначення назв заходів примусу, перерахованих у ст. 21 Закону України «Про Державну прикордонну службу України». Наведемо витяг зі ст. 21: «військовослужбовці та працівники ДПСУ ... уповноважені використовувати та застосовувати такі заходи примусу: 1) фізичний вплив; 2) спеціальні засоби; 3) вогнепальну зброю, озброєння та бойову техніку; 4) зброю кораблів, катерів та суден забезпечення; 5) озброєння повітряних суден». Поняття «заходи» тлумачиться як сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь [9]. Його синонімами є «зусилля, дії, шляхи досягнення» [10]. Ті предмети, які визначені у п.п. 2–5 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» можемо вважати засобами, які використовуються для реалізації заходів примусу. Тому співвідношення понять «заходи примусу - засоби примусу» буде відповідати наступному: «застосування спеціальних засобів – спеціальні засоби» (для прикладу), і т.д. Тому законодавцеві слід було визначити наступні заходи примусу, які використовуються прикордонниками: 1) фізичний вплив; 2) використання і застосування спеціальних засобів; 3) використання та застосування вогнепальної зброї, озброєння та бойової техніки; 4) застосування зброї кораблів, катерів та суден забезпечення; 5) застосування озброєння повітряних суден.

Зазначимо, що перелік заходів примусу, визначений у Законі України «Про Державну прикордонну службу України» ширший, ніж у Законі України «Про Національну поліцію» (фізичний вплив (сила); застосування спеціальних засобів; застосування вогнепальної зброї). Це зумовлено наявністю в структурі ДПСУ загонів морської охорони та авіаційних частин (ст. 6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України»), які мають морський та авіаційний транспорт із відповідним озброєнням.

Бачення науковців щодо місця заходів примусу в системі правових інститутів значно різняться. Так, автори підручника Кримінальне право [11, с. 223] відносять застосування заходів примусу до обставин, які виключають злочинність діяння поряд з обставинами, передбаченими КК України. В.І. Осадчий зазначав, що система норм, які регулюють застосування працівниками правоохоронних органів вогнепальної зброї, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу в сукупності із системою норм КК України щодо відповідальності за посягання на виконання цими працівниками службових обов'язків (ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349 КК України) входить до змісту поняття «кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності». Науковець наголошував, що положення обставин, що виключають кримінальну протиправність діянь, умов і меж застосування працівниками правоохоронних органів вогнепальної зброї, спеціальних засобів, заходів фізичного впливу не ідентичні. Обставини, що виключають протиправність діяння (необхідна оборона, затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, крайня необхідність, фізичний або психічний примус, виконання наказу або розпорядження, діяння, пов'язане з ризиком, виконання спеціального завдання), є правовою підвалиною, на якій вибудовується право працівників правоохоронних органів на застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів, заходів фізичного впливу [12, с. 289].

Погоджуючись з позицією В.І. Осадчого, зазначимо, що положення щодо застосування заходів примусу військовослужбовцями та працівниками ДПСУ, визначені в Законі України «Про Державну прикордонну службу України», в окремих випадках конкретизують умови правомірності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Беручи за основу вчення про обставини, які виключають кримінальну протиправність діяння, вироблене наукою кримінального права, можемо виокремити наступні ознаки заходів примусу, які застосовуються військовослужбовцями та працівниками ДПСУ:

1) вони застосовуються з метою виконання покладених на ДПСУ завдань та забезпечення особистої безпеки військовослужбовців і працівників ДПСУ та/або безпеки інших осіб (не може бути метою дій особи при застосуванні заходів примусу прагнення помститися, покарати, принизити, залякати особу);

2) суб'єктом їх застосування є військовослужбовець або працівник ДПСУ, який діє з метою виконання завдань, покладених на ДПСУ, в межах повноважень, визначених законами України «Про Державну прикордонну службу України», «Про державний кордон України», «Про виключну (морську) економічну зону України», «Про прикордонний контроль», «Про прилеглу зону України», Статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами;

3) застосування заходів примусу може супроводжуватись заподіянням шкоди тому, хто вчиняє протиправне діяння, або цінностям, що охороняються законом;

4) заходи примусу мають зовнішню подібність до суспільно небезпечних дій та їх наслідків, визначених у КК України та КУПАП;

5) такі дії визнаються правомірними, суспільно корисними або суспільно прийнятними при дотриманні необхідних умов та меж їх застосування (умов правомірності).

Висновки. Проведене дослідження дозволяє визначити сучасний стан нормативно-правового регулювання відносин у сфері застосування заходів примусу військовослужбовцями та працівниками ДПСУ та окреслити шляхи його удосконалення. Зокрема, було отримано такі висновки.

1. Застосування військовослужбовцями та працівниками ДПСУ засобів примусу, бойової техніки та озброєння регламентується з огляду на подвійний статус ДПСУ, а саме як військового формування та як правоохоронного органу, що впливає і на правовий статус особового складу ДПСУ. Це зумовлює покладання на ДПСУ подвійного завдання: 1) забезпечення військового правопорядку та 2) забезпечення правопорядку у прикордонній сфері України. Застосування заходів примусу при виконанні першого завдання регламентується Статутами Збройних сил України, при виконанні другого, – як Законом України «Про Державну прикордонну службу України», так і Статутами Збройних сил України.

2. Норми, які регламентують застосування прикордонниками заходів примусу доцільно поділяти на два види: 1) норми, які визначають, які засоби примусу надаються прикордонникам при виконанні певних завдань; 2) норми, які визначають порядок використання та застосування заходів примусу в службовій діяльності.

3. Потребують корегування назви заходів примусу, визначені в ст. 21 Закону України «Про Державну прикордонну службу України», а також ґрунтовне з'ясування понять «використання» та «застосування» засобів примусу.

4. В ході дослідження нами було визначено ознаки заходів примусу. Водночас потребують подальших досліджень ознаки та умови правомірності використання та застосування окремих заходів примусу, визначених в Законі України «Про Державну прикордонну службу України», з метою ефективного та правомірного їх застосування.

Список використаних джерел:

1. Положення про Державну податкову службу України (пп. 59 п. 4), затверджене Постановою Кабінету міністрів України від 06.03.2019 № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.08.2022).
2. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII (ст. 2). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.08.2022).
3. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Статистика / Діяльність / Офіс Генерального прокурора (офіційний веб-сайт). URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 10.08.2022).
4. Дії особи, спрямовані на протидію невинуватому і надмірному насильству з боку поліцейського, не можуть кваліфікуватися як опір / Верховний суд (офіційний веб-сайт). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1053286/>; Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду у справі № 444/2115/17 (провадження № 51-8311км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93014930> (дата звернення: 30.01.2022).
5. Дутковський А. Питання законності застосування поліцейських заходів та забезпечення правопорядку. *ЛексІнформ*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/pytannya-zakonnosti-zastosuvannya-politseyskyh-zahodiv-ta-zabezpechennya-pravoporyadku/>; Пі-

- шення ЄСПЛ. Справа «Серіков проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a97#Text (дата звернення: 10.08.2022).
6. Тацій В. Визначення поняття та системи правоохоронних органів у концепції змін до Конституції України (концептуальні підходи). *Право України*. 2012. № 11–12. С. 233–240.
  7. Комісаров О., Покайчук В. Створення і функціонування системи сил охорони правопорядку в розрізі забезпечення державної безпеки України. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2016. Випуск 38. С. 219–225. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/view/2369/2424> (дата звернення: 10.08.2022).
  8. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. [2-ге вид.] К.: «ВД «Дакор», 2013. 786 с.
  9. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/zakhid/> (дата звернення: 10.08.2022).
  10. Словник синонімів Караванського. Словопедія. URL: <http://slovopedia.org.ua/41/53399/265350.html> (дата звернення: 10.08.2022).

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК: 343

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.45>

ЛІНІЯ ФРОНТУ ПО НАШОМУ ЖИТТЮ

Кельман М.С.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму,
заслужений діяч науки і техніки України,
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-4393-4626
muchaylo_lviv@ukr.net*

Кельман М.С. Лінія фронту по нашому життю.

24 лютого 2022 року близько 5 години ранку путін оголосив війну Україні. Одразу ж російські війська розпочали інтенсивні обстріли підрозділів ЗСУ на сході країни, перетнули північно-східні кордони, а також нанесли ракетно-бомбові удари по аеродромах і складах зброї майже на всій території України. Верховна Рада України одногосно ухвалила запровадження воєнного стану [1].

Війна в Україні, яка триває вже понад півроку, і може стати однією з найбільших кровопролитних у сучасній історії. Масштаби втрат з обох сторін вже значно вищі, ніж у типовій війні сучасної доби [2].

Аргументовано, що російсько-українська війна є новим елементом у порівнянні з 19 ст. У 20-21 ст. поступово зникає різниця між військовими та цивільними. З одного боку цивільні та військові борються разом, але з іншого боку цивільних нищать так само, як і військових. Це так звані тотальні війни. Наприкінці другої світової війни, маємо близько 100 збройних конфліктів поза межами Європи або Північної Америки. Статистика показує, що армія рідко вела бої лише з армією, а переважну більшість – з населенням. Майже всі ці війни завершилися поразкою держави-агресора. Тут вже неважливо, які технології. Бо неможливо побороти населення, яке є вмотивоване. Як пишуть науковці Оксфордського університету: «Чим сучасніші та могутніші війська окупантів, тим більше вони схильні руйнуватися під тиском власної ваги» [3].

Визначено, що факт залишається фактом – воюють усі. Тож війни є радше правилом, а мир – винятком. Якщо ми вважаємо, що війна неможлива, то ми чогось дуже сильно недобачаємо. Після падіння комунізму ми намарно вважали, що нові війни вже неможливі. Важливо пам'ятати правило давніх римлян – хочеш миру, готуйся до війни. Війна є неминучим супровідником людської історії [2].

Ми визначає війну як тривалі бойові дії між організованими збройними силами різних держав, внаслідок яких за рік на полі бою загинуло щонайменше тисяча людей. За інформацією британської розвідки, росіяни втратили 15 тисяч військових, тобто трохи більше 150 солдатів на день (Генштаб ЗСУ повідомляє про 34,5 тисяч убитих). Україна, у свою чергу, визнала, що втрачає близько 200 військових на день. Вже тільки втрати України піднімають цю війну в шкалі за інтенсивністю, це не враховуючи втрат серед цивільних, які явно вищі за середні.

Крім того, війна росії в Україні вже перевершила середню тривалість воєн, і всі ознаки вказують на те, що бойові дії затягнуться, і це буде війна на виснаження. За даними Correlates of War Project, 25% воєн тривають 13 місяців і більше. З огляду на те, що сторони вже були залучені до конфлікту низької інтенсивності на сході України, ця війна перевищила трирічний рубіж, якого досягли лише 10% конфліктів [1].

Ключові слова: Війна; політика; протистояння агресії; суверенітет; вторгнення; конфлікт.

Kelman M.S. The front line of our life.

On February 24, 2022, at around 5 o'clock in the morning, Putin declared war on Ukraine. Immediately, Russian troops began intensive shelling of the units of the Armed Forces in the east of the country, crossed the northeastern borders, and also launched rocket-bomb attacks on airfields and weapons depots almost throughout the territory of Ukraine. The Verkhovna Rada of Ukraine unanimously approved the introduction of martial law [1].

The war in Ukraine, which has been going on for more than six months, may become one of the bloodiest in modern history. The scale of losses on both sides is already much higher than in a typical modern war [2].

It is argued that the Russian-Ukrainian war is a new element compared to the 19th century. In the 20th and 21st centuries the distinction between military and civilians is gradually disappearing. On the one hand, the civilians and the military are fighting together, but on the other hand, the civilians are being destroyed as well as the military. These are so-called total wars. At the end of the Second World War, we have about 100 armed conflicts outside Europe or North America. Statistics show that the army rarely fought only with the army, and the vast majority with the population. Almost all these wars ended with the defeat of the aggressor state. It doesn't matter what technologies. Because it is impossible to overcome a motivated population. As Oxford University scientists write: «The more modern and powerful the occupier's troops are, the more they tend to collapse under the pressure of their own weight» [3].

It was determined that the fact remains that everyone is fighting. So wars are rather the rule, and peace is the exception. If we believe that war is impossible, then we are seriously missing something. After the fall of communism, we thought in vain that new wars were impossible. It is important to remember the rule of the ancient Romans – if you want peace, prepare for war. War is an inevitable companion of human history [2].

We define a war as a prolonged hostilities between the organized armed forces of different states, as a result of which at least a thousand people died on the battlefield in a year. According to British intelligence, the Russians lost 15,000 soldiers, that is, a little more than 150 soldiers per day (the General Staff of the Armed Forces of Ukraine reports 34,500 killed). Ukraine, in turn, admitted that it was losing about 200 soldiers per day. Only the losses of Ukraine raise this war in the scale of intensity, not taking into account the losses among civilians, which are clearly higher than average.

In addition, Russia's war in Ukraine has already exceeded the average duration of wars, and all indications are that the fighting will drag on and it will be a war of attrition. According to the Correlates of War Project, 25% of wars last 13 months or more. Given that the parties were already involved in a low-intensity conflict in the east of Ukraine, this war exceeded the three-year mark reached by only 10% of conflicts [1].

Key words: War; policy; resistance to aggression; sovereignty; intrusion; conflict.

Вступ. російсько-українська війна набула глибинного і довгострокового характеру і призвела до кардинальних змін у відносинах Києва і Москви. російська агресія завдала Україні безпрецедентних людських, територіальних, економічних втрат і з усього модельного ряду міждержавних відносин (не говорячи про війну як таку) залишила Україні на тривалий період лише формат конфронтаційного співіснування з росією – обмеженого, вимушеного, холодного – в залежності від поточної ситуації російсько-українська війна не є локальним, периферійним конфліктом. Агресія Кремля несе не лише загрозу державності України, її суверенітету, а й єдності ЄС, загалом політичному устрою Європи. Тому вкрай важливим є пошук адекватних, ефективних відповідей, формування спільної політики протистояння російській експансії.

Постановка проблеми. Оскільки конфлікт перетворилася на війну на виснаження, засновану на артилерійському вогні, обидві сторони зазнали величезних втрат і тепер стикаються з потенційним браком живої сили. росія також зазнала втрат до третини своїх сухопутних військ, і представники американської розвідки публічно заявили, що росія боротиметься за будь-які серйозні успіхи без повної мобілізації, що є політично небезпечним кроком, якого путін досі уникав. Окрім того, на Заході не вбачають жодних ознак того, що бажання російського президента вести війну слабшає. Аналіз джерел дає підстави стверджувати, що путін, як і раніше, вірить, що досягне успіху і так чи інакше контролюватиме Україну – або частково, або цілком.

Аналіз. Минуло вже більше, як 194 доби (на 5.09.2022 р.) неймовірного героїчного супроти-ву українського народу, що перетворився на вітчизняну визвольну війну, в якій мільйони наших

громадян виявляють високий морально-психологічний дух, готовність боротися за незалежність, свободу. Погоджуючись із багатьма оцінками українських і зарубіжних експертів, як ветеран МВС, полковник міліції у відставці, д.ю.н., професор ІППО НУ «Львівська політехніка» на основі аналітичного осмислення чималої кількості найрізноманітніших факторів приходжу до висновку, що такої стійкості у нерідко дуже критичних ситуаціях, такої витримки, толерантності у стосунках між людьми, такої виrozumіlostі, здатності прийти на допомогу і головне – небаченої волонтерської звитяги нам усім, а насамперед громадянському суспільству вдалося досягти завдяки національно-патріотичній згуртованості навколо президента – комунікатора В.О. Зеленського, усіх інститутів державної влади, що великою мірою сприяло забезпеченню всенародної мобілізаційної готовності до подолання іноді навіть неочікуваних, але неймовірно складних викликів.

Виклад основного матеріалу. «Душу й тіло ми положим за нашу свободу» – цей героїчний заклик національного славня до священного чину набув глибокого новочасного сакрального сенсу після 24 лютого – початку віроломного вторгнення в Україну озвірілої шовіністично зомбованої орди, яку кремлівський фюрер, очманілий манією рятівництва величі расі, соберателя его земель в союз нерушимий, повів утверджувати так званий «русский мир» – ідеологію духовної нетерпимості й національної ненависті освяченої патріархом рпц, сексотом сумнозвісної контори глибокого бурення (кгб) Кирилом, у миру колишнім бізнесменом – початковим Гундяєвим. Отож співбрат й однорудець такого собі церковного ієрарха, спадкоємець і практик одіозних терорестичних традицій кривавого чека, тричі президент величезного онклаву, що іменується його населенієм як «широка страна моя родная», обожнюваний ним вождь-правитель разом зі своїм боярським охвістям розпочав (о 4:30 утра, так засвербіло, що й не дочекався дня; згадав мабуть, практичний досвід глибокопочитаемого Адольфа, за наказом якого «Киев бомбили, так началась великая отечественная») сплановану (а як же без плану?) кремлівськими стратегами «военную спецоперацію», а точніше і простіше – підступну за задумом і криваву за суттю широкомасштабну війну проти миролюбної країни-сусідки, фактично збільшивши обсяги екскалації агресивних зазіхань, що тривають без перерви вісім років.

Нопоена власною пропагандистською наркоткою, засліплена вірою у непомильність фюрера, величезна віськова армада, що кілька місяців товклася нібито у навчаннях вздовж наших кордонів, рушила на мирні села і міста з переконанням у проведенні бліцкригу (знову нагодився досвід Адольфа, недаремно ж сучасний фюрер проходив чекістський вишкіл у германской др), з вірою у пафосне пропагандистське (тут докладуться соловйови зі скабеєвими) шумовиння радісних зустрічей і обіймів «долгожданних освободителей», ну й як же без парада победителей на київському Хрещатику. «Прославлені кантемирівці (постійні учасники парадів победобесія на красной площаді) навіть передбачливо захопили святкову форму з орденами і медалями. «Всьо йшло по плану, – вважав верховний (правда, недомаршал, ймовірно замишлял воспользоваться практикою четирежди героя советского союза Леонида Ильича) главнокомандувач. Упевненості не бракувало генштабістам й усій майже 200-тисячній військовій отарі.

А дзуськи... Такого облизня проковтнути. Годі навіть уявити, якою випишуть історики «велич непобедимой і легендарной» другой (?) армії світу. Не чекали, не могли навіть зрозуміти, яким чином вже протягом двох тижнів «успешно осуществляемой согласно плану» (твердження із глибокого бункера самозакоханого фюрера) українські дороги завалені сотнями тонн металобрухту, що був перед тим танками, бронетранспортерами і т.п. подібним бойовим зняряддям, що тисячі трупів орків валяються на вулицях міст і селищ тимчасово окупованих Чернігівщини, Сумщини, Київщини та інших областей (нині звільнених).

Минуло вже більше, як 194 доби (на 5.09.2022 р.) неймовірного героїчного супротиву українського народу, що перетворився на вітчизняну визвольну війну, в якій мільйони наших громадян виявляють високий морально-психологічний дух, готовність боротися за незалежність, свободу. Погоджуючись із багатьма оцінками українських і зарубіжних експертів, як ветеран МВС, полковник міліції у відставці, д.ю.н., професор ІППО НУ «Львівська політехніка» на основі аналітичного осмислення чималої кількості найрізноманітніших факторів приходжу до висновку, що такої стійкості у нерідко дуже критичних ситуаціях, такої витримки, толерантності у стосунках між людьми, такої виrozumіlostі, здатності прийти на допомогу і головне – небаченої волонтерської звитяги нам усім, а насамперед громадянському суспільству вдалося досягти завдяки національно-патріотичній згуртованості навколо президента – комунікатора В.О. Зеленського, усіх інститутів державної влади, що великою мірою

сприяло забезпеченню всенародної мобілізаційної готовності до подоланні іноді навіть неочікуваних, але неймовірно складних викликів.

Безсумнівно після нашої перемоги в умовах напруженої праці з відбудови зруйнованих міст і сіл, відновлення економіки і інфраструктури українські науковці (історики, соціологи, правники) візьмуться глибоко й всебічно проаналізувати феномен нездоланності, волелюбства і героїзму нашого народу, з'ясувати, що допомогло йому вистояти у нерівній боротьбі із жахливим, людиноне-нависницьким монстром, який, зазнавши відчутної поразки озвірів до безмежжя й підштовхнув очолене його бездарним генералітетом воїнство до використання найогидніших, засуджених цивілізованим людством методів і способів подолання опору мирних цивільних громадян – до вандалізму, мародерства, сексуального насильства, а згодом до відвертих злочинів геноциду. Те, що побачив увесь світ у визволених від окупантів Бучі, Ірпеня, Бородянки та інших міст і сіл, м'яко кажучи, шокувало. Десятки зарубіжних журналістів донесли у ЗМІ своїм країнам правдиву інформацію про «подвиги» расейського вояцтва. Лідери провідних держав світу відверто назвали московитського «верховного правителя» та його посіпак винними злочинцями, що вдалися до масового терору.

Цілком поділяю думку одного з авторитетних українських військово-політичних експертів, який зазначає: «Озлоблення нашої нації на такому високому рівні, що люди готові помирати незважаючи ні на що. Не готові пробачити ворогу те, що він робить. «І справді, чи ж можна пробачити «визволителям» смерть понад 344 дітей (станом на 5 вересня)? Чи можна вважати людьми мерзенних виродків, які гвалтували 25 жінок, серед яких були дівчата шкільного віку з Бучі? Якої кримінальної кваліфікації заслуговує злочин «санна із смартфоном» який на очах сина-підлітка чинив наругу над його матір'ю, фотографував це й хвалився такою «доблестю» однокласнику із глибокої за поребріком»? Тисячі й тисячі подібного «мракобесія» – факти для воєнних трибуналів над злочинцями у людській подобі.

Правий згаданий вище експерт: «Теперішня форма (додам і змістовна сутність) московської імперії приречена на поразку. Це не буде швидко, але це станеться».

Так неодмінно станеться, але після нашої перемоги. Але шлях до неї і не простий, і не легкий, однак наш народ здолає його, бо відчув підтримку цивілізованого світу, бо отримує велику допомогу від друзів і союзників, бо повірив у здатність нашого військово-політичного керівництва успішно реалізувати найскладніші воєнно-тактичні завдання. Та найголовніша наша сила і впевненість - віра у високу боєздатність ЗСУ, тероборони, підрозділів МВС, ДСНС, у їх національно-патріотичній мотивованості у боях за суверенітет і незалежність України. Упевненості нам додає всенародна мобілізаційна готовність відстояти і на цей раз те, що здобували у нелегкій боротьбі численні покоління наших предків.

У 1919 р. видатний український поет Олександр Олесь, будучи свідком Національно-визвольних змагань нашого народу, болячи переживаючи тогочасні невдачі, писав з вірою у світлу будучність:

*Вже лунає на полях:
«До останку, до загибелі!
Хай поляжемо в боях,
А збудуєм Україну.
Душу, тіло віддамо
За соборну, незалежну,
Морем скрізь розіллємо...
Волю справжню, необмежену!»*

Висновки. 1. Важливо пам'ятати правило давніх римлян – хочеш миру, готуйся до війни. Війна є неминучим супровідником людської історії.

2. Найголовніша наша сила і впевненість – віра у високу боєздатність ЗСУ, тероборони, підрозділів МВС, ДСНС, у їх національно-патріотичній мотивованості у боях за суверенітет і незалежність України. Упевненості нам додає всенародна мобілізаційна готовність відстояти і на цей раз те, що здобували у нелегкій боротьбі численні покоління наших предків.

3. Лідери провідних держав світу відверто назвали московитського «верховного правителя» та його посіпак винними злочинцями, що вдалися до масового терору.

4. «Душу й тіло ми положим за нашу свободу» – цей героїчний заклик національного славя до священного чину набув глибокого новочасного сакрального сенсу після 24 лютого – початку віроломного вторгнення в Україну.

Список використаних джерел:

1. Грицак Ярослав. Таке суспільство неможливо перемогти. 15.03. 2022. <https://zbruc.eu/node/111104>.
2. Грицак Ярослав. Україна стане новим центральноєвропейським тигром. Українська правда. – 15.05.2022. <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2022/05/1/7343225/>.
3. Війна в Україні може стати однією з найбільш кровопролитніших у сучасній історії. Суспільство. – 24 червня 2022. <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/24/novyna/suspilstvo/vijna-ukrayini-mozhe-staty-odniyeyu-najbilsh-krovoprolitnyx-suchasnij-istoriyi-wp>.

УДК 344.122

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.46>

ЗМІНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ З ПОЧАТКУ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РФ В 2014 ТА ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ З ЛЮТОГО 2022 РОКУ В УКРАЇНІ

Сиводєд І.С.,
*кандидат юридичних наук, докторант,
доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Інституту права ім. Князя Володимира Великого МАУП,
начальник відділу Спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері
Офісу Генерального прокурора України
ORCID: 0000-0002-2057-9609
sivoded1986@ukr.net*

Сиводєд І.С. Зміни у кримінальному законодавстві з початку військової агресії РФ в 2014 та військових дій з лютого 2022 року в Україні.

Із посиленням на Управління Верховного комісара ООН з прав людини, з 14 квітня 2014 року до початку вересня 2022 року від бойових дій на Донбасі (Донецька та Луганська області) постраждали або загинули від 42 до 44 тисяч людей. З лютого 2022 року внаслідок війни загинуло від 13 100 до 13 300 людей. Із них 3375 цивільних осіб, приблизно 4150 українських військових та приблизно 5700 бойовиків. Крім того, з початку бойових дій на Донбасі поранили 29 500–33 500 людей. Із них від 7 до 9 тисяч цивільних, 9700 - 10700 українських військових та 12 700–13 700 бойовиків. Таким чином на цивільних припадає 25-26% від загальної кількості загиблих. Таке співвідношення стосується і поранень. Однак варто зазначити, що це співвідношення за роки суттєво змінилося: з 33-34% у 2014 році до 4-5% у 2019–2022 роках.

В ООН до статистики смертей військових віднесли і випадки, не пов'язані безпосередньо з воєнними діями. Зокрема, внаслідок необережного поводження зі зброєю, дорожньо-транспортних пригод, хвороб під час служби в зоні конфлікту, вбивств та самогубств, що становлять близько 30% від загальної кількості.

Крім того, у 2019 та 2020 роках до 40% смертей серед військових у зоні конфлікту спричинені хворобами, вбивствами, самогубствами, дорожньо-транспортними пригодами та іншими причинами, не пов'язаними з бойовими діями. Однак ці випадки не включені до зазначеного співвідношення.

З 24 лютого 2022 року, коли почався збройний напад російської федерації на Україну, до опівночі (за місцевим часом) 20 серпня 2022 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН) зафіксувало 10 308 жертв серед цивільного населення країни: 4597 загиблих та 5711 поранених», – йдеться у повідомленні.

За даними ООН, серед загиблих: 1775 чоловіків, 1186 жінок, 128 дівчат і 144 хлопчиків, а також 41 дитина та 1323 дорослих, стать яких поки що невідома. Одержали поранення: 1159 чоловіків, 810 жінок, 127 дівчат та 168 хлопчиків, а також 176 дітей та 3271 дорослий, стать яких невідома. Як зазначили в ООН, більшість людей загинуло від вибухової зброї із широкою зоною поразки – важкої артилерії, реактивних систем залпового вогню, ракет та авіаударів.

На Київщині з лютого цього року правоохоронці виявили 1332 тіла мирних жителів, яких убили російські окупанти. Коментуючи вказані події начальник поліції Київської області Андрій Небитов зазначив, що на жаль, досі знаходяться тіла вбитих людей, більшість із них убиті саме зі стрілецької зброї, або автоматичної, або снайперської, або навіть останнє виявлене у серпні 2022 року поховання – 7 людей страчені. У жертв було прострілено і коліна, і голову. Усі виявлені вбиті особи виявилися цивільними людьми. Поліція Київської області зареєструвала вже понад 3 тисячі кримінальних проваджень, злочинів, які вчинили російські військові.

Ключові слова: кримінально-правове законодавство, кримінальний кодекс України, новели в праві, військові дії, військова агресія.

Syvodyed I. Changes in the criminal legislation since the beginning of the military aggression of the russia in 2014 and military actions from february 2022 in Ukraine.

With reference to the Office of the UN High Commissioner for Human Rights, from April 14, 2014 to the beginning of September 2022, from 42 to 44 thousand people were injured or killed in the fighting in Donbas (Donetsk and Luhansk regions). Since February 2022, between 13,100 and 13,300 people have died as a result of the war. Of them, 3,375 are civilians, approximately 4,150 are Ukrainian military personnel, and approximately 5,700 are militants. In addition, 29,500–33,500 people have been injured since the beginning of hostilities in Donbas. Of them, 7,000 to 9,000 civilians, 9,700 to 10,700 Ukrainian military personnel, and 12,700 to 13,700 militants. Thus, civilians account for 25-26% of the total number of dead. This ratio also applies to injuries. However, it is worth noting that this ratio has changed significantly over the years: from 33-34% in 2014 to 4-5% in 2019-2022.

In the UN, among the statistics of the deaths of military personnel, there are also cases not directly related to military operations. In particular, as a result of careless handling of weapons, traffic accidents, illnesses during service in the conflict zone, murders and suicides, which make up about 30% of the total number.

Additionally, in 2019 and 2020, up to 40% of military deaths in a conflict zone are due to disease, homicide, suicide, traffic accidents, and other non-combat related causes. However, these cases are not included in the specified ratio.

From February 24, 2022, when the armed attack of the Russian Federation on Ukraine began, until midnight (local time) on August 20, 2022, the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) recorded 10,308 victims among the country's civilian population: 4,597 dead and 5,711 wounded,» the message reads.

According to the UN, among the dead: 1,775 men, 1,186 women, 128 girls and 144 boys, as well as 41 children and 1,323 adults, whose gender is still unknown. Injured: 1159 men, 810 women, 127 girls and 168 boys, as well as 176 children and 3271 adults, whose gender is unknown. As noted in the UN, most people died from explosive weapons with a wide area of defeat – heavy artillery, rocket systems of salvo fire, rockets and airstrikes.

Since February of this year, law enforcement officers have discovered 1,332 bodies of civilians killed by the Russian occupiers in the Kyiv region. Commenting on these events, the head of the police of the Kyiv region Andriy Nebitov noted that, unfortunately, the bodies of the killed people are still there, most of them were killed with small arms, or automatic weapons, or snipers, or even the last burial discovered in August 2022 – 7 people were executed. The victims were shot both in the knees and the head. All identified killed persons turned out to be civilians. The police of the Kyiv region have already registered more than 3,000 criminal proceedings, crimes committed by the Russian military.

Key words: criminal legislation, criminal code of Ukraine, novelties in law, military actions, military aggression.

Вклад основного матеріалу. Удосконалення та кваліфікації правопорушень, які вчиняються військовослужбовцями та в період військового часу раніше досліджувалися наступними фахівцями Ахметшин Х.М. (Кваліфікація військових злочинів), Богуцький П.П. (Основи військового права України), Васильев Н.В. (Поняття та склад військового злочину. Покарання за військові злочини), Герцензон О.А., Пуговкін Г.Н. (Військові злочини), Матвійчук В.К. (Військові злочини. Характеристика, методика, розслідування та запобігання), Навроцький В.О. (Кримінальне право України. Особлива частина), Панов М.І., Касинюк В.І., Харитонов С.О. (Злочини проти встановлення порядку несення військової служби (військові злочини).

Збройна агресія РФ призвела до ряду викликів для здійснення кримінального провадження на території України. Необхідність внесення змін до кримінального процесуального законодавства України виникла ще у 2014 році з моменту початку тимчасової окупації Кримського півострову та окремих районів у Донецької та Луганської областей, початок якої встановлення положеннями Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року. Проте за вісім років триваючого збройного конфлікту всі проблемні питання так і не були ґрунтовно опрацьовані [1, с. 7-8; 2].

24 лютого 2022 року, з початком повномасштабної війни і нападом РФ та Україну, Указом Президента № 64/2022 було введено воєнний стан по всій території України. Ракетні обстріли об'єктів цивільної інфраструктури, терор та напади на населення й активні бойові дії на значній території держави призвели до фіксації значної кількості злочинів проти основ національної безпеки, а також

миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Станом на 1 серпня 2022 року з моменту широкомасштабного вторгнення правоохоронними органами України було зареєстровано 25161 кримінальне правопорушення за фактами вчинення порушень законів та звичаїв війни (за ст. 438 КК України) та 12340 злочинів проти національної безпеки (за ст.ст. 110, 111, 111-1, 111-2, 113 та ін. КК України). Система правосуддя України знову опинилась у ситуації 2014 року, тільки тепер у значно більших масштабах.

Правовий режим воєнного стану, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року, визначає порядок функціонування органів державної влади в умовах збройної агресії та загрози національній безпеці, незалежності, територіальній цілісності держави, проте він не у повній мірі регулює ситуацію, яку зумовлює збройний конфлікт. При цьому норми міжнародного гуманітарного права закріплюють правову рамку, крізь яку оцінюється поведінка сторін конфлікту та які їх дії можуть становити найтяжчі міжнародні злочини - порушення законів та звичаїв війни.

З лютого цього року правоохоронна система України опинилась під своєрідною “лавиною” таких правопорушень. З однієї сторони, фіксуються факти вчинення воєнних злочинів, як, наприклад, напади на цивільні об’єкти, вбивства цивільних осіб, сексуальне насильство та інші, які вимагають належної уваги до деталей, значних зусиль для проведення розслідування та відповідних знань міжнародних стандартів для здійснення належної правової кваліфікації діянь. З іншої сторони, значна кількість фактів правопорушень, спрямованих проти національної безпеки, вимагають системного залучення ресурсу правоохоронних органів для їх дослідження.

На фоні цього залишаються загальнокримінальні правопорушення як маркер правопорядку у будь-якому регіоні. Тому в цих умовах вкрай важливо аби кримінальне процесуальне законодавство України надавало всі можливості для системи правосуддя виконувати покладені на неї поточні завдання та подолати нові виклики [3, с.102–109].

Але, попри умови воєнного стану в Україні, продовжує активне опрацювання та прийняття актуальних на сьогодні законів [4-6]. З 24 лютого 2022 року активізувалася робота Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної ради України, Комітетом підготовлено 27 законів, з головних у напрямку удосконалення норм кримінального кодексу нами виділяються наступні Закони України:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність» № 2107-IX від 03.03.2022 р., яким обмежується доступ до виконання окремих функцій, пов’язаних із проведенням виборів усіх рівнів, а також доступ до військової служби та допуску до державної таємниці для осіб, які співпрацювали з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями. Крім того, законом встановлюються додаткові правові підстави для ліквідації політичних партій, громадських, благодійних чи релігійних організацій, професійних спілок та громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону, уповноважені особи яких здійснювали таку співпрацю.

2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» № 2108-IX від 03.03.2022 р., яким доповнюється Кримінальний кодекс України новою статтею 111-1 (колабораційна діяльність), згідно з якою колаборантами є громадяни України, які:

- публічно заперечують збройну агресію проти України;
- підтримують рішення або дії держави-агресора, збройних формувань або окупаційної адміністрації держави-агресора;
- співпрацюють з державою-агресором, збройними формуваннями тощо;
- не визнають поширення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями;
- добровільно займають посади у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора;
- займаються пропагандою у навчальних закладах, незалежно від типів та форм власності, щоб сприяти збройній агресії проти України;
- передають матеріальні ресурси незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території;
- організують та проводять політичні заходи та інформаційну діяльність у співпраці з державою-агресором;

займають посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території;

беруть участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях тощо.

За такі дії порушників в залежності від тяжкості злочину можуть позбавити права обіймати певні посади або працювати в певній сфері на строк від десяти до п'ятнадцяти років, можна отримати виправні роботи, арешт, штрафи, конфіскацію майна та позбавлення волі на строк від трьох до п'ятнадцяти років. Довічне ув'язнення, згідно з законом, можуть отримати особи, чий рішення призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків.

3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» № 2110-IX від 03.03.2022 р. Основною метою Закону є протидія засобами кримінально-правового характеру ворожим інформаційним впливам в умовах триваючої війни російської федерації з Україною.

Законом вносяться зміни до Кримінального кодексу України в частині посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції [7].

4. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» № 2113-IX від 03.03.2022 р. Закон спрямований на забезпечення максимального та справедливого покарання тих громадян України, які в умовах воєнного стану вчиняють дії, направлені на послаблення нашої обороноздатності, посягають на суверенітет, або спричиняють будь-яку шкоду цивільному населенню України.

Законом у статтях 111 та 113 Кримінального кодексу України передбачено покарання за державну зраду та диверсію в умовах воєнного стану максимальне покарання у вигляді позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічне позбавленням волі, з обов'язковою конфіскацією всього майна.

Законом заборонено будь-яку амністію до осіб, які скоїли державну зраду та диверсію.

5. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» № 2117-IX від 03.03.2022 р., яким посилюється відповідальність за привласнення чужого майна на полі бою або використання трагічних обставин, бойових дій для власної наживи шляхом пограбування людей, в тому числі вбитих або поранених. Зокрема, за вчинення крадіжки, грабежу, розбою, вимагання, або привласнення (розтрати) майна в умовах воєнного стану передбачається покарання від 5 до 15 років позбавлення волі в залежності від тяжкості скоєного злочину. Також за вчинення мародерства на полі бою особа буде покарана на строк від 5 до 10 років позбавлення волі.

8. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» № 2124-IX від 15.03.2022 р., яким встановлюється правовий захист військового командування, військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» шляхом закріплення поняття «бойового імунітету» за закріплення в загальній частині Кримінального кодексу України інституту звільнення від кримінальної відповідальності за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення законів і звичаїв війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Законом доповнюється новою статтею 43-1 Кримінальний кодекс України, вносяться зміни до статей 1, 17, 20 Закону України «Про оборону України»; статті 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та Дисциплінарного статуту Збройних Сил України.

9. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану» № 2149-IX від 24.03.2022 р., яким посилюється спроможність національної системи кібербезпеки для протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі шляхом оптимізації положень статей 361, 361¹ Кримінального кодексу України.

Вкладається в новій редакції стаття 361 Кримінального кодексу України, якою запропоновано диференціювати кримінальну відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж залежно від спричинених наслідків.

Також частина п'ята 5 статті 361 Кримінального кодексу України встановлює посилену кримінальну відповідальність за дії, передбачені частинами третьою та четвертою цієї статті, вчинені під час дії воєнного стану. Тобто, йдеться про посилену кримінальну відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж, яке призвело до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або до порушення встановленого порядку її маршрутизації, чи заподіяло значну шкоду або створило небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків.

Окрім цього, посилюється кримінальна відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 361 та 361¹ Кримінального кодексу України.

10. Закон України «Про внесення зміни до статті 263 Кримінального кодексу України щодо скасування відповідальності у випадках добровільної здачі зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв» № 2150-ІХ від 24.03.2022 р., яким скасовується кримінальна відповідальність у випадках добровільної здачі особою зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв.

11. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» № 2155-ІХ від 24.03.2022 р.

Закон встановлює кримінальну відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Передбачається, що продаж товарів гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги з метою отримання прибутку, вчинене у значному розмірі карається штрафом від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до чотирьох років

12. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» № 2160-ІХ від 24.03.2022 р. [7–9].

Закон покликаний запобігти вчиненню відповідних злочинів та передбачити інші покарання для осіб, які навмисно та незаконно розповсюджують інформацію про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, а також інформацію про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших військових формувань України, шляхом встановлення кримінальної відповідальності за відповідні діяння.

Законом доповнюється Кримінальний кодекс України новою статтею 114-2 «Несанкціоноване розповсюдження інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших військових формувань України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану», якою передбачити кримінальну відповідальність за навмисне та незаконне розповсюдження інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, а також інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших військових формувань України.

Окрім цього, пропонується внести відповідні зміни до Кримінального процесуального кодексу, якими передбачити підслідність щодо розслідування кримінального правопорушення, передбаченого статтею 114-2 Кримінального кодексу України, за слідчими органів безпеки, а також поширити на таке кримінальне правопорушення можливість здійснення спеціального досудового розслідування (in absentia).

Даний Закон сприятиме захисту національних інтересів України, відновленню суспільної справедливості, забезпеченню захисту української державності від осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на нанесення шкоди суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

Законом доповнюється Кримінальний кодекс України новою статтею 111² «Пособництво державі-агресору», якою передбачити відповідальність за добровільну співпрацю з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями на шкоду Україні, зокрема, за реалізацію чи підтримку рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільний збір, підготовку та/або передачу матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, його збройними формуваннями та/або окупаційній адміністрації держави-агресора.

За вчинення зазначеного правопорушення встановлюється відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

Окрім цього, внесено зміни до КПК України, якими визначено підслідність щодо розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 111² КК України, за слідчими органів безпеки, а також слідчим надано можливість проводити стосовно підозрюваних у вчиненні цього злочину спеціальне досудове розслідування (in absentia).

Змінами до статті 176 передбачено, що під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114¹, 258-258⁵, 260, 261, 437–442 КК України застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, а змінами до статті 183 КПК України – під час дії воєнного стану слідчому судді надається право не визначити розмір застави щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні вищезазначених злочинів.

Висновки. Ведення активних бойових дій та відсутність у правоохоронних органів України доступу до територій, де було вчинено злочини, зумовлюють виникнення проблем на етапі здійснення досудового розслідування, зокрема щодо: особливостей проведення окремих процесуальних дій (зокрема, дистанційний допит свідків, огляд та збереження інформації з відкритих джерел), прийняття та оформлення процесуальних рішень (у тому числі щодо доступу до суду), здійснення досудового розслідування за відсутності підозрюваного (in absentia), відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, удосконалення системи захисту свідків, потерпілих, фахівців, що працюють з такою категорією справ, зміна строків розслідування такої категорії справ (не мають спливати щонайменше до деокупації територій, де вчинено злочин) [10, с. 322]. Ці проблеми залишаються актуальними з 2014 року, проте наразі значно розширилась географія територій, у межах яких вони виникають. На жаль, законодавець досі не запропонував дієвих та повноцінних нововведень у законодавство, які б могли допомогти впоратись із цією ситуацією.

Список використаних джерел:

1. Сиводед І.С. Розслідування умисних вбивств військовослужбовців, які вчинені в умовах проведення бойових дій. Дис... вчен. ступ. к. ю. н.: 12.00.09. Київ, 2021. 22 с.
2. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення 06.08.2022).
3. Панов М.І. Об'єктивна сторона злочину. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ. Харків, 2001. С. 102–129.
4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: Закон України від 12.08.2014 р. № 1631-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1631-18#n5> (дата звернення 06.08.2022).
5. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку зі здійсненням спеціального досудового розслідування: Закон України від 27.04.2021 р. №1422-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20#n47> (дата звернення 06.08.2022).
6. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав: Закон України від 15.03.2022 р. № 2125-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#n6> (дата звернення 06.08.2022).

7. Кримінальний кодекс України: закон України № 2341-III від 05.04.2001 р. URL:<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 06.03.2021).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України № 4651-VI від 13.04.2012: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17> (дата звернення 06.03.2021).
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2019. 1384 с. URL: <https://jurkniga.ua/wa-data/public/shop/products/75/19/11975/attachments/Науково-практичний%20коментар%20Кримінального%20кодексу%20України.pdf> (дата звернення 06.03.2021).
10. Саїнчин О.С. Кримінально-правова характеристика та основи розслідування умисних вбивств. Херсон. Одеса: Гельветика, 2018. 928 с.

САНКЦІЇ ТА ПОКАРАННЯ ЗА РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Сидорук І.,

кандидат юридичних наук, декан факультету № 2

ІПФПНП ЛьвДУВС

Сидорук І. Санкції та покарання за розбещення неповнолітніх.

Загально визнано, що характер і ступінь суспільної небезпеки будь-якого злочину, в тому числі й розбещення неповнолітніх, відображається в санкції кримінально-правової норми. Санкція – це частина кримінально-правової норми, яка має державно-примусовий якісно-кількісний характер і є формально визначеною об'єктивно-суб'єктивною моделлю заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили злочин. Соціальне завдання санкцій з моменту набуття чинності закону про кримінальну відповідальність – загальне запобігання правопорушенням, якщо ж правопорушення вчинено, то застосування та реалізація санкції спрямовується на здійснення завдань загальної та індивідуальної превенції, виправлення правопорушника, відновлення у всіх можливих випадках порушеного правопорядку. Санкція кримінально-правової норми, що передбачена у ст. 156 КК, має перебувати в прямій залежності від типової суспільної небезпеки розбещення неповнолітніх й узгоджуватися з іншими санкціями Розділу IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості» Особливої частини КК, а також бути пропорційною рівню соціальної значущості тих прав і свобод, які втрачає або в яких обмежується засуджений.

У сучасних умовах лише ізоляція від суспільства засудженого, який вчинив розпусні дії щодо неповнолітньої особи, забезпечує тривалий термін невчинення ним тотожного або однорідного статевого злочину, відновлює психологічну рівновагу та надає впевненість у безпеці неповнолітній особі.

На сьогодні динаміка кримінально-правових санкцій у протидії розбещенню неповнолітніх отримала певні сигнали щодо посилення, з одного боку, відбувається диференціація відповідальності за розбещення малолітніх осіб ч.ч. 1-2 ст. 156 КК, а з іншого боку, слід висловити однозначну правову позицію вищих судових інстанцій України щодо призначення більш жорстких кримінальних покарань, інших правових обмежень прав і свобод винних у вчиненні розбещення неповнолітніх, а особливо малолітніх осіб.

Ключові слова: розбещення неповнолітніх, характер і ступінь суспільної небезпеки, малолітня особа, кримінально права санкція, покарання, призначення покарання, протидія статевим злочинам.

Sydoruk I. Sanctions and punishments for corruption of minors.

It is generally accepted that the nature and degree of public danger of any crime, including the corruption of minors, is reflected in the sanction of the criminal law. A sanction is a part of a criminal law norm that has a state-coercive qualitative-quantitative character and is a formally defined objective-subjective model of criminal-legal influence measures applied to persons who have committed a crime. The social task of sanctions since the entry into force of the law on criminal responsibility is the general prevention of offenses, if the offense has been committed, then the application and implementation of the sanction is aimed at the implementation of the tasks of general and individual prevention, correction of the offender, restoration of law and order in all possible cases. The sanction of the criminal law norm provided for in Art. 156 of the Criminal Code, must be directly dependent on the typical social danger of the corruption of minors and be consistent with other sanctions of Chapter IV «Crimes against sexual freedom and sexual integrity» of the Special Part of the Criminal Code, as well as be proportional to the level of social significance of those rights and freedoms that are lost or in which the convict is limited to.

In modern conditions, only the isolation from society of a convicted person who has committed lewd acts against a minor ensures a long period of non-commitment of the same or similar sexual crime, restores psychological balance and provides confidence in the safety of the minor.

Today, the dynamics of criminal sanctions in combating the depravity of minors have received certain signals regarding strengthening, on the one hand, there is a differentiation of responsibility for the depravity of minors. 1-2 st. 156 of the Criminal Code, and on the other hand, it is necessary to express the unequivocal legal position of the higher courts of Ukraine regarding the imposition of tougher criminal penalties and other legal restrictions on the rights and freedoms of those guilty of desecrating minors, especially minors.

Key words: corruption of minors, nature and degree of social danger, minor, criminal sanction, punishment, sentencing, prevention of sexual crimes.

Постановка проблеми. Кожне цивілізоване суспільство повинно забезпечити безпеку своїм громадянам. А також визначити як першочергове завдання захист дітей і підлітків від різних негативних проявів сучасного життя, тому що неповнолітні завжди є найменш захищеними. Соціально-правовий захист дитинства є одним з основних показників рівня розвитку суспільства, його цивілізованості і перспективності. Суспільна небезпека розбещення неповнолітніх полягає в тому, що вони посягають на їх статеvu недоторканність та нормальний статевий розвиток. Такі злочини часто призводять до глибоких душевних травм у потерпілих осіб, штовхають їх до аморального способу життя, порушують нормальний фізіологічний розвиток неповнолітніх, сприяють моральному розбещенню та пробудження у них ранньої статевої схильності, в у розвитку у них неправильного з моральної точки зору уявлення щодо статевиx відносин, а інколи й відхиленя від природних норм статевого життя.

Метою статті є визначення ефективності кримінально-правової протидії розбещенню неповнолітніх шляхом аналізу динаміки кримінально-правових санкцій та призначених на їх основі покарань за розпусні дії щодо неповнолітніх та малолітніх осіб, передбачених ст. 156 КК.

Виклад основного матеріалу. Протидія розбещенню неповнолітніх зумовлюється системою соціально-правових обставин, серед яких особливе місце займають кримінально-правові санкції відповідної норми за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи та правильність їх застосування. Протидія розбещенню неповнолітніх знаходить своє втілення певною мірою також і в кримінально-правових санкціях та призначенні кримінального покарання винним за вчинення розпусних дій. Кримінальні санкції, як визнається в літературі, виступають змістом діяльності законодавця щодо протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітньої особи та визначення видів і розмірів кримінальних покарань, що можуть бути застосовані за їх вчинення [2, с. 115].

Загально визнано, що характер і ступінь суспільної небезпеки будь-якого злочину, в тому числі й розбещення неповнолітніх, відображається в санкції кримінально-правової норми. Санкція – це частина кримінально-правової норми, яка має державно-примусовий якісно-кількісний характер і є формально визначеною об'єктивно-суб'єктивною моделлю заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили злочин [3, с. 24; 4, с. 88-89]. Соціальне завдання санкцій з моменту набуття чинності закону про кримінальну відповідальність – загальне запобігання правопорушенням, якщо ж правопорушення вчинено, то застосування та реалізація санкції спрямовується на здійснення завдань загальної та індивідуальної превенції, виправлення правопорушника, відновлення у всіх можливих випадках порушеного правопорядку. Санкція кримінально-правової норми, що передбачена у ст. 156 КК, має перебувати в прямій залежності від типової суспільної небезпеки розбещення неповнолітніх й узгоджуватися з іншими санкціями Розділу IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості» Особливої частини КК, а також бути пропорційною рівню соціальної значущості тих прав і свобод, які втрачає або в яких обмежується засуджений.

Чинний КК України 2001 р. спочатку в ст. 156 КК передбачав у ч. 1 покарання у вигляді арешту на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років, а у ч. 2 – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до трьох років. За тогочасною оцінкою суспільної небезпеки розбещення неповнолітніх, що знайшло відображення у санкціях ч. 1 і ч. 2 ст. 156 КК, навіть вчинене щодо малолітньої особи батьком, матір'ю або особою, що їх замінює, визнавалися злочинами середньої тяжкості. Законодавець у визначенні суспільної небезпеки досліджуваного злочину фактично на півсторіччя повернувся назад. За соціологічними даними П. В. Хряпінського та С. В. Чмута, таке становище позначилося на професійній правосвідомості практичних працівників, більшість опитаних респондентів відносять досліджуваний злочин до таких, що мають незначну суспільну небезпеку – 50,3%, утім 2,5% визначають розбещення як особливо небезпечний злочин, а 47,2% вважають суспільну небезпеку розпусних дій значною [5, с. 167].

В останні роки оцінка суспільної небезпеки розбещення неповнолітніх і динаміка кримінально-правових санкцій суттєво посилилася. На це вплинули негативні наслідки світової соціально-економічної кризи, що спричинили погіршення соціально-економічних, морально-психологічних, кримінологічних та інших показників суспільного життя в Україні, а також глобальне поширення дитячої порнографії в мережі Інтернет, розвиток інфраструктури «секс-туризму» та інше змінили погляди законодавця на суспільну небезпеку та, відповідно, динаміку санкції за розпусні дії щодо неповнолітніх.

Так, Законом України «Про внесення змін до статей 155 та 156 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за розбещення неповнолітніх» від 25.09.2018 р. майже вдвічі посилено відповідальність за розбещення неповнолітніх. Санкція ст. 156 КК стала альтернативною й передбачила покарання у вигляді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. Очевидно, що обмеження волі та позбавлення волі на вказаний строк застосовуються як основні покарання [6].

З набуттям чинності Закону України від 14.03.2018 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» протидія статевим злочинам проти дітей набула особливої гостроти.

Є підстави визначення нового етапу протидії статевим злочинам проти неповнолітніх. У новій редакції ст. 156 КК України «Розбещення неповнолітніх» викладено у двох частинах: «1. Вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, – караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. 2. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або вчинені членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого» [7].

Закон України від 19 грудня 2019 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи», не вносить зміни до ст. 156 КК, але посилює кримінальну відповідальність за вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 152 та 153 КК, якщо ці злочини вчинені особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених частиною четвертою статті 152, статтею 155 або частиною другою статті 156 КК. Караються такі дії позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі» [8].

Крім того, вводиться комплекс правообмежень щодо осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи: створюється єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи; встановлюється адміністративний нагляд терміном від одного року до двох років, який не може перевищувати термінів, передбачених законом для погашення або зняття судимості для осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи.

Кримінально-правові санкції мають відповідати суспільній небезпеці злочинного діяння і поширеності злочинів певного виду, бути узгодженими із санкціями за вчинення інших, близьких за видом і характером злочинів. Санкція має надавати можливість індивідуалізувати покарання з урахуванням потенційних варіантів учинення злочину в реальності, повинна будуватися на принципах доцільності, обґрунтованості, законності, рівності громадян перед законом, вини, справедливості, гуманізму, невідворотності кримінальної відповідальності, індивідуалізації покарання та економії заходів кримінально-правового впливу.

Безумовно, як вказують А.А. Музика та О.П. Горох, у цьому процесі має бути врахований і набутий досвід боротьби зі злочинністю, дані судової практики, результати наукових досліджень. Побудова санкції з урахуванням зазначених положень, а також дотримання загальноприйнятих правил юридичної техніки дозволить на практиці уникнути ситуації, коли судами призначаються різні покарання за злочини, що за багатьма ознаками схожі як «близнята». І, навпаки, коли за злочини, що не схожі ні за характером, ні за ступенем суспільної небезпеки, призначаються майже однакові вид і міра покарання [9, с. 78-79].

Типовим (базовим) покаранням за розпусні дії щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, принаймні поки що є обмеження волі на строк до п'яти років.

Основними право обмежувальними елементами покарання є поєднання двох заходів: а) обмеження особистої свободи засудженого та б) примусове залучення засудженого до праці. Ефективність покарання у вигляді обмеження волі щодо особи, яка посягнула на статеву недоторканість малолітніх осіб, викликає певні заперечення.

На думку О.О. Світличного, призначення цього покарання за вчинення розпусних дій щодо малолітніх осіб, з міркувань спеціальної превенції, забезпечення статевої недоторканості потерпілих є неприйнятним [2, с. 117]. Серед кримінальних покарань тільки позбавлення волі на певний строк у повній мірі відповідає суспільній небезпеці розбещення неповнолітніх, забезпечує спеціальну превенцію та режим статевої недоторканості неповнолітніх потерпілих. Така позиція повністю узгоджується з вимогами щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення. Країна має вживати законодавчі заходи для забезпечення покарання ефективними, пропорційними та переконливими санкціями щодо правопорушень відповідно до ступеня їхньої тяжкості. Тому типовим покаранням за вчинення розпусних дій має стати позбавлення волі засудженого на строк до п'яти років.

Основним правообмеженням цього виду кримінального покарання є обмеження волі, крім того, законодавець вказав на місце й строк здійснення такого правообмеження [2, с. 117].

На думку правників, що досліджували статеві злочини, негативною рисою кримінального закону є неузгодженість у визначенні типової санкції за подібні або близькі за характером і ступенем суспільної небезпеки статеві злочини [10, с. 197].

Висновки. Призначення кримінального покарання є основною формою реалізації кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого злочину, в тому числі й за вчинення розпусних дій щодо неповнолітніх. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та запобігання новим злочинам. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та запобігання вчиненню нею нових злочинів (ч. 2 ст. 65 КК).

На сьогодні динаміка кримінально-правових санкцій у протидії розбещенню неповнолітніх отримала певні сигнали щодо посилення, з одного боку, відбувається диференціація відповідальності за розбещення малолітніх осіб та закріплення більш жорстких покарань у санкціях ч.ч. 1-2 ст. 156 КК, а з іншого боку, слід висловити однозначну правову позицію вищих судових інстанцій України щодо призначення більш жорстких кримінальних покарань, інших правових обмежень прав і свобод винних у вчиненні розбещення неповнолітніх, а особливо малолітніх осіб.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що як і всі злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості, розбещення неповнолітніх є злочином, який вчиняється тільки з прямим умислом, його метою виступає розбещення неповнолітніх, мотивами є задоволення винною особою особистої статевої пристрасті або збудження в неповнолітній особі статевого інстинкту.

Суспільна небезпека розбещення неповнолітніх (ст. 156 Кримінального кодексу України, далі – КК), насамперед, визначається безпосереднім об'єктом цього злочину, у якості якого виступають суспільні відносини статевої недоторканості неповнолітньої особи. Статева свобода та статева недоторканість є складовими елементами родового об'єкту злочинів, передбачених у розділі IV Особливої частини КК.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 4651-VI. Редакція від 13.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Світличний О.О. Динаміка кримінально-правових санкцій у протидії розбещенню неповнолітніх. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 1. С. 116–126.
3. Книженко О.О. Санкції у кримінальному праві : монографія. Харків : Ника Нова, 2011. 336 с.
4. Денисова Т.А. Поняття кримінально-правової санкції. *Право та державне управління* : зб. наук. пр. 2011. № 1. С. 83–89.
5. Чмут С.В., Хряпінський П.В. Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості : монографія. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2011. 184 с.
6. Про внесення змін до статей 155 та 156 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за розбещення неповнолітніх: Закон України від 25.09.2008 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 25–26. Ст. 131.

7. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації: Закон України від 14 березня 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 17. Ст. 150.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи : Закон України від 19 грудня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20> (дата звернення: 08.08.2022).
9. Музика А.А., Горох О.П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів: монографія. Хмельницький: Вид-во Хмельн. ун-ту управл. та права, 2010. 256 с.
10. Кулик К.Д. Впровадження практики відновного правосуддя у справах про розбещення неповнолітніх в Україні. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матер. Міжнар. наук.-практ., конф. (м. Івано-Франківськ, 9–10 груд. 2016 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 297–299. Від 13.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

РОЗДІЛ 9. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.3 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.48>

ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБОЮ, РІЧЧЮ, МІСЦЕМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Амеліна А.С.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансових розслідувань
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0002-7148-3586*

Середня А.І.,
*здобувач вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня знань
Державного податкового університету*

Амеліна А.С., Середня А.І. Застосування спеціальних знань при проведенні спостереження за особою, річчю, місцем у кримінальному провадженні.

У статті на підставі вивчення чинного законодавства визначено основні особливості застосування спеціальних знань під час спостереження за особою, річчю або місцем. Констатовано, що візуальне спостереження за особою, річчю або місцем посідає важливе місце в системі негласних засобів, які використовують оперативні підрозділи. З'ясовано, що окремі аспекти його використання з іншими оперативно-розшуковими заходами чи негласними слідчими (розшуковими) діями залежать від певної ситуації, що склалася.

Зосереджено увагу на тому, що застосування спеціальних навиків під час досудового розслідування насамперед дозволяє працівникам правоохоронних органів краще орієнтуватися, у ході проведення певних дій, саме у не простих питаннях, що вимагають спеціальних знань. Зазначається, що особи, які володіють даними знаннями здатні виявляти суттєві порушення та матеріальні сліди кримінального правопорушення, які можуть мати важливе значення у матеріалах кримінального провадження. На підставі результатів дослідження автори дійшли висновку, що застосування спеціальних знань у проведенні спостереження за особою, річчю або місцем при розслідуванні кримінальних правопорушень є дуже важливим етапом кримінального провадження, який не варто ігнорувати.

Зазначено, що для забезпечення можливості залучення до проведення спостереження за особою, річчю або місцем та у разі необхідності до проведення інших негласних слідчих (розшукових) дій перекладачів (сурдоперекладачів) варто доповнити ч. 1 ст. 68 Кримінального процесуального кодексу України.

Авторами встановлено, що однією з цілей спостереження за особою, річчю або місцем, що визначається чинним законодавством, є отримання інформації про поведінку особи, за якою ведеться спостереження. Вихідним матеріалом отримання такої інформації є інтерпретація окремих поведінкових актів особистості, їх взаємовідносин, і навіть поведінкових актів осіб, із якими об'єкт спостереження перебуває у контакті. Для забезпечення виконання поставлених завдань, особа, що проводить дану дію повинна мати спеціальну психологічну підготовку. За її відсутності можливий ризик отримання помилкових відомостей щодо поведінки об'єкта спостереження.

Ключові слова: негласна слідча (розшукова) дія, спостереження за особою, річчю або місцем, спеціальні знання, кримінальне провадження.

Amelina A.S., Serednya A.I. Application of special knowledge when conducting observation of a person, thing, place in criminal proceedings.

The article, based on the study of current legislation, defines the main features of the application of special knowledge during surveillance of a person, thing or place. It was established that visual observation of a person, thing or place occupies an important place in the system of covert means used by operative units. It was found out that the specifics of its application and combination with other operational-investigative measures or covert investigative (search) actions depend on a specific operational-tactical or investigative situation.

Emphasis is placed on the fact that the use of special knowledge in pre-trial investigation helps the investigator to orientate himself in complex specific issues during secret investigative (search) actions. It is noted that persons who possess this knowledge under the guidance of an investigator are able to identify significant violations and material traces of a criminal offense, which can be of great importance in the materials of criminal proceedings. The authors came to the conclusion that the application of special knowledge in conducting surveillance of a person, thing or place in the investigation of criminal offenses is very important.

It is noted that in order to ensure the possibility of involving interpreters (sign language interpreters) in the surveillance of a person, thing or place and, if necessary, in conducting other secret investigative (search) actions, it is necessary to make additions to Part 1 of Art. 68 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The authors found that one of the purposes of monitoring a person, thing or place, defined by current legislation, is to obtain information about the behavior of the person being monitored. The starting material for obtaining such information is the interpretation of individual behavioral acts of an individual, their mutual relations, and even behavioral acts of persons with whom the object of observation is in contact. To ensure the fulfillment of the assigned tasks, the person carrying out this action must have special psychological training. In its absence, there is a possible risk of receiving erroneous information about the behavior of the object of observation.

Key words: covert investigative (research) action, surveillance of a person, thing or place, special knowledge, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Необхідність використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень зумовлена, насамперед, специфікою предмета злочинного посягання способами скоєння цих правопорушень. Така необхідність викликана також тим, що тид час розслідування виникає ціла низка спеціальних завдань, у вирішенні яких слідчому може надати допомогу особа, яка володіє певними знаннями і навичками [2].

Спостереження за особою, річчю або місцем є однією зі складних та тактично ризикованих в організації та проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Ще з часів запровадження цієї негласної дії і до сьогодні її розвиток пов'язаний із науково-технічним прогресом.

Різноманітність науково-технічних засобів, що можуть бути використані під час цієї негласної слідчої (розшукової) дії ставлять відповідні вимоги до осіб, що проводять спостереження, стосовно наявності в них відповідних спеціальних знань, умінь та навиків стосовно застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні увагу в своїх працях присвячували Т.В. Авер'янова, А.С. Амеліна, Р.С. Белкін, В.В. Бірюков, В.А. Волинський, В.Г. Гончаренко, В.О. Глушков, А.В. Іщенко, Є.П. Іщенко, С.С. Кудінов, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, О.А. Леві, В.К. Лисиченко, Б.В. Романюк та ін.

Метою статті є визначення основних аспектів використання та застосування спеціальних знань під час проведення спостереження за особою, річчю чи місцем.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що під спостереженням розуміють цілеспрямоване та планомірне сприйняття конкретного об'єкта працівниками правоохоронних органів, а також вміння виділяти істотне, необхідне та зрозуміле з врахуванням всіх факторів, які мають значення для завдання, яке сформоване для виконання для гостроти органів почуттів.

Основною метою для здійснення спостереження при розкритті та подальшого розслідування правопорушень правоохоронними органами являється одержання даних відносно правопорушників, зокрема їх маршрути пересування, наміри, плани та зв'язки, а також можливі місця для того, щоб укрити предмети, які здобуті злочинним шляхом, засобів та знарядь для здійснення правопорушень, а також інша інформація, яка потрібна для того, щоб проводити заходи оперативно-розшукового характеру. Нормативне визначення подібної негласної слідчої (розшукової) дії у формі спостереження

за конкретною особою, місцем або річчю регулюється ч. 1 ст. 269 Кримінального процесуального кодексу України [1].

В сучасних умовах робота підрозділів, які мають на це повноваження та підрозділів спеціального призначення відносно проведення візуального спостереження при кримінальному провадженні регулюється наступними нормативно-правовими актами: Конституції України, Кримінальним та Кримінальним процесуальним кодексами України, Законами України Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про Національну поліцію» та іншими видами нормативно-правових актів міжвідомчого та відомчого характеру [1].

Спостереження у формі негласної слідчої (розшукової) дії в залежності від значимості, достовірності та результативності даних для правоохоронної роботи відрізняється від інших видів слідчих (розшукових) дій. Поряд із цим, враховуючи затрати матеріального та особистого характеру, специфіку проведення організації та тактики подібна дія є трудомісткою та складною. До того ж здійснення візуального спостереження окреслює права та інтереси, які охороняються громадянами у сфері їх особистого життя. Тому для того, щоб провести візуальне спостереження необхідно здійснити обґрунтовану підготовку.

У слідчій практиці досить часто можуть зустрічатися ситуації, за якими негласні слідчі (розшукові) дії можуть проводитися відносно осіб, які спілкувалися іноземною мовою, мовою жестів, або у тих місцях, куди особи можуть прийти. Зауважимо, що особи, які здійснюють негласні слідчі (розшукові) дії в обставинах, за якими зобов'язані одержати достовірні дані для подальшого спостереження, оцінки поведінки осіб, контактів та об'єктивного окреслення результатів та наслідків із застосуванням психологічних та лінгвістичних знань [4].

У наукових працях О.А. Білічак своїми спеціальними знаннями вважає практичні, технічні та наукові доробки особи, які одержані в результаті проведення професійної підготовки або діяльністю за конкретною спеціальністю, судочинством, із залученням спеціаліста та експерта для сприяння діяльності судових органів та самому слідству, надання обґрунтованих висновків та розкриття обставин конкретної справи для вирішення яких потрібне їх використання [3].

Процесуальними формами використання спеціальних знань є наступні: застосування прокурором, слідчим та працівником оперативного підрозділу, який має закріплені повноваження на здійснення негласних слідчих (розшукових) та слідчих (розшукових) дій, оцінку, дослідження та збирання доказів судом або слідчим суддею при виконанні процесуальних функцій в закріпленому законодавством порядку, безпосередня участь фахівців у здійсненні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, проведення та призначення експертиз судовими органами [9].

Дослідження основних матеріалів кримінальних проваджень показало, що формами застосування спеціальних знань при здійсненні розслідування є: залучення конкретного спеціаліста до здійснення гласних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Так, у провадженнях кримінального характеру в переважній більшості залучаються психолог, спеціаліст в медичній сфері, педагог, лікар, судово-медичний експерт, спеціаліст експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, фахівець з проведення експертизи та спеціаліст для надання консультацій.

Перекладачі або в деяких випадках сурдоперекладачі являються особи, які в провадженні кримінального характеру є працівники, які мають спеціальні лінгвістичні знання. Відповідно до частини 1 статті 68 Кримінального процесуального кодексу України відзначається, що «у разі потреби в кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача)» [1]. Однак при проведенні такої негласної слідчої (розшукової) дії не надаються пояснення, документи чи показання, тому процес залучення особи, що володіє мовою жестів та іноземною на основі закріпленої 1 частини 68 статті Кримінального процесуального кодексу України немає такої можливості. [7]

Важливим за перекладача є інший учасник, що має спеціальні вміння та знання в напрямку використання технічних та інших засобів, а при проведенні досудового слідства або розгляду судовими органами надає консультацію з тих питань, які потребують спеціальних вмінь та знань. Відповідно до ч. 1 ст. 71 Кримінального процесуального кодексу України такою особою є спеціаліст. В наукових працях було закріплено, що в процесуальному розумінні поняття «спеціаліст» не включає в себе поняття «перекладач» [8].

У зв'язку з цим можливі спроби до залучення спостереження за конкретною особою людину, що має знання іноземної мови або мови жестів, в ролі спеціаліста для проведення консультування відносно змісту її поведінки в формі проведення перекладу жестів та слів є недопустимими.

Ще одним проблематичним питанням є можливе залучення спеціаліста, який є психологом для здійснення спостереження за місцем, людиною та річчю. Специфіка роботи відповідних підрозділів оперативного характеру та тактика для здійснення негласної слідчої (розшукової) дії виключає можливість їх участі [6].

Враховуючи проведені дослідження можемо зауважити, що є лише один виняток, який полягає у можливості осіб, які спілкуються жестовою мовою, іноземною мовою або місць куди приходять такі особи, під час здійснення спостереження за конкретною особою, місцем та річчю можуть застосовувати лінгвістичні знання, досвід в юридичній психології та знання психології поведінки людини. Це дозволяє одержати достовірні дані та проводити спостереження та фіксацію наслідків у процесуальних документах відносно поведінки конкретних об'єктів спостереження, а також осіб, з якими вони мають зв'язок, або поведінки тих осіб, за якими проводилося спостереження.

Висновки. На основі викладеного матеріалу можемо викласти наступні висновки:

1. Проаналізувавши вище зазначені положення, можна зробити висновок, що спеціальними знаннями має володіти експерт з метою надання висновків та спеціаліст з метою надання усних консультацій та письмових роз'яснень у матеріалах кримінального провадження. Вивчення практики розслідування правопорушень показує, що спеціальні знання використовуються при цьому у різних формах.

2. Для того, щоб забезпечити конкретні можливості для залучення перекладачів (сурдоперекладачів) до проведення спостереження за місцем, особою та річчю, а також в разі необхідності здійснювати інші негласні слідчі (розшукові) дії потрібно додатково доповнити ч. 1. ст. 68 Кримінального процесуального кодексу України.

3. Важливою ціллю спостереження за конкретною особою, місцем або річчю, що окреслюється діючим законодавством являється отримання даних відносно поведінки особи, за якою проводиться спостереження. Основним вихідним матеріалом для одержання подібної інформації є інтерпретація поведінкових актів людей, їх взаємовідносин та поведінкових актів тих осіб, за якими ведеться спостереження. Зауважимо, що кожна окрема людина, що проводить спостереження за предметом, особою або річчю має власний професійний та життєвий досвід, що надає можливість проводити раціональні та емоційні складові елементи поведінки людини.

Однак, для того, щоб правильно обґрунтувати співвідношення поведінкових актів тих людей, за якими ведеться спостереження розкриття їх словесного спілкування, змісту, міміки та жестів особа, яка здійснює негласну слідчу (розшукову) дію, що закріплена в статті 269 Кримінального процесуального кодексу України повинна проводити психологічну підготовку, в іншому випадку при її відсутності може існувати ризик одержання неправдивих даних відносно поведінки об'єкта спостереження.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний-процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 01.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 03.10.2022).
2. Амеліна А.С. Форми використання спеціальних знань у процесі збирання доказів по податкових злочинах. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 3. С. 125–130.
3. Білічак О.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: монографія. Київ: Вид-во Національної академії СБ України, 2014. 360 с.
4. Глушков В.О., Скулиш Є.Д. Негласні слідчі (розшукові) дії. Кримінальний процесуальний України. Науково-практичний коментар: у 2 т., Т.1. Харків: Право, 2012. С. 628–694.
5. Іщенко А.В. Використання спеціальних знань у правоохоронній практиці: старі та нові проблеми. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2013. № 3. С. 208.
6. Кудінов С.С. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному провадженні: навчально-практичний посібник. Харків: «Оберіг». 2013. С. 47-48.
7. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: Учебное пособие. Киев: КГУ, 2015. 22 с.
8. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: монографія. К.: Національна академія внутрішніх справ України. 2012. 196 с.
9. Шехавцов Р.М. Негласні слідчі (розшукові) дії Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Київ: Юстініан, 2012. 553-602 с.

УДК 343.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.49>

МОМЕНТ ЗАКІНЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ПЕРЕМІЩЕННЯМ ПРЕДМЕТІВ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПОЗИЦІЙ

Бабіков Д.В.,

*здобувач Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
ORCID: 0000-0002-4338-6594*

Бабіков Д.В. Момент закінчення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним переміщенням предметів через митний кордон України: аналіз наукових позицій.

У науковій статті запропоновано авторський огляд проблемних питань, пов'язаних із моментом закінчення кримінальних правопорушень, які полягають у незаконному переміщенні предметів через митний кордон України.

Здійснено аналіз сучасних публікацій, присвячених розглядуваній проблематиці. Ураховуючи, що ключовою ознакою об'єктивної сторони контрабанди виступає власне переміщення певних предметів через митний кордон України, саме з цим поняттям тісно пов'язані питання визначення моменту, з якого злочин вважається закінченим, а також питання про добровільну відмову від вчинення контрабанди. Також дотично звернуто увагу на непослідовність правозастосовної практики в частині визначення моменту закінчення контрабанди (зокрема і в контексті неофіційного тлумачення п. 8 постанови ПВСУ «Про судову практику в справах про контрабанду та порушення митних правил»).

Також звернуто увагу на відсутність єдності в науці та правозастосовній практиці щодо вирішення питання про момент закінчення контрабанди, коли вона вчинюється шляхом приховування предметів від митного контролю.

Констатовано, що притаманне чинній редакції ст. 201 КК тлумачення моменту закінчення контрабанди, виходячи з факту перетину кордону в разі вивезення предметів за межі України, має своїм наслідком встановлення факту закінченої контрабанди лише тоді, коли предмети вже потрапили на територію іншої держави, що суттєво ускладнює протидію контрабанді.

Водночас підтримано наукову тезу про те, що перенесення моменту закінчення контрабанди на більш ранню стадію можливе лише після внесення продуманих редакційних змін до ст. 201 КК.

За результатами проведеного дослідження сформульовано висновок про те, що до визначення моменту закінчення контрабанди потрібно підходити диференційовано і враховувати те, відбувається ввезення чи вивезення предметів злочину.

Ключові слова: контрабанда, кримінальне правопорушення, предмет, державний кордон України, незаконне переміщення, митна декларація.

Babikov D.V. The moment of the conclusion of criminal offenses related to the illegal movement of objects across the customs border of Ukraine: analysis of scientific positions.

The research paper offers author's overview of problematic issues related to the termination of criminal offenses, which consist in the illegal movement of objects across the customs border of Ukraine.

Analysis of modern publications devoted to the issue under consideration has been carried out. Given that the key feature of the objective side of smuggling is the actual movement of certain objects across the customs border of Ukraine, it is precisely with this concept that the issues of determining the moment at which the crime is considered finished, as well as the issue of voluntary refusal to commit smuggling, are closely related. Attention has also been pointedly drawn to the inconsistency of law enforcement practice in terms of determining the moment of the end of smuggling (in particular, in the context of the unofficial

interpretation of clause 8 of the resolution of Plenum of the Supreme Court of Ukraine “On judicial practice in cases of smuggling and violation of customs rules”).

Attention has also been drawn to the lack of unity in academic community and law enforcement practice regarding the solution to the issue of the conclusion of smuggling when it is committed by hiding items from customs control.

It has been established that the current wording of Art. 201 of the Criminal Code, the interpretation of the moment of the end of smuggling, based on the fact of crossing the border in case of export of objects outside Ukraine, has the consequence of establishing the fact of the end of smuggling only when the objects have already entered the territory of another state, which significantly complicates fight against smuggling.

At the same time, scientific thesis has been supported that the transfer of the end moment of smuggling to an earlier stage is possible only after thoughtful editorial changes have been made to Art. 201 of the Criminal Code.

Based on the results of the conducted research, conclusion has been formulated that the determination of the moment of the end of smuggling should be approached differently and should take into account whether the objects of crime are being imported or exported.

Key words: smuggling, criminal offense, object, state border of Ukraine, illegal movement, voluntary refusal, customs declaration.

У вітчизняній теорії кримінального права та у правозастосовній практиці понині відсутня єдина, консолідуюча позиція щодо моменту закінчення кримінальних правопорушень (далі в цій статті – к. пр.), пов’язаних із незаконним переміщенням предметів через митний кордон України. Ідеться передусім про склади кримінальних правопорушень, передбачені ст. ст. 201, 201-2 та 305 КК. Причому науковцями та судами подекуди неоднозначно вирішуються питання як про ввезення на територію України, так і вивезення з неї певних предметів – ця проблематика безпосередньо пов’язана з моментом перетинання державного кордону.

Незважаючи на те, що згадані роботи були написані в різний час, актуальність порушеного в них (як і в цій статті) питання про момент закінчення контрабанди не знижується – за збереження чинних редакцій відповідних статей КК, довільність у підходах до визначення моменту закінчення діяння зберігається.

Із огляду на ту обставину, що ключовою ознакою об’єктивної сторони контрабанди виступає власне переміщення певних предметів через митний кордон України, саме з цим поняттям тісно пов’язані питання визначення моменту, з якого злочин вважається закінченим, а також питання про добровільну відмову від вчинення контрабанди.

До слова свого часу у п. 8 постанови №8 від 03.06.2005 р. «Про судову практику в справах про контрабанду та порушення митних правил» ПВСУ зазначив: контрабанда вважається закінченим злочином з моменту незаконного переміщення предметів контрабанди через митний кордон України; замах на контрабанду має місце, якщо її предмети виявлено до переміщення через митний кордон України (під час огляду чи переогляду товарів, транспортних засобів, ручної поклажі, багажу або особистого огляду тощо); нарешті добровільна відмова від вчинення контрабанди чи порушення митних правил можлива до моменту прийняття митним органом митної декларації.

Наразі немає єдності в правозастосовній практиці щодо вирішення питання про момент закінчення контрабанди, коли вона вчинюється шляхом приховування предметів від митного контролю. Дії осіб, які намагалися незаконно вивезти та приховати від митного контролю предмети через митний кордон України, але були затримані працівниками митниці до перетину митного кордону України, переважна більшість судів кваліфікує як замах на контрабанду. При цьому суди виходять з того, що особи не довели свій намір до кінця з незалежних від їхньої волі причин.

Ураховуючи те, що ключовою та обов’язковою для встановлення ознакою об’єктивної сторони контрабанди виступає переміщення певних предметів через митний кордон держави, саме з цим поняттям тісно пов’язані питання юридично коректного визначення моменту, з якого злочин вважається закінченим, а також питання про добровільну відмову від вчинення контрабанди.

Контрабанда є к. пр. з формальним складом і визнається закінченою з моменту фактичного перетину предметом посагання митного кордону. При цьому не має значення те, чи перетинала митний кордон України особа, яка у відповідний спосіб перемістила предмет злочину.

До визначення моменту закінчення контрабанди потрібно підходити диференційовано і враховувати те, відбувається ввезення чи вивезення предметів злочину. Дії, пов’язані зі спробою вивезення

предметів з митної території і не доведені до кінця з причин, що не залежали від волі винного (наприклад, предмети контрабанди виявлено під час огляду речей або особистого огляду до моменту фактичного переміщення їх через митний кордон), мають розцінюватись як незакінчений замах на вчинення злочину.

І навпаки, якщо предмети ввозяться на митну територію України, то факт закінченої контрабанди встановлюється під час проходження митного контролю, який здійснюється вже після того, як предмети злочину перетнули митний кордон, що дозволяє констатувати закінчення розглядуваного злочину, а тому виключає можливість добровільної відмови.

Не буде зайвим нагадати і про те, що відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 4 МК ввезення товарів, транспортних засобів на митну територію України, вивезення товарів, транспортних засобів за межі митної території України – це сукупність дій, пов'язаних із переміщенням товарів, транспортних засобів через митний кордон України у будь-який спосіб у відповідному напрямку.

Притаманне чинній редакції ст. 201 «прив'язування» моменту закінчення контрабанди до фактичного перетину кордону в разі вивезення предметів за межі України призводить до того, що факт закінченої контрабанди зазвичай встановлюється лише тоді, коли предмети вже потрапили на територію іншої держави, що ускладнює протидію контрабанді. З урахуванням суспільної небезпеки контрабанди варто уникати заздалегідь вимушеної кваліфікації контрабанди із посиланням на ст. 15 та, як наслідок, призначення винуватому більш м'якого покарання.

Водночас варто погодитись із науковою тезою про те, що перенесення моменту закінчення контрабанди на більш ранню стадію (порівняно з фактичним перетином відповідними предметами митного кордону) можливе лише після внесення змін до ст. 201 (наприклад, диспозиція її ч. 1 поряд із переміщенням могла б містити альтернативну вказівку на дії, спрямовані на переміщення певних предметів через митний кордон) [1, с. 642-643].

Створення умов для контрабанди (придбання предметів для подальшого незаконного переміщення їх через кордон, підшукування клієнтів, визначення шляхів переміщення предметів, надання їм іншого вигляду, внесення неправдивих відомостей у відповідні документи тощо) треба розглядати як готування до цього злочину (ст. 14, ст. 201).

У наступних рядках звернусь до вироблених у вітчизняній кримінально-правовій науці позицій щодо розглядуваної проблематики. Питання щодо моменту закінчення злочинів, пов'язаних із незаконним переміщенням предметів через митний кордон України, порушувались у наукових працях, передусім дисертаційного рівня, присвячених комплексній проблематиці контрабанди – за авторством О. Кравченко, С. Сороки, О. Омельчука, О. Процюка. Предметно проблематику визначення моменту закінчення контрабанди в Україні вивчав В. Нетяга у межах наукової статті [2].

Загалом в юридичній літературі з досліджуваного питання було висловлено дві протилежні, заперечуючі одна одну точки зору. Так, одні вчені стверджують, що контрабанда як закінчений злочин розглядається не лише тоді, коли винному вдалося провезти через державний кордон певні предмети, але й тоді, коли спроба контрабандного провозу була припинена митними органами або прикордонниками під час проведення огляду. Отже, ці автори отожднюють момент закінчення контрабанди з моментом здійснення митного огляду і виявлення у винних товарів, прихованих від митного чи прикордонного контролю, за наявності ознак, перелічених у нормі про відповідальність за контрабанду. Про кримінальну відповідальність за контрабанду можна говорити лише в тому випадку, коли дії, спрямовані на незаконне переміщення вантажів через кордон, були вчинені на території країни, а не за її межами.

І навпаки, значна група вчених додержується протилежного погляду, стверджуючи, що контрабанду слід вважати закінченою лише з моменту перетину вантажем державного (митного) кордону поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю незалежно від того, ввозиться вантаж на територію держави або вивозиться з неї [3, с. 132-137].

Із позиції *de lege ferenda* варто зауважити зокрема про таке. Коментуючи, причому здебільшого критично, зареєстрований у ВРУ 23 квітня 2021 р. законопроект № 5420 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та піддакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів» (далі – законопроект № 5420), що був поданий Президентом України, і був покликаний розв'язати проблему відновлення скасованої у 2011 р. кримінальної відповідальності за товарну контрабанду, О. Дудоров та Р. Мовчан зауважували зокрема про таке: Пропозиція використати у проєктованих у цьому документі заборонах словосполучення «дії, спрямовані на переміщення через митний кордон України» (замість вжитого у ст. 201 ст. 201-1 КК формулювання «переміщення через митний кордон України»)

сприймається неоднозначно. Ця новела покликана вирішити проблему, пов'язану з диференційованим визначенням моменту закінчення контрабанди. Натомість *притаманне чинній редакції ст. 201 КК «прив'язування» моменту закінчення контрабанди до фактичного перетину кордону в разі вивезення предметів за межі України призводить до того, що факт закінченої контрабанди зазвичай встановлюється лише тоді, коли предмети вже потрапили на територію іншої держави, що ускладнює протидію контрабанді. Перенесення моменту закінчення контрабанди на більш ранню стадію (порівняно з фактичним перетином відповідними предметами митного кордону) можливе лише після внесення змін до ст. 201 КК. Тут варто виходити зокрема з того, що у разі, коли предмети переміщуються на митну територію України, то факт закінченої контрабанди встановлюється під час проходження митного контролю, який здійснюється вже після того, як предмети злочину перетнули митний кордон, що дозволяє констатувати закінчення розглядуваного злочину [4].*

У тексті дисертації «Кримінально-правова характеристика контрабанди (ст. 201 КК України)» (2010 р.) О. Кравченко справедливо констатує: для контрабанди, вчиненої у спосіб переміщення предметів поза митним контролем, питання визначення моменту, з якого злочин слід вважати закінченим, особливих складнощів не викликає, адже злочин вважається закінченим з моменту фактичного перетинання митного кордону.

Водночас, справедливо зауважує науковиця, не так просто вирішується питання у разі вчинення контрабанди в спосіб приховування від митного контролю. Видається, що без детального аналізу етапів митного оформлення неможливо дійти у цьому питанні правильного висновку. Для контрабанди, вчиненої шляхом приховування від митного контролю, момент закінчення злочину необхідно враховувати, зважаючи на те, дії особи проходять двоступеневий розвиток: у разі вивезення предметів з України – митний контроль, митне оформлення, а після цього – фактичне перетинання лінії митного кордону. У разі ввезення предметів в Україну, навпаки, відбувається перетинання лінії кордону, а далі – митний контроль та митне оформлення. Із наведеного вбачається обов'язковість проходження декларантом митних процедур. Таким чином, «переміщення», вважає вона, не можна ототожнювати з фізичним перетинанням особою лінії митного кордону [5, с. 90–95.].

До слова згадана науковиця також наголошує на відсутності єдності у формуванні відповідного напряму судової практики, так само як і в позиціях науковців.

О. Процюк на сторінках кандидатської дисертації, присвяченої проблемам кримінальної відповідальності за контрабанду, пише: за своєю законодавчою конструкцією контрабанда відноситься до к. пр. з формальним складом; який слід вважати закінченим з моменту вчинення діяння. Таким чином, контрабанду потрібно вважати закінченим к. пр. з моменту фактичного незаконного переміщення товарів через митний кордон України. Якщо предмети контрабанди виявлено під час огляду чи переогляду речей, чи особистого огляду, у т.ч. і повторного, при виїзді за межі України, вчинене належить кваліфікувати як замах на контрабанду з посиланням на ст. 15 КК.

Згаданий автор слушно звертає увагу на таке: у судовій практиці кваліфікуються як закінчена контрабанда факти виявлення фіктивності відповідних документів на товари під час митного огляду. Тобто приховування товарів від митного контролю практично не пов'язується з подальшим переміщенням їх через митний кордон України [6, с. 139–140].

О. Омельчук (до речі, не лише він) наголошує: позиція законодавця полягає в тому, що контрабанда є закінченою з моменту фактичного незаконного переміщення предметів через митний кордон України. Якщо предмети контрабанди виявлено під час огляду чи переогляду речей або ж особистого огляду, у т.ч. повторного, під час виїзду за межі України, вчинене належить кваліфікувати як замах на контрабанду (з посиланням на ст. 15 КК). Незаконне переміщення на територію України предметів контрабанди, які було виявлено під час митного контролю, утворює закінчений склад к. пр.

Однак, справедливо зауважує науковець, таке законодавче вирішення цієї проблеми не знімає всі інші питання, оскільки не можна ставити у не рівні умови перед законом осіб, які вчинюють незаконне переміщення товарів через митний кордон під час в'їзду в країну і виїзду з неї. Також потрібно враховувати, що в контрабандній діяльності можуть бути стадії готування і замаху, коли у суб'єкта можлива добровільна відмова від доведення злочину до кінця і перенесення моменту закінчення незаконного переміщення предметів через митний кордон під час виїзду з України на стадії незакінченого замаху.

Під час незаконного ввезення товарів та інших предметів через митний кордон момент перетину кордону збігається з моментом приховування товарів від митного контролю, а тому момент перетину кордону за таких обставин має бути визнаним моментом закінчення злочину.

І навпаки, кардинально інша ситуація складається під час контрабандного вивезення предметів з приховуванням від митного контролю. Тут лінія кордону перетинається після митного контролю, оскільки митні пункти розміщені на певній відстані від лінії кордону (зокрема, при переміщенні товарів та інших предметів повітряним чи морським транспортом). А тому виявлення предметів контрабанди у цьому випадку під час митного огляду належить кваліфікувати як замах на контрабанду [7, с. 132–137].

Уже згаданий вище О. Омельчук на сторінках своєї кандидатської дисертації також формулює таку важливу в практичному сенсі тезу. Із моменту офіційного оформлення прийняття митним органом декларації вона стає документом, який свідчить про факти, які мають юридичне значення. Із цього моменту будь-які зміни або доповнення митної декларації є недопустимими.

Загалом ураховуючи збільшення кількості випадків вчинення контрабандних дій шляхом недекларування предметів чи декларування їх не своїм найменуванням, доцільно віднести цю ознаку до числа способів незаконного переміщення предметів контрабанди через митний кордон України з приховуванням від митного контролю [7, с. 111.].

Нарешті схвальної оцінки заслуговує запропонований В. Нетягою аналіз моменту закінчення контрабанди у разі ввезення/вивезення предметів на/із території України. Цей аналіз певною мірою узагальнює позиції інших авторів.

По-перше, зазначений автор обґрунтовує позицію про те, що контрабанда під час ввезення товарів або інших предметів на митну територію України вважається закінченим кримінальним правопорушенням з моменту фактичного перетину предметами митного кордону України, оскільки у такому разі спочатку відбувається переміщення цих предметів через відповідний кордон, і тільки після цього митні органи здійснюють перевірку законності переміщення.

Водночас під час вивезення предметів контрабанди з території України поза митним контролем, тобто поза місцем розташування митниці або поза часом здійснення митного оформлення, предмети контрабанди вважатимуться переміщеними одразу як перетнуть лінію кордону. У цьому разі дії особи, яка переміщує такі предмети, спрямовані саме на перетинання лінії кордону, що має визначальне значення для переміщення саме через відсутність можливого контролю. Тобто сутність та характер дій, спрямованих на переміщення предметів контрабанди поза митним контролем, не змінюються під час перетинання лінії кордону. Вони виконуються в повному обсязі відповідно до ситуації для того, щоб забезпечити переміщення згаданих предметів через лінію кордону.

По мірі наближення до митного контролю предмет маскується, а до митної документації, що повинна подаватися під час виїзду за кордон, вноситься неправдива інформація. Отже, на цьому етапі вчинення кримінального правопорушення особа виконала все від неї залежне для того, щоб довести кримінальне правопорушення до кінця: уся неправдива інформація вже надана митникові, предмет приховано від митного контролю і якщо митник не виявить ознак контрабанди, жодних перешкод до фізичного переміщення предмета за лінію кордону не буде. Після проходження митного контролю і невиявлення працівниками митниці ознак контрабанди особі, що переміщує контрабанду, для фізичного переміщення предметів через лінію кордону не потрібно докладати жодних додаткових зусиль. Тобто фактично переміщення вже відбулося, хоча фактично предмет лінію кордону ще не перетнув [2, с. 234].

Висновки. Виходячи зі змісту диспозиції ст. 201 КК і судової практики і зокрема практики ККС ВС, а також ураховуючи висловлені в кримінально-правовій науці позиції, можна дійти висновку про те, що за своєю суттю момент закінчення контрабанди є альтернативним, оскільки його визначення залежить від місця, напрямку, форми і способу переміщення предметів досліджуваного кримінального правопорушення. Головним тут вочевидь повинно бути питання: предмет контрабанди ввозиться на територію України чи, навпаки, вивозиться з території України?

Незважаючи на значну кількість її прибічників, варто поставити під сумнів позицію, відповідно до якої моментом закінчення контрабанди є фактичне переміщення предметів через митний кордон України. Ця позиція, як видається, не відповідає «духу» кримінального закону, пріоритетам кримінально-правової політики держави в частині протидії тіншовим «імпортно-експортним» схемам обігу певних предметів.

За результатами авторського опрацювання висловлених в юридичній літературі позицій щодо правильного визначення моменту закінчення контрабанди для цілей кримінально-правової кваліфікації підтримано тезу про те, що перенесення моменту закінчення контрабанди на більш ранню, порівняно з фактичним перетином відповідними предметами митного кордону, стадію можливе

лише після внесення змін до ст. 201 КК. *De lege ferenda*, наприклад, диспозиція ч. 1 цієї заборони поряд із переміщенням могла би містити альтернативну вказівку на дії, спрямовані на переміщення певних предметів через митний кордон.

Нарешті, розглянуті вище актуальні питання, пов'язані з правильним визначенням моменту закінчення контрабанди, набуватимуть вагомого правозастосовного значення також у разі повернення до тексту ст. 201 КК вказівки на контрабанду товарів (ідеться про перспективи так званої рекриміналізації товарної контрабанди). Ураховучи обсяги тіньової економічної діяльності саме в цьому сегменті економічно значущої діяльності, правильне визначення моменту закінчення «товарної» контрабанди буде точно на часі.

Список використаних джерел:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
2. Нетяга В. Проблема визначення моменту закінчення контрабанди в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 232–237.
3. Омельчук О.М. Контрабанда за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2002. 239 с.
4. Дудоров О., Мовчан Р. Про перспективи рекриміналізації контрабанди товарів (нотатки на полях президентського законопроєкту). *Юридичний вісник України*. 30 липня – 5 серпня 2021 р. № 30.
5. Кравченко О.О. Кримінально-правова характеристика контрабанди (ст. 201 КК України): дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 203 с.
6. Процюк О.В. Кримінальна відповідальність за контрабанду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 255 с.
7. Омельчук О.М. Контрабанда за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2002. 239 с.

УДК 343.14(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.50>

ЩОДО ОКРЕМИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОЦІНКИ ДОКАЗУВАННЯ В РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ ТА В ПРАКТИЦІ ЄРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Вапнярчук В.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-5831-1050*

Беспалько І.Л.,

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-7161-1720*

Вапнярчук В.В., Беспалько І.Л. Щодо окремих особливостей оцінки доказування в різних правових системах та в практиці Європейського суду з прав людини.

У статті досліджується окремі особливості оцінки доказування у кримінальному провадженні в різних правових системах та в практиці Європейського суду з прав людини. Проаналізовані різні підходи до розуміння сутності поняття «стандарт кримінального процесуального доказування» та запропоновано авторське його визначення. Проілюстровано, що правила оцінки доказування, які мають місце в англосаксонських і континентальних юрисдикціях, істотно різняться. В країнах англосаксонської правової сім'ї встановлені об'єктивні критерії оцінки доказування – стандарти доказування, що ґрунтуються на ідеї оцінки ймовірності тих чи інших варіантів фактичної картини провадження й мають орієнтувальний характер. Континентальні ж європейські країни застосовують суб'єктивний критерій оцінки доказування, використовуючи категорію «внутрішнє переконання», яка базується на особистій переконаності суб'єкта доказування в істинності певного факту. Зроблено висновок, що ефективність доказової діяльності може бути підвищена шляхом привнесення об'єктивних елементів в правила оцінки, що зумовлює розробку й унормування стандартів кримінального процесуального доказування у вітчизняному кримінальному процесі. Це сприятиме виробленню однакового підходу до прийняття процесуальних рішень та здійснення процесуальних дій усіма суб'єктами доказування в різних кримінальних провадженнях і стадіях, які будуть розуміти рівень вимог щодо їх прийняття чи проведення.

При аналізі практики Європейського суду визначено, що правила застосування стандарту доказування «поза розумними сумнівами» Європейським судом та національними судами (зокрема, англосаксонської системи права) відрізняються. У зв'язку з цим, висловлено думку, що у вітчизняному кримінальному провадженні потрібно орієнтуватись на практику реалізації цього стандарту у правових системах країн загального права.

Ключові слова: оцінка доказування, стандарт кримінального процесуального доказування, англосаксонська правова сім'я, романо-германська сім'я права, вільна оцінка доказування за внутрішнім переконанням, практика Європейського суду з прав людини, стандарт доказування «поза розумними сумнівами».

Vapniarchuk V.V., Bepalko I.L. Concerning certain features of evidence assessment in different legal systems and in the practice of the European Court of Human Rights.

The article examines certain features of the assessment of evidence in criminal proceedings in various legal systems and in the practice of the European Court of Human Rights. Different approaches to understanding the essence of the concept of «standard of criminal procedural evidence» are analyzed and the author's definition

of it is proposed. It is illustrated that the rules of evaluation of evidence, which take place in Anglo-Saxon and continental jurisdictions, differ significantly. In the countries of the Anglo-Saxon legal family, objective criteria for the evaluation of evidence have been established - standards of evidence based on the idea of assessing the probability of certain variants of the actual picture of the proceedings and have a guiding nature. Continental European countries, on the other hand, apply a subjective criterion for evaluating evidence, using the category of «internal conviction», which is based on the personal conviction of the subject of evidence in the truth of a certain fact. It was concluded that the effectiveness of evidentiary activity can be increased by introducing objective elements into the assessment rules, which leads to the development and normalization of standards of criminal procedural evidence in the domestic criminal process. This will contribute to the development of the same approach to making procedural decisions and the implementation of procedural actions by all subjects of evidence in various criminal proceedings and stages, who will understand the level of requirements for their adoption or conduct.

When analyzing the practice of the European Court, it was determined that the rules for applying the standard of proof «beyond reasonable doubt» by the European Court and national courts (in particular, the Anglo-Saxon legal system) differ. In this regard, the opinion was expressed that domestic criminal proceedings should be guided by the practice of implementing this standard in the legal systems of common law countries.

Key words: evaluation of evidence, standard of criminal procedural evidence, Anglo-Saxon legal family, Romano-Germanic family of law, free evaluation of evidence based on internal conviction, practice of the European Court of Human Rights, standard of proof «beyond reasonable doubt».

Постановка проблеми. Розвиток науки вітчизняного кримінального процесу спонукає до необхідності дослідження та перегляду традиційних наукових поглядів щодо окремих особливостей кримінального процесуального доказування загалом і щодо особливостей здійснення оцінки доказової діяльності зокрема. Особливої актуальності вирішення цього питання набуло у зв'язку з набранням чинності КПК України 2012 року, в якому запропоновано новітні підходи до розуміння сутності та порядку здійснення кримінального процесуального доказування. Одним із таких нововведень є категорія «стандарт кримінального процесуального доказування», яка потребує наукового дослідження з точки зору її місця у вітчизняному кримінальному процесуальному доказуванні, їх різновидів та змісту. Саме цими обставинами пояснюється необхідність написання цієї статті, її логіка та зміст.

Стан опрацювання. Питанням оцінки доказування, і зокрема його стандартам в кримінальному процесі України присвячували свої праці такі вітчизняні науковці як: Р.Ш. Бабанли, А.М. Безносюк, В.В. Вапнярчук, В.А. Завтур, О.В. Литвин, А.А. Павлишин, Б.П. Ратушна, М.В. Сіроткіна, Х.Р. Слюсарчук, А.С. Степаненко, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та інші.

Метою статті є дослідження окремих особливостей оцінки доказування в різних правових системах та в практиці Європейського суду з прав людини; аналіз різних підходів до розуміння сутності поняття «стандарт кримінального процесуального доказування» та висловлення пропозиції щодо його авторського визначення; аргументація необхідності привнесення об'єктивних елементів в правила оцінки (шляхом визначення і унормування стандартів доказування) у вітчизняному кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. У сучасній правовій науці України питанню щодо стандартів доказування приділено вже чимало уваги. Поштовхом до наукової дискусії із цього приводу послужило насамперед розширення дії засади змагальності в кримінальному провадженні й спроби законодавчої легалізації цього поняття. Так, зокрема, в проєкті КПК України 2007 р. (підготовленого Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права) було закріплено ст. 110 «Стандарти доказування та правила допустимості під час застосування заходів процесуального примусу», в якій було визначено три стандарти доказування – розумної підозри, переконання за більшою вірогідністю й вагомим переконанням, та ст. 347 «Види вироків», яка містила ще один стандарт – «поза розумним сумнівом». Ці новели були сприйняті окремими науковцями без особливого ентузіазму, інші ж розпочали активні наукові пошуки в цьому напрямку, що призвело до появи різних позицій щодо розуміння сутності стандартів доказування.

Розглянувши висловлені із цього приводу думки, можна відзначити, що під стандартами доказування різні науковці вбачають: «кінцеву мету доказування і можливість ухвалення рішення відповідно до цього» [1, с. 492], «модель процесуального доказування; у такому сенсі стандарт доказування за зовнішнім проявом буде збігатися з поняттям «кримінально-процесуальна форма», а розробка його поняття й формування різновидів стане методологічним підґрунтям для диференціації криміналь-

но-процесуальної форми» [2, с. 302–307], «рівень внутрішнього переконання слідчого, прокурора, слідчого судді й суду, який є результатом оцінки доказів, необхідним для прийняття початкового, проміжного або підсумкового процесуального рішення у кримінальному провадженні» [3, с. 59], «певна умовна межа, за якою кількісна характеристика знань, отриманих судом у процесі розгляду справи, переходить у таку їх якість, що дає підстави суду ухвалити правосудне, на його думку, рішення» [4, с. 55–56]; «закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві та правових позиціях вищих судових інстанцій правила, що охоплюють кількісну та якісну складову доказування, виконання яких стороною обвинувачення (в окремих випадках, – також стороною захисту) забезпечує рівень переконання (переконаності), придатний для ухвалення процесуальних рішень, що обмежують права та свободи особи у кримінальному провадженні» [5, с. 35].

Не вдаючись до критичного аналізу процитованих позицій, вважаємо, що всі висловлені погляди можуть бути об'єднані у два підходи до сутності стандартів доказування. Перший полягає в їх розумінні як критеріїв оцінки доказування (саме така їх природа визначається у країнах загального права й більшістю вітчизняних дослідників цієї категорії); другий – у необхідності наділення цих стандартів ще й статусом моделей процесуального доказування всіх його учасників. Сутність і зміст кожної такої моделі залежить від системи характерних для неї принципів (засад), своєї мети, завдань і системи прав та обов'язків учасників доказової діяльності (а це у свою чергу дає можливість зробити висновок, що розробка й формування різновидів таких моделей стане по суті методологічним підґрунтям для диференціації кримінальної процесуальної форми).

Не заперечуючи проти такого двозначного підходу, вважаємо за можливе все таки основний акцент при розгляді сутності такого явища як «стандарт доказування» зробити на їх розумінні як певних критеріїв його оцінки. У зв'язку з цим, вважаємо за можливе запропонувати таку їх дефініцію: *стандарт доказування – це певні умовні взірці, орієнтири, оптимальні рівні вимог, що свідчать про достатність знань (як в об'єктивному (певна сукупність доказової інформації), так і в суб'єктивному (певний рівень переконаності) аспекті) для прийняття певних процесуальних рішень чи вчинення певних процесуальних дій.*

Тут доцільно зауважити, що таке розуміння поняття «стандарт доказування» є досить схожим із поняттям «межі доказування», яке традиційно виокремлюється в доктрині кримінального процесу. Це цілком зрозуміло, адже, обидва поняття є явищем, що стосується характеристики границь доказової діяльності з точки зору як кількісних, так і якісних показників. Існування меж доказування у вітчизняному кримінальному процесі (до речі, це поняття виділялося й досліджувалося у науці кримінального процесу не у всіх країнах), по суті, було завуальованою формою існування стандартів доказування. Тому вважаємо, що з розвитком української теорії доказування в напрямку дослідження стандартів доказування та їх законодавчого регламентування відмова від конструкції «межі доказової діяльності» – цілком ймовірний і виправданий крок.

Поняття «стандарт доказування» традиційно відіграє вагомий роль у країнах англосаксонської системи права. Для континентального законодавства і правознавства воно не є характерним. Окремі правники взагалі відкидають можливість існування цього поняття, оскільки, на їх думку, воно не сумісне з вільною оцінкою доказів. Інші доводять, що стандарти доказування в континентальному законодавстві, і зокрема у вітчизняному, існують, хоча поки що належним чином не досліджені.

Чи є (або чи потрібно виділяти) стандарти доказування в українському процесуальному праві (зокрема, у кримінальному процесуальному), і якщо так, то які саме? Щоб дати відповідь на ці запитання, варто докладніше проаналізувати правила доказування в англосаксонській і в континентальній правовій системах, а також вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство стосовно особливостей оцінки доказування в різних кримінальних провадженнях і на його різних етапах.

Англосаксонська правова сім'я. Найбільш характерною рисою англосаксонської моделі процесуального права є її яскраво виражений змагальний характер. Це, у свою чергу, зумовлює специфіку здійснення провадження. Однією з особливостей останнього є пасивна роль суду, який у такій системі є лише арбітром, котрий вирішує спір двох протилежних сторін. Вагома юрисдикційна роль судів присяжних (як у кримінальних, так і в цивільних провадженнях) обумовила потребу розробки й використання в доказуванні поняття «стандарт доказування», як певного об'єктивного критерію його оцінки.

Що стосується особливостей стандартів доказування в країнах системи загального права, відзначимо, що вони є дещо відмінними в різних країнах, а також різняться залежно від виду судочинства (про стандарти доказування у країнах системи загального права див., зокрема: [6, с. 133–135; 7, с. 92–104; 2, с. 302–307]). Приміром, в Англії використовують два стандарти доказування: «поза ро-

зумними сумнівами» для кримінальних проваджень і «баланс імовірностей» (інколи його ще йменують «перевага доказів») для цивільних проваджень. Перший сформувався в Англії у другій половині XVIII ст.¹. Суть його полягає в тому, що в достовірності факту винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення не повинно залишитися розумних сумнівів. Це не значить, що в його достовірності немає жодних сумнівів, а означає, що всі альтернативні можливості пояснення поданих доказів є дуже малоімовірними. Сутність же другого стандарту в тому, що на підставі оцінених доказів (оцінки доказування загалом) робиться висновок про певний факт (наприклад, завдання майнової шкоди) як такий, що скоріше мав місце, аніж не мав.

У США, крім указаних вище двох стандартів доказування, виділяють ще один під назвою «зрозумілі та переконливі докази». Суть його полягає в тому, що сторона повинна переконати присяжних (або суддю), що достовірність розглядуваного факту є досить імовірною, або ж викликати в них тверде переконання, що факт правдивий. Разом із тим усувати всі розумні сумніви цей стандарт доказування не вимагає. Він застосовується, зокрема, в деліктних позовах з метою стягнення з відповідача так званих штрафних збитків, які перевищують звичайні компенсаторні збитки [9, с. 19–52].

В США існують також і інші стандарти, які застосовуються для цілей, не пов'язаних з вирішенням судових справ. Так, стандарт «імовірна причина» (або, в іншому перекладі, «достатня підстава»), слабший ніж «перевага доказів» (в англійському варіанті «баланс ймовірностей»), застосовується при отриманні дозволу на арешт або обшук. Ще слабшим є стандарт «обґрунтована підозра». Він використовується у разі короткострокового затримання й поверхневого обшуку затриманого на предмет володіння ним зброєю. Затримання або обшук визнається незаконним, якщо поліцейський не в змозі обґрунтувати розумність своїх підозр. Це правило було встановлено Верховним судом США [10]. Останній стандарт («обґрунтована підозра») відомий також і на європейському континенті завдяки згадці цього формулювання в Європейській конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (підп. «с» п. 1 ст. 5) [11] і, відповідно, в практиці Європейського суду з прав людини (див., наприклад: Рішення Європейського суду з прав людини «Тимошенко проти України» (30.04.2013 р.)² [12]).

Формули «достатня підстава» й «обґрунтована підозра» («обґрунтоване припущення») можна зустріти і в українському кримінальному процесуальному законодавстві. А це підтверджує доцільність наукового дослідження поняття «стандарт доказування» й можливого обґрунтування потреби його виділення у вітчизняному доказовому праві.

Романо-германська сім'я права. Еволюція кримінального провадження у країнах континентальної Європи суттєво відрізняється від процесу його становлення в Англії та США. Континентальному правосуддю більшою мірою притаманний інквізиційний (розшуковий) характер. Роль суду в такому провадженні не зводиться лише до виконання функції пасивного арбітра, він є активним учасником процесу, який здійснює провадження з метою встановлення істини.

У перебігу свого розвитку континентальне правосуддя суттєво змінювалося, набувало численних змагальних рис. Це, зокрема, стосується введення в багатьох країнах (у тому числі і в Україні) судів присяжних (хоча варто зауважити, що суди присяжних не отримали широкого поширення на континенті; вони функціонують не у всіх країнах та використовуються не у всіх юрисдикціях; має місце і специфіка складу судів присяжних). Суттєве розширення змагальності можемо констатувати й у вітчизняному кримінальному провадженні. Так, змагальність, як один з визначальних принципів сучасного кримінального процесу, знайшла своє закріплення й у Конституції України (ст. 129) і в КПК України (ст. 22). Про розширення змагальності в українському кримінальному судочинстві свідчить наділення учасників кримінального провадження різних сторін додатковими правами, законодавче регламентування змагальної процедури багатьох проваджень і стадій та інші новели. Проте, незважаючи на таке досить істотне еволюціонування в бік змагальності кримінальний процес країн континентальної Європи (в тому числі й України) й зараз зберігає окремі традиційні інквізиційні риси, однією з яких можна вважати відкрито суб'єктивний характер оцінки доказування.

Підсумовуючи в цій частині дослідження, варто відзначити, що правила оцінки доказування, які мають місце в англосаксонських і континентальних юрисдикціях, істотно різняться. Англосакси

¹ Англосаксонський стандарт доказування «поза розумними сумнівами» (як, до речі, і континентально-європейське правило «внутрішнього переконання») історично мають теологічне коріння. Головною метою їх виділення було забезпечення можливості спасіння душ судді і присяжних, які помилково можуть присудити обвинуваченого до страти. Докладніше про це див.: [8, с. 193].

² Суд, зокрема, в цьому рішенні визначив, що в порушення Конвенції обмеження свободи заявниці було здійснено не для того, щоб вона постала перед судом в обґрунтованій підозрі у вчиненні правопорушення, а з інших причин (зокрема, з метою її покарання за неповагу до суду).

встановлюють об'єктивні стандарти доказування, що ґрунтуються на ідеї оцінки ймовірності тих чи інших варіантів фактичної картини провадження. Континентальні європейські країни застосовують категорію «внутрішнє переконання», яка базується на особистій переконаності суб'єкта доказування в істинності певного факту.

Континентальний принцип внутрішнього переконання викликає критику з боку американських юристів. Приймаючи його як можливий стандарт доказування у кримінальних провадженнях (з їх погляду, він відповідає англосаксонському стандарту «поза розумними сумнівами», адже якщо в судді не залишилось розумних сумнівів у винуватості обвинуваченого, то, по суті, це те ж саме, що й суддя внутрішньо переконаний у його винуватості), вони вважають неможливим його застосування при вирішенні цивільно-правових спорів у порядку цивільного судочинства, оскільки це може призвести до ухилу на користь відповідача, а значить і до негативних наслідків (як до неправильного вирішення справи, так і взагалі до можливої відмови звернення за захистом своїх прав) [13, с. 50].

Однак правомірність використання категорії «внутрішнє переконання» як своєрідного суб'єктивного стандарту доказування, має досить вагоме психологічне підґрунтя. Адже діяльність суб'єктів доказування (насамперед непрофесійних, зокрема, присяжних) може бути охарактеризована як оцінювання доказування з урахуванням отриманих ними знань і їх життєвого досвіду, які в підсумку дійдуть до висновків, що відповідають їх уявленням і вбачаються найбільш переконливими й істинними. А це означає, що континентальний суб'єктивний стандарт внутрішнього переконання загалом правильно описує реальний механізм оцінки доказування суб'єктом.

У зв'язку із цим, може виникнути запитання: чи не означає це, що англосаксонські об'єктивні стандарти доказування є просто фікціями, які не відіграють ніякої ролі в доказуванні? Відповідь на нього дає німецький учений К. Енгель, який в результаті проведеного експерименту¹ виявив, що ті присяжні, яким задавався більш суворий стандарт доказування, пред'являли більш суворі вимоги до цілісності й несуперечливості сконструйованої ними історії. Інакше кажучи, для засудження обвинуваченого відповідно до першого стандарту («поза розумним сумнівом») потрібні були (що й очікувалося), більш вагомі докази порівняно з другим («баланс імовірностей»). На підставі цього К. Енгель робить висновок, що стандарт доказування функціонально полягає не в тому, щоб присяжний буквально йому слідував, математично оцінюючи різні ймовірності, а у тому, що високі вимоги (стандарту «поза розумним сумнівом») встановлюють, так званий «соматичний маркер», тобто своєрідний емоційний сигнал, що ініціює більш відповідальний і обережний підхід до оцінки правдоподібності обвинувального варіанту історії [14, с. 33].

Загальний висновок німецького вченого наступний: суб'єктивний континентальний стандарт доказування дескриптивно є правильним для судів будь-якої юрисдикції. Об'єктивні ж стандарти, використовувані в англосаксонських юрисдикціях, мають не стільки описовий, скільки приписуючий характер. Їх призначення полягає в тому, щоб вплинути на несвідомі процеси оброблення інформації присяжними (або суддями) з метою встановлення відповідного рівня вимог до правдоподібності їх висновків. Крім того, це дозволяє уникнути непередбачуваності й довільності прийняття рішень, властивих чисто суб'єктивному підходу. Тому континентальному праву немає підстав зазнаватися, адже суб'єктивний стандарт доказування далеко не ідеальний. Ефективність судової системи може бути підвищена шляхом привнесення об'єктивних елементів [14, с. 466-467].

Стандарти доказування у практиці Європейського суду з прав людини. Поняття «стандарт доказування» використовується в практиці міжнародних юрисдикцій. Відоме воно і Європейському суду з прав людини (ЄСПЛ, або Європейському суду, або Суду), адже він розглядає справи на предмет дотримання національними судами вимог ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ), з огляду на те, чи був досягнутий «необхідний ступінь доказування» [15, с. 73] чи «стандарт доказування» [16], а не з приводу того, чи було встановлено істину.

За загальним правилом, в практиці Європейського суду використовується стандарт «поза розумними сумнівами» (див., зокрема: рішення у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства») (18.01.1978 р.) [17]; п. 65 рішення у справі «Коробов проти України» (21.10.2011 р.) [18], в якому Суд зазначає, що при оцінці доказів Суд, як правило, застосовує критерій доказування «поза розумним сумнівом». Однак, тут варто зауважити, що:– по-перше, такий підхід досить активно критикується са-

¹ Його сутність полягала в тому, що різним людям, які виконували роль присяжних, задавалися різні установки перед вирішенням вивченої кримінальної справи (одним – керуватися стандартом «поза розумними сумнівами», іншим – стандартом «баланс імовірностей»).

ними судьями Європейського Суду¹, а – по-друге, використання цього стандарту в практиці ЄСПЛ має деякі особливості, які відрізняють його від порядку застосування у країнах англосаксонської правової системи (у юридичній літературі ці особливості визначені і проаналізовані Ю. Ердалем і Б.П. Ра-тушною. Див.: [21, с. 69; 4, с. 59–61]. Зупинімося докладніше на аналізі вказаних особливостей, що необхідно не тільки для з'ясування специфіки використання цього стандарту у практиці Суду, а й для належного забезпечення його функціонування у правовій системі України, зокрема, у кримінальному провадженні. Ці особливості зумовлюються так званими принципами стандарту доказування «поза розумними сумнівами» («так званими» – тому, що, з нашого погляду, їх доцільніше все-таки йменува-ти не «принципи», а «правила» або «особливості»), які виділяють в англосаксонських країнах, але не завжди дотримуються у практиці ЄСПЛ.

Перший принцип. У правових системах, де застосовується стандарт «поза розумними сумнівами», тягар доказування вини обвинуваченого лежить тільки на обвинувачу, обвинуваченому не потрібно доказувати свою невинуватість. Цього не відбувається при розгляді скарг у рамках Конвенції, норми якої не покладають на заявника цей тягар, і тому він постійно перекладається.

Другий принцип, пов'язаний зі стандартом доказування «поза розумними сумнівами», – це право відповідача на мовчання. В силу цього права, обвинувачений уникає можливості самообмови і того, що його мовчання може бути витлумачено неправильно. З одного боку, Уряд держави-відповідача при розгляді справи в рамках процедури Конвенції не має такої можливості. Як уже зазначалося, Високі Договірні Сторони, відповідно до ст. 38 § 1 (а) Конвенції, зобов'язані створити всі необхідні умови для встановлення фактичних обставин справи. Відсутність з боку Уряду держави-відповідача допомоги Суду з даного питання може дати підстави для висновків про обґрунтованість тверджень заявника і, за певних обставин, переходу тягара доказування до Уряду.

Третій принцип полягає в тому, що національний суд використовує докази, які є найбільш прийнятними для справи. Процедура Конвенції нівелює цей принцип, оскільки Суд вважає, що жоден з доказів не є неприйнятним, а тому стороні відповідача легко викликати сумнів у суддів шляхом надан-ня доказів, які були б неприйнятними в будь-якому суді англосаксонської системи права.

Отже, позиція ЄСПЛ щодо принципів застосування стандарту доказування «поза розумними сумнівами» під час розгляду справ на предмет дотримання вимог Конвенції відрізняється від бачення таких принципів національними судами (зокрема, судами англосаксонської системи права). При ви-знанні наявності об'єктивного стандарту доказування у вітчизняному кримінальному провадженні вважаємо, що названі принципи (правила) його застосування повинні діяти. Хоча, зауважимо, що вони уже й так регламентовані вітчизняним кримінальним процесуальним законодавством (тобто уже діють), що ще раз підтверджує наш висновок про необхідність легалізації вже існуючого об'єктивного стандарту доказування «поза розумними сумнівами» (як і інших виділених стандартів) в науці і прак-тиці кримінального провадження.

На відміну від національного кримінального провадження, в якому, як уже зазначалося, вирішен-ня питання про притягнення до кримінальної відповідальності можливе лише на підставі стандар-ту «поза розумними сумнівами», Європейський суд приймає відповідні рішення (в тому числі й у

¹ Показовим у цьому плані є особлива думка восьми із сімнадцяти суддів Великої палати при розгляді справи «Лабіта проти Іта-лії» (06.04.2000 р.): «Більшість Суду дійшла висновку, що заявник не довів «поза розумним сумнівом» те, що він піддавався пога-ному поводженню у в'язниці Піаноза. У той час, коли ми згодні з більшістю в тому, що матеріали, подані заявником, є доказами, які мають характер припущення, ми все-таки беремо до уваги можливі труднощі ув'язненого, який зазнав поганого поводження з боку охоронців, і потенційний ризик, зв'язаний з оприлюдненням такого звернення. ... Відповідно, ми вважаємо, що стандарт, використаний при оцінці доказів у даній справі, є неадекватним, можливо, нелогічним і навіть недіючим, оскільки у зв'язку з відсутністю ефективного розслідування заявник не мав можливості отримати докази, а влада навіть не змогла встановити нагля-дачів, відповідальних за встановлені випадки поганого поводження. Держави у подібних справах, тепер можуть сподіватися на те, що Суд не стане розглядати заяви про погане поводження у зв'язку з недостатністю доказів. Держави будуть зацікавлені в непроведенні розслідування таких заяв, позбавляючи, таким чином, заявників доказів «поза розумним сумнівом». ... Нарешті, необхідно пам'ятати, що стандарт доказування «поза розумними сумнівами» в низці правових систем є елементом кримінального судочинства. Однак даний Суд не розглядає питання винуватості чи невинуватості або покарання винних, його завдання полягає в захисті жертви й забезпеченні компенсації шкоди, завданої Державою-Відповідачем. Тест, метод і стандарт доказування щодо передбаченої Конвенцією відповідальності відрізняються від тих, що існують у різних національних системах щодо питань кри-мінальної відповідальності ... ». Див.: [19].

Схожа позиція була висловлена і суддею Бонело в окремій думці у справі «Севтап Везнедароглу проти Турції» (11.04.2000 р.): «Доказування «поза розумним сумнівом» відображає максимальний стандарт, що має стосуватися і є бажаним при визначенні кри-мінальної відповідальності. Ніхто не повинен бути позбавлений свободи чи піддаватися іншому покаранню за рішенням суду, якщо вина такої особи не доказана «поза розумними сумнівами». Без будь-яких сумнівів я вважаю жорсткість даного стандарту виправда-ною. Однак в інших сферах правового регулювання стандарт доказування має бути пропорційний переслідуваній меті: він повинен мати найвищу ступінь визначеності у кримінальних справах і робочу ступінь імовірності в інших ....». Див.: [20].

справах кримінально-правового характеру), якщо такі сумніви є. Як свідчить аналіз практики Суду, ці рішення приймаються на підставі іншого стандарту доказування, а саме «балансу ймовірностей» (цей стандарт, і про це ми теж вже вище зазначали, використовується в англосаксонських країнах для вирішення цивільних справ).

Такий стандарт доказування задовольняється середнім ступенем упевненості, оскільки від сторони вимагається доказати свою позицію на балансі простої ймовірності – «більш ймовірніше ніж ні» [22, с. 277]. Зокрема, у рішенні Суду у справі «Мессіна проти Італії» (28.09.2000 р.) [23] зазначено: «у будь-якому разі Суд повинен (при розбіжностях щодо точних обставин справи) ухвалити рішення на підставі поданих йому матеріалів справи. Проте подані додатково докази привели Суд до збільшення довіри твердженням заінтересованої особи» [15, с. 72]. У п. 43 рішення у справі «Бендерський проти України» (15.11.2007 р.) Суд указав таке: «висновок стосовно введення серветки в міхур встановив баланс ймовірностей, що свідчить на користь тверджень заявника. Зокрема, згідно з висновком, більш імовірним є те, що серветку було введено в сечовий міхур під час операції; цю ймовірність можна виключати, лише якщо операція провадилася без застосування серветок; малоімовірно, що серветка потрапила до сечового міхура під час перев'язок удома, за винятком випадку, коли тампонування здійснено з тиском» [24].

На завершення розгляду питання про стандарти доказування у практиці Європейського суду, доцільно звернути увагу на хибне, на наш погляд, розуміння і використання висновків Суду вітчизняними судами. Так, окремі слідчі судді при вирішенні питання про обрання й продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, посилаючись на рішення Європейського суду (мабуть, для більшої солідності), використовують саме стандарт «поза розумними сумнівами» [25], який, як було нами зазначено вище, може (й повинен) використовуватися для прийняття підсумкових рішень щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності. На момент же вирішення питання про застосування запобіжного заходу згідно з чинним законодавством достатнім буде лише обґрунтована підозра у вчиненні кримінального правопорушення і наявності ризиків, зазначених в ст. 177 КПК, тобто наявності стандарту «обґрунтованої підозри».

Висновки. Підсумовуючи викладене, вважаємо, що порівняльно-правовий аналіз особливостей оцінки доказування в різних правових системах та практиці Європейського суду з прав людини сприятиме виділенню, унормуванню та належній реалізації стандартів доказування у вітчизняному кримінальному процесі. Це допомагатиме виробленню однакового підходу до прийняття процесуальних рішень та здійснення процесуальних дій усіма суб'єктами доказування в різних кримінальних провадженнях і стадіях. Вони будуть розуміти, які вимоги передбачає закон щодо підстав їх прийняття чи проведення, що, у свою чергу, сприятиме ефективності доказової діяльності, яку вони здійснюють.

За відсутності «об'єктивного» стандарту доказування вищим судовим (а також і слідчим, і прокурорським) інстанціям досить складно виправляти помилки. Дійсно, яким чином вища інстанція може встановити, наприклад, що суддя приймав рішення не за своїм «внутрішнім переконанням»? А якщо він йому слідував, то які тоді є підстави для перегляду рішення? Між тим, приміром, у США, вердикт присяжних може бути скасований на тій підставі, що за висновком суду ніяке розумне журі присяжних не могло винести такого вердикту (при застосуванні певного стандарту доказування).

Крім того, введення об'єктивних стандартів доказування не суперечить і вільній оцінці доказів за внутрішнім переконанням. По крайній мірі, не більше ніж, наприклад, правила про допустимість доказів чи встановленні законом доказові презумпції. Для прийняття рішення суб'єкт доказування (зокрема суддя) повинен бути внутрішньо переконаний в тому, що він вірно оцінив доказову інформацію на підставі конкретного стандарту та інших об'єктивних правил доказування. Внутрішнє ж переконання в тому, що певний факт (факти) встановлений з абсолютною достовірністю в більшості кримінальних провадженнях (якщо не у всіх) є просто неможливим.

Список використаних джерел:

1. Курс цивільного процесу: підруч. Харків: Право, 2011. С. 492.
2. Іщенко В.М. Перспективи формування стандартів доказування у сучасному кримінальному процесі України. *Форум права*. 2009. № 3. С. 302–307.
3. Литвин О.В. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юрид. академія», 2016. 206 с

4. Ратушна Б.П. Належне доказування у судовому правозастосуванні України в світлі практики Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2014. 208 с..
5. Павлишин А.А., Слюсарчук Х.Р. (2018). Стандарти доказування у кримінальному провадженні. Львів: «Колір ПРО», 292 с.
6. Решетникова И.В. Доказательственное право Англии и США: моногр. Москва: Городец, 1999. 240 с.
7. Титов В. «Докази, що не підлягають розумному сумніву» в судах присяжних США. *Вісник Акад. прав. наук України*. Харків: Право, 2005. Вип. 2 (41). С. 92–104.
8. Whitman J.Q. *The Origins of Reasonable Doubt: Theological Roots of the Criminal Trial*. Yale University Press, 2008. 288 p.
9. Будылин С.Л. Штрафные убытки. Теперь и в России? *Вестник гражд. права*. 2013. № 4. С. 19-52.
10. Верховный суд США. *Terry v. Ohio*, 392 U.S. 1 (1968).
11. Конвенція про захист прав і основоположних свобод 01.11.1950 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
12. Європейський суд з прав людини (2013). Справа «Тимошенко проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_924.
13. Clermont K.M., Sherwin E.A. Comparative View of Standards of Proof. *American Journal of Comparative Law*. 2002. Vol. 50. P. 243–275.
14. Engel C. Preponderance of the Evidence versus Intime Conviction: A Behavioral Perspective on a Conflict between American and Continental European Law. *Vermont law Review*. 2009. Vol. 33. P. 435–467.
15. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основоположных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. 1072 с.
16. Європейський суд з прав людини (2008). Справа «Спінов проти України». Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини щодо рішення у справі. *Юрид. вісник України*. 2009. № 3.
17. Європейський суд з прав людини (1978). Справа «Ірландія проти Сполученого Королівства». URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/irlandiya-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda/>.
18. Європейський суд з прав людини (2011). Справа «Коробов проти України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_790.
19. Європейський суд з прав людини (2000). Справа «Лабіта проти Італії». URL: <http://www.srji.org/resources/search/3/>.
20. Європейський суд з прав людини (2000). Справа «Севтап Везнедароглу проти Турції». URL: <http://www.srji.org/resources/search/2/>.
21. Эрдаль Ю., Бакирчи Х. Стаття 3 Европейской конвенции по правам человека. Руководство по практическому применению. World Organization Against Torture. 432 с.
22. Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес: посіб. Київ: К.І.С., 2010. 576 с.
23. Європейський суд з прав людини (2000). Справа «Мессіна проти Італії». URL: <http://eucourt.in.ua/Article.asp?Aldx=315>.
24. Європейський суд з прав людини. (2007). Справа «Бендерський проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313#Text.
25. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 12.05.2015 р. : судова справа № 755/15796/14-к (№ за ЄДРСР: 44105342).

УДК 343.383:343.148:347.426:341.32(477:470)
DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.51>

ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ШКОДИ ТА ЗБИТКІВ ВІД ПОШКОДЖЕННЯ І РУЙНУВАННЯ БУДІВЕЛЬ, СПОРУД ТА ІНШИХ ОБ'ЄКТІВ ІНФРАСТРУКТУРИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

Вознюк А.А.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3352-5626*

Грига М.А.,
*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем
протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ,
ORCID: 0000-0003-4561-712X*

Вознюк А.А., Грига М.А. Експертне забезпечення визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування будівель, споруд та інших об'єктів інфраструктури внаслідок збройної агресії РФ.

У статті на основі вивчення експертної практики та наукових джерел визначено перелік та досліджено окремі особливості проведення судових експертиз, які призначаються для визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування житлових, нежитлових будівель та інфраструктури внаслідок збройної агресії РФ. Встановлено, що найчастіше з цією метою призначаються будівельно-технічна, оціночно-будівельна, дорожньо-технічна, товарознавча експертизи. Визначено, які питання вирішуються під час проведення цих досліджень, а також перелік матеріалів, які необхідно надати експерту для їх проведення. Обґрунтовано висновок про те, що проведення згаданих експертиз у комплексі з іншими видами експертних досліджень підвищує їх доказове значення, що зумовлено необхідністю встановлення, крім суми матеріальних збитків, причинно-наслідкового зв'язку між пошкодженнями (руйнуваннями) досліджуваних об'єктів та військовими діями країни-агресора. Так, будівельно-технічну експертизу доцільно проводити в комплексі з вибухотехнічною для визначення виду боєприпасів, якими пошкоджено (знищено) будівлю. Акцентовано на особливостях проведення визначених експертиз, що зумовлені потребами та умовами воєнного часу. Констатовано, що крім зазначених, для визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження та руйнування житлових і нежитлових будівель та об'єктів інфраструктури може бути призначено також проведення інженерно-екологічної, економічної, експертизи відеозапису та інших видів експертних досліджень. Зроблено висновок про те, що експертний супровід визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування будівель, споруд та інших об'єктів інфраструктури внаслідок збройної агресії РФ є важливим елементом реалізації механізмів відшкодування понесених втрат, у тому числі за рахунок країни-агресора.

Ключові слова: *судова експертиза, спеціальні знання, розслідування злочинів, воєнні злочини, комплексне експертне дослідження, будівельно-технічна експертиза, оціночно-будівельна експертиза, дорожньо-технічна експертиза, товарознавча експертиза.*

Vozniuk A.A., Hryha M.A. Expert provision of determining the amount of damage and losses from damage and destruction of buildings, structures and other infrastructure objects as a result of armed aggression of the Russian Federation.

The article, based on the study of expert practice and scientific sources, defines a list and examines certain features of conducting forensic examinations, which are assigned to determine the extent of damage and

losses from damage and destruction of residential and non-residential buildings and infrastructure as a result of the armed aggression of the Russian Federation. It has been established that most often for this purpose, construction and technical, evaluation and construction, road and technical, commodity expert examinations are appointed. It is determined which issues are resolved during the conduct of these studies, as well as the list of materials that must be provided to the expert for their conduct. The conclusion that conducting comprehensive examinations increases the evidentiary value of such studies is substantiated, which is due to the need to establish, in addition to the amount of material damage, a cause-and-effect relationship between the damage (destruction) of the investigated objects and the military actions of the aggressor country. Thus, it is expedient to conduct a construction and technical examination in a complex with an explosives examination to determine the type of ammunition used to destroy a real estate object. Emphasis is placed on the specifics of carrying out certain examinations, which are determined by the needs and conditions of wartime. It was established that, in addition to the above, to determine the amount of damage and losses from damage and destruction of residential and non-residential buildings and infrastructure, engineering-ecological, economic and video examination may also be prescribed.

Key words: forensic examination, special knowledge, investigation of crimes, war crimes, complex expert research, construction and technical examination, evaluation and construction examination, road and technical examination, commodity examination.

Постановка проблеми. Результатом збройної агресії РФ проти України, крім численних людських жертв, стало руйнування понад сотні тисяч житлових будинків та нанесення великій кількості будівель, споруд і об'єктів інфраструктури населених пунктів, у тому числі і таких, які мають критичне значення для забезпечення життєдіяльності їх мешканців, значних за обсягом пошкоджень, що у більшості випадків унеможливають їх подальшу експлуатацію.

Так, за оцінкою Мінреінтеграції та Мінрегіонрозвитку у співпраці з іншими міністерствами, партнерськими організаціями в межах діяльності Нацради з відновлення України від наслідків війни, станом на початок серпня поточного року загальні збитки України від пошкодження та руйнування житлових, нежитлових будівель, інфраструктури внаслідок повномасштабної війни росії становлять 108,3 мільярда доларів, або 2,9 трильйона гривень. Найбільша частка (44,3 %) у загальному обсязі збитків – руйнування та пошкодження щонайменше 129,9 тисячі житлових будівель, з яких 114,7 тисячі – приватні будинки, решта – багатоквартирні. Прямі збитки через руйнування багатоповерхівок – 42,3 мільярда доларів, приватних будинків – 5,4 [1].

За таких умов визначення розміру шкоди та збитків, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок збройної агресії РФ, набуває вкрай важливого значення в межах реалізації державних механізмів, спрямованих на відшкодування (компенсацію) понесених втрат, зокрема, за рахунок країни-агресора. Водночас одним із кроків до втілення вищезгаданих механізмів є експертна оцінка розміру завданої шкоди та понесених збитків. **Метою** даної статті є вивчення особливостей судових експертиз, спрямованих на визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування будівель, споруд та інших об'єктів інфраструктури при розслідуванні воєнних злочинів.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженню проблемних аспектів судової експертизи у різні часи присвятили свої роботи такі вчені, як Л.Ю. Ароцкер, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, Р.С. Белкін, В.В. Бірюков, М.С. Бокаріус, Т.В. Варфоломеева, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, І.І. Когутич, В.О. Коновалова, І.І. Котюк, В.С. Кузьмічов, С.М. Потапов, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, О.В. Таран, В.В. Тіщенко, І.Я. Фрідман, В.Г. Хахановський, П.В. Цимбал, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, В.Ю. Шепітько, Б.В. Щур та ін.

В умовах сьогодення експертологія, як прикладна наука, що інтегрує сучасні досягнення науки і техніки, спрямовує свій науковий потенціал на створення ефективної системи криміналістичних засобів, прийомів і технологій для вирішення складних практичних завдань, що виникли в умовах війни. У цьому сенсі використання експертних знань для визначення розміру шкоди та збитків внаслідок збройної агресії РФ є вкрай затребуваним та є предметом підвищеного наукового інтересу.

Про це свідчать, зокрема, численні науково-практичні заходи, що організовуються останнім часом на базі освітніх та експертних установ різного рівня. Так, 22 червня 2022 року на базі Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого (за участю Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України та Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України) проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Проблематика документального оформлення,

визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації». Захід об'єднав представників харківської правової школи й судових експертів для обговорення широкого кола питань, присвячених, у тому числі, й оптимізації механізму фіксування та визначення шкоди, завданої майну приватних осіб в умовах воєнного стану, і подальшому відшкодуванню збитків.

19 серпня 2022 року на базі Київського науково-дослідного інституту судових експертиз відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Оцінка та відшкодування шкоди заподіяної веденням агресивної війни російською федерацією проти України». Учасниками заходу обговорювались питання щодо ролі судового експерта при встановленні причинно-наслідкового зв'язку між винними діями агресора та спричиненою шкодою; особливостей фіксації та визначення розміру прямої шкоди, завданої об'єктам нерухомого майна внаслідок військових дій; практичні аспекти визначення розміру матеріального шкоди при руйнуванні чи пошкодженні нерухомого майна та інші.

Відтак, визначена у статті проблематика є вкрай актуальною та затребуваною на теперішній час. Питання експертного забезпечення визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування житлових, нежитлових будівель та інфраструктури внаслідок збройної агресії РФ потребують подальшого вивчення в межах наукових досліджень з метою оптимізації та підвищення рівня ефективності таких досліджень.

Виклад основного матеріалу. За результатами вивчення наукових джерел, а також практики проведення експертних досліджень з метою визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування житлових, нежитлових будівель та інфраструктури нами було встановлено, що найчастіше для вирішення означених питань проводились наступні види судових експертиз: будівельно-технічна (у разі необхідності встановлення виду боєприпасів, якими зруйновано об'єкт нерухомості – у комплексі з вибухотехнічною); оціночно-будівельна; дорожньо-технічна; товарознавча.

Пропонуємо розглянути можливості кожного із зазначених видів експертних досліджень більш детально.

Дослідження будівель і споруд, які зазнали обстрілів та/або авіаційних ударів, у рамках проведення кримінальних проваджень чи експертних досліджень, що проводяться на основі звернень громадян та організацій, для подальшого встановлення розміру завданої матеріальної шкоди та відшкодування збитків, потребують визначення механізму спричинення пошкоджень та руйнувань будівель. Це зумовлює необхідність проведення комплексної *будівельно-технічної* та вибухотехнічної експертизи зруйнованих та пошкоджених будівель та споруд.

Під час проведення такої комплексної експертизи фахівець у галузі будівельно-технічної експертизи відповідних спеціальностей (10.6 «Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій і відповідних документів» та 10.10 «Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів і споруд») встановлює вартість завданої матеріальної шкоди, а спеціаліст-вибухотехнік (спеціальність 5.2 «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху») визначає, що завдані пошкодження та руйнування досліджуваних об'єктів були спричинені виключно у результаті влучань бойових припасів чи спрацювання вибухових пристроїв, які мають військове призначення. Таким чином, у ході проведення досудового розслідування можливо виключити версії щодо спричинення руйнувань чи пошкоджень об'єктів у результаті техногенних катастроф (вибух газу, пилоповітряних сумішей, парів горючих рідин тощо) і достеменно визначити, що збитки були завдані саме внаслідок бойових дій. Крім того, висновок експерта-вибухотехніка щодо завдання житловій будівлі чи споруді пошкоджень внаслідок вибуху бойового припасу військового призначення є головною підставою для відшкодування збитків за рахунок коштів росії, як країни-агресора [2, с. 74-75].

На вирішення даної експертизи ставляться наступні основні питання: Який розмір матеріальної шкоди, завданої власнику нерухомого майна внаслідок руйнування (пошкодження) (найменування об'єкта нерухомості) за певною адресою у результаті збройної агресії?; Яким видом (видами) боєприпасів були спричинені пошкодження нерухомому майну за вказаною адресою?

Для вирішення поставлених питань до експертної установи подаються наступні документи: копія технічного паспорту на житловий будинок (квартиру, нежитлову будівлю, тощо); копія правовстановлюючих документів на об'єкти нерухомості; копія проекту будівництва на об'єкт нерухомості (за наявності); акт обстеження пошкоджень та руйнувань нерухомості [3].

Замовниками розрахунку матеріальної шкоди (збитків) є постраждалі та їх уповноважені особи, спадкоємці та особи, що претендують на успадкування майна, а також органи державної влади або органи місцевого самоврядування, зокрема органи, які Кабінетом Міністрів України наділені повно-

важенням щодо визначення розміру збитків, завданих внаслідок збройної агресії, а також комісії, що створені з метою визначення розміру компенсації постраждалим внаслідок збройної агресії [4, с. 162].

Дослідження будівель та споруд повинне починатися з безпосереднього огляду місця події фахівцями, оскільки, як зазначають фахівці, фото- чи відеоматеріали, які зазвичай надаються органами досудового слідства, громадянами чи представниками установ, не завжди мають достатній обсяг інформації для надання категоричного висновку щодо обставин та причин інциденту [2, с. 74]. Проте, в умовах агресивної війни у експерта, на жаль, не завжди є можливість здійснити безпосередній огляд пошкодженого об'єкта. За таких умов фото- та відеофіксація виступає чи не єдиним джерелом доказової інформації.

Переваги сучасної цифрової фото-, відеозйомки над іншими технічними прийомами фіксування доказової інформації визначає В.В. Білоус, стверджуючи, що саме даний спосіб забезпечує:

- точно, швидко, безпечно, безконтактне (дистанційне) фіксування різних об'єктів, їх ознак і станів;
- об'єктивне уявлення про зображений на фотознімку чи відеограмі об'єкт завдяки наочності й документальності зображення;
- можливості виявлення й фіксації слабовидимих і невидимих при звичайному візуальному спостереженні ознак і властивостей об'єктів зйомки (внаслідок важкодоступності, безбарвності чи малих розмірів);
- компенсування недоліків інших форм фіксування доказової інформації (вербальної, графічної, предметної);
- фіксування події в динаміці одночасно із записом звукового супроводу (відеозйомка);
- відображення результатів фіксування у дискретній (цифровій) формі, придатній без попереднього опрацювання для оперативного передавання до компетентних органів із застосуванням сучасних транспортних телекомунікаційних мереж [5, с. 48].

Крім здійснення якісної фотофіксації, результати експертних досліджень в умовах неможливості потрапити безпосередньо на пошкоджений об'єкт, залежать також від правильних дій потерпілого щодо вилучення уламків боєприпасів, які спричинили ушкодження будівлі, що яскраво демонструє наступний приклад.

У березні 2022 р. у квартиру в житловому районі Північної Салтівки (м. Харків) влучив перший 122 мм реактивний снаряд з осколково-фугасною головною частиною до реактивної системи залпового вогню типу «Град», а через місяць, у квітні, в цю ж саму квартиру влучив другий 122 мм реактивний снаряд з осколково-фугасною головною частиною. Враховуючи види осколків та фрагментів елементів конструкції боєприпасів, які були вилучені власником квартири під час її прибирання, було встановлено, що у першому випадку в квартиру влучив 122 мм реактивний снаряд «9М22У» з осколково-фугасною головною частиною «9Н51», а у другому випадку – 122 мм реактивний снаряд «9Ф28Ф-1» з осколково-фугасною головною частиною «9Н55».

Визначити конкретний вид боєприпасів допомогли саме осколки та фрагменти елементів конструкції снарядів, які були ретельно зібрані потерпілим в максимально повному обсязі. На жаль, експертам не завжди надаються усі залишки та фрагменти боєприпасів, що суттєво ускладнює визначення їх виду [2, с. 74-75].

Крім пошкоджень житлових будівель, наразі зафіксовано багато випадків руйнування та пошкодження майна підприємств, зайнятих у сільськогосподарському секторі економіки, а саме елеваторів (зернохосвищ), складів та інших об'єктів сільськогосподарського призначення, внаслідок потрапляння ворожих ракет, обстрілів з різних видів зброї, мародерства збройних сил окупанта [4, с. 162].

Розрахунком матеріальної шкоди (збитків) внаслідок пошкодження згаданих споруд займаються експерти-будівельники. Для проведення будівельно-технічної експертизи з визначення суми матеріальної шкоди (збитків) необхідно: вивчити документи технічний стан силосу сухого зерна; провести натурне обстеження та зробити відповідні виміри; за необхідності провести розрахунки по навантаженням; зробити розрахунок суми завданих збитків.

Вихідними даними, що застосовуються під час розрахунку матеріальної шкоди (збитків) внаслідок пошкодження (руйнування) силосу є: правова, технічна та інша документація на майно, що зазнало руйнівного впливу, яка дає змогу його ідентифікації, в тому числі документи, які складені відповідними комісіями під час огляду об'єкта збитку і ґрунтуються на судженнях (свідченнях) членів комісій; звіт (акт) про обстеження пошкоджених та/або знищених об'єктів після завдання шкоди, з рекомендаціями щодо подальшої експлуатації, складений відповідно до постанови Кабінету Міністрів України

від 05.04.2022 р. № 423 «Про затвердження Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва»; проектно-кошторисна, виконавча та звітна документація з будівництва (за наявності); інші документи, які містять характеристики об'єкта оцінки, визначені методиками оцінки шкоди та збитків, передбаченими пунктом 5 цього Порядку [4, с. 164].

Варто зазначити, що крім визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування будівель, будівельно-технічна експертиза є незамінною для визначення вартості будівництва (ремонтних робіт), оцінки ступеню пошкодження будівельних об'єктів у період масштабних відновлювальних будівельних робіт у нашій державі. Так, в межах даної експертизи можуть вирішуватись наступні питання: Який технічний стан об'єкта нерухомого майна (будівлі, споруди тощо)?; Чи є об'єкт нерухомого майна (будівля, споруда) аварійним?; Які саме пошкодження та руйнування об'єкта (будівлі, квартири, приміщення, оздоблення тощо) виникли та яка їхня технічна причина?; Яка вартість ремонтно-будівельних робіт, проведення яких необхідне для усунення пошкоджень?; Який розмір завданої матеріальної шкоди об'єкту (будівлі, квартирі, приміщенню, оздобленню тощо)? та ін. [6, с. 61].

Для проведення будівельно-технічної експертизи необхідно надавати такі матеріали: відомості про об'єкт експертизи (найменування об'єкта, його функціональне призначення, адреса, площа забудови, загальна площа приміщень, поверховість, стан об'єкта – незавершене/завершене будівництво); відомості про вид робіт, що підлягають експертизі (найменування робіт, обсяг і вартість робіт тощо); документація або відомості про наявність документації (проектно-кошторисної, договірної, звітної, виконавчої); перелік питань, що виносяться на вирішення експертизи; відомості про суму позову, якщо вона визначена, або кошторисної вартості об'єкта/роботи [7, с. 175].

Варто додати, що будівельно-технічні експертні дослідження можуть також призначатися і під час розслідування в подальшому можливих розкрадань під час проведення відновлювальних будівельних робіт, зокрема, надаючи відповіді на питання щодо вартості фактично виконаних робіт з будівництва (ремонт, реконструкції) об'єктів, а також відповідності обсягів та вартості фактично виконаних робіт обсягам та вартості, визначеним проектно-кошторисною або первинною звітною документацією з будівництва.

Оціночно-будівельна експертиза вирішує питання, важливі для визначення розмірів компенсації за втрачене житло, визначаючи вартість (ринкову, залишкову, ліквідаційну, вартість ліквідації, спеціальну, інвестиційну тощо) об'єктів нерухомого майна (будівлі, приміщення, квартири, споруди тощо), а також устанавлюючи відповідність виконаної оцінки нерухомого майна вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам.

Особливістю діяльності судового експерта, який проводить оціночно-будівельну експертизу є те, що її правовим підґрунтям, крім положень Закону України «Про судову експертизу», є положення, визначені Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» щодо методичного регулювання оцінки майна. Крім того, судовий експерт під час проведення судової оціночно-будівельної експертизи або експертного дослідження має виконувати всі вимоги методичних і нормативних документів, які регулюють процес оцінки майна. Так, під час проведення дослідження з визначення вартості нерухомого майна фахівець має керуватись вимогами Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440, та Національного стандарту № 2 «Оцінка нерухомого майна», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2004 р. № 1442 [8, с. 80-81].

Основними питаннями, які вирішуються даною експертизою в межах досліджуваної проблематики є наступні:

Яка вартість (зазначити вид вартості: ринкова, залишкова, ліквідаційна, вартість ліквідації, спеціальна, інвестиційна тощо) об'єкта нерухомого майна (зазначити об'єкт: будівля, приміщення, квартира, споруда тощо)?

Яка вартість (зазначити вид вартості: ринкова, залишкова, ліквідаційна, вартість ліквідації, спеціальна, інвестиційна тощо) частки (зазначити частку: -1/2, -1/4 тощо) об'єкта нерухомого майна (зазначити об'єкт: будівля, приміщення, квартира, споруда тощо)?

Чи відповідає виконана оцінка нерухомого майна (зазначити об'єкт) вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам? [9].

Внаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну на даний час зруйновано вже понад 24 тис. км доріг і 305 мостів. Загалом збитки сягнули майже \$104 млрд [10, с. 137]. Дослідження пошкодже-

них або зруйнованих ділянок доріг здійснюється в межах проведення дорожньо-технічної експертизи. На вирішення експертизи можуть бути поставлені як питання із визначення суто розміру матеріальної шкоди, що вирішуються судовими експертами у галузі дорожньо-технічних досліджень, так і питання з визначення виду боєприпасів, якими були спричинені пошкодження. У такому випадку експертне дослідження носитиме комплексний характер із залученням судового експерта у галузі вибухотехнічних досліджень.

На вирішення даної експертизи ставляться наступні основні питання: Який розмір матеріальної шкоди, завданої покриттю на ділянці дороги або прилеглої території внаслідок руйнування (пошкодження) за певною адресою (кілометр, пікет) у результаті збройної агресії?; Яким видом (видами) боєприпасів були спричинені пошкодження покриттю на ділянці дороги або прилеглої території за певною адресою (кілометр, пікет)?

Для проведення досліджень замовник має надати до експертної установи (експертів) разом із заявою такі документи: копію технічного паспорту на об'єкт (вулиця, дорога, стоянка тощо); копію проекту будівництва на об'єкт (за наявності); акт обстеження пошкоджень та руйнувань об'єкту [3].

Експерти-практики звертають увагу на одну з проблем, що виникає під час вирішення питання по встановленню вартості відновлювальних ремонтних робіт пошкоджених доріг. Складність полягає у тому, що в процесі експлуатації автомобільна дорога піддається руйнівним навантаженням внаслідок руху транспортних засобів, що викликає її пошкодження. Тому експерту необхідно розмежувати пошкодження, які виникли в процесі проведення бойових дій, та ті, що утворилися в процесі експлуатації, що у свою чергу дасть змогу визначити об'єм пошкодження автомобільної дороги та визначити вартість відновлювального ремонту.

Саме з цією метою, стверджують експерти, при дослідженні даних об'єктів (автомобільної дороги) може виникнути необхідність залучення до проведення експертизи, крім експертів-вибухотехніків, експертів-хіміків та проведення комплексної судової дорожньо-технічної, будівельно-технічної, вибухотехнічної та хімічної експертизи, що значно підвищить доказове значення даної експертизи [10, с. 137-138].

Внаслідок ракетних обстрілів руйнуванню та знищенню піддаються не лише будівлі, а й розміщене в них рухоме майно. Визначення вартості такого майна встановлюється під час проведення товарознавчої експертизи. До числа найбільш поширених об'єктів даної експертизи належать: будівельні, меблеві товари, техніка, фото-, радіо- та відеоапаратура тощо. Різновидом товарознавчої експертизи є автомобільно-товарознавча експертиза (автотоварознавча експертиза), об'єктами якої є автотранспортні засоби і їх комплектуєчі.

У контексті проблематики нашого дослідження основним питанням, що вирішується під час проведення даної експертизи є визначення розміру матеріальної шкоди, завданої власнику рухомого майна внаслідок руйнування (пошкодження) за певною адресою у результаті збройної агресії.

Для проведення означеного експертного дослідження потрібно надати експерту наступні документи:

- 1) обов'язково – перелік пошкодженого майна з описом товарних характеристик та фотоматеріали;
- 2) за наявності: документ з фіксації події (Державної служби з надзвичайних ситуацій, місцевих органів самоврядування, правоохоронних органів, дані з електронного додатку «ДІЯ» тощо); копії супровідних документів на придбання або виготовлення товару (накладні, фіскальні чеки, контракти, договори та специфікації до них тощо); копії технічних документів (паспорти та інструкції з використання); акти технічного стану на момент пошкодження (для обладнання або складної побутової техніки тощо); калькуляції кошторисної вартості відновлювальних робіт для обладнання або складної побутової техніки, довідки з сервісних центрів тощо) [3].

В умовах активних військових дій може поставати питання про визначення вартості відсутнього майна. У таких випадках особа або орган, що призначила експертизу повинна зазначити, на підставі яких матеріалів справи (що містять відомості про відсутні об'єкти) повинна провадитись експертиза (рахунки, товарно-транспортні накладні, описи в позовних заявах, протоколах допиту потерпілих та ін.), і надати експертові ці матеріали (їхні копії) або навести ці відомості у постанові (ухвалі) про призначення експертизи).

При проведенні товарознавчого дослідження експерт на основі візуально встановлених пошкоджень визначає загальний ступінь зносу від погіршення технічних і експлуатаційних показників якості виробів, порівняно з положеннями регламентованих документів, що безпосередньо виражається в

співвідношенні вартості об'єктивно необхідних ремонтних робіт по відновленню об'єктів до первинного стану [11].

Цілком очевидно, що розглянуті вище види експертних досліджень не охоплюють повною мірою об'єм кваліфікованих експертних знань, застосування яких сприяє встановленню розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування житлових, нежитлових будівель та інфраструктури внаслідок збройної агресії РФ. Так, крім згаданих, наразі зросла потреба у проведенні судово-економічних експертиз, що включають експертизи бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності та ін. Потреба у призначенні таких експертиз може виникати, зокрема, коли об'єктом, який зазнав пошкоджень в результаті військових дій, є велике підприємство та установа.

У контексті досліджуваного питання не можна оминати інженерно-екологічну експертизу. Як відомо, результатом неконтрольованої агресії РФ стало пошкодження стратегічних об'єктів інфраструктури України, у тому числі атомних електростанцій, що може призвести до глобальної екологічної катастрофи. Такі дії ворога мають бути задокументовані відповідним чином з метою притягнення в подальшому до відповідальності винних осіб та встановлення розмірів шкоди та збитків.

Саме тому виникає необхідність у проведенні інженерно-екологічних експертних досліджень, завданням яких є визначення обставин та причин, що пов'язані з настанням надзвичайної екологічної ситуації.

Об'єктом інженерно-екологічної експертизи є матеріальні і матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини надзвичайної екологічної ситуації, у тому числі речові докази, фрагменти місця події, устаткування, комунікації, засоби виробництва, що забезпечують екологічно безпечне функціонування підприємства, а також будь-які інші обставини події, зафіксовані (описані, відображені у схемах, фотографіях, планах тощо) в матеріалах справи.

До основних завдань інженерно-екологічної експертизи належать:

визначення обставин, що пов'язані з настанням надзвичайної екологічної ситуації;

встановлення технічних та організаційних причин порушень технологічного процесу виробництва, якщо це сприяло виділенню забруднюючих речовин, енергії та викидам інших шкідливих речовин і накопиченню промислових відходів;

встановлення відповідності дій осіб (або їх бездіяльності), причетних до надзвичайної екологічної ситуації, вимогам нормативних актів у сфері екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів;

встановлення причинно-наслідкових залежностей між діями/бездіяльністю спеціально уповноважених осіб (у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та екологічної безпеки) і наслідками, що настали [12].

Варто також згадати про експертизу відео-, звукозапису. Зважаючи на те, що камери відеоспостереження стали невід'ємною частиною сучасного життя і встановлюються на значній кількості об'єктів, на них можуть бути зафіксовані моменти потрапляння бойових снарядів у відповідні будівлі, а також наслідки таких потраплянь. Зауважимо, що для визначення розміру матеріальних збитків даних вид експертизи може призначатися як свого роду допоміжний (наприклад, під час проведення будівельно-технічного дослідження) у випадках, коли експерт не має доступу безпосередньо до досліджуваного об'єкта та обмежений в об'ємі вихідної інформації.

Крім згаданих у статті, для визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування житлових, нежитлових будівель та інфраструктури внаслідок агресії РФ можуть призначатися й інші види експертиз, що визначається умовами кожного конкретного випадку. Варто лише зазначити, що використання експертних знань убачається більш ефективним за умови проведення комплексних досліджень із залученням фахівців різних галузей, що зумовлено необхідністю встановлення, крім суми матеріальних збитків, причинно-наслідкового зв'язку між пошкодженнями і руйнуваннями досліджуваних об'єктів та агресивними військовими діями РФ.

Висновки. Експертний супровід визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування житлових, нежитлових будівель та інфраструктури внаслідок збройної агресії РФ є вкрай важливим для реалізації механізмів, спрямованих на відшкодування (компенсацію) понесених втрат, у тому числі за рахунок країни-агресора. Необхідність встановлення, крім обсягів понесених збитків, причинно-наслідкового зв'язку між втратами та агресивними військовими діями РФ визначає пріоритетність проведення у таких випадках комплексних експертних досліджень із залученням фахівців різних галузей.

Список використаних джерел:

1. Малолеткова О. росія заплатить за скоєне. *Урядовий кур'єр*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/rosiya-zaplatit-za-skoeyene/>.
2. Коломійцев О.В., Нікітюк В.Г., Герман О.М. Особливості криміналістичних досліджень пошкоджень житлових будівель та об'єктів інфраструктури при розслідуванні воєнних злочинів. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації*: тези наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 72–76.
3. Визначення розміру шкоди та збитків, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок збройної агресії російської федерації. *Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»*. URL: <https://www.hniise.gov.ua/14927-vstanovlennya-rozmru-zbitkv-sprichinenix-rosiskoyu-agresyu.html>
4. Дудник Т.Г., Савельєв Д.Ю. Проблемні питання при проведенні розрахунків збитків зруйнованого або пошкодженого майна сільськогосподарських підприємств, зокрема зерносховищ (силосів), внаслідок збройної агресії російської федерації. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації*: тези наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 161–165.
5. Білоус В.В. Актуальні криміналістичні рекомендації із застосування технічних засобів для фіксування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації*: тези наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 47–54.
6. Грига М.А. Експертні дослідження, актуальні в умовах воєнного стану. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р., НАВС). Київ: НАВС, 2022. С. 58–62.
7. Запотоцький А. Особливості призначення судових експертиз під час установаження обставин, які мають значення в процесі розслідування злочинів у сфері будівництва. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 6. С. 173–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_6_40.
8. Чечіль Ю.О., Булгакова С.А., Тальянчук І.С. Особливості застосування принципів і методів визначення вартості майна в умовах ретроспективи (на прикладі проведення судової оціночно-будівельної експертизи). *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1 (27). С. 79–84.
9. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (зі змінами та допов.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
10. Ольхов В.С., Хоробрих П.М., Пасашков О.О. Проблемні питання при визначенні вартості пошкоджень автомобільних доріг, які утворилися внаслідок збройної агресії РФ. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації*: тези наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 136–138.
11. Товарознавча експертиза. *Незалежний інститут судових експертиз*. URL: <https://nise.com.ua/tovarovnavcha-ekspertyza>.
12. Інженерно-екологічна експертиза. *Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»*. URL: <https://www.hniise.gov.ua/13961-nzhenerno-ekologichna-ekspertiza.html>.

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.52>

ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ОБ'ЄКТІВ ВИТРЕБУВАННЯ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАННЯ

Крушеницький А.В.,

*Т.в.о. завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3441-7088,
krushenitsky@ukr.net*

Крушеницький А.В. Особливості окремих об'єктів витребування стороною обвинувачення.

У статті висвітлені проблемні питання, пов'язані з використанням такого способу збирання доказів у кримінальному провадженні, як витребування речей і документів. Вперше серед науковців, розглянуті питання щодо можливості сторони обвинувачення здійснювати в порядку ст. 93 КПК витребування окремої категорії речей і документів, що містять охоронювану законом таємницю та володільцями (розпорядниками) яких виступають: суб'єкти владних повноважень - органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, органи влади Автономної Республіки Крим, інші суб'єкти, що здійснюють владні управлінські функції відповідно до законодавства та рішення яких є обов'язковими для виконання; юридичні особи, що фінансуються з державного, місцевого бюджетів, бюджету Автономної Республіки Крим; особи, які виконують делеговані повноваження суб'єктів владних повноважень згідно із законом чи договором, включаючи надання освітніх, оздоровчих, соціальних або інших державних послуг. Крім того, визначено категорію речей та документів, що містять охоронювану законом таємницю, які можуть бути об'єктом витребування у зазначених суб'єктів в порядку ст. 93 КПК України. В межах дослідження здійснено детальний аналіз зазначених відомостей, а також сформульовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства, що регламентує правовий режим та умови розкриття відомостей, що становлять охоронювану законом таємницю. Розглянуті питання щодо допустимості розкриття відомостей, що становлять охоронювану законом таємницю, які можуть бути розкриті на письмову вимогу сторони обвинувачення в порядку ст. 93 КПК. Сформульовані пропозиції щодо удосконалення окремих положень ст. 93 КПК України з метою усунення проблемних питань у кримінальних провадженнях, що виникають під час реалізації повноважень сторони обвинувачення щодо витребування речей і документів. Зокрема, запропоновано форму пред'явлення вимоги про витребування речей і документів зазначеної категорії, а також умови для її виконання відповідними суб'єктами – володільцями речей і документів.

Ключові слова: витребування речей і документів; спосіб збирання доказів; форма витребування; письмова вимога сторони обвинувачення; об'єкти витребування.

Krushenitsky A.V. Characteristics of special objects of demand by the prosecution party.

The article highlights problematic issues related to the use of such a method of gathering evidence in criminal proceedings as requisitioning things and documents. For the first time among scientists, the issues regarding the possibility of the prosecution to carry out in accordance with Art. 93 of the CPC, requisitioning of a separate category of things and documents that contain a secret protected by law and the owners (administrators) of which are: subjects of power – state authorities, other state authorities, local self-government bodies, authorities of the Autonomous Republic of Crimea, other subjects, which perform authoritative management functions in accordance with legislation and whose decisions are binding; legal entities financed from state, local budgets, the budget of the Autonomous Republic of Crimea; persons who perform the delegated powers of subjects of authority according to the law or contract, including the provision of educational, health, social or other public services. In addition, the category of things and documents containing a secret protected by law, which can be the object of demand from the specified subjects in accordance with Art. 93 of the CCP of Ukraine. Within the framework of the study, a detailed analysis of the specified information was carried out, as well as proposals were formulated for improving the legislation

regulating the legal regime and conditions for disclosure of information that constitutes a secret protected by law. Considered questions regarding the admissibility of disclosure of information that constitutes a secret protected by law, which can be disclosed at the written request of the prosecution in accordance with Art. 93 of the CCP. Formulated proposals for improvement of certain provisions of Art. 93 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in order to eliminate problematic issues in criminal proceedings that arise during the implementation of the powers of the prosecuting party to demand things and documents. In particular, a form for presenting a demand for requisitioning things and documents of the specified category, as well as conditions for its execution by the relevant subjects – owners of things and documents, are proposed.

Key words: claim of things and documents; method of collecting evidence; claim form; written request of the prosecution; objects of demand.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 93 КПК України одним із способів збирання доказів стороною обвинувачення є витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок. Однак, в практичній діяльності, у сторони обвинувачення постійно виникають проблеми з реалізацією своїх повноважень у частині витребування відомостей, документів та речей (в порядку 93 КПК України), що призводить до непоодиноких відмов у їх наданні. Насамперед це пов'язано з тим, що чинним КПК України не передбачені способи та не визначені процедури, використовуючи які стороною обвинувачення можуть бути реалізовані вищезазначені повноваження. У зв'язку із чим, на сьогодні існують нагальна потреба в чітких науково обґрунтованих положеннях щодо отримання доказів в порядку ст. 93 КПК України.

Стан опрацювання проблематики. Питання, що стосувалися витребування речей і документів, як засобу збирання доказів у кримінальному провадженні, стали досліджуватися лише в останні роки. Окремі аспекти вказаної проблематики були предметом дослідження низки вітчизняних авторів (О.В. Астапенка – 2009 р., С.А. Крушинського – 2015 р., І.О. Крицької – 2017 р., С.О. Ковальчука – 2018 р., О.В. Маслюк – 2018 р., Т.О. Кузубової – 2019 р. та інших). Проте, увага приділялася тільки окремим питанням, пов'язаним з даною проблематикою, і формулювалися досить суперечливі погляди, які потребують критичного аналізу.

Метою статті є визначення категорії речей і документів, що містять охоронювану законом таємницю та які можуть бути об'єктом витребування в порядку ст. 93 КПК України.

Вклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 2 КПК України одним із першочергових завдань кримінального судочинства є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. У переважній більшості швидкість встановлення обставин кримінального правопорушення, а також отримання доказів причетності певної особи до вчинення кримінального правопорушення, залежить саме від швидкості витребування (вилучення) речей і документів, в тому числі тих, які містять охоронювану законом таємницю відповідно до ст. 162 КПК України. Саме тому в умовах розвитку суспільних відносин, сьогодні у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві повинен бути такий інститут збирання доказів (перш за все в частині збирання речей та документів), який би забезпечив швидке розслідування кримінального правопорушення. На нашу думку, таким інститутом може бути саме процедура витребування речей і документів в порядку ст. 93 КПК України.

Однак, як свідчить практика, такі засоби збирання доказів як витребування речей і документів (в порядку ст. 93 КПК України), тимчасовий доступ до речей та документів (регламентований главою 15 КПК України) мають певні недоліки, які з одного боку пов'язані із їх законодавчою неврегульованістю, з іншого – складністю та тривалістю процедури. Так, розглядаючи такий захід забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей та документів, доцільно підкреслити, що через багатоетапність (зокрема процедуру отримання ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей та документів) зазначений спосіб збирання доказів характеризується перш за все складністю та досить тривалим часом реалізації. Як зазначалось, в практиці іноді виникають абсурдні ситуації, коли слідчими суддями клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів розглядаються навіть не тижнями, а місяцями. Тому, практично, від дня вчинення кримінального правопорушення до безпосереднього отримання всіх необхідних доказів вини чи встановлення самої особи може минути

понад 2 місяці. На нашу думку, це не виправдано довгий час як для отримання необхідної інформації та збирання доказів [1, с. 118].

Розглядаючи витребування речей і документів як самостійний, спрощений та альтернативний засіб збирання доказів, у попередніх дослідженнях нами зазначалося, що через відсутність належної процесуальної регламентації зазначеного способу збирання доказів у сторони обвинувачення постійно виникають проблеми з реалізацією своїх повноважень у частині витребування відомостей, документів та речей, які виникають у зв'язку з необґрунтованими відмовами. У зв'язку з чим, нами було запропоновано, що правильним шляхом розв'язання окреслених проблем є удосконалення редакції ст. 93 КПК України, передбачивши, що рішення щодо витребування речей і документів стороною обвинувачення підлягає процесуальному оформленню у вигляді складання вмотивованої постанови слідчого чи прокурора (із дотриманням вимог ст. 110 КПК). Результати витребування як процесуальної дії повинні бути відображені у протоколі (про отримання та огляд), який повинен відповідати вимогам ст. 104 КПК.

Водночас, на наш погляд, окремої уваги потребує й розгляд питань щодо можливості сторони обвинувачення здійснювати витребування речей і документів, які відповідно до ч.1 ст. 162 КПК України містять охоронювану законом таємницю та володільцями (розпорядниками) яких є:

1) суб'єкти владних повноважень - органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, органи влади Автономної Республіки Крим, інші суб'єкти, що здійснюють владні управлінські функції відповідно до законодавства та рішення яких є обов'язковими для виконання;

2) юридичні особи, що фінансуються з державного, місцевого бюджетів, бюджету Автономної Республіки Крим;

3) особи, які виконують делеговані повноваження суб'єктів владних повноважень згідно із законом чи договором, включаючи надання освітніх, оздоровчих, соціальних або інших державних послуг **(далі – володільці (розпорядники) речей і документів).**

Чому так? З одного боку держава покладає на органи досудового розслідування завдання щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. З іншого боку, як свідчить слідча практика через колізію законодавства, сторона обвинувачення все частіше отримує від зазначених суб'єктів письмові відмови у наданні запитуваних речей та документів. При цьому обґрунтуванням цих відмов є не тільки законодавча неврегульованість процесуальної форми вимоги про витребування речей і документів, а й те, що запитувані стороною обвинувачення відомості містять охоронювану законом таємницю. І це не дивно, оскільки аналіз нормативних приписів Глави 15 КПК України дозволяє дійти висновку, що доступ до речей і документи, які містять охоронювану законом таємницю може бути здійснений не інакше як на підставі ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей та документів.

З одного боку, ми згодні з твердженням О.Г. Тугарова, яким зазначається, що інформація з обмеженим доступом потребує особливої охорони у сфері кримінального судочинства, оскільки ступінь її захищеності є індикатором захищеності приватного життя особи будь-якої держави і виступає показником реального рівня демократизму та правосвідомості її політичного режиму [2, с. 224]. Тобто мова йде про судовий контроль додержання прав та свобод людини. З іншого боку, на нашу думку, такий «індикатор захищеності» призводить того, що слідчі вимушені витратити чимало часу на більш складну процедуру, пов'язану із отриманням ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей та документів, тривалість виконання якої, як зазначалось вище, іноді займає навіть не тижнями, а місяцями. Така ситуація призводить не тільки до порушення розумних строків розслідування, а й до суттєвих обмежень прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, зокрема потерпілих та підозрюваних, зацікавлених у забезпеченні швидкого розслідуванні кримінального правопорушення.

Так, в слідчій практиці іноді виникають абсурдні ситуації, коли, державні підприємства, установи чи організації маючи статус потерпілого у кримінальному провадженні (зокрема, в результаті завдання майнової шкоди через привласнення чи розтрати державного майна) відмовляють слідчому у наданні інформації в порядку ст. 93 КПК, посиляючись на те, що запитувані відомості становлять охоронювану законом таємницю.

Наведемо такі приклади. В межах кримінального провадження, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 175 КК України за фактом невивлати заробітної плати на одному з приватних підприємств м. Маріуполя Донецької області, слідчим СУ ГУНП в Донецькій області

скеровано запит в порядку ст. 93 КПК на адресу ГУ ДФС у Донецькій області щодо надання інформації про наявність розрахункових рахунків, відкритих зазначеним підприємством у банківських установах. Необхідність отримання зазначеної інформації обґрунтовувалась подальшою можливістю слідчого звернутись до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів, які знаходяться у відповідній банківській установі з метою вилучення інформації про рух грошових коштів по розрахунковим рахункам підприємства. Результат розгляду запиту: у наданні інформації слідчому ГУ ДФС у Донецькій області було відмовлено, посилаючись на те, що запитувані відомості становлять банківську таємницю.

Інший приклад. У кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 362 КК України за фактом несанкціонованої зміни інформації, яка оброблюється в автоматизованій системі, слідчим СУ ГУНП в Донецькій області було встановлено, що 31.05.2019 старший контролер-касір ТВБВ № 10004/0580 філії-Донецьке обласне управління АТ «Ощадбанк», маючи умисел на несанкціоновану зміну інформації, яка оброблюється в автоматизованій банківській системі АТ «Ощадбанк», не маючи ніяких законних підстав, не санкціоновано, за допомогою проведення касових операцій через Pos-термінал, провела фізичну ідентифікацію 19 осіб-одержувачів соціальної допомоги (внутрішньо-переміщених осіб), без наявності останніх у відділенні АТ «Ощадбанк». З метою підтвердження факту того, що зазначені 19 осіб дійсно є внутрішньо-переміщеними особами (далі – ВПО), слідчим СУ ГУНП в Донецькій області на адресу Міністерства соціальної політики України в порядку ст. 93 КПК скеровано запит про надання відповідної інформації. Результат розгляду запиту: у наданні інформації слідчому було відмовлено, посилаючись на те, що запитувані відомості є персональними даними осіб.

Таким чином, у кримінальному провадженні створюється тяганина, що призводить до порушень розумних строків розслідування.

В такому випадку видається, що правильним шляхом розв'язання окреслених питань є надання можливості стороні обвинувачення здійснювати витребування окремої категорії речей і документів, що містять охоронювану законом таємницю та які зберігаються у відповідних суб'єктів – володільців (розпорядників) речей і документів.

Відповідно до ст. 162 КПК України до охоронюваної законом таємниці, яка міститься в речах і документах, належать: інформація, що знаходиться у володінні засобу масової інформації або журналіста і надана їм за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; відомості, які можуть становити лікарську таємницю; відомості, які можуть становити таємницю вчинення нотаріальних дій; конфіденційна інформація, в тому числі така, що містить комерційну таємницю; відомості, які можуть становити банківську таємницю; особисте листування особи та інші записи особистого характеру; інформація, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо; персональні дані особи, що знаходяться у її особистому володінні або в базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних; державна таємниця; таємниця фінансового моніторингу; відомості, що становлять професійну таємницю відповідно до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [3].

Водночас, на нашу думку, не всі види охоронюваної законом таємниці можуть бути об'єктом витребування, а тільки їх окрема група, яка за нашим переконанням становить мінімальне втручання держави у приватне життя. А тому доцільно визначити категорії речей та документів, що містять охоронювану законом таємницю, які на нашу думку можуть бути об'єктом витребування в порядку ст. 93 КПК України. При цьому на нашу думку, письмова вимога сторони обвинувачення про витребування речей і документів вказаної категорії має бути обов'язковою для виконання суб'єктами - володільцями (розпорядниками) речей і документів, на адресу яких скеровано відповідну письмову вимогу.

Як правило, зазначені суб'єкти – володільці (розпорядники) речей і документів через здійснення ними своїх повноважень є розпорядниками таких відомостей, які становлять охоронювану законом таємницю:

1. відомості, які можуть становити лікарську таємницю;
2. конфіденційна інформація, зокрема така, що містить комерційну таємницю;
3. відомості, які можуть становити банківську таємницю;
4. персональні дані особи, що знаходяться у базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних.

Отже в межах нашого дослідження варто розглянути перелік зазначених відомостей.

1) Відомості, які можуть становити лікарську таємницю (п. 2 ч. 1 ст. 162 КПК).

Отримання слідчим відомостей, що становлять лікарську таємницю, має вирішальне значення для повного, всебічного та об'єктивного розслідування кримінальних проваджень, а також виконання інших завдань кримінального судочинства [4, с. 119].

Отримання зазначених відомостей стороною обвинувачення, як правило, обумовлюється необхідністю призначення та проведення судових експертиз, зокрема судово-медичної та судово-психіатричної. Безумовною умовою для проведення зазначених експертиз є наявність медичної документації, яка виступає об'єктом експертного дослідження. Саме тому для забезпечення проведення вказаних експертиз слідчі звертаються до медичних та психіатричних закладів із письмовими запитами щодо надання відповідної документації. Однак, як свідчить практика, зазначені суб'єкти (розпорядники інформації) все частіше відмовляють у наданні запитуваних документів, посилаючись на те, що вони містять відомості, які становлять лікарську таємницю та доступ до якої може бути здійснений тільки на підставі судового рішення.

Лікарська таємниця в системі професійних таємниць має ряд відмінностей, до яких слід віднести: більш тісний зв'язок цього виду професійної таємниці з морально-деонтологічними регуляторами; ширший перелік нормативно визначених випадків правомірного розголошення лікарської таємниці; особливе коло суб'єктів збереження лікарської таємниці [5, с. 295].

Відповідно до ст. 40 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» медичні працівники та інші особи, яким унаслідок виконання професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обслуговування, сімейні сторони життя, не мають права розголошувати інформацію, крім випадків, передбачених законодавчими актами. Ст. 39-1 цього Закону визначає, що пацієнт має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при її медичному обстеженні. Забороняється вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування пацієнта.

Відповідно до ст. 286 Цивільного кодексу України фізична особа має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при її медичному обстеженні. Забороняється вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування фізичної особи. Фізична особа зобов'язана утримуватися від поширення цієї інформації, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків або з інших джерел [7].

Отже слід дійти висновку, що предметом лікарської таємниці є: стан здоров'я пацієнта; хвороби і діагноз; огляд і його результати; методи лікування; інтимна і сімейна сторони життя пацієнта; інші відомості, отримані при медичному обстеженні. В той же час на думку багатьох вчених термін «лікарська таємниця» обмежений за змістом, оскільки відображає лише обов'язок лікаря зі збереження в таємниці інформації про хворого. Більш точним і повним є термін «медична таємниця», бо тут ідеться про всю сферу медицини, про необхідність не тільки лікарям, але й іншим медичним працівникам зберігати в таємниці отримані відомості [8, с. 119]. У науковій праці І.Я. Сенюти зазначається, що «медична таємниця» – це інформація, отримана у процесі надання медичної допомоги, що не підлягає розголошенню, крім випадків, передбачених законодавством, про яку медичним працівникам та іншим особам стало відомо у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків [9, с. 200]. Дічком Г.О., Алексєєвим О.Г., Аніщенком М.А., Гамбургом Л.С. підкреслюється, що в Україні як на законодавчому, так і на підзаконному рівнях закріплена досить велика кількість типових ситуацій, у яких передбачена медична таємниця з відповідною заборонаю її розголошення. Їхня численність і галузева й інституціональна різноманітність дещо ускладнюють виконання для медичного працівника. За загальним правилом, медичний працівник не може розголошувати медичну таємницю будь-кому без згоди пацієнта. Проте із цього правила є винятки, коли в суб'єкта зберігання таємниці виникає обов'язок повідомити певну інформацію щодо пацієнта особам, визначеним у законодавстві [8, с. 119].

Слушною є позиція Чуба А.В., яким підкреслюється, що законодавство України не містить вичерпного переліку відомостей, які можуть становити лікарську таємницю. Та якщо проаналізувати норми різних нормативних актів і практику, то слід зробити висновок, що до лікарської таємниці належить інформація про: факт звернення за медичною допомогою; стан здоров'я фізичної особи; перенесені хвороби, наявність спадкових захворювань; діагноз; відомості, одержані при медичному обстеженні, результати аналізів; відомості про результати тестування особи з метою виявлення ВІЛ, про наявність або відсутність в особи ВІЛ-інфекції; інтимну та сімейну сторони життя; призначене лікування, його

ефективність; прогноз захворювання; наявність ризику для життя і здоров'я. Суб'єктами збереження лікарської таємниці є не лише лікарі та інші медичні працівники, а й усі особи, яким стала відома така інформація у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків [4, с. 117].

З урахуванням зазначеного, ми згодні з думкою Чуба А.В., що для належного регулювання суспільних відносин у сфері захисту лікарської таємниці доцільно на законодавчому рівні дати визначення терміну «лікарська таємниця», а також сформулювати чіткий перелік відомостей, що становлять лікарську таємницю та розробити критерії допустимості використання такої інформації у кримінальному процесі [4, с. 117].

2) Конфіденційна інформація, зокрема така, що містить комерційну таємницю (п. 4 ч. 1 ст. 162 КПК).

Зазначений вид інформації, в переважній більшості зберігається у їх розпорядників в результаті статистичної, податкової та фінансової звітності суб'єктів правовідносин. Для всебічного аналізу сутності конфіденційної та комерційної таємниць доцільно розкрити їх легалізовані поняття, що визначені у нормативно-правових актах. Так, відповідно до ч. 1 ст. 21 ЗУ «Про інформацію» конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом. Частина 2 ст. 11 цього Закону констатує, що до конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження [10].

Згідно зі ст. 505 Цивільного кодексу України комерційна таємниця – це інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність [7]. Також це поняття зустрічається у ст. 36 Господарського кодексу України, де зазначено, що під комерційною таємницею слід розуміти інформацію, пов'язану з виробництвом, управлінням, технологією, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, та розголошення якої може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання [11].

З урахуванням цих визначень, можна сформулювати окремі ознаки комерційної таємниці: 1) конфіденційність цієї інформації та її нелегкодоступність для осіб, які у своїй діяльності використовують такий же вид інформації; 2) наявність комерційної цінності для її володільця чи інших зацікавлених осіб; 3) уживання необхідних заходів щодо збереження конфіденційності інформації особою, що законно нею володіє [12, с. 3].

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 р. № 611 «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці», не можуть бути віднесені до комерційної таємниці:

- установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами;
- інформація за всіма встановленими формами державної звітності;
- дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів;
- відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць;
- документи про сплату податків і обов'язкових платежів;
- інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків;
- документи про платоспроможність;
- відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю;
- відомості, що, відповідно до чинного законодавства, підлягають оголошенню.

Підприємства, установи та організації усіх форм власності зобов'язані подавати перелічені відомості органам державної виконавчої влади, контролюючим і правоохоронним органам, іншим юридичним особам за їх вимогою, відповідно до чинного законодавства та за визначеною процедурою [13].

За твердженням Ситницького М.В. відомості, які можуть бути віднесені до комерційної таємниці, наприклад, підприємства, повинні мати такі ознаки: 1) не містити державної таємниці; 2) не наносити

шкоди інтересам суспільства; 3) відноситись до виробничої діяльності підприємства; 4) мати дієву або потенційну комерційну цінність та створювати переваги у конкурентній боротьбі; мати обмежену доступність тощо [14, с. 264].

За твердженням Чуба А.В., комерційна таємниця та конфіденційна інформація – це відомості, які підприємство має право не розкривати, а його співробітники зобов'язані не розголошувати [4, с. 123-124].

Слід зазначити, що наразі в Україні відсутні спеціальні нормативно-правові акти, які б регламентували правовий режим та умови використання комерційної таємниці. Ж. Мальком пропонується, що склад та обсяг відомостей, які становлять комерційну таємницю, порядок її захисту, повинні бути визначені самостійно її власником або керівником підприємства з дотриманням чинного законодавства. Підприємство має право розпоряджатися такою інформацією на власний розсуд і здійснювати щодо неї будь-які законні дії, не порушуючи при цьому права третіх осіб. Проте слід зазначити, що не будь-якій інформації підприємство може надати статус комерційної таємниці, обмеживши таким чином доступ до неї третіх осіб і, перш за все, контролюючих органів. Потреба в оновленні та вдосконаленні чинного законодавства про комерційну таємницю, безумовно, існує. Необхідним кроком стало б розроблення та прийняття спеціального закону України про комерційну таємницю, де були б визначені основні критерії зарахування інформації до комерційної таємниці [15, с. 29].

Враховуючи зазначене, з метою врегулювання окреслених питань, ми згодні з позицією гр. Курмана О.В., яким пропонується на законодавчому рівні прийняти закон про комерційну таємницю, який би серед іншого, унормував такі питання: 1) критерії зарахування інформації до комерційної таємниці й підстави виникнення прав інтелектуальної власності на комерційну таємницю; 2) перелік відомостей, що не можуть бути зараховані до комерційної таємниці; 3) охорона комерційної таємниці органами державної влади й органами місцевого самоврядування, а також установлення відповідальності зазначених органів за її неправомірне розголошення або використання тощо [16, с. 180].

3) Відомості, які можуть становити банківську таємницю (ч. 1 п. 5 ст. 162 КПК).

Відповідно до ст. 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність», банківська таємниця – це інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним або стала відомою третім особам при наданні послуг банку або виконанні функцій, визначених законом, а також визначена у цій статті інформація про банк є банківською таємницею

Банківською таємницею, зокрема, є: відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у Національному банку України; інформація про операції, проведені на користь чи за дорученням клієнта, вчинені ним правочини; фінансово-економічний стан клієнтів; інформація про організацію та здійснення охорони банку та осіб, які перебувають у приміщеннях банку; інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи - клієнта, її керівників, напрями діяльності; відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація; інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню; коди, що використовуються банками для захисту інформації; інформація про фізичну особу, яка має намір укласти договір про споживчий кредит, отримана під час оцінки її кредитоспроможності; інформація про організацію та здійснення інкасації коштів та/або перевезення валютних цінностей тощо [17].

Порядок та умови розкриття банківської таємниці правоохоронним органам регламентується п. 3 ч. 1 ст. 62 ЗУ «Про банки та банківську діяльність», відповідно до якої інформація щодо юридичних та фізичних осіб, що становить банківську таємницю, розкривається банками правоохоронним органам (зокрема, органам прокуратури України, Служби безпеки України, Державному бюро розслідувань, органам Національної поліції України, Національному антикорупційному бюро України тощо), - на їхні запити щодо банківських рахунків клієнтів та операцій, проведених на користь чи за дорученням клієнта, у тому числі операцій без відкриття рахунків, а саме відомості на конкретно визначену дату або за конкретний проміжок часу та стосовно конкретної юридичної або фізичної особи, фізичної особи - підприємця про: наявність рахунків, номери рахунків, залишок коштів на рахунках, операції списання з рахунків та/або зарахування на рахунки, призначення платежу, ідентифікаційні дані контрагента (для фізичних осіб - прізвище, ім'я та по батькові, ідентифікаційний номер платника податку; для юридичних осіб - повне найменування, ідентифікаційний код у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань), номер рахунку контрагента та код банку контрагента [17].

З урахуванням зазначеного, діючи за аналогією зазначеної норми пропонуємо встановити обов'язок для суб'єктів – володільців (розпорядників) речей і документів за письмовою вимогою сторони обвинувачення в порядку ст. 93 КПК надавати наявну у них інформацію щодо юридичних та фізичних осіб, визначену у п.3 ч.1 ст. 62 ЗУ «Про банки та банківську діяльність».

4) Персональні дані особи, що знаходяться у базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних (ч. 1 п. 8 ст. 162 КПК).

Розглядаючи дане питання, доцільно звернутись до понять, що визначені у ЗУ «Про захист персональних даних». Отже відповідно до приписів зазначеного Закону володільцем персональних даних є фізична або юридична особа, яка визначає мету обробки персональних даних, встановлює склад цих даних та процедури їх обробки, якщо інше не визначено законом.

Розпорядником персональних даних є фізична чи юридична особа, якій володільцем персональних даних або законом надано право обробляти ці дані від імені володільця.

Згідно зі статтею 4 цього Закону володільцем чи розпорядником бази персональних даних можуть бути підприємства, установи і організації усіх форм власності, органи держави влади чи органи місцевого самоврядування, які обробляють персональні дані відповідно до закону. Але якщо володільцем бази персональних даних є орган державної влади чи орган місцевого самоврядування, то розпорядником бази персональних даних, крім цих органів, може бути лише підприємство державної або комунальної форми власності, що належить до сфери управління цього органу.

Суб'єкт персональних даних – фізична особа, персональні дані якої обробляються.

База персональних даних – іменована сукупність упорядкованих персональних даних в електронній формі та/або у формі картотек персональних даних [18]. Тобто база персональних даних є упорядкованою сукупністю логічно пов'язаних даних про фізичних осіб, які зберігаються та обробляються відповідним програмним забезпеченням, є базою персональних даних в електронній формі; які зберігаються та обробляються на паперових носіях інформації, є базою персональних даних у формі картотек [4, с. 131].

Визначення поняття «персональні дані» наводиться в абзаці 8 ст. 2 цього Закону, відповідно до якого персональними даними є відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована.

Водночас у роз'ясненнях Міністерства юстиції України зазначається, що законодавством України не встановлено і не може бути встановлено чіткого переліку відомостей про фізичну особу, які є персональними даними, задля можливості застосування положень Закону до різноманітних ситуацій, в тому числі при обробці персональних даних в інформаційних (автоматизованих) базах та картотеках персональних даних, що можуть виникнути у майбутньому, у зв'язку зі зміною в технологічній, соціальній, економічній та інших сферах суспільного життя [19]. Аналіз наукових праць та інформації, що міститься у відкритих джерелах, дозволяє дійти висновку, що до персональних даних слід віднести такі відомості: ідентифікаційні дані (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, адреса, телефон тощо); паспортні дані; особисті відомості (вік, стать, сімейний стан тощо); IP-адреса; обличчя; відбитки пальців, або почерк; номери банківських карток; цифрова ідентичність (цифровий підпис) склад сім'ї; освіта; професія; житлові умови; спосіб життя; життєві інтереси та захоплення; споживчі звички; фінансова інформація; інформація про расове, етнічне походження та національність; відомості, що стосуються політичних, світоглядних та релігійних переконань; відомості про членство в політичних партіях, профспілках, релігійних або громадських організаціях; відомості про стан здоров'я і статеве життя; генетичні і біометричні дані; місце знаходження та шляхи пересування особи тощо.

До питання допустимості розкриття відомостей, що становлять охоронювану законом таємницю, які можуть бути надані на письмову вимогу сторони обвинувачення в порядку ст. 93 КПК.

Ми згодні з твердженням О.К. Тугарова, яким слушно зазначається, що важливим показником стану захищеності інтересів особи, суспільства і держави є ступень забезпечення охорони інформації, доступ до якої обмежено з метою захисту прав і законних інтересів суб'єктів права на таємницю. Забезпечення такої охорони здійснюється як технічними, так і правовими заходами, що зосереджені в нормативних приписах чинного вітчизняного законодавства [2, с. 223]. При цьому вважаємо, що надання можливості стороні обвинувачення в порядку ст. 93 КПК здійснювати витребування відомостей вищезазначеної категорії, які зберігаються у зазначених суб'єктів – володільців (розпорядників) речей і документів ніяким чином не можуть вплинути на ступінь захищеності охорони інформації, доступ до якої обмежено. Наша позиція обґрунтовується як правовою доктриною, так і законодавчо закрі-

пленою гарантією держави щодо охорони відповідної інформації, яка забезпечується недопустимістю розголошення відомостей досудового розслідування. Так, в юридичній літературі зустрічається таке поняття як «професійна таємниця», під яким розуміється узагальнена назва відомостей (переважно з обмеженим доступом), якими володіє особа у зв'язку зі здійсненням нею професійної діяльності й розголошення яких заборонено. До однієї з видів професійної таємниці слід віднести й слідчу таємницю [20, с. 21]. За твердженням Гриза О.В. слідча таємниця – це відомості, які стали відомі слідчому та іншим учасниками процесу при здійсненні кримінального провадження, в тому числі шляхом гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, при виконанні ними своїх професійних обов'язків, та розголошення яких може завдати шкоди самому провадженню чи створити загрозу життю та/або здоров'ю людини й громадянина. Обов'язок не розголошувати відомості, віднесені до слідчої таємниці, покладається на учасників кримінального провадження, які уповноважені здійснювати досудове розслідування (слідчий, прокурор), а також слідчого суддю під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, в т.ч. при обранні запобіжних заходів, санкціонуванні обшуку, розгляді скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування (ст. 303 КПК України) [20, с. 54-55]. На законодавчому рівні охорона відомостей досудового розслідування в частині недопустимості їх розголошення забезпечується й нормами кримінального та кримінального процесуального законодавства України, зокрема ст. 222 КПК (Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування) та ст. 387 КК (Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування). З наведеного випливає, що слідчий повинен як сам зберігати слідчу таємницю, так і вимагати збереження таємниці досудового розслідування від інших учасників кримінального провадження [20, с. 60].

Таким чином, вважаємо, що розкриття відомостей, що становлять охоронювану законом таємницю, при виконанні письмової вимоги сторони обвинувачення, наданої порядку ст. 93 КПК - ніяким чином не може вплинути на ступінь захищеності охоронюваної законом таємниці. Для забезпечення законності проведення процесуальних дій під час досудового розслідування та з метою запобігання можливих процесуальних зловживань, на нашу думку, рішення слідчого про витребування речей і документів, що містять охоронювану законом таємницю повинно бути погоджено з прокурором, який відповідно до ст. 36 КПК здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва.

Висновки. Ураховуючи зазначене, видається, що правильним шляхом розв'язання окреслених проблем є удосконалення редакції ст. 93 КПК України, передбачивши, що:

1) для органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, органів влади Автономної Республіки Крим, інших суб'єктів, що здійснюють владні управлінські функції відповідно до законодавства та рішення яких є обов'язковими для виконання; юридичних осіб, що фінансуються з державного, місцевих бюджетів, бюджету Автономної Республіки Крим; осіб, які виконують делеговані повноваження суб'єктів владних повноважень згідно із законом чи договором, включаючи надання освітніх, оздоровчих, соціальних або інших державних послуг, – письмова вимога сторони обвинувачення щодо витребування речей і документів в порядку ст. 93 КПК є обов'язковою для виконання;

2) речі і документи, які зберігаються у зазначених суб'єктів та які відповідно до п.п. 2, 4, 5, 8 ч. 1 ст. 162 КПК містять охоронювану законом таємницю, а саме: відомості, які можуть становити лікарську таємницю; конфіденційна інформація, зокрема така, що містить комерційну таємницю; відомості, які становлять банківську таємницю, визначену п. 3 ч. 1 ст. 62 ЗУ «Про банки та банківську діяльність»; персональні дані особи, що знаходяться у базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних, - можуть бути витребувані стороною обвинувачення за вмотивованою постановою прокурора або постановою слідчого, погодженої з прокурором;

3) інші речі і документи, які не містять охоронювану законом таємницю та які зберігаються у зазначених суб'єктів, - можуть бути витребувані стороною обвинувачення за вмотивованою постановою слідчого або прокурора з дотриманням вимог ст. 110 КПК.

Список використаних джерел:

1. Кирбят'єв О.О. Доступ до інформаційних ресурсів при фіксації правопорушень у інформаційній сфері: проблематика та ймовірні шляхи вирішення. *ТЗЗ Теорія і практика юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері: Матеріали науково-практичної конференції / 08 червня 2016 р., м. Київ / Упорядн.: В.М. Фурашев,*

- С.Ю. Петряєв. К.: НДІП НАПрН України, Апарат РНБО України, КНДІСЕ Мінюсту України, НТУУ «КПІ», 2016. 200 с.
2. Тугаров О.К. Забезпечення охорони інформації з обмеженим доступом при тимчасовому доступі до речей і документів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5/2015. С. 223–226.
  3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.10.2022).
  4. Чуб А.В. Тимчасовий доступ до речей і документів як засіб збирання доказів у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. С. 221.
  5. Бачинський В.Т., Падуре А.М., Ванчуляк О.Я., Сивокоровська А.-В.С. Гуманітарні проблеми медицини та питання викладання у вищій медичній школі. *Актуальні проблеми сучасної медицини*. 2015. Том 15, Випуск 4(52). С. 223–226.
  6. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (Дата звернення 12.10.2022).
  7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.10.2022).
  8. Дічко Г.О., Алексєєв О.Г., Аніщенко М.А., Гамбург Л.С. Медична таємниця: проблема понятійного змісту та характеристика випадків правомірного розголошення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. №3/2019. С. 118–122.
  9. Сенюта І.Я. Медичне право: право людини на охорону здоров'я: монографія. Львів: Астолябія, 2007. 224 с.
  10. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (Дата звернення 12.10.2022);
  11. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 12.10.2022).
  12. Редько К.Ю., Куніцька З.Е. Комерційна таємниця: особливості та проблеми нормативно-правового забезпечення в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 5. С. 1–8.
  13. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.2093 р. № 611. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.10.2022).
  14. Ситницький М.В. Характерні ознаки комерційної таємниці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Серія ПРАВО. Випуск 23. Частина 1. Том 1. С. 262–266;
  15. Малько Ж. Правовий захист комерційної таємниці в Україні. Підприємство, господарство та право. 2014. № 1/2014. С. 25–29.
  16. Курман О.В. Відомості, що становлять комерційну таємницю, як предмет злочинного посягання // *Право і суспільство* № 5. Ч. 2. – 2015. С. 177–181.
  17. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 29.08.2022).
  18. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (Дата звернення 12.10.2022).
  19. Мінюст роз'яснив, що таке «персональні дані». *Українська Гельсінська спілка з прав людини*: Веб-сайт: URL: <https://helsinki.org.ua/2011/12/minyust-roz-yasnyv-scho-take-personalni-dani/> (Дата звернення 12.10.2022).
  20. Гриза О.В. Гарантії забезпечення дотримання таємниці під час досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2017. С. 200.

УДК 343.98.06

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.53>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Моца В.В.,

*ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ,*

ORCID: 0000-0003-0011-2080

vikmotsa@gmail.com

Моца В.В. Теоретико-методологічні засади використання кримінального аналізу оперативними підрозділами правоохоронних органів України.

У статті досліджуються поняття, зміст та сутність поліцейської діяльності, керованої розвідувальною аналітикою. Відзначається складність перекладу терміну «intelligence» та різні позиції науковців з приводу перекладу пов'язаного з ним терміну «ILP» (Intelligence-Led Policing). Окреслюється роль кримінального аналізу, доповненого кримінальною розвідкою, у протидії злочинності. Визначаються особливості взаємодії оперативних підрозділів правоохоронних органів з підрозділами кримінального аналізу, які зумовлені в першу чергу тим, що оперативно-розшукова діяльність є в більшості випадків негласною. Також підкреслюється, що співпраця між вказаними підрозділами відбувається здебільшого в рамках кримінального розвідувального аналізу.

В ILP-моделі саме оперативно-аналітична інформація є підставою для проведення операцій чи розслідувань, а не навпаки. В зазначеній моделі поліцейської діяльності продукти кримінального аналізу слугують для визначення стратегічних та оперативних цілей в протидії злочинності. Це, в свою чергу, веде до ефективнішого розподілу ресурсів правоохоронних органів. Використання кримінального аналізу в організації діяльності поліції сприяє збільшенню проактивного компоненту, заснованого на висновках про аналіз тенденцій та закономірностей, які ідентифікуються в злочинному середовищі. При такому підході вдається вжити вчасних та дієвих заходів для припинення злочинних проявів або суттєво пом'якшити їх наслідки. Кримінальний аналіз спрямований на підтримку ефективної правозастосовчої діяльності. Результати кримінального аналізу формують підґрунтя для організації діяльності поліції, керованої розвідувальною аналітикою. Тобто, продукти кримінального аналізу слугують основою побудови організації діяльності поліції за новою філософією – переходу від реактивних методів діяльності поліції – реакції на кримінальну подію, до проактивних – коли діяльність поліції керується висновками про аналіз закономірностей і тенденцій, які ідентифікуються у кримінальному середовищі. Такий підхід дозволяє вжити своєчасних і дієвих заходів щодо проблеми чи ситуації з наміром усунути або пом'якшити її наслідки.

Взаємодія співробітників оперативних підрозділів та кримінальних аналітиків має певні особливості та відбувається здебільшого в рамках кримінального розвідувального аналізу. Важливим аспектом у ефективній співпраці оперативних працівників та кримінальних аналітиків є запровадження спеціалізації за окремими напрямками роботи.

Ключові слова: модель поліцейської діяльності, керованої розвідувальною аналітикою; кримінальний аналіз; кримінальний розвідувальний аналіз; кримінальна розвідка; оперативні підрозділи.

Motsa V. Theoretical and methodological bases for the use of criminal analysis by operative units of law enforcement agencies in Ukraine.

This article examines the concept, content and nature of intelligence-led policing. The role of criminal analysis, supplemented by criminal intelligence, in countering crime is examined. The specifics of interaction between operative units of law enforcement agencies and criminal analysis units are identified.

The model of police activity guided by intelligence analytics is currently the most suitable for overcoming the existing challenges and threats in the field of fighting crime. ILP is a model of policing, according to

which intelligence serves as the basis for conducting operations/investigations, and not vice versa. Criminal analysis and criminal intelligence are key elements of the Intelligence-Led Policing (ILP).

The organization of police activities guided by ILP means the planning and management of police work activities, thanks to which the products of criminal analysis serve as the basis for determining strategic and operational goals in the field of preventing and stopping crime. This enables the effective allocation of resources based on the areas of activity of individual offenders, organised crime groups and the criminal environment as a whole.

Criminal analysis is aimed at supporting effective law enforcement activities. The results of criminal analysis form the basis for the organization of police activities guided by intelligence analytics. That is, the products of criminal analysis serve as the basis for building the organization of police activity according to a new philosophy – a transition from reactive methods of police activity – reaction to a criminal event, to proactive – when police activity is guided by conclusions about the analysis of patterns and trends that are identified in the criminal environment. This approach allows you to take timely and effective measures regarding a problem or situation with the intention of eliminating or mitigating its consequences.

The interaction between employees of operative units and criminal analysts has certain features and takes place mostly within the framework of criminal intelligence analysis. An important aspect in the effective cooperation of operatives and criminal analysts is the introduction of specialization in certain areas of work. Criminal analysis is aimed at supporting effective law enforcement activities. The results of criminal analysis form the basis for the organization of police activities guided by intelligence analytics. That is, the products of criminal analysis serve as the basis for building the organization of police activity according to a new philosophy - a transition from reactive methods of police activity - reaction to a criminal event, to proactive – when police activity is guided by conclusions about the analysis of patterns and trends that are identified in the criminal environment. This approach allows you to take timely and effective measures regarding a problem or situation with the intention of eliminating or mitigating its consequences.

The interaction between employees of operative units and criminal analysts has certain features and takes place mostly within the framework of criminal intelligence analysis. An important aspect in the effective cooperation of operatives and criminal analysts is the introduction of specialization in certain areas of work.

Key words: intelligence-led policing; criminal analysis; criminal intelligence analysis; criminal intelligence; operative units.

Постановка проблеми. У сучасних умовах високорозвинутих інформаційних технологій успішна та ефективна діяльність правоохоронних органів щодо протидії злочинності залежить у першу чергу від їх спроможності бути проактивними, тобто діяти на випередження та запобігання злочинним проявам. Виконанню цього завдання сприяє впровадження у нашій країні моделі поліцейської діяльності, керованої розвідувальною аналітикою, ядром якої є кримінальний аналіз.

Незважаючи на певні успіхи у впровадженні в правоохоронну систему України цієї моделі стримування злочинності, залишаються неврегульованими деякі питання використання кримінального аналізу оперативними підрозділами правоохоронних органів.

Стан дослідження проблеми. Окремі аспекти впровадження моделі поліцейської діяльності, керованої розвідувальною аналітикою, використання кримінального аналізу, кримінальної розвідки та їх значення для боротьби зі злочинністю були предметом дослідження таких учених, як О.Є. Користін [1], Дж. Картер (J.G. Carter) [3], С. Філіпс (S.W. Phillips) [3], С. Гайадін (S.M. Gayadeen) [3], А.В. Мовчан [4], Д.О. Пефтієв [5], В.А. Некрасов [5], М.Г. Вербенський [5], Дж. Реткліфф (J.H. Ratcliffe) [7], В. Мельник [8], В. Некрасов [8], Р.І. Благута [10], І.Р. Шинкаренко [11].

У той же час в зазначених працях не розглядалися питання, пов'язані з особливостями взаємодії підрозділів кримінального аналізу та оперативних підрозділів правоохоронних органів України у процесі протидії злочинності.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є дослідження теоретичних та методологічних засад використання кримінального аналізу оперативними підрозділами правоохоронних органів України.

Для досягнення цієї мети потрібно виконати наступні завдання:

– виявити поняття, зміст та сутність моделі поліцейської діяльності, керованої розвідувальною аналітикою, і ролі кримінального аналізу й кримінальної розвідки в цій моделі стримування злочинності;

– визначити особливості взаємодії оперативних підрозділів з підрозділами кримінального аналізу.

Наукова новизна дослідження. Ця стаття є однією з перших спроб дослідження особливостей взаємодії співробітників оперативних підрозділів та підрозділів кримінального аналізу.

Виклад основного матеріалу. Дослідники та правоохоронна література зазвичай методологію правоохоронної діяльності розкривають на основі п'яти моделей поліцейської діяльності: традиційна поліцейська діяльність (*Traditional policing*), соціально-орієнтована поліцейська діяльність (*Community policing or Community-oriented policing*), проблемно-орієнтована поліцейська діяльність (*Problem-oriented policing*), комп'ютерна статистична поліцейська діяльність (*Computer statistics model (CompStat)*) та поліцейська діяльність, керована розвідувальною аналітикою (*Intelligence-led policing (ILP)*) [1, с. 65].

Кожна з цих моделей має різні стратегічні цілі, сильні та слабкі сторони, і при одночасному використанні вони можуть доповнювати одна одну. Наприклад, ILP все частіше застосовується для забезпечення більш тісного зв'язку між поліцейською діяльністю та місцевим населенням, оскільки ця модель пропонує чіткі процеси, процедури комунікації та структури управління для збору, аналізу і розповсюдження даних та інформації. Інший приклад – це коли традиційна модель правоохоронної діяльності, в основі якої лежить реагування, є переважаючою, а ILP застосовується тільки для протидії серйозній та організованій злочинності. Загальною ознакою перших чотирьох вищезгаданих моделей, що найчастіше вважається слабкою ланкою у діяльності сучасних правоохоронних органів, є орієнтація на місцеві регіони та загрози [2, с. 14].

Модель поліцейської діяльності, керованої розвідувальною аналітикою, на сучасному етапі вважається найбільш ефективною, як з точки зору протидії злочинності, так і з позиції найбільш раціонального способу використання ресурсів правоохоронних органів. Поєднуючи в собі найкращі здобутки інших моделей поліцейської діяльності, ILP є найбільш пристосованою до подолання існуючих викликів і загроз у сфері боротьби зі злочинністю.

Як вказує А. Мовчан, посилаючись на дослідження вчених Дж. Картера, С. Філіпса і М. Гайадина, ILP є моделлю поліцейської діяльності, згідно з якою оперативно-аналітична інформація (*intelligence*) слугує підставою для проведення операцій/розслідувань, а не навпаки. Ця модель дозволяє зменшити матеріальні витрати, знизити рівень злочинності, забезпечити більш високий рівень безпеки особового складу [3, с. 435; 4, с. 18].

У зв'язку з тим, що термін «*intelligence*» є найбільш заплутаним і неоднозначним у сфері кримінального аналізу, серед науковців виникли різні позиції з приводу перекладу терміну «ILP». Так, деякі автори пропонують називати її поліцейською діяльністю, керованою аналітикою [4], чи поліцейською діяльністю, керованою розвідувальною аналітикою [5], та навіть, перекладаючи російською, називають поліцейською діяльністю на основі оперативних даних та інформації (ПДОДІ) [2].

Міжнародна асоціація кримінальних аналітиків зазначає, що як іменник термін «*intelligence*» класично використовується для опису інформації про ворога, яка зазвичай отримується таємно, що породжує терміни «військова розвідка», «кримінальна розвідка» та «розвідувальний аналіз». В останні роки деякі автори намагалися визначити «*intelligence*» як будь-яку інформацію, що має оперативну цінність, як продукт, а не джерело аналізу. Але Міжнародною асоціацією кримінальних аналітиків однозначно відкидається уявлення про те, що «*intelligence*» є якоюсь вищою формою «інформації» та пояснюється, що поняття «інформація» використовується для позначення проаналізованих даних, а «*intelligence*» є спеціалізованою, але не важливішою формою інформації [6, с. 2].

З цих позицій «*intelligence*» – це спеціалізована форма інформації, яка виникає з проаналізованих оперативних даних, здобутих таємно. Таке визначення корелюється з поданим вище розумінням «*intelligence*» як оперативно-аналітичної інформації.

За визначенням Дж. Реткліфа, *Intelligence-Led Policing* – це бізнес-модель і управлінська філософія, де *аналіз даних і кримінальна розвідка є ключовими* для об'єктивної системи прийняття рішень, яка сприяє зниженню рівня злочинності та зменшенню проблем, їх припиненню і попередженню як за допомогою стратегічного управління, так і ефективних стратегій правоохоронних заходів, націлених на злісних правопорушників та правопорушників-рецидивістів [7, с. 2574].

Це визначення об'єднує аналіз і розвідку в структуру прийняття рішень поліцейського департаменту та поєднує традиційний підхід правозастосування щодо серйозних і злісних правопорушників із проблемно-орієнтованим стратегічним управлінням злочинами та іншими проблемами поліції [7, с. 2574].

Підтримуючи впровадження концепції *Intelligence-Led Policing*, важливість застосування в роботі правоохоронних органів *кримінального аналізу, доповненого кримінальною розвідкою*, підкреслюють і українські дослідники.

Так, В. Мельник і В. Некрасов зазначають, що шляхом *кримінального аналізу* здійснюється:

- 1) визначення учасників кримінальних схем, зв'язків, кількості та характеру контактів;
- 2) визначення джерел та напрямів фінансових потоків, інших матеріальних об'єктів;
- 3) визначення механізму організації злочинної діяльності, підґрунтя функціонування кримінального явища;
- 4) оцінка ризиків, загроз, можливих збитків, вразливостей для прийняття управлінських рішень [8].

Доповнювати цей процес повинна *кримінальна розвідка*, яка сприяє:

- 1) визначенню джерел інформації та слідів злочину, до яких немає вільного доступу або відсутня можливість отримати такий доступ у гласний спосіб;
- 2) отриманню ґрунтовної інформації про: об'єкт, відносно якого є обґрунтовані підозри щодо причетності до злочину; ієрархічну побудову ОЗУ, специфіку та характеру їх діяльності, розгалужену кримінальну інфраструктуру.
- 3) нейтралізації діяльності окремих ОЗУ, руйнування кримінальних технологій [8].

На нашу думку, розуміння кримінального аналізу та кримінальної розвідки як ключових елементів концепції *Intelligence-Led Policing (ILP)* дає підстави вважати найбільш відповідним сутності та змісту цієї моделі стримування злочинності перекладом її українською мовою як *поліцейська діяльність, керована розвідувальною аналітикою*.

Стратегією розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 року № 1023-р, передбачається, що одним із пріоритетів державної політики у сфері протидії злочинності є комплексне впровадження сучасних систем кримінального аналізу, зокрема методології Європолу з оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності (SOCTA) [9].

Кримінальний аналіз – це дії, спрямовані на ідентифікацію і точне визначення взаємозв'язків між відомостями, які стосуються подій злочинного характеру, осіб, пов'язаних із ними, та даними, що походять із різних джерел, і їх використання правоохоронними органами і судами [10, с. 219].

Збір, аналіз і розповсюдження аналітично оброблених даних забезпечують набуття правоохоронцями знань, необхідних для запобігання, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень.

Кримінальний аналіз виділився в окремий напрямок професійної діяльності поліцейських в період 90-х років ХХ ст., коли стало формуватися інформаційне суспільство та змінилися підходи до діяльності поліції у бік створення системи протидії усім видам злочинності. Це сприяло створенню Міжнародної асоціації кримінальних аналітиків (ІАСА), яка формує стратегію та напрями діяльності кримінальних аналітиків у всьому світі. До структури Генерального секретаріату Інтерполу також входить підрозділ кримінального аналізу. Європол буде своєю діяльністю на підставі технологій та результатів кримінального аналізу [11, с. 235-236].

Слід зауважити, що першими в Україні визнали необхідність виділення кримінального аналізу в окремий напрямок не представники МВС України, а Державної прикордонної служби України – прийняттям наказу ДПСУ № 28 від 15 січня 2008 р., яким було введено в дію Інструкцію про організацію та ведення кримінального аналізу оперативно-розшуковими підрозділами Державної прикордонної служби України [11, с. 236].

У 2017 році в структурі центрального апарату Національної поліції України створено Управління кримінального аналізу (у 2019 році реорганізовано в Департамент кримінального аналізу), яке виконує функцію координації діяльності у сфері аналізу і впровадження та розвитку моделі поліцейської діяльності, керованої розвідувальною аналітикою.

Відповідно до наказу Національної поліції України від 29.12.2019 р. № 1354 «Про затвердження Положення про Департамент кримінального аналізу Національної поліції України», Департамент кримінального аналізу (ДКА) розробляє, впроваджує та застосовує нові методи та напрями здійснення кримінального аналізу, спрямовані на підвищення ефективності протидії злочинності [12].

ДКА є уповноваженим структурним підрозділом НПУ з проведення, організації та координації інформаційно-пошукової та аналітичної роботи, спрямованої на збір, оцінку та реалізацію інформації, зокрема інформації з обмеженим доступом, шляхом надання її уповноваженим органам (підрозділам)

для вжиття заходів відповідно до їх компетенції, оцінювання ризиків, а також використання її для забезпечення виконання функцій, покладених на поліцію [12].

Основними завданнями ДКА є:

- 1) організація та здійснення інформаційно-аналітичної діяльності для реалізації повноважень поліції;
- 2) визначення стратегічних напрямів роботи, шляхів розвитку кримінального аналізу в діяльності органів та підрозділів поліції;
- 3) забезпечення взаємодії та координації діяльності органів (підрозділів) поліції у сфері кримінального аналізу, а також збір, обробка, узагальнення та аналіз інформації з метою протидії злочинності;
- 4) забезпечення формування та підтримка функціонування автоматизованих інформаційних систем, що утворюються в процесі здійснення оперативно-розшукової та аналітичної діяльності;
- 5) у межах компетенції, відповідно до вимог міжнародного та вітчизняного законодавства, участь у здійсненні інформаційної взаємодії з правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними організаціями [12].

Кримінальний аналіз є специфічним видом інформаційно-аналітичної діяльності правоохоронних органів, який полягає у перевірці та оцінці інформації, її інтерпретації, встановленні зв'язків між даними, що отримуються у процесі виявлення, припинення та розслідування злочинів і мають значення для оперативно-розшукової діяльності й кримінального провадження, з метою їх використання правоохоронними органами та судом, подальшого проведення оперативного, тактичного і стратегічного аналізу [4, с. 21].

Слід відзначити, що не зважаючи на те, що підрозділи кримінального аналізу функціонують в системі Національної поліції вже п'ять років, термін кримінальний аналіз до сих пір не отримав законодавчого закріплення. Водночас у Законі України «Про Бюро економічної безпеки України» законодавець дає визначення вказаного терміну у розрізі протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки. Так, у ст. 2 закону зазначається, що кримінальний аналіз – це інформаційно-аналітична діяльність, спрямована на встановлення взаємозв'язків між даними про злочинну діяльність та іншими даними, потенційно з ними пов'язаними, їх оцінювання та інтерпретацію, прогнозування розвитку досліджуваних подій з метою їх використання для виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави [13]. У зв'язку з прийняттям згаданого вище закону внесені зміни в Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Так, статтю 8 доповнено пунктом 21, який надає підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, право ініціювати або безпосередньо проводити кримінальний аналіз [14].

Успішна реалізація та впровадження правоохоронними органами методів кримінального аналізу створює передумови для ефективнішого виконання своїх завдань і оперативними підрозділами.

В законодавстві відсутнє визначення терміну «оперативні підрозділи», але системним тлумаченням правових норм Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [14] та КПК України [15] можна встановити значення цього поняття.

Зокрема, термін «оперативні підрозділи» законодавець широко вживає у КПК України. Їх повноваження у кримінальному провадженні врегульовано ст. 41; п. 5 ч. 2 ст. 36; п. 3 ч. 2 ст. 40; ч. 6 ст. 246; ч. 3 ст. 281 та іншими нормами КПК України. При цьому законодавець не визначає у КПК України поняття оперативних підрозділів (у ст. 41 подано лише їх перелік). Немає такого визначення й у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність». Але з аналізу норм ст. 5 «Підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність», а також останнього абзацу ст. 7 «Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність» цього Закону стає зрозуміло, що суб'єкти ОРД є і оперативними підрозділами [16, с. 10].

Відповідно до зазначеного Закону завданням ОРД, а відповідно і її суб'єктів, є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, розвідувально-підривної діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави (ст. 1). Деталізується це завдання у ст. 7 «Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність», де серед іншого зазначено: «У межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень» [16, с. 11].

За сучасних правових реалій термін «оперативні підрозділи» вживається законодавцем у КПК України для означення тих підрозділів правоохоронних органів, компетенцію яких становить проведення оперативно-розшукової діяльності та виконання доручень слідчого, прокурора на проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні [16, с. 15].

Взаємодія співробітників оперативних підрозділів та кримінальних аналітиків має певні особливості, зумовлені в першу чергу тим, що оперативно-розшукова діяльність є в більшості випадків негласною. Загалом ця взаємодія відбувається в рамках кримінального розвідувального аналізу.

За визначенням Міжнародної асоціації кримінальних аналітиків *кримінальний розвідувальний аналіз* – це аналіз даних про людей, причетних до злочинів, зокрема злочинців-рецидивістів, неодноразових жертв, а також злочинні організації та мережі. Він спрямований на те, щоб краще зрозуміти контекст життя, роботу, діяльність, мотиви та плани цих осіб і злочинних мереж, використовуючи цю інформацію, щоб знайти способи стримування або припинення протиправної діяльності. Суть процесу кримінального розвідувального аналізу полягає в конфіденційному зборі інформації про осіб і злочинні мережі, з забезпеченням режиму безпеки даних, відповідного доступу і конфіденційності, і подальше перетворення цієї інформації з даних на спеціалізовану форму інформації (*intelligence*) за допомогою аналізу [6, с. 3].

Процеси та методи кримінального розвідувального аналізу включають: аналіз злочинців-рецидивістів і аналіз жертв; аналіз кримінальної історії; аналіз зв'язків; аналіз товарних потоків; аналіз комунікацій; аналіз соціальних мереж [6, с. 3].

Важливим аспектом у ефективній співпраці оперативних та аналітичних підрозділів є запровадження спеціалізації за окремими напрямками роботи. Наприклад, закріплення аналітичних працівників за лінією протидії незаконним заволодінням транспортних засобів, викриття фактів підривів банкоматів або боротьби зі злочинами у сфері торгівлі людьми дає змогу накопичувати, систематизувати й узагальнювати наявну інформацію, на основі якої створюються нові концептуальні підходи до розкриття цих видів злочинів. Саме це дозволяє відійти від окремих випадків, натомість перейти до системного підходу в боротьбі зі злочинністю та стати проактивними в попередженні правопорушень [17].

Висновки. Модель поліцейської діяльності, керованої розвідувальною аналітикою, на сучасному етапі є найбільш пристосованою до подолання існуючих викликів і загроз у сфері боротьби зі злочинністю.

ILP є моделлю поліцейської діяльності, згідно з якою оперативно-аналітична інформація (*intelligence*) слугує підставою для проведення операцій/розслідувань, а не навпаки. Розуміння кримінального аналізу та кримінальної розвідки як ключових елементів концепції *Intelligence-Led Policing (ILP)* дає підстави вважати найбільш відповідним перекладом її українською мовою як *поліцейська діяльність, керована розвідувальною аналітикою*.

Організація діяльності поліції, керованої розвідувальною аналітикою, означає планування та управління діяльністю поліцейської роботи, завдяки яким продукти кримінального аналізу виступають основою для визначення стратегічних та оперативних цілей в галузі попередження і припинення злочинних проявів. Це дає змогу ефективно розподіляти ресурси із врахуванням сфер і напрямів активності окремих злочинців, організованих злочинних угруповань та кримінального середовища в цілому.

Кримінальний аналіз спрямований на підтримку ефективної правозастосовчої діяльності. Результати кримінального аналізу формують підґрунтя для організації діяльності поліції, керованої розвідувальною аналітикою. Тобто, продукти кримінального аналізу слугують основою побудови організації діяльності поліції за новою філософією – переходу від реактивних методів діяльності поліції – реакції на кримінальну подію, до проактивних – коли діяльність поліції керується висновками про аналіз закономірностей і тенденцій, які ідентифікуються у кримінальному середовищі. Такий підхід дозволяє вжити своєчасних і дієвих заходів щодо проблеми чи ситуації з наміром усунути або пом'якшити її наслідки.

Взаємодія співробітників оперативних підрозділів та кримінальних аналітиків має певні особливості та відбувається здебільшого в рамках кримінального розвідувального аналізу. Важливим аспектом у ефективній співпраці оперативних працівників та кримінальних аналітиків є запровадження спеціалізації за окремими напрямками роботи.

Список використаних джерел:

1. Користін О.Є. Сучасні моделі правоохоронної діяльності. *Юридична наука: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали міжвузівської науково-практичної конференції (Київ, 30 лист. 2017 р.) /Нац. Акад. внутр. справ. Київ, 2017.С. 65-66.
2. Руководство ОБСЕ по полицейской деятельности на основе оперативных данных и информации. Серия публикаций ДТНУ/ОСВПД, издание 13. Вена, 2017. 104 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/9/357211.pdf> (дата звернення: 18.06.2022).
3. Carter J.G., Phillips S.W., Gayadeen S.M. Implementing Intelligence-Led Policing: An Application of Loose-Coupling Theory. *Journal of Criminal Justice*. 2014. № 42. P. 433–442.
4. Мовчан А.В. Актуальні проблеми впровадження в органах національної поліції України моделі поліцейської діяльності, керованої аналітикою. *Соціально-правові студії*. 2018. Випуск 1. С. 17–22.
5. Користін О.Є., Пейтєв Д.О., Некрасов В.А. Довідник керівника поліції – поліцейська діяльність, керована розвідувальною аналітикою/ILP: навчальний посібник / за заг. ред. М.Г. Вербенського. Київ, 2019. 120 с.
6. International Association of Crime Analysts. (2014). Definition and types of crime analysis [White Paper 2014-02]. Overland Park, KS: Author. URL: https://iaca.net/wp-content/uploads/2017/07/2-iacawp_2014_02_definition_types_crime_analysis.pdf (дата звернення: 22.10.2021).
7. Ratcliffe J.H. (2014) Intelligence-Led Policing. In: Bruinsma G., Weisburd D. (eds) *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Springer, New York, NY. P.2573-2581. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5690-2_270 (date of access: 20.06.2022).
8. Мельник В., Некрасов В. Фінансова безпека. Коли твій ворог – багатший за транснаціональні корпорації. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/business/3946330/> (дата звернення: 09.06.2022).
9. Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 року № 1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 18.06.2022).
10. Благута Р.І., Мовчан А.В. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 256 с.
11. Шинкаренко І.Р. Проблеми запровадження кримінального аналізу в діяльність підрозділів кримінальної поліції: теоретико-історичне підґрунтя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 233–242.
12. Про затвердження Положення про Департамент кримінального аналізу Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 29.12.2019 № 1354. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/departament-kriminalnogo-analizu.html> (дата звернення: 09.06.2022).
13. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 року № 1150-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (дата звернення: 09.06.2022).
14. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 09.06.2022).
15. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 09.06.2022).
16. Грібов М.Л., Черняк А.М. Оперативні підрозділи правоохоронних органів України як суб'єкти протидії злочинності. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 8–17.
17. Бодня Т. Начальник Департаменту кримінального аналізу Нацполіції Роман Білоус: «Системи «Безпечного міста» дають нам змогу розкривати злочини за «гарячими слідами». URL: https://sensor.net/ru/resonance/3251574/nachalnik_departamentu_kriminalnogo_analzu_natpolits_roman_blous_sistemi_bezpechnogo_msta_dayut_nam_zmogu (дата звернення: 11.10.2021).

СПРОЩЕНИЙ ПОРЯДОК СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ОСНОВІ УГОД: ДОСВІД ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА США

Пунда О.О.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Хмельницького національного університету

Пунда О.О. Спрощений порядок судового провадження на основі угод: досвід процесуального законодавства США.

Стаття присвячена питанням спрощеного порядку судового провадження у федеральному кримінальному процесуальному законодавстві США. Наголошено, що угода про визнання вини – це окремий інститут кримінального судочинства у США. Угода про визнання вини виступає як комплексна правова категорія та охоплює декілька самостійних кримінально-процесуальних компромісів. До числа підвидів таких необхідно віднести: «*Nolo contendere plea*» («не визнаю вини, але і не заперечую»); «*Alford plea*», «визнаю, але заперечую». *Alford Plea* є своєрідною альтернативою *Nolo Contendere*. Якщо *Nolo contendere* означає, що підсудний приймає будь-яке покарання, яке суд вважає за потрібне, але не визнає себе винним, то за *Alford Plea* підсудний визнає себе винним, але одночасно заявляє про свою невинуватість. У загальному вигляді угода про визнання вини виступає як визначена у законодавстві компромісна процедура, котра, як правило, носить характер письмового узгодження умов відповідальності між стороною обвинувачення та захисту. Угода про визнання вини отримала своє закріплення на рівні Федеральних правил кримінального судочинства США, (правило 11) та у судових рішеннях прецедентного характеру. Угода про визнання вини може бути укладена на стадії досудового слідства, на попередньому слуханні у суді, на судовому розгляді великим журі, під час відкриття судового засідання, але до початку розгляду справи по суті. Поява угод у кримінальному судочинстві, серед іншого, вимагає удосконалення криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів. На даний час процесуальне регламентування та поширення угод у кримінальному судочинстві практично не знаходить свого відображення у новелізації підходів криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень та криміналістичної тактики. Для вітчизняного законотворця та правозастосування досвід регламентування угод про визнання вини у США має виняткове значення. Відображена у КПК України схема цього інституту є винятково спрощеною і потребує свого удосконалення.

Ключові слова: спрощені порядки кримінально-процесуального провадження, угода про визнання вини, компромісна процедура, «*plea bargaining*», «*nolo contendere plea*», «*alford plea*».

Punda O. The simplified order of the court proceedings on the basis of agreements: experience of the procedure legislation of the USA.

The paper is dedicated to issues on simplified order of pre-trial investigation in Federal Criminal Procedure Legislation of the USA. It is stressed, the plea agreement is a separate institute of criminal procedure in the USA. The plea agreement is a comprehensive legal category, that includes a few independent criminal and procedural compromises. They are «*Nolo Contendere Plea*» (“I do not admit guilt, but I do not deny it either”), «*Alford Plea*» (“I admit the guilt, but I deny it”). The *Alford Plea* is an alternative to the *Nolo Contendere*. While *Nolo contendere* means that the defendant accepts whatever punishment the court deems appropriate but does not plead guilty, an *Alford Plea* means that the defendant pleads guilty but at the same time maintains his innocence. In general, the plea agreement is a compromise procedure, mentioned by the legislation. As a rule, it has features of agreement on terms of responsibility between the prosecution and the defense, in writing. The plea agreement is established in the Federal Rules of Criminal Procedure of the United States, (Rule 11) and court decisions of a precedent nature. The plea agreement can be concluded on the stage of pre-trial investigation, at a preliminary hearing in court, at a grand jury trial, at the opening of a

court session, but before the merits of the case begin. The appearance of agreements in the criminal justice needs, among other, developing of criminalistic methods of investigation of specific kinds of crimes. Today, procedural regulation and distribution of agreements in criminal proceedings is practically not reflected in the novelization of the approaches of the forensic methodology of investigation of certain types of criminal offenses and forensic tactics. For the national legislator as well as for law enforcement, the experience of regulation of plea agreements in the USA has a significant mean. The architecture of this institution, provided by the CPC of Ukraine, is very simplified and needs to be developed.

Key words: simplified criminal procedure procedures, plea agreement, compromise procedure, plea bargaining», «nolo contendere plea», «alford plea».

Постановка проблеми. Одними з пріоритетних елементів доктрини розвитку кримінально-процесуального законодавства України стає широке запровадження спрощених процедур на стадіях досудового розслідування та судового розгляду. Закріплення спрощених порядків судового провадження на основі угод на рівні Кримінального процесуального кодексу України істотно вплинуло на прискорення розслідування та розгляду кримінальних проваджень при одночасному збереженні та посиленні загальновизнаних міжнародних стандартів та принципів охорони та захисту прав людини та громадянина.

Практичному поширенню спрощених процедур також сприяють зростаючі потреби слідчої та судової практики та сучасні ідеї запровадження диспозитивних засад у публічному кримінальному процесі. Важливе значення при цьому має апробований та такий, що довів свою ефективність, зарубіжний досвід.

У першу чергу, йдеться про спрощення процесуальної форми, прискорення слідчих та судових процедур, заснованих на певних процесуальних формах компромісу, у тому числі, і на визнанні підозрюваним, обвинуваченим та підсудним своєї вини у формі різного виду угод, укладених з органами кримінального переслідування. Подібні правові інститути передбачені сучасними доктринами багатьох країн світу та поширені на практиці як різноманітні «угоди з правосуддям».

У Кримінальному процесуальному кодексі України (розділ VI) містяться особливі порядки кримінального провадження. Одним із них є провадження на підставі угод (глава 35 КПК України) [1]. Цей інститут – абсолютна новела вітчизняного кримінального процесуального законодавства, що потребує особливої уваги, адже до часу вступу у силу чинного кримінально-процесуального закону цей інститут був абсолютно невідомий національній правовій системі. Провадження на основі угод як різновид спрощених проваджень у кримінальному судочинстві є найбільш поширеним у країнах англо-саксонської правової родини та окремих країнах Європи. Цей інструмент диспозитивності та компромісу практично одразу було взято на «озброєння» органами досудового розслідування в Україні.

Динамічність застосування практики укладення угод у кримінальному судочинстві демонструє зростання практики використання угод про примирення з потерпілим та, особливо, угод про визнання винуватості.

Так, у 2019 році з 79564 вироків судами було затверджено 9727 угод про визнання винуватості та 7872 угод про примирення [2], у 2020 році з 74980 вироків затверджено 8947 угод про визнання винуватості та, відповідно, 5983 угод про примирення [3]. У 2021 році з 80267 вироків затверджено судами 8366 угод про визнання винуватості та 3946 угод про примирення [4].

Водночас, найбільш детальним рівнем правового регулювання відзначаються Федеральні правила кримінального процесу (судочинства) США [5]. Саме цей процесуальний акт, наповнений змінами, доповненнями та тлумаченням рішень прецедентної практики виступає найбільш ефективним інструментом правового регулювання порядку укладення угод на стадії досудового розслідування та судового розгляду.

Стан опрацювання проблеми. Свої наукові праці питанням застосування та імплементації досвіду спрощених порядків досудового розслідування та судового розгляду у кримінальному процесуальному законодавстві України та інших держав присвятили такі вітчизняні науковці, як М. Глоба [6], В. Гринюк [7], С. Крушинський [8], О. Леяк [9], О. Литвинчук [10], О. Сачко [11], М. Сіроткіна [12] та ряд інших авторів.

Визнання процесуальних угод і процесуальних домовленостей як дієвого інструменту кримінально-процесуальної діяльності спрямованого на досягнення завдань кримінального судочинства прямо пов'язано із швидкістю його здійснення, зменшенням фінансових процесуальних витрат та навіть

прогнозуванням виду та міри покарання. Водночас, сьогодні є виправданим конструктивно-критичний аналіз умов, підстав, процесуально-правового механізму та правових наслідків укладання та реалізації процесуальних угод між сторонами кримінального провадження. У цьому також може допомогти практика країн, у яких такі угоди набули особливого поширення.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті – це комплексний загальнотеоретичний аналіз проблем спрощених порядків судового розгляду у кримінальному процесуальному законодавстві США.

Виклад основного матеріалу. На доктринальному рівні сучасний кримінальний процес передбачає різне поєднання імперативних та диспозитивних елементів на різних етапах розгляду кримінального провадження. Саме у цьому сенсі можна говорити про діалектику кримінального судочинства. У сучасному кримінальному процесі практично досягнуто єдності цих протилежностей. Дане поєднання дозволяє, по-перше, гарантувати дотримання та здійснення прав особи у кримінальному судочинстві, й, по-друге, визначити, наскільки вся правоохоронна система цінує та захищає інтереси особистості та суспільства.

Появою та розвитком даного правового інституту ми зобов'язані США (у правовій системі саме цієї держави «угода з правосуддям» набула найбільшого поширення), де правовий інститут «угоди з правосуддям» знаходить своє вираження як в усних домовленостях, так і в письмових угодах сторін [8]. Слід зазначити, що сам процес укладання угоди передбачає високий ступінь «латентності», і простежити вдається лише частину спільно вироблених позицій, які потрапляють на відкритий розгляд судді та представлені вже як досягнута та досконала й узгоджена сторонами угода.

Угоди про визнання вини знайшли офіційне закріплення в системі права у рішенні Верховного Суду США у 1971 р. в справі «Сантобелло проти штату Нью-Йорк», *plea bargaining* було визнано «необхідністю правового життя». У 1974 р. було затверджено поправки до 11 Правил «Федеральних правил кримінального процесу США», що передбачають необхідність досягнення спрощення всіх кримінально-процесуальних дій, неупередженості при розгляді справи та усунення невинуватих витрат і зволікань при їх розгляді.

У судовій практиці США причиною, що спонукає сторони укладати в більшості кримінальних проваджень подібного роду угоди, найчастіше служить прагнення уникнути неясності у вердикті присяжних засідателів (при укладенні «угоди» обвинуваченому надається право вибору між певними альтернативами [13].

Водночас, у США суд має право призначити будь-яке законне покарання, незважаючи на угоду сторін. Суд, перевіряючи дотримання умов угоди, зобов'язаний з'ясувати в обвинуваченого, чи він розуміє, що ні його захисник, ні суд не можуть до судового розгляду справи повідомити йому точні межі можливого покарання. Також судом роз'яснюється, що ним може бути не прийнята рекомендація прокурора чи прохання адвоката про призначення конкретного покарання, і в цьому випадку обвинувачений, який заявляє клопотання про невинуватість, не матиме права відкликати його в подальшому. Невизначеність практики призначення покарання нерідко призводить до засудження осіб до більш суворого покарання, ніж те, яке обіцяв прокурор при укладанні угоди [14].

У науковій кримінально-процесуальній літературі наголошують, що у американській юридичній літературі існує кілька термінів, які нарівні один з одним використовуються для позначення угод про визнання провини: *plea bargain* (*plea bargaining*) (дослівний переклад з англ. - «заява про угоду»). Підкреслимо, що Федеральні правила кримінального судочинства США такий термін не вживають. Поняття «*plea bargaining*» є назвою окремої підстадії кримінального судочинства, в межах якої реалізуються положення, визначені у розділі 11 (Rule 11. Pleas) Федеральних правил кримінального судочинства США [5].

Безпосередньо у Розділі 11 (Rule 11. Pleas) Федеральних правил кримінального судочинства США йдеться про такий різновид угоди, як «*nolo contendere plea*» («не визнаю вини, але і не заперечую»). Із позицій процесуального закону це означає невизнання обвинуваченим своєї вини, у формі незаперечення винесення обвинувального вироку за пред'явленим обведенням у суді першої інстанції. Водночас, це не позбавляє його права заперечувати встановлені судом обставини. Заява *Nolo contendere* означає, що підсудний каже: «Я не оскаржую висунуті проти мене звинувачення. Я не намагатимуся ні доводити свою невинуватість, ні спростовувати свою провину». У певних ситуаціях визнання провини *Nolo contendere* може привести до більш сприятливого результату, ніж звичайне визнання вини – **Guilty Plea**, оскільки таке визнання не може бути використано проти відповідача в іншій справі чи за іншими обвинуваченнями [15].

Крім *nolo contendere* особливою формою угоди з правосуддям виступає угода відома як *Alford Plea*. *Alford Plea* є своєрідною альтернативою *Nolo Contendere*. Якщо *Nolo contendere* означає, що підсудний приймає будь-яке покарання, яке суд вважає за потрібне, але не визнає себе винним, то за *Alford Plea* підсудний визнає себе винним, але одночасно заявляє про свою невинуватість. Зазначене на перший погляд виглядає дивним. Водночас, угода *Alford Plea* також набула досить значного поширення у судовій практиці США [15].

Так, у законодавстві США визнання вини у формі *Alford Plea*, яке також називають визнанням вини у справі «Кеннеді проти Західної Вірджинії», або «доктрина Алфорда», є визнанням обвинуваченим своєї вини у суді під час розгляду кримінального провадження, за яким такий «обвинувачений одночасно не визнає злочину та стверджує, що невинний, але визнає, що докази, представлені обвинуваченням, швидше за все, переконують суддю або присяжних визнати підсудного винним». У 2000 році Міністерство юстиції Сполучених Штатів зазначило: «У справі *Alford Plea* обвинувачений погоджується визнати себе винним, оскільки він або вона усвідомлює, що шансів на виправдання мало, так як є вагомні докази у сторони обвинувачення. Близько 17% засуджених судами штатів та 5% федеральних ув'язнених подають клопотання щодо угоди за формою *Alford Plea*. Ця різниця відображає відносну готовність судів штату, порівняно з федеральними судами, прийняти подібні альтернативні прохання [16].

Обвинувачення у справі *Alford Plea* є юридично допустимими майже в усіх федеральних судах і судах штатів США, за винятком судів штатів Індіана, Мічиган і Нью-Джерсі або судів Збройних сил Сполучених Штатів. Ця форма визнання вини часто використовується і в місцевих судах, і у судах штатів (окружних) у США [17].

Підкреслимо, що чинне процесуальне законодавство містить окремі обмеження щодо можливості використання *Alford Plea*. Наприклад, така форма оголошення власної вини заборонена в судах збройних сил США.

Alford Plea має і практичне значення для сторони захисту. Визнання *Alford Plea* дає захисникам підсудного час для того, аби зібрати додаткові докази та розробити стратегію захисту. Адвокат може подати клопотання про виключення окремих доказів обвинувачення доказів і продемонструвати недоліки в аргументах обвинувачення. Ці слабкі сторони можуть привести до пом'якшення обвинувачень або їх відхилення.

В цілому, Розділом 11 (Rule 11. Pleas) Федеральних правил кримінального судочинства США встановлено певні етапи укладення того чи іншого типу угод із правосуддям.

Першим важливим принципом є забезпечення об'єктивності суду. Відповідно до процесуального законодавства, суддя не бере участі у переговорах між стороною захисту (defendant's attorney) та обвинувачення (attorney for the government). Досягнення угоди передбачає ряд істотних умов. По-перше, це те, що сторона обвинувачення не буде пред'являти інші обвинувачення підсудному. По-друге, сторонами буде обумовлено «певний вирок або діапазон покарання, який є доцільним». По-третє, підсудний визнає, що призначене у майбутньому рішенні суду покарання є «відповідним рішенням у справі». У контексті аналізу тексту законодавчого акту привертають увагу досить загальні формулювання, відображені у Федеральних правилах кримінального судочинства США. Зазначене можливо пояснити тим, що багато положень знаходять своє відображення у судовій практиці. Наприклад, у справі «Штат Айдахо проти Хоурі» в Апеляційному суді Айдахо 1995 року суд прокоментував вплив визнання *Alford Plea* на подальше винесення вироку [18]. Зокрема, Суд постановив: «Хоча визнання вини у формі *Alford Plea* дозволяє обвинуваченому визнати себе винним на тлі тверджень про невинуватість, воно не вимагає від суду приймати ці твердження. Суд, який виносить вирок, може, за необхідності, розглянути широкий спектр інформації, включаючи докази злочину, кримінальну історію обвинуваченого та поведінку підсудного, включаючи наявність або відсутність докорів сумління». Або у 1999 році у справі Верховного суду Південної Кароліни «Штат проти Гейнса» Суд постановив, що заявник *Alford Plea* завжди повинен визнати себе винним.

Наступним етапом укладення угоди з правосуддям є «*Disclosing a Plea Agreement*». Мова йде про «розкриття» або «оприлюднення» розкриття угоди про визнання вини. Сторони повинні оприлюднити угоду про визнання винуватості у відкритому судовому засіданні, за винятком випадків, коли суд з поважних причин дозволяє сторонам оприлюднити угоду про визнання винуватості в закритому режимі [5]. Після оголошення умов угоди суд переходить до етапу «*Accepting a Plea Agreement*» або «прийняття угоди про визнання вини» або «*Rejecting a Plea Agreement*», тобто, відхилення угоди. При

цьому суд повинен зробити наступні кроки шляхом внесення до протоколу судового засідання (або, за поважної причини, на камеру відеозапису):

- повідомити сторонам, що суд відхиляє угоду про визнання винуватості;
- особисто повідомити підсудного про те, що суд не зобов'язаний дотримуватися угоди про визнання вини, і надати підсудному можливість відкликати свою угоду;
- особисто повідомити відповідача про те, що, якщо заяву про визнання вини не буде відкликано, суд може вирішити справу менш сприятливо для підсудного, ніж передбачено угодою про визнання вини [5].

Завершальним етапом виступає «*Withdrawing a Guilty or Nolo Contendere Plea*». На цьому етапі підсудний з власної ініціативи може відмовитися від визнання своєї вини [5].

Висновки. У підсумку наголосимо, що угода про визнання вини – це окремий інститут кримінального провадження у США. Угода про визнання вини виступає як комплексна правова категорія та охоплює декілька самостійних кримінально-процесуальних компромісів. Кримінально-процесуальне законодавство США виділяє декілька видів угод про визнання вини. До числа таких необхідно віднести: «*nolo contendere plea*» та «*alford plea*».

Поява угод у кримінальному судочинстві, серед іншого, вимагає удосконалення криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів. На даний час процесуальне регламентування та поширення угод у кримінальному судочинстві практично не знаходить свого відображення у новелізації підходів криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень та криміналістичної тактики.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.09.2022).
2. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2019 рік. Форма № 1-1. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 20.09.2022).
3. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2020 рік. Форма № 1-1 URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 20.09.2022).
4. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2021 рік. Форма № 1-1 URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 20.09.2022).
5. Federal Rules of Criminal Procedure. URL.: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title18/title18a/node35&edition=prelim> (дата звернення: 20.09.2022).
6. Глоба М. Кримінально-правові наслідки укладення угоди про визнання винуватості у США та Великобританії. Підприємництво, господарство і право : науково-практичний господарсько-правовий журнал. 2020/1. № 2. С. 282–286.
7. Гринюк В.О. Особливості реалізації функції обвинувачення в кримінальному провадженні на підставі угод. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. Octombrie. С. 176-180.
8. Крушинський С.А. Угода про визнання вини: світовий досвід та перспективи запровадження в Україні. *Університетські наукові записки*. 2010. № 4. С. 238–245.
9. Леляк О. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості. *Науковий часопис Національна академія прокуратури*. 2016. № 3. С. 147–155.
10. Литвинчук О.І. Особливості кримінальних проваджень на підставі угод. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. 2 (82), 249–257.
11. Сачко. О.В., Літвінов В.І. Угоди у кримінальному судочинстві. *Право і суспільство*. 2016. № 6 С. 184–190.
12. Сіроткіна М. В. Правове регулювання механізму укладення угод як засобу досягнення компромісу у кримінальному судочинстві України: історичний аспект. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. 2020. № 9 (21). С. 119–129.

13. Махов В.Н., Пешков М.А. Уголовный процесс США (досудебные стадии). М.: ЗАО Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. 208 с.
14. Стратій О.В. Угода з правосуддям у законодавстві США. Європейські перспективи. 2014. № 9. С. 165–170.
15. Nolo Contendere Plea vs. Alford Plea. URL.: <http://www.nolocontendere.org/> (дата звернення: 20.09.2022).
16. Defense Counsel in Criminal Cases. <https://web.archive.org/web/20080716091432/http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/pub/ascii/dccc.txt> (дата звернення: 20.09.2022).
17. Plea bargaining's triumph: a history of plea bargaining in America https://archive.org/details/pleabar_fis_2003_00_4508/page/319/mode/2up (дата звернення: 20.09.2022).
18. Coles Enters Guilty Pleas on Two Felony Charges. https://web.archive.org/web/20091001060416/http://www2.state.id.us/ag/newsrel/2003/nr_nov032003b.htm (дата звернення: 20.09.2022).

УДК: 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.55>

ПРЕДМЕТ СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Яценко І.В.,
*доктор ветеринарних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»,
ORCID: 0000-0001-8903-2129*

Яценко І.В. Предмет судово-ветеринарної експертизи та його значення в теорії і практиці судової експертизи.

У роботі висвітлено питання щодо предмета судово-ветеринарної експертизи та розкрито його значення в теорії і практиці судової експертизи. Встановлено, що предметом судово-ветеринарної експертизи є сукупність фактичних даних та обставин справи (провадження), пов'язаних із шкодою, заподіяною здоров'ю і життю тварини, зокрема, характером, механізмом, черговістю, послідовністю, тяжкістю, прижиттєвістю чи посмертністю та давністю утворення тілесних ушкоджень, виникненням і поширенням захворювань тварин, виникненням їх каліцтва чи причиною смерті, дефектним наданням ветеринарної допомоги, безпечністю та якістю кормів і кормових добавок для тварин, встановлених судово-ветеринарним експертом на підставі використання спеціальних знань, шляхом застосування відповідних засобів (методів) за результатами проведеного всебічного дослідження матеріальних і матеріалізованих об'єктів, як носіїв інформації, з метою розв'язання ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань судово-ветеринарної експертизи.

Показано, що фактичними даними та обставинами, що становлять предмет комплексної судової ветеринарно-біологічної, ветеринарно-молекулярно-генетичної, ветеринарно-балістичної, ветеринарно-мистецтвознавчої тощо експертизи, що виконуються шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, молекулярної генетики, балістики, мистецтвознавства є: видова, групова, вікова, статева і органно-тканинна приналежність біологічного матеріалу тваринного походження; наявність чи відсутність отрут в організмі тварин та їх отруєння (ссавців, тваринних гідробіонтів, бджіл тощо); ушкодження та мор тваринних гідробіонтів, заподіяних електротравмою, ушкодження та смерть тварин від дії вогнепальних, вибухових чи металевих знарядь.

Стверджується, що критерієм розмежування близьких за об'єктом видів судових експертиз, зокрема: судово-ветеринарної, судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної тощо є властивості матеріальних об'єктів дослідження та безпосередній предмет судово-експертного дослідження. Показано, що точне визначення предмета судово-ветеринарної експертизи дозволило: розробити і сформулювати типові питання, які одночасно є і завданнями, що виносяться на розв'язання судовому експерту; окреслити коло фактичних даних, які можуть бути установлені під час проведення судово-ветеринарної експертизи; визначити природу спеціальних знань судово-ветеринарного експерта, яка впливає із предмета судово-ветеринарної експертизи; проводити судово-ветеринарне дослідження лише тих матеріальних об'єктів, які є матеріальними носіями інформації у межах предмета цієї експертизи або комплексної судової експертизи шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини та інших наук, зокрема біології тварин, токсикології, хімії, балістики, мистецтвознавства тощо; доповнити ч. 2 ст. 242 КПК пунктом 6 про обов'язковість призначення судово-ветеринарної експертизи для з'ясування тяжкості та характеру шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, а також для встановлення причини смерті тварин; включити рекомендації про призначення судово-ветеринарної експертизи до змісту методик розслідування окремих видів правопорушень щодо тварин; відмежувати судово-ве-

теринарну експертизу від судових експертиз суміжних родів чи видів, зокрема, судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної тощо; розробити методики і окремі методи судово-ветеринарної експертизи для дослідження властивостей специфічних її матеріальних об'єктів з метою отримання інформації, що міститься в них з метою розв'язання типових експертних завдань; започаткувати проведення комплексних судових ветеринарно-біологічної, ветеринарно-молекулярно-генетичної, ветеринарно-балістичної, ветеринарно-мистецтвознавчої тощо експертиз шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, молекулярної генетики, балістики, мистецтвознавства тощо; організувати ефективне проведення судово-ветеринарної експертизи у спеціалізованій експертній установі; визначити перспективні напрями науково-дослідної роботи у сфері судово-експертної діяльності в цілому та судово-ветеринарної експертизи зокрема.

Ключові слова: судова експертиза, судово-ветеринарна експертиза, предмет судової експертизи, судово-експертна діяльність, тварини, інформація.

Yatsenko I.V. Subject of forensic veterinary examination and its significance in the theory and practice of forensic examination.

The article covers the issue of the forensic veterinary examination subject and reveals its significance in the theory and practice of forensic examination. It has been established that the subject of forensic veterinary examination is a set of factual data and circumstances of the case (proceedings) related to the harm caused to the health and life of the animal, in particular, the nature, mechanism, order, sequence, severity, lifetime or postmortem and the longevity of the formation of bodily injuries, the occurrence and spread of animal diseases, the occurrence of their injury or the cause of death, defective provision of veterinary care, safety and quality of animal feed and feed additives established by a forensic veterinary expert on the basis of using special knowledge, by using appropriate means (methods) based on the results of a comprehensive study of material and materialized objects, as carriers of information, in order to solve identification, diagnostic and situational tasks of forensic veterinary examination.

It is shown that the actual data and circumstances that constitute the subject of complex forensic veterinary-biological, veterinary-molecular-genetic, veterinary-ballistic, veterinary-art, etc., are carried out by integrating special knowledge, in particular, in veterinary medicine, animal biology, molecular genetics, ballistics, art history are: species, group, age, sex and organic-tissue belonging of biological material of animal origin the presence or absence of poisons in the body of animals and their poisoning (mammals, animal hydrobionts, bees, etc.); damage and pestilence of animal hydrobionts caused by electro trauma, damage and death of animals from the action of firearms, explosive or projectiles.

It is argued that the criterion for distinguishing closely related types of forensic examinations, in particular: forensic-veterinary, forensic-biological, forensic molecular-genetic, etc. are the properties of material objects of research and the direct subject of forensic-expert research. It is shown that the exact definition of the subject of forensic veterinary examination allowed: to develop and formulate typical issues, which are both tasks made for solving the forensic expert; outline the range of evidence that can be established during forensic veterinary examination; determine the nature of special knowledge of the forensic veterinary expert, which follows from the subject of forensic veterinary examination; conduct forensic veterinary examination of only those material objects that are material carriers of information within the subject of this examination or complex forensic examination by integrating special knowledge, in particular, in veterinary medicine and other sciences, in particular animal biology, toxicology, chemistry, ballistics, art criticism, etc.; to supplement part 2 of article 242 of the CPC with paragraph 6 on the obligatory appointment of a forensic veterinary examination to clarify the severity and nature of damage caused to the animal's health, as well as to determine the cause of death of animals; include recommendations on the appointment of a forensic veterinary examination in the content of methods for investigating certain types of offenses against animals; dissociate forensic veterinary examination from forensic examinations of related genera or species, in particular, forensic biological, forensic molecular genetics, etc.; develop methods and separate methods of forensic veterinary examination to study the properties of its specific material objects in order to obtain the information contained in them in order to solve typical expert tasks; initiate complex forensic veterinary and biological, veterinary-molecular-genetic, veterinary-ballistic, veterinary-art expertise, etc., by integrating special knowledge, in particular, in veterinary medicine, animal biology,

molecular genetics, ballistics, art criticism, etc.; organize an effective forensic veterinary examination in a specialized expert institution; identify promising areas of research work in the field of forensic expertise in general and forensic veterinary expertise in particular.

Key words: forensic examination, forensic-veterinary examination, subject of forensic examination, forensic-expert activity, animals, information.

Постановка наукової проблеми. Важливе значення у процесуальному законодавстві України та судово-експертній діяльності мають питання призначення, проведення та використання результатів судових експертиз [1]. Судово-ветеринарна експертиза, як один із видів судових експертиз, привертає до себе увагу, насамперед, тим, що допомагає встановити істину, проникнути у невідоме і таємне, під час розв'язання судово-експертних завдань, пов'язаних із розслідуванням правопорушень щодо тварини, а також правопорушень у фаховій діяльності, зокрема, встановлення відповідності дій фахівців ветеринарної медицини в вимогам діагностичної і лікувальної практики, під час клінічного обстеження тварини, виявлення ускладнень під час перебігу хвороби та лікування тварини, оцінці своєчасності й повноти проведення лікувально-профілактичних, протиепізоотичних, санітарно-гігієнічних, карантинних та інших заходів; порушення фахівцями ветеринарної медицини правил проведення профілактичних і оздоровчих заходів у тваринництві та зловживання ними службовим становищем тощо [2–3].

Як достатньо молода наукова галузь і сфера практичної судово-експертної діяльності, судово-ветеринарна експертиза є частиною експертології, має власну теоретичну базу [4]. Важливим питанням, яке нині стоїть перед вченими-юристами та судово-ветеринарними експертами є розробка та вдосконалення питання, що стосується визначення предмета дослідження в судово-ветеринарній експертизі, адже поняття «предмет судової експертизи» – одне з фундаментальних в науці про судову експертизу і в експертній практиці [5].

Вирішення зазначених проблем має важливе практичне значення, оскільки його відсутність негативно відображається на процесуальних і організаційних моментах практики проведення судово-ветеринарної експертизи, будучи причиною необґрунтованих відмов від її проведення, підміни судової експертизи іншими процесуальними діями, постановки питань, що виходять за межі компетенції судового експерта.

Правильне розуміння поняття «предмет судово-ветеринарної експертизи» необхідне для чіткого і обґрунтованого визначення підстав призначення й проведення зазначеної експертизи, а також правильного застосування правових норм, які містять це поняття.

Аналіз наукових публікацій. Актуальність визначення предмета судової експертизи як галузі практичної діяльності, проводилось українськими вченими, серед яких Е.Б. Сімакова-Єфремян, М.Г. Щербаковський, В.Ю. Шепітько, О.О. Бондаренко, О.Ю. Грошева, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, О.В. Хомутенко, С.В. Кудряшова, Б.В. Романюк, Г.М. Нагорний, І.В. Пиріг, А.В. Лубенцов, М.В. Салтєвський, М.Я. Сегай, І.Я. Фрідман, О.М. Полупанов, В.М. Шерстюк, О.А. Гумєнський, Т.В. Будко [6–11] та інші. Дослідження окремих сторін предмета судово-ветеринарної експертизи в певній мірі проводилось і вченими-лікарями ветеринарної медицини зарубіжних країн, проте, в переважній більшості, з прикладної точки зору, вирішуючи окремі фахові питання, пов'язані із загоді тваринам різних видів та напрямів використання, тілесних ушкоджень або ж їх загибелі, зокрема у разі порушення правил утримання й експлуатації [12], завантаження у транспортні засоби й вивантаження з них [13], транспортування [14], тренування [15], дорожньо-транспортних пригод за участі тварин [16], сексуальним насиллям над ними [17], примушування тварин до виконання неприродних для них дій [18], браконьєрства [19], порушення правил обслуговування [20], а також під час використання у різних видовищних заходах [21], надання ветеринарної допомоги [22], постановки на тваринах не наукових експериментів [23], примушуванням до нападу одних тварин на інших [24], відлову [25] тощо. Водночас у зарубіжних наукових публікаціях є повідомлення про залучення фахівців ветеринарної медицини до проведення судово-ветеринарної експертизи під час розслідування правопорушень, де об'єктом були тварини [26–28].

Безумовно як вітчизняні, так і зарубіжні науковці зробили внесок у розвиток та удосконалення окремих теоретичних положень судово-ветеринарної експертизи, проте розлогого класичного дослідження питання щодо предмета як базового поняття в експертології та судово-експертній практиці вченими до нині не проводилось. У зв'язку з цим, досліджуване питання є актуальним як в юриспруденції, так і в судово-ветеринарній експертизі.

Мета роботи – сформулювати і обґрунтувати предмет судово-ветеринарної експертизи, як фундаментальної категорії нового виду судової експертизи, та встановити їх правову природу.

Викладення основного матеріалу. Однією із складних, проте найважливіших і базових категорій судової експертизи взагалі і судово-ветеринарної експертизи, зокрема, є предмет дослідження. Предметом є найбільш суттєві, важливі і головні сторони, властивості досліджуваного явища, об'єкта, на які спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта пізнання [29]. Він окреслює природу і джерела знань судового експерта будь-якої експертної спеціальності, у т. ч. й судово-ветеринарної експертизи.

Вирішення питання про предмет судово-ветеринарної експертизи, як сфери наукової та практичної експертної діяльності, має велике значення для окреслення експертних завдань, що вирішуються цією експертизою, а також визначення їх зв'язку з об'єктами дослідження та межами компетенції судово-ветеринарного експерта. Перш ніж надати визначення предмета судово-ветеринарної експертизи, як нового виду судової експертизи, ми вважали за потрібне проаналізувати думки вчених-юристів та судових експертів щодо тлумачення цієї експертної категорії в судовій експертології та окремих видах судових експертиз, адже визначення предмета судової експертизи взагалі і судово-ветеринарної зокрема, серед науковців залишається не зовсім вирішеним і дискусійним, адже вчені не дійшли єдиної думки з цього питання, а, отже, трактують його по різному.

Дискусійність поняття «предмет судової експертизи» взагалі і судово-ветеринарної експертизи зокрема на сторінках спеціальної наукової літератури обумовлена його багатозначністю. Так, В.К. Лисиченко [30, с. 329] предмет судової експертизи отожднює з ідентифікацією, проте як вказує Е.Б. Сімакова-Єфремян [31] такий підхід вилучає із криміналістичної експертизи розв'язання діагностичних та ситуаційних завдань, що не припустимо.

Надгорний Г. М. довів взаємозв'язок предмета судової експертизи і предмета доказування (кола обставин, які підлягають установленню за кожною справою), як необхідну умову ефективного вирішення справи [32].

Б.В. Романюк [33, с. 130], Т.В. Варфоломеєва [34, с. 26], Г.М. Надгорний [32] дотримуються думки, що предметом судової експертизи є завдання, які ставляться судовому експерту для розв'язання. Проте, на наш погляд, не можна погодитись із таким твердженням, адже судова експертиза є пізнавальною діяльністю, отже, її предметом є обставини, дослідження яких дозволять отримати інформацію, що має встановити судовий експерт. Предмет експертизи існує об'єктивно, не залежно від інших чинників, наприклад, завдання замовника судової експертизи та не змінюється залежно від характеру і якості питань, поставлених на вирішення судовому експерту. Питання ж, поставлені судовому експерту для розв'язання під час проведення судової експертизи, лише спрямовують судового експерта у певне русло та уточнюють предмет дослідження.

Розвиваючи вчення про предмет судової експертизи О.В. Хомутенко та С.В. Кудряшова [35] визначають його як інформацію про факти та обставини справи, які одержують внаслідок дослідження об'єкта, а також фактичні дані, з'ясування яких потребує виключно спеціальних знань судового експерта відповідної спеціальності. Отже, таке поняття предмета судової експертизи є розширеним, у порівнянні з подібними визначеннями, приведеними іншими авторами.

Удосконалюючи понятійний апарат щодо предмета судової експертизи Т.В. Лоза [36] зазначає, що предметом судової експертизи є фактичні дані (властивості і стани об'єкта експертизи), які мали місце в об'єктивній дійсності та встановлені судовим експертом за результатами проведеного ним дослідження з використанням спеціальних знань. Під фактами (фактичними даними) слід розуміти істину, результат, подію, достовірне знання, саму подію (результат) та відомості про неї, достовірно підтверджені судовою експертизою. Отже, фактичними даними є судження судового експерта про факт (подію) у формі виведення, адже воно породжує достовірне знання, яке також є фактом.

У практичній діяльності предмет судової експертизи визначають її замовники у зв'язку з потребою експертного дослідження фактів і обставин, що мають значення для провадження чи розслідування справи з метою перевірки або формування доказів.

В.К. Лисиченко [37], М.Я. Сегай [38], В.П. Колонюк, Ю.Б. Форис, Е.В. Юдина, В.С. Виноградова [39] пов'язують предмет судової експертизи із об'єктами дослідження. Проте це різні поняття, адже предметом експертизи є не самі по собі матеріальні об'єкти, а фактичні дані, що являють собою відображення події правопорушення на об'єкті, підданому експертному дослідженню. Матеріальні об'єкти дослідження є лише фізичними об'єктивними джерелами фактичних даних, тому вони не визначають предмета експертизи та пояснюють його сутність.

О.М. Полупанов [40], виділяючи у змісті предмета судової експертизи наукову й практичну складові, дотримується погляду, що предметом судової експертизи, як галузі знань, в науковому аспекті є група об'єктивних закономірностей, які досліджуються, тобто мова йде про рід, вид судової експертизи, а не про процесуально-прикладне значення її предмета. У свою чергу, О.А. Гуменський та Т.В. Будко [41, с. 73] інтегруючи визначення поняття «предмет судової експертизи», запропоноване різними дослідниками, сформулювали його в авторській редакції таким: «предметом експертизи є факти, обставини, що мають значення для кримінальної, цивільної справи або справ про адміністративні правопорушення, що підлягають встановленню за допомогою спеціальних знань шляхом дослідження об'єктів експертизи. Для наступних суб'єктів – суду та осіб, які беруть участь у справі, - вони виступають як відомості про факти (фактичні дані)».

На думку авторитетного вченого в галузі судової експертизи М. Г. Щербаковського [42, с. 116] предметом судової експертизи як **наукової галузі знань** є два види закономірностей: група об'єктивних закономірностей формування властивостей об'єктів та їх зміна у зв'язку з подією, що розслідується, тобто закономірності дослідження матеріальних об'єктів судової експертизи. До закономірностей, що зумовлюють виникнення властивостей матеріальних об'єктів дослідження належать: формування властивостей матеріальних об'єктів як елементів події злочину; функціонування і взаємодії матеріальних об'єктів в обставинах події правопорушення; відображення властивостей матеріальних об'єктів у навколишній матеріальній обстановці; причинно-наслідкові та просторово-часові зв'язки та відносини матеріальних об'єктів, що виникають до, у момент і після події злочину. Закономірностями дослідження матеріальних об'єктів судової експертизи є пошук, виявлення і фіксація матеріальних об'єктів, їхніх властивостей і ознак; добування із матеріальних об'єктів релевантної інформації, фактичних даних про правопорушення, що розслідується.

З практичної точки зору поняття предмета судової експертизи рівнозначне меті дослідження і являє собою встановлення фактів (фактичних даних), суджень про факти, що мають значення для провадження чи справи, шляхом дослідження матеріальних об'єктів, наданих на експертизу, які є матеріальними носіями інформації про подію, що відбулася. У прикладному значенні предмета судової експертизи необхідно виділяти два аспекти: процесуальний і гносеологічний. Процесуальна складова предмета судової експертизи являє собою обставини та фактичні дані, які встановлюють за допомогою спеціальних знань та системою доказів. З гносеологічної точки зору предметом судової експертизи є властивості, сторони і відносини матеріальних об'єкта експертизи, що визначаються під час такого дослідження і розглядається на двох рівнях: як предмет роду (виду) судової експертизи та предмет конкретної експертизи [40].

Предмет роду чи виду судової експертизи являє собою сукупність усіх фактичних даних, які можуть бути встановлені під час проведення конкретної експертизи. З розвитком вчення про науковий предмет роду та виду судових експертиз коло обставин розширюється. Родове визначення предмета судової експертизи визначає його реалізацію в спеціальних визначеннях предмета окремих видів судової експертизи. Необхідні для справи (провадження), що розслідується фактичні дані є метою експертного дослідження і формулюються через сукупність питань, які вирішуються у певному роді чи виді судових експертиз [43].

М.Г. Щербаковський [44], підтримуючи думку інших дослідників цієї проблеми, зазначає про те, що загальна структура експертно-криміналістичного аналізу у кримінальному провадженні та доказуванні може бути найбільш повно і чітко представлена науково лише з позиції інформаційного підходу, що узгоджується із ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» [45], відповідно до якої судова експертиза є дослідження експертом матеріальних об'єктів, «які містять інформацію про обставини справи, що перебувають у провадженні органів досудового розслідування чи суду». Отже, як з гносеологічної, так і з доказової (процесуальної) точок зору діяльність судового експерта спрямована на отримання інформації про подію правопорушення з використанням спеціальних знань. Така інформація, як зазначає вчений, є результатом дослідження окремих властивостей наданих на експертизу матеріальних об'єктів.

Для формулювання дефініції терміну «предмет судово-ветеринарної експертизи», як нового виду судової експертизи, ми проаналізували визначення терміну «предмет» різних видів судової експертизи, особливо тих, в сукупності з якими судово-ветеринарна експертиза потенційно може формувати комплексі експертизи. Так, ретельним аналізом наукових праць щодо поняття предмета судової експертизи взагалі та комплексної судової експертизи зокрема, О. Ю. Грошева [46] сформулювала авторське визначення предмета комплексних біолого-трасологічних судово-експертних досліджень: «це

фактичні дані (факти та обставини) справи (провадження) щодо механізму слідоутворення під час взаємодії людини, предметів із матеріальними об'єктами біологічного походження, їх родової (групової) належності, джерела походження за слідами біологічного походження шляхом інтеграційного використання комплексу спеціальних знань у галузях біології та трасології, відповідними методами (засобами) з метою розв'язання діагностичних, ідентифікаційних та ситуаційних завдань судової експертизи.

А.В. Лубенцов [47] показав, що предметом судової автотехнічної експертизи є сукупність фактичних даних, пов'язаних із механізмом дорожньо-транспортних пригод, які встановлюються судовим експертом-автотехніком на основі проведеного дослідження із питань, що ставляться уповноваженою особою, а саме з приводу визначення технічного стану транспортного засобу, дорожньої обстановки на місці події та дій учасників події, а також обстановки, що сприяли виникненню події.

В.В. Топчій [48] вирішує питання щодо предмета судової молекулярно-генетичної експертизи через завдання, що можуть бути розв'язані цією експертизою. Так, предметом судової молекулярно-генетичної експертизи є фактичні дані та обставини щодо встановлення належності біологічних слідів, виявлених на місці події, особі, яка підозрюється у вчиненні правопорушення; встановлення належності біологічних слідів одній особі; зіставлення біологічних слідів, вилучених з місця події, з інформаційними базами дезоксирибонуклеїнової кислоти (далі – ДНК); диференціація ДНК у змішаних слідах біологічного походження для встановлення кількості осіб, яким належить біологічна речовина; встановлення, чи є родинні зв'язки між особами.

О.О. Шульга [49] вважає, що предметом судової мистецтвознавчої експертизи є сукупність фактичних даних (обставин провадження), відомостей про об'єкт, який представлений на мистецтвознавчу експертизу, включаючи обставини створення даного об'єкта (час, місце, використовувані матеріали, умови створення), а також його художню, історичну, культурну, наукову цінність, матеріальну вартість, а також його зміст та смислове навантаження тощо.

Е.Б. Сімакова-Єфремян [50, с. 137] провела фундаментальне наукове дослідження сутності міжгалузевого предмета комплексних судово-експертних досліджень. Дослідниця запропонувала таке визначення міжгалузевого предмета комплексних судово-експертних досліджень у судовій експертизі: «це фактичні дані (факти та обставини) справи щодо встановлення природи, властивостей, станів матеріальних об'єктів, їх родової (групової) належності, джерела походження, а також причин, механізму та умов, за яких відбулася подія (явище), шляхом інтеграційного використання комплексу спеціальних знань із різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо, відповідними методами (засобами) в результаті дослідження матеріальних та матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення діагностичних, ідентифікаційних та ситуаційних завдань судової експертизи».

Отже, не залежно від виду судової експертизи, основою визначення терміну «предмет судової експертизи» є сукупність фактичних даних та обставин, які встановлює судовий експерт в процесі дослідження об'єктів судової експертизи.

Поряд із тим, що тлумачення поняття «предмет судової експертизи» приводять науковці, існує ще й його визначення в законопроектах України, а також в законодавстві зарубіжних країн.

Так, відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 1 проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність» [51] предметом судової експертизи є фактичні дані, що мають значення для справи (провадження), або становлять інтерес для замовника судової експертизи, які отримуються шляхом застосування спеціальних знань судового експерта та визначаються завданнями, поставленими перед судовим експертом, або в порядку експертної ініціативи, а згідно із п. 12 ч. 1 ст. 1 проекту Закону України «Про судову експертизу та самоврядування судових експертів» [52] предметом судової експертизи є встановлювані на підставі спеціальних знань експерта фактичні дані та обставини, що мають значення для вирішення кримінальної, цивільної, господарської, адміністративної справи, справи про адміністративне правопорушення або виконання рішень суду.

На наш погляд дефініція поняття «предмет судової експертизи», приведений у проекті Закону України «Про судово-експертну діяльність» [51], є більш осяжною, адже враховує фактичні дані, що мають значення для справи (провадження), а також становить інтерес для замовника судової експертизи, наприклад, у цивільному судочинстві, враховує завданнями, поставленими перед судовим експертом у процесуальному документі про призначення судової експертизи, а також можливість експертної ініціативи, передбаченої процесуальним законодавством України, а також абзацом 5 п. 2.1 відомчої Інструкції [65].

Закон Туркменістану «Про судово-експертну діяльність» [53] містить таку дефініцію предмета судової експертизи – це обставини, що мають значення для вирішення кримінальної, цивільної, арбітражної справи або справи про адміністративне правопорушення, які встановлюються шляхом проведення судової експертизи.

Таким чином, аналізом визначення терміну «предмет судової експертизи», що міститься в законодавстві про судово-експертну діяльність у законодавстві азійських республік встановлено, що у визначенні зазначеного терміну в Законі Туркменістану «Про судово-експертну діяльність» [53] не згадується, що фактичні дані, які становлять предмет судової експертизи, має ґрунтуватися на спеціальних знаннях судового експерта, відсутня згадка про те, що предмет судової експертизи визначається і завданнями, поставленими перед судовим експертом, а також відсутній акцент про можливість застосування порядку експертної ініціативи.

Згідно із ст. 1 Закону Азербайджанської Республіки «Про судово-експертну діяльність» [54] предметом судової експертизи є коло питань, які нею вирішуються. Отже, таке визначення предмета судової експертизи є найкоротшим визначенням, в якому відсутні елементи, які розкривають сутність цієї дефініції, у порівнянні із законодавством про судово-експертну діяльність інших країн.

Відповідно до ч. 9 ст. 1 Закону Республіки Казахстан «Про судово-експертну діяльність в Республіці Казахстан» від 10 лютого 2017 року [55] під поняттям «предмет судової експертизи» слід розуміти фактичні дані, що мають значення для вирішення кримінальної, цивільної справи або справи про адміністративне правопорушення, які встановлюються шляхом провадження судової експертизи.

Таким чином, аналізована дефініція «предмета судової експертизи» відсутня вказівка на те, що предметом судової експертизи можуть бути і фактичні дані, що мають значення для вирішення господарської справи, а також відсутня норма про застосування спеціальних знань судового експерта та його права на експертну ініціативу.

Закон Киргизької Республіки «Про судово-експертну діяльність» [56] не містить визначення поняття «предмет судової експертизи», проте цей термін в аналізованому Законі вживається багаторазово, зокрема: «судовий експерт бере участь у дослідженні обставин справи лише з питань, що належать до предмета дорученої йому судової експертизи та мають значення для надання висновку» (ч. 4 ст. 14); експерт має право: «ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи... (п. 4 ч. 1 ст. 21) та «з дозволу органу (особи), який призначив судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій та заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи» (п. 12 ч. 1 ст. 21); «учасники процесу, присутні під час проведення судової експертизи, не мають права втручатися у перебіг досліджень, але можуть давати необхідні пояснення, які стосуються предмета судової експертизи» (ч. 2 ст. 28).

Закон Республіки Таджикистан «Про державну судову експертизу» [57] також не містить визначення поняття «предмет судової експертизи», проте цей термін у зазначеному Законі вживається у різних статтях, зокрема, у ст. 18 – права судового експерта: з дозволу органу (особи), який(яка) веде кримінальний, цивільний, економічний чи адміністративний процес, ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи (п. 3); «з дозволу органу (особи), який веде кримінальний, громадянський, економічний чи адміністративний процес, брати участь у провадженні процесуальних дій та ставити їх учасникам питання, які стосуються предмета державної судової експертизи» (п. 5); звертати увагу органів дізнання та попереднього слідства, суду та інших учасників процесу на обставини, пов'язані з предметом експертизи (п. 7); у ст. 26: «учасники процесу, присутні під час провадження державної судової експертизи, не мають права втручатися в хід експертизи, але можуть давати пояснення та ставити питання судовому експерту, що належать до предмету державної судової експертизи» (ч. 2); у ст. 35: «фізична особа, щодо якої проводиться державна судова експертиза, має право надавати судовому експерту пояснення, що стосуються предмета цієї державної судової експертизи» (п. 2); «судовий експерт не може бути допитаний з приводу отримання ним відомостей від фізичної особи, щодо якої він проводив державну судову експертизу, яка не належить до предмета цієї державної судової експертизи» (п. 3).

Закон Республіки Узбекистан «Про судову експертизу» [58] як і подібні Закони інших азійських республік, не містить визначення поняття «предмет судової експертизи», проте цей термін у зазначеному Законі вживається у різних статтях, зокрема, у ст. 10: «судовий експерт бере участь у дослідженні обставин справи лише з питань, що належать до предмета дорученої йому судової експертизи та мають значення для надання висновку»; ст. 15: «судовий експерт має право: у встановленому законодавством порядку ознайомлюватися з матеріалами справи, що належать до предмета судової

експертизи»; з дозволу дізнавача, слідчого, прокурора бути присутніми під час проведення слідчих дій та ставити питання, що стосуються предмета судової експертизи, особам, які беруть участь у цих слідчих діях; брати участь у судовому розгляді у дослідженні доказів, що стосуються предмета судової експертизи, та з дозволу суду ставити питання допитуваним особам; викладати у своєму висновку висновки не лише з питань, які перед ним були поставлені, а й з інших питань, що належать до предмета судової експертизи та мають значення для справи».

Закон Латвійської Республіки «Про судових експертів» [59] не містить визначення терміну «предмет судової експертизи», а також у ньому відсутні згадування про зв'язок повноважень судового експерта з предметом судової експертизи. Проте у п. 4 ч. 3 ст. 33 Кримінально-процесуального закону Латвії [60] зазначається, що експерт має право з дозволу або за посередництва особи, яка спрямовує процес, ставити питання допитуваним особам, що належать до предмета судової експертизи.

Отже, Закон Киргизької Республіки «Про судово-експертну діяльність» [56], Закон Республіки Таджикистан «Про державну судову експертизу» [57], Закон Республіки Узбекистан «Про судову експертизу» [58], Закон Латвійської Республіки «Про судових експертів» [59] не містить визначення терміну «предмет судової експертизи», проте його згадування в аналізованих законах часто зустрічається. Вважаємо, що приведення дефініції цього терміну в законах, щодо судової експертизи забезпечить правельне і однозначне його розуміння, окреслення кола об'єктів дослідження і завдань, які можуть бути вирішені за допомогою судової експертизи.

Важливе значення в теорії судової експертизи належить питанню щодо предмета конкретної судової експертизи, адже останній визначає мету пізнавальної діяльності судового експерта щодо дослідження наданих на судову експертизу матеріальних об'єктів. Предмет конкретної судової експертизи окреслює мету пізнавальної діяльності судового експерта під час дослідження матеріальних об'єктів експертизи, не може виходити за межі родового предмета судової експертизи та співвідноситься з предметом роду (виду) судової експертизи, як особливе і загальне, частина і ціле [44, с. 116].

Предмет окремих родів судових експертиз формується запитамі слідчої та судової практики та з'ясовується під час науково-дослідної роботи. Виявлення і дослідження їх окремих закономірностей є основою для розробки науково-технічних, спеціальних засобів і методів судово-експертного дослідження, у т. ч. і у судово-ветеринарній експертизі, що забезпечують отримання достовірних фактичних даних у конкретній справі (провадженні) [61, с. 70].

Предметом конкретної судової експертизи є фактичні дані, які необхідно установити за конкретною справою чи провадженням із застосуванням спеціальних знань у формі судової експертизи. Сутність предмета конкретної судової експертизи відображається в питаннях, які ставляться на розв'язання судовому експерту замовником судової експертизи, є експертними завданнями та формулюються у процесуальному документі уповноваженого органу чи особи про призначення судової експертизи (ухвали суду або постанові слідчого чи дізнавача).

Предмет конкретної судової експертизи, у т. ч. судово-ветеринарної дозволяє окреслити повноваження судового експерта у контексті процесуального законодавства, зокрема, відповідно до ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) [62], ст. 72 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) [63], ст. 69 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) [64], ст. 68 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) [65].

В контексті же базового законодавства про судову експертизу, зокрема, розділу II Закону України «Про судову експертизу» [45], а також підзаконних нормативно-правових актів – відомчих Інструкцій: «Інструкції про призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень» [66] та «Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах» [67], окреслені права, обов'язки, заборони та обмеження для судового експерта.

Так, згідно із ч. 3 ст. 69 КПК судовий експерт має право знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження (п. 1); заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи (п. 2); бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження (п. 3); ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні (п. 5).

Відповідно до ч. 6 ст. 72 ЦПК, ч. 6 ст. 69 ГПК, ч. 6 ст. 68 КАСУ судовий експерт має такі повноваження, пов'язані з предметом судової експертизи: ознайомлюватися з матеріалами справи (п. 1); бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів досліджен-

ня (п. 4); для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків (п. 5).

У проєкті Закону «Про судово-експертну діяльність» [51] також регламентуються повноваження судового експерта, враховуючи предмет дослідження, зокрема: «під час проведення судової експертизи судовим експертом вживаються заходи для здійснення повного й об'єктивного дослідження в межах предмета судової експертизи та кваліфікації судового експерта» (ч. 1 ст. 7); «судовий експерт має право: знайомитися з матеріалами справи (провадження) в межах предмета судової експертизи (ч. 1 ст. 17); бути присутнім під час проведення процесуальних і виконавчих дій, що стосуються предмета судової експертизи, та з дозволу замовника судової експертизи і в його присутності проводити окремі дослідження, ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета та об'єкта судової експертизи» (п. 4 ст. 17); «запрошені особи, присутні при проведенні судової експертизи, не мають права втручатися в хід досліджень, але з дозволу судового експерта можуть надавати йому пояснення, що стосуються предмета судової експертизи» (ч. 2 ст. 46); «повторна судова експертиза проводиться під час судового провадження у разі необхідності дослідження тих самих об'єктів і вирішення тих самих питань, які вже були предметом дослідження» (ч. 1 ст. 52).

Також до повноважень судового експерта, що стосуються проведення судової експертизи, згідно з п. 2.1 «Інструкції про призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень» [66], відносяться: ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи (абзац 1); з дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), бути присутнім під час проведення процесуальних, виконавчих дій та ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи (абзац 4).

Відповідно до ч. 1 розділу II «Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах» [67] судовий експерт щодо предмета судової експертизи має права: ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи (п. 1); заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи (п. 2); з дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), бути присутнім під час проведення процесуальних, виконавчих дій, ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи (п. 3).

Отже, проаналізовані основні нормативно-правові акти, нормативні документи та проєкт Закону дають можливість стверджувати, що в основі фахової діяльності судового експерта лежить предмет і об'єкти судової експертизи. Повноваження судового експерта не повинні виходити за межі предмета дослідження. У разі порушення цієї заборони створюються умови, згідно із ст. 89 КПК, для визнання висновку судового експерта за результатами проведеної судової експертизи, як доказу за справою, не допустимим, а недопустимий доказ не може бути використаний для прийняття процесуальних рішень, на нього не може посилатися слідчий чи дізнавач під час укладання обвинувального висновку, а суд – під час ухвалення судового рішення.

В результаті аналізу наукових робіт та нормативно-правових актів, що стосуються питання предмета судової експертизи та його значення в теорії і практиці експертології, приходимо до думки про необхідність підтримання думки М. Г. Щербаковського [44] про те, що існуюча невизначеність предмета судової експертизи не може не впливати на розвиток теоретичних основ судової експертизи, ускладнює аналіз окремих проблем, що відображають запити практичної експертної діяльності.

Основою предмета судово-ветеринарної експертизи є фактичні дані та обставини, перелік яких подано на рис. 1. Так, тілесні ушкодження, хвороби, отруєння (в клінічному розумінні), каліцтво, як фактичні дані, встановлюються шляхом проведення судово-ветеринарної експертизи живої підекспертної тварини чи підекспертного трупа тварини або в рамках комплексної судової ветеринарної та балістичної чи комплексної судової ветеринарної, балістичної та трасологічної експертиз. Безпечність та якість кормів і кормових добавок для тварин, якість ветеринарних лікарських засобів, біологічний матеріал тваринного походження (кістки скелета тварин, луска риб, волосся ссавців, пір'я птахів, кров, сперма тощо) досліджуються в рамках комплексної судової ветеринарно-біологічної або комплексної судової ветеринарно-молекулярно-генетичної експертиз тощо. Дослідження тварини з вогнепальними ушкодженнями проводяться за допомогою комплексної ветеринарно-балістичної експертизи тощо.

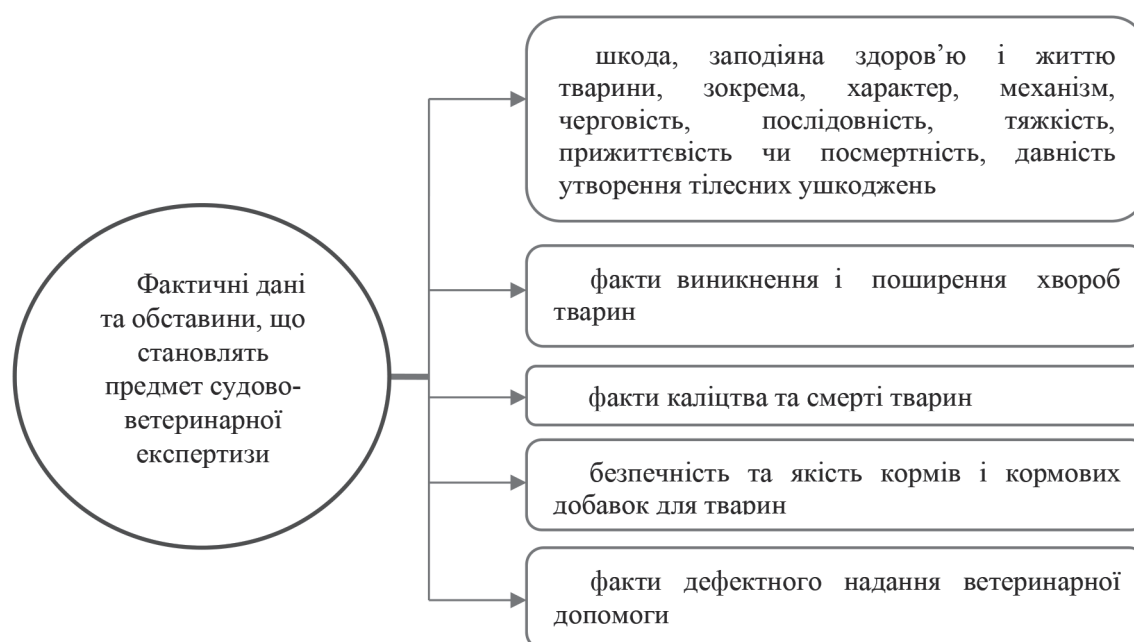

Рис. 1. Блок-схема: «Фактичні дані та обставини, що становлять предмет судово-ветеринарної експертизи»

Проаналізуємо кожен елемент, що включає в себе предмет судово-ветеринарної експертизи. Так, відповідно до Правил судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини [68] шкода, заподіяна здоров'ю тварини, полягає у тимчасовому або стійкому порушенні функцій органів, систем організму і/або ділянок тіла, внаслідок ушкодження (травми), захворювання, патологічного стану, який зумовив обмеження можливості забезпечувати твариною основні прояви життєдіяльності на рівні з іншими тваринами цього ж виду, а також знівечує зовнішній вигляд тварини через спотворення частин тіла внаслідок їх деформації, а також їх фізичної відсутності (п. 1.7). Тілесними ушкодженнями (травмою) є шкода здоров'ю у вигляді тимчасового або стійкого його розладу, каліцтва або смерті однієї чи кількох тварин, що виникло від дії одного або кількох травмуючих чинників зовнішнього середовища (фізичних: механічних, барометричних, термічних, променевих; хімічних, біологічних) і проявляється порушенням анатомічної цілісності, структури та функції тканин, органів чи частин тіла тварини (п. 1.14). Отже, першим елементом предмета судово-ветеринарної експертизи є характер, локалізація, механізм виникнення, їх черговість і послідовність заподіяння, давність виникнення, тяжкість тілесних ушкоджень.

Іншим елементом предмета судово-ветеринарної експертизи є *факт виникнення і поширення хвороб*, або захворювань – патологічних процесів, які проявляються порушеннями будови, обміну речовин чи / та функціонування організму у тварини. Предметом судово-ветеринарної експертизи є не будь-які факти хвороб тварин, а лише ті, які стали причиною епізоотій (вибухоподібне поширення інфекційної хвороби тварин, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на даній території.) або панзоотій (вищий ступінь розвитку епізоотії), спричинили блискавичне або швидке розповсюдження збудників та масову загибель тварин, заподіяли значні економічні збитки суб'єктам господарювання. До таких хвороб належать, наприклад, африканська чума свиней, сибірка, грип птиці, чума великої рогатої худоби, інфекційний енцефаломієліт коней тощо.

Також предметом судово-ветеринарної експертизи є факт хвороби тварин, яка за характером протікання не належать до епізоотій або панзоотій або навіть хвороби незаразної етіології у окремих тварин, проте у замовника судової експертизи є підозра, що під час діагностики та лікування хворої тварини були допущені дефекти надання ветеринарної допомоги («лікарські помилки»), які призвели до розладу здоров'я тварини, її каліцтва чи смерті.

Під розладом здоров'я тварини необхідно розуміти будь-які порушення нормальної діяльності організму, стійким порушенням режиму звичного існування (життя) тварини, втратою здатності до

корисного (загальногосподарського або спеціального) використання свійської тварини, втратою можливості до самостійного повноцінного існування в навколишньому середовищі дикою твариною, або розвитку хворобливого процесу в організмі, які безпосередньо пов'язані із шкодою, заподіяною здоров'ю [68, п. 1.15].

Ще одним елементом предмета судово-ветеринарної експертизи є установлення факту наявності чи відсутності в організмі тварини отруту. Судово-ветеринарна експертиза отруєння, як патологічного процесу, що протікає в організмі тварини, дозволяє слідчому чи дізнавачеві вирішити питання про наявність або відсутність складу правопорушення, умов і обставин його вчинення, а також вини підозрювальної особи. Гострі отруєння тварин для якого характерний раптовий початок і швидке наростання симптомів реєструються як у непродуктивних, так і продуктивних тварин, у т. ч. бджіл і риби. За отруєнь ушкоджуючим чинником є отрута – хімічна речовина, яка у разі надходження в організм тварини, діючи хімічним і фізико-хімічним шляхом, за певних умов спричиняє розлад її здоров'я або смерть.

Іншим елементом предмета судово-ветеринарної експертизи є *факт каліцтва* тварини. Отже, каліцтво тварини – стійкі розлади здоров'я тварини внаслідок тілесного ушкодження чи його наслідків, вроджених вад розвитку, захворювань, нещасного випадку, що призвело до повної або часткової втрати будь-якого органа чи ділянки тіла тварини, або до повної чи часткової втрати лише функцій органа чи ділянок тіла тварини, що при взаємодії тварини із зовнішнім середовищем може призвести до стійкої втрати або значного обмеження можливості забезпечувати фізіологічні прояви життєдіяльності на рівні з іншими тваринами цього ж виду (харчування, розмноження, орієнтація та переміщення в просторі, координація рухів, ведення природного способу життя, контакту з іншими тваринами, самозахисту, здатності до виконання корисної роботи тощо), а також спотворює зовнішній вигляд тварини через знівечення частин тіла в результаті деформації, а також їх фізичної відсутності [69].

Предметом судово-ветеринарної експертизи є також факт смерті тварини. Смерть тварин – незворотне припинення обміну речовин та життєвих функцій організму внаслідок механічних, фізичних, хімічних, біологічних ушкоджень. Об'єктом дослідження буде труп тварини або його фрагменти. Причиною смерті тварини можуть бути хвороби, хворобливі стани або ушкодження, які спричинилися або призвели до смерті, а також обставини нещасного випадку або насильства, які заподіяли таких травм. Судово-ветеринарне з'ясування причини смерті тварини має важливе значення для встановлення вини у кримінальному судочинстві, наприклад, за жорстокого поводження з твариною, або для правильного оформлення свідоцтва про смерть тварини, а також підстав для виплати страховки або для інших адміністративних цілей.

Безпечність та якість кормів і кормових добавок для тварин є ще одним елементом предмета судово-ветеринарної експертизи. Об'єктом дослідження будуть корми і кормові добавки. Відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» [70] кормом є будь-яка речовина або продукт, включаючи кормові добавки, перероблені, частково перероблені чи неперероблені, призначені для годування тварин.

Кормовими добавками згідно з п. 29 ч. 1 ст. 1 зазначеного вище Закону є речовини, мікроорганізми або суміші, інші ніж кормовий матеріал або премікси, які спеціально додаються до корму або води з метою виконання однієї чи декількох з таких функцій: задоволення поживних потреб тварин, забезпечення сприятливого впливу на характеристики кормів, продуктів тваринного походження, екологічні наслідки тваринницької діяльності, продуктивність та благополуччя тварин, зокрема шляхом впливу на шлунково-кишкову флору та засвоєваність кормів чи колір декоративних рибок та птахів, здійснення кокцидіостатичної чи гістомоностатичної дії.

Згідно із п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» [70] безпечні корми – корми, що не справляють шкідливого впливу на здоров'я тварин та не роблять харчові продукти, одержані від тварин, яким згодовується корм та які використовуються для виробництва харчових продуктів тваринного походження, небезпечними для споживання людиною. Метою судово-ветеринарного дослідження буде виявлення небезпечних кормів. Так, відповідно до п. 38 ч. 1 ст. 1 цього ж Закону, небезпечними кормами є корми, що мають або можуть мати негативний вплив на здоров'я тварин та/або роблять харчові продукти, одержані від тварин, яким згодовується корм та які використовуються для виробництва харчових продуктів тваринного походження, небезпечними для споживання людиною.

Факти дефектного надання ветеринарної допомоги також є одним із елементів предмета судово-ветеринарної експертизи. Так, дефектами надання ветеринарної допомоги слід вважати неналежне

здійснення діагностики та лікування хворої або травмованої тварини, організації ветеринарної допомоги та профілактики, яке призвело до несприятливого результату ветеринарного втручання [68, п. 5.16], адже погіршення стану здоров'я підекспертної тварини, обумовлене дефектом надання ветеринарної допомоги, є заподіянням шкоди здоров'ю тварини [68, п. 5.15]. Судово-ветеринарне встановлення фактів дефектного надання ветеринарної допомоги має важливе значення для встановлення вини фахівця ветеринарної медицини, який надавав ветеринарну допомогу, а також дозволяє слідчому, дізнавачеві чи суду вирішити питання про наявність або відсутність складу правопорушення, умов і обставин його вчинення.

Критерієм розмежування близьких видів експертиз, зокрема: судово-ветеринарної, судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної тощо є властивості матеріальних об'єктів дослідження та безпосередній предмет дослідження. Під час проведення кожної судової експертизи до матеріальних об'єктів дослідження застосовуються лише ті методи дослідження та добувається та інформація, що відповідає відповідній судово-експертній галузі. Так, родовим об'єктом судово-ветеринарної, судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної експертиз може бути тварина. Проте видовим предметом судово-ветеринарної експертизи, наприклад, є встановлені патоморфологічні зміни, що утворилися в трупі тварини за смертельного ушкодження гострим предметом, видовим предметом судово-біологічної експертизи того ж трупа тварини є, наприклад, встановлення видової належності фрагмента трупа тварини за характерними морфологічними особливостями волосся, а видовим предметом судової генетично-молекулярної експертизи є, наприклад, встановлення належності окремих фрагментів розчленованого трупа тварини до одного цілого, тобто трупа однієї тварини.

У судовій експертизі існують також об'єкти, для повноти дослідження яких можуть залучатися судові експерти різних експертних спеціальностей. У таких випадках предметна область визначається та реалізується шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, молекулярної генетики, мистецтвознавства, балістики, біології тварин, трасології тощо [71] тощо внаслідок призначення комплексної судової експертизи.

До фактичних даних, що є предметом комплексної судової ветеринарно-біологічної, ветеринарно-молекулярно-генетичної, ветеринарно-балістичної, ветеринарно-мистецтвознавчої тощо експертизи експертизи, елементом якої є судово-ветеринарні дослідження, належать такі, що подані на рис. 2.

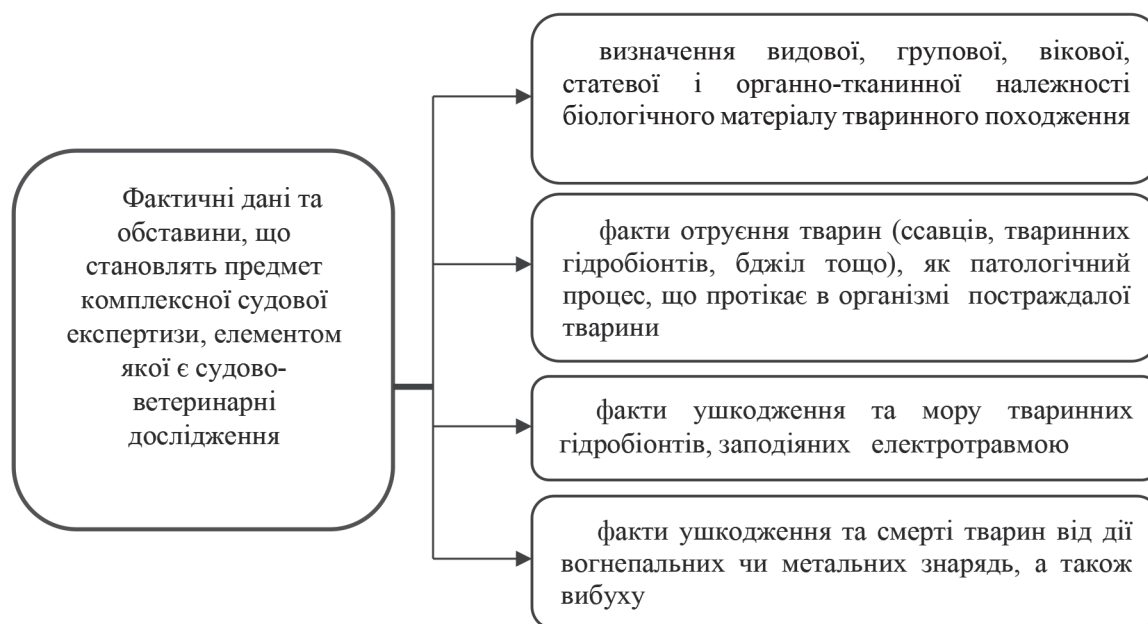

Рис. 2. Блок-схема: «Фактичні дані та обставини, що становлять предмет комплексної судової експертизи, елементом якої є судово-ветеринарні дослідження»

Фактичними даними та обставинами, що становлять предмет комплексної судової експертизи, шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, молекулярної генетики, балістики, мистецтвознавства є: видова, групова, вікова, статеві і органно-тканинна приналежність біологічного матеріалу тваринного походження; факти наявності чи відсутності отрут в організмі тварин (ссавців, тваринних гідробіонтів, бджіл тощо); факти ушкодження та мору тваринних гідробіонтів, заподіяних електротравмою; факти ушкодження та смерті тварин від дії вогнепальних, вибухових чи металевих знарядь.

Визначення видової, групової, вікової, статевої і органно-тканинної належності біологічного матеріалу тваринного походження також є предметною областю комплексної судової ветеринарно-біологічної експертизи, яка виконується шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини та біології тварин, адже до біологічного матеріалу тваринного походження належать внутрішні органи, кістки скелета, сліди крові, сперми, виділень (сеча, кал), ембріони тварин, відчленовані частини туші чи трупа тварини, скелетовані та гнилісно змінені трупи або їх фрагменти, луска риби, волосся ссавців та пір'я птиці тощо.

У межах комплексної судової ветеринарно-біологічної експертизи предметом судово-ветеринарного експертного дослідження є встановлення характеру, локалізації, механізму, черговості, послідовності, знаряддя заподіяння, давності виникнення, ступеня тяжкості заподіяних тілесних ушкоджень, механізму розчленування, як шкоди здоров'ю і життю тварини, причини її смерті, факту і причини мору гідробіонтів чи бджіл, а предметом судово-біологічного чи судового молекулярно-генетичного експертного дослідження буде встановлення видової, групової, вікової, статевої і органно-тканинної належності об'єктів тваринного походження на молекулярному рівні, вилучених на місці події та пов'язаних з подією правопорушення.

Необхідність комплексного судово-експертного дослідження біологічного матеріалу тваринного походження виникає під час розслідування правопорушень щодо життя і здоров'я тварин, наприклад, жорстокого поводження з ними, незаконного полювання, мору риб та інших гідробіонтів, вилову риби та інших гідробіонтів шляхом застосуванням заборонених засобів її електрооглушення, браконьєрства тощо.

Метою проведення комплексної судової ветеринарно-токсикологічної чи ветеринарно-хімічної експертизи є встановлення клінічних ознак отруєння у живої підекспертної тварини або патолого-морфологічних змін у трупі тварин, зумовлених дією отрути, а також виявлення самої отрути та визначення її концентрації в організмі. Для з'ясування причинно-наслідкових зв'язків між отруєнням тварин (ссавців, риби та інших гідробіонтів, бджіл) та їх загибеллю (мором тваринних гідробіонтів і бджіл) також застосовується інтеграція спеціальних знань з ветеринарної медицини, токсикології, хімії. У цьому випадку, у межах комплексної судової ветеринарно-токсикологічної чи ветеринарно-хімічної експертизи предметом судово-ветеринарного експертного дослідження буде виявлення клінічних ознак протікання отруєння у тварини (за результатами дослідження тварини безпосередньо, або аналізу виписки з історії хвороби тварини), або виявлення характеру, локалізації, механізму патолого-морфологічних змін в організмі об'єктів дослідження, встановлення причини смерті та давності її настання, прижиттєвості чи посмертності настання смерті, причинно-наслідкового зв'язку між потраплянням отрути в організм тварини і отруєнням, як патологічним процесом, що розвивається в її організмі або патоморфологічними змінами, що виявлені у трупі тварини під час судово-ветеринарного розтину. Предметом судово-токсикологічного експертного дослідження або судово-хімічного експертного дослідження буде встановлення факту присутності чи відсутності в організмі цих тварин та в довкіллі шкідливих речовин (отрут), наприклад, певного інсектициду, пестициду тощо і визначення його концентрації в організмі підекспертної тварини та в об'єктах довкілля (рослини, ґрунт) за необхідності та за можливості.

Для з'ясування факту ушкодження та мору тваринних гідробіонтів, заподіяних *електротравмою* (наприклад, вилучених правоохоронними органами під час вилову риби та інших гідробіонтів шляхом застосуванням заборонених засобів її електрооглушення), також є предметною областю комплексної судової ветеринарної, біологічної та електротехнічної експертизи, шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин та електротехніки. В межах комплексної судової експертизи ветеринарної, біологічної та електротехнічної експертизи предметом судово-ветеринарного експертного дослідження буде виявлення характеру, локалізації, механізму патолого-морфологічних змін у туші та внутрішніх органах підекспертних гідробіонтів, встановлення причини смерті та давності її настання; предметом судово-біологічного експертного дослідження буде визна-

чення видової належності цих же гідробіонтів за морфологічними особливостями луски або інших структур їх організму; предметом судового електротехнічного дослідження буде встановлення технічних засобів, за допомогою яких заподіяно мор тваринних гідробіонтів.

Для дослідження підекспертного трупа тварини чи живої підекспертної тварини з ознаками *вогнепального ушкодження, від вибуху чи ушкодження з металних знарядь* (наприклад, вилучених правоохоронними органами під час незаконного полювання), призначається комплексна судова ветеринарна, вибухово-технічна та експертиза холодної зброї, яка виконується шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, балістики, вибухової техніки, холодної зброї. У цьому випадку у межах комплексної судової ветеринарної, вибухово-технічної експертизи та експертизи холодної зброї, предметом судово-ветеринарного експертного дослідження буде виявлення характеру, локалізації, механізму, черговості й послідовності, прижиттєвості чи посмертності, давності утворення ушкоджень, заподіяних тварині та встановлення причини її смерті, а предметом судово-балістичного дослідження є встановлення травмуючого предмета (наприклад, зброї) з якої тварині були заподіяні ці ушкодження.

Для дослідження живої підекспертної тварини чи підекспертного трупа тварини або матеріалізованих об'єктів, пов'язаних із виготовленням або розповсюдженням творів, що пропагують культ насильства і жорстокості призначається також комплексна судова ветеринарно-мистецтвознавча експертиза, що виконується шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини та мистецтвознавства. У межах комплексної судової ветеринарно-мистецтвознавчої експертизи предметом судово-ветеринарного експертного дослідження буде виявлення характеру, локалізації, механізму, черговості й послідовності, прижиттєвості чи посмертності, давності утворення ушкоджень, заподіяних тварині, з'ясування наслідків для життя і здоров'я, до яких такі дії могли призвести, а також факт спричинення болю й страждань потерпілої тварини або встановлення причини її смерті, а предметом судово-мистецтвознавчого експертного дослідження, наприклад, є встановлення факту належності твору, яким можуть бути фотографії, відеофільми та інші об'єкти, що містяться на носії інформації, що пропагує культ насильства і жорстокості.

Зважаючи на викладене, нами сформульовано авторську дефініцію поняття «предмет судово-ветеринарної експертизи», зміст якої полягає у тому, що це: сукупність фактичних даних та обставин справи (провадження), пов'язаних із шкодою, заподіяною здоров'ю і життю тварини, зокрема, характером, механізмом, черговістю, послідовністю, тяжкістю, прижиттєвістю чи посмертністю та давністю утворення тілесних ушкоджень; виникненням і поширенням захворювань тварин; виникненням їх каліцтва чи причиною смерті; дефектним наданням ветеринарної допомоги; безпечністю та якістю кормів і кормових добавок для тварин, встановлених судово-ветеринарним експертом на підставі використання спеціальних знань, шляхом застосування відповідних засобів (методів) за результатами проведеного всебічного дослідження матеріальних і матеріалізованих об'єктів, як носіїв інформації, з метою розв'язання ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань судово-ветеринарної експертизи.

Таким чином, точне визначення предмета судово-ветеринарної експертизи дозволило:

– розробити і сформулювати типові питання, які одночасно є і завданнями, що виносяться на розв'язання судовому експерту, наприклад, під час судово-ветеринарного дослідження живої підекспертної тварини: до якого виду, класу і типу належить підекспертна жива тварина, яким є характер ушкоджень з ветеринарної точки зору (садно, синець, рана, перелом кістки тощо) та яка їх локалізація; який механізм виникнення тілесних ушкоджень у тварини; яка черговість і послідовність заподіяння ушкоджень; чи можна за характером ушкодження встановити, яким знаряддям травми вони спричинені; яка давність виникнення тілесних ушкоджень; якого ступеню тяжкості кожне з ушкоджень; чи є ушкодження, завдані тварині, небезпечними для життя в момент їх заподіяння, а якщо так, то чим зумовлена їх небезпечність; до яких наслідків для здоров'я тварини призвело кожне із спричинених ушкоджень, і якими є наслідки в їх сукупності тощо, або ж під час судово-ветеринарного дослідження під експертного трупа тварини: які тілесні ушкодження виявлені в трупі тварини, яка їх локалізація і характер; який механізм та яка черговість заподіяння тілесних ушкоджень; що стало причиною смерті тварини; прижиттєвий чи посмертний характер носять ушкодження, виявлені у трупі тварини; яка давність їх утворення; якого ступеня тяжкості шкода, заподіяна здоров'ю тварини внаслідок ушкодження; чи могли ушкодження, виявлені в трупі тварини, призвести до смертельних наслідків; чи є виявлені в трупі тварини тілесні ушкодження каліцтвом; чи є на трупі тварини характерні ознаки, за якими можна встановити характер та

особливості зброї чи інших знарядь, якими спричинені ушкодження; який причинно-наслідковий зв'язок між виявленими тілесними ушкодженнями і смертю тварини та інші. Орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені під час проведення судово-ветеринарної експертизи, наведено в «Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки і призначення судових експертів та експертних досліджень», затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 [72];

- окреслити коло фактичних даних, які можуть бути установлені під час проведення судово-ветеринарної експертизи, наприклад, встановити причину смерті підекспертної тварини, з'ясувати причину тілесних ушкоджень, заподіяних підекспертній тварині, визначити безпечність та якість кормів для тварин або ветеринарних лікарських засобів тощо;

- окреслити коло фактичних даних, які можуть бути установлені під час проведення комплексної судової експертизи шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, судової балістики, судової токсикології, судової хімії, мистецтвознавства;

- проводити судово-ветеринарне дослідження лише тих матеріальних об'єктів, що є матеріальними носіями інформації у межах предмета судово-ветеринарної експертизи, наприклад, підекспертних трупів тварин, відчленовані частини туші чи трупа тварини, скелетовані рештки трупа тварини, живих підекспертних тварин, кормів і кормових добавок для тварин;

- доповнити ч. 2 ст. 242 КПК пунктом 6 про обов'язковість призначення судово-ветеринарної експертизи для з'ясування тяжкості та характеру шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, а також для встановлення причини смерті тварин (савців, тваринних гідробіонтів, бджіл тощо);

- включити рекомендації про призначення судово-ветеринарної експертизи до змісту методик розслідування окремих видів правопорушень щодо тварин;

- відмежувати судово-ветеринарну експертизу від судових експертиз суміжних родів чи видів, наприклад, судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної, судової експертизи сильнодіючих та отруйних речовин тощо;

- розробити методики і окремі методи судово-ветеринарної експертизи для дослідження властивостей специфічних її матеріальних об'єктів для отримання інформації, що міститься в них з метою розв'язання типових експертних завдань. Наприклад, в Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» в рамках виконання науково-дослідної роботи нами розроблені та нині розробляються: «Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин» [73], «Методика судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва» [74], «Методика судово-ветеринарного дослідження живої підекспертної тварини» [75], а також методичні рекомендації: «Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини» [68], «Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин» [76], «Порядком вилучення об'єктів судово-ветеринарної експертизи з трупа тварини для лабораторних досліджень» [77], які після успішної апробації будуть внесені до державного Реєстру (інформаційного фонду);

- започаткувати проведення комплексних експертиз шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, молекулярної генетики, балістики, мистецтвознавства, судової медицини тощо;

- організувати ефективне проведення судово-ветеринарної експертизи у спеціалізованій експертній установі;

- визначити перспективні напрями науково-дослідної роботи у сфері судово-експертної діяльності в цілому та судово-ветеринарної експертизи зокрема, наприклад, щодо судово-ветеринарного дослідження кормів для тварин з метою встановлення їх безпечності та якості; судово-ветеринарного дослідження живих підекспертних тварин чи трупів з метою виявлення в їх організмі отрут тощо.

Висновки. 1. Предметом судово-ветеринарної експертизи є сукупність фактичних даних та обставин справи (провадження), пов'язаних із шкодою, заподіяною здоров'ю і життю тварини, зокрема, характером, механізмом, черговістю, послідовністю, тяжкістю, прижиттєвістю чи посмертністю та давністю утворення тілесних ушкоджень; виникненням і поширенням захворювань тварин; виникненням їх каліцтва чи причиною смерті; дефектним наданням ветеринарної допомоги; безпечністю та якістю кормів і кормових добавок для тварин, встановлених судово-ветеринарним експертом на підставі використання спеціальних знань, шляхом застосування відповідних засобів (методів) за результатами проведеного всебічного дослідження матеріальних і матеріалізованих об'єктів, як носіїв інформації, з метою розв'язання ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань судово-ветеринарної експертизи.

2. Фактичними даними та обставинами, що становлять предмет судово-ветеринарної експертизи є: шкода, заподіяна здоров'ю і життю тварини, зокрема, характер, механізм, черговість, послідовність, тяжкість, прижиттєвість чи посмертність та давність утворення тілесних ушкоджень, розвиток і поширення захворювань тварин, виникнення їх каліцтва або причина смерті, дефектне надання ветеринарної допомоги, безпечність та якість кормів і кормових добавок для тварин.

Фактичними даними та обставинами, що становлять предмет комплексної судової ветеринарно-біологічної, ветеринарно-молекулярно-генетичної, ветеринарно-балістичної, ветеринарно-мистецтвознавчої тощо експертизи, шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, молекулярної генетики, балістики, мистецтвознавства є: видова, групова, вікова, статеві і органно-тканинна приналежність біологічного матеріалу тваринного походження; наявність чи відсутність отрут в організмі тварин (ссавців, тваринних гідробіонтів, бджіл тощо); ушкодження та мор тваринних гідробіонтів, заподіяних електротравмою, ушкодження та причини смерті тварин від дії вогнепальних, вибухових чи металевих зброях.

3. Критерієм розмежування різних видів судових експертиз, зокрема: судово-ветеринарної та судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної, судово-балістичної тощо є властивості матеріальних об'єктів дослідження та безпосередній предмет судово-експертного дослідження.

4. Точне визначення предмета судово-ветеринарної експертизи дозволило: розробити і сформулювати типові питання, які одночасно є і завданнями, що виносяться на розв'язання судовому експерту; окреслити коло фактичних даних, які можуть бути установлені під час проведення судово-ветеринарної експертизи; визначити природу спеціальних знань судово-ветеринарного експерта, яка впливає із предмета судово-ветеринарної експертизи; проводити судово-ветеринарне дослідження лише тих матеріальних об'єктів, які є матеріальними носіями інформації у межах предмета цієї експертизи або комплексної судової ветеринарно-біологічної, ветеринарно-молекулярно-генетичної, ветеринарно-балістичної, ветеринарно-мистецтвознавчої тощо експертизи шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, молекулярної генетики, балістики, мистецтвознавства та інших галузей знань; доповнити ч. 2 ст. 242 КПК пунктом 6 про обов'язковість призначення судово-ветеринарної експертизи для з'ясування тяжкості та характеру шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, а також для встановлення причини смерті тварин (ссавців, тваринних гідробіонтів, бджіл тощо); включити рекомендації про призначення судово-ветеринарної експертизи до змісту методик розслідування окремих видів правопорушень щодо тварин; відмежувати судово-ветеринарну експертизу від судових експертиз суміжних родів чи видів, зокрема, судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної тощо; розробити методики і окремі методи судово-ветеринарної експертизи для дослідження властивостей специфічних її матеріальних об'єктів з метою отримання інформації, що міститься в них з метою розв'язання типових експертних завдань; започаткувати проведення комплексних судових ветеринарно-біологічної, ветеринарно-молекулярно-генетичної, ветеринарно-балістичної, ветеринарно-мистецтвознавчої тощо експертиз шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, молекулярної генетики, балістики, мистецтвознавства тощо; організувати ефективне проведення судово-ветеринарної експертизи у спеціалізованій експертній установі; визначити перспективні напрями науково-дослідної роботи у сфері судово-експертної діяльності в цілому та судово-ветеринарної експертизи зокрема.

Список використаних джерел:

1. Ключев О.М. Удосконалення експертного забезпечення правосуддя: теоретичні, правові та організаційні аспекти. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2019. Вип. 19. С. 102–117. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.08 (дата звернення: 01.06.2022).
2. Mangematin G. Post-mortum examination in food-producing animals – Regulations and standards. *Point veterinaire*. 1999. 30 (203). 33–36.
3. Яценко І.В. Місце судово-ветеринарної експертизи в системі судових експертиз та її значення у судочинстві. *Eurasian scientific discussions*. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2022. Pp. 27–29. URL: <https://sciconf.com.ua/iv-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasianscientific-discussions-8-10-maya-2022-goda-barselona-ispaniya-arhiv/> (дата звернення: 01.06.2022).

4. Яценко І.В., Дереча Л.М. Можливості судово-ветеринарної експертизи як нового виду судових експертиз. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. С. 550–567. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.044 (дата звернення: 01.06.2022).
5. Шакиров К.Н. К дискуссии о научном определении понятия и сущности предмета судебной экспертизы. *Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы*: матер. межд. научн.-практ. конф. (г. Алматы, 6 ноября 2014 г.). Астана, 2014. С. 305–308.
6. Сімакова-Єфремян Е.Б. Загальна теорія судової експертизи як основа методології проведення комплексних судово-експертних досліджень. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3 (46). С. 225–235.
7. Експертизи у судочинстві України: посібник / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, І.В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
8. Надгорный Г.М. Предмет судебно-экспертной отрасли и предмет судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1976. Вып. 13. С. 37–43.
9. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 196 с.
10. Корухов Ю.Г. Понятие «предмет экспертизы» и его практическое значение. *Эксперт-криминалист*. 2013. № 1. С. 15–17.
11. Грошева О.Ю. Щодо необхідності розроблення організаційно-правових та загально-методичних положень комплексної судової біологотрасологічної експертизи. *Судова експертиза: сучасність та майбутнє* : матер. круглого столу (м. Львів, 25 січ. 2018 р.). Львів : ЛНДІСЕ, 2019. С. 48-49.
12. Van Os J.M.C., Weary D.M., Costa J.H.C., Hotzel M.J., von Keyserlingk M.A.G. Sampling strategies for assessing lameness, injuries, and body condition score on dairy farms. *Journal of dairy science*. 2019. Vol. 102. Is. 9. Pp. 8290–8304. DOI: 10.3168/jds.2018-15134 (дата звернення: 05.03.2022).
13. Hoffman L.C., Luhl J. Causes of cattle bruising during handling and transport in Namibia. *Meat sci-ence*. 2012. Vol. 92. Is. 2. Pp. 115–124. DOI: 10.1016/j.meatsci.2012.04.021 (дата звернення: 05.03.2022).
14. Hall C., Kay R., Green J. A Retrospective Survey of Factors Affecting the Risk of Incidents and Equine Injury During Non-Commercial Transportation by Road in the United Kingdom. *Animals*. 2020. Vol. 10. Is. 2. № 288. DOI: 10.3390/ani10020288 (дата звернення: 05.03.2022).
15. Singer E.R., Barnes J., Saxby F., Murray J.K. Injuries in the event horse: training versus competition. *Vet J*. 2008. Vol. 175. Is. 1. Pp. 76–81. DOI: 10.1016/j.tvjl.2006.11.009 (дата звернення: 05.03.2022).
16. Rowden P., Steinhardt D., Sheehan M. Road crashes involving animals in Australia. *Accident analysis and prevention*. 2008. Vol. 40. Issue 6. Pp. 1865–1871. DOI: 10.1016/j.aap.2008.08.002 (дата звернення: 05.03.2022).
17. Ascione F.R., Weber C.V., Thompson T.M., Heath J., Maruyama M., Hayashi K. Battered pets and domestic violence – Animal abuse reported by women experiencing intimate violence and by nonabused women. *Violence against women*. 2007. Vol. 13. Is. 4. Pp. 354–373. DOI: 10.1177/1077801207299201 (дата звернення: 05.03.2022).
18. Bernitz H., Bernitz Z., Steenkamp G., Blumenthal R., Stols G. The individualisation of a dog bite mark: a case study highlighting the bite mark analysis, with emphasis on differences between dog and human bite marks. *International journal of legal medicine*. 2012. Vol. 126. Is. 3. Pp. 441–446. DOI: 10.1007/s00414-011-0575-4 (дата звернення: 05.03.2022).
19. Felsmann M.Z., Szarek J., Felsmann M., Babinska I. Factors affecting temporary cavity generation during gunshot wound formation in animals – new aspects in the light of flow mechanics: a review. *Veterinarni medicina*. 2012. Vol. 57. Is. 11. Pp. 569–574. DOI: 10.17221/6463 (дата звернення: 05.03.2022).
20. Maria A. C. B. E., Rego A. A. M. D., Maiorka P. C. Necropsy Findings in Dogs that Died During Grooming or other Pet Service Procedures. *Journal of forensic sciences*. 2013. Vol. 58. Is. 5. Pp. 1189–1192. DOI: 10.1111/1556-4029.12236 (дата звернення: 05.03.2022).

21. Doelling C.R., Cronin K.A., Ross S.R., Hopper L.M. The relationship between personality, season, and wounding receipt in zoo-housed Japanese macaques (*Macaca fuscata*): A multi-institutional study. *Am J Primatol.* 2021. Vol. 83. Is. 12. DOI: 10.1002/ajp.23332 (дата звернення: 01.06.2022).
22. McEwen B. J. Trends in Domestic Animal Medico-Legal Pathology Cases Submitted to a Veterinary Diagnostic Laboratory 1998-2010. *Journal of forensic sciences.* 2012. Vol. 57. Is. 5. Pp. 1231–1233. DOI: 10.1111/j.1556-4029.2012.02123.x (дата звернення: 01.06.2022).
23. Sempere L., Rodriguez-Rodriguez A., Boyero L., Egea-Guerrero J. J. Experimental models in traumatic brain injury: from animal models to in vitro assays. *Medicina intensiva.* 2019. Vol. 43. Is. 6. Pp. 362–372. DOI: 10.1016/j.medin.2018.04.012 (дата звернення: 05.03.2022).
24. Miller K. A., Touroo R., Spain C. V., Jones K., Reid P., Lockwood R. Relationship Between Scarring and Dog Aggression in Pit Bull-Type Dogs Involved in Organized Dogfighting. *Animals (Basel).* 2016. Vol. 6. Is. 11. P. 72. DOI: 10.3390/ani6110072 (дата звернення: 01.06.2022).
25. Frame P. F., Meier T. J. Field-assessed injury to wolves captured in rubber-padded traps. *Journal of wildlife management.* 2007. Vol. 71. Is. 6. Pp. 2074–2076. DOI: 10.2193/2006-537 (дата звернення: 01.06.2022) (дата звернення: 01.06.2022).
26. Mills G. Proving the crime: how veterinary forensics can help. *Veterinary record.* Vol. 172. Is. 18. Pp. 465–466. DOI: 10.1136/vr.f2694 (дата звернення: 10.03.2022).
27. Byard R. W., & Boardman W.. The potential role of forensic pathologists in veterinary forensic medicine. *Forensic science medicine and pathology.* 2011. Vol. 7. Is. 3. Pp. 231–232. DOI: 10.1007/s12024-011-9241-x.
28. Listos P., Gryzinska M., Kowalczyk M. Analysis of cases of forensic veterinary opinions produced in a research and teaching unit. *Journal of forensic and legal medicine.* 2015. Vol. 36. Pp. 84–89. DOI: 10.1016/j.jflm.2015.08.002.
29. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л.М. Головченко, А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків, 2016. 928 с.
30. Лисиченко В.К. К вопросу о предмете и системе криминалистической экспертизы. *Материалы 4-й расширенной конференции.* Киев: Рад. Україна, 1959. С. 329.
31. Сімакова-Єфремян Э.Б. Дискуссионные вопросы классификации задач судебной экспертизы в аспекте исследований контактного взаимодействия объектов. *Актуальные проблемы теории и практики судебной экспертизы: докл. и сообщ. на Междунар. конф. «Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе»* (Нижний Новгород, 6–10 сент. 2004 г.). Москва; Н. Новгород, 2004. С. 40–44.
32. Надгорный Г.М. О понятии предмета судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза: Респ. межвед. науч. сб.* Київ: «Вища школа», 1989. Вып. 38. С. 10–15.
33. Експертизи у судочинстві України : посібник / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, І.В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
34. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 196 с.
35. Хомутенко О.В., Кудряшова С.В. Про предмет і об'єкт судової економічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2010. Вип. 10. С. 553–561.
36. Лоза Т.В. Проблематика предмета судової експертизи. *Multidisziplinäre Forschung: Perspektiven, Probleme und Muster.* 2021. Band 1. С. 105–107. DOI: 10.36074/logos-26.11.2021.v1.35.
37. Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование документов. Киев : Вища школа, 1971. 77 с.
38. Сегай М.Я. Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Харків: Право, 2003. Вип. 3. С. 25–32. URL: <http://revopravo.kiev.ua/s1.html> (дата звернення: 01.06.2022).
39. Колонюк В.П., Форис Ю.Б., Юдина Е.В., Виноградова В.С. О роли и значении судебной экспертологии. *Криміналістика і судова експертиза.* 2019. Випуск 64. С. 150–157. DOI: 10.33994/kndise.2019.64.12 (дата звернення: 01.06.2022).

40. Полупанов О.М. Предмет і завдання судової експертизи. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 72–75.
41. Гуменський О.А., Будко Т.В. Місце експертизи спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (СТЗ) в системі судових експертиз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63. С. 67–77.
42. Щербаковський М.Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретическое пособие. Харьков : Эспада, 2005. 536 с.
43. Бондаренко О.О. Об'єкт і предмет судової експертизи у кримінальному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2013. № 1082. Вип. № 16. С. 316–318.
44. Щербаковський М.Г. Предмет судової експертизи. *Форум права*. 2016. № 5. С. 199–203. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_34.pdf (дата звернення: 01.06.2022).
45. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
46. Грошева О. Ю. Організаційно-правові, загально-методичні засади комплексної судової біолого-трасологічної експертизи та її оцінка судом. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України. Харків, 2021. 341 с.
47. Лубенцов А.В. Предмет і завдання судової автотехнічної експертизи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (9) т. 3. С. 102–107.
48. Топчій В.В. Актуальність судової молекулярно-генетичної експертизи та проблемні питання щодо її проведення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 256–263. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.28> (дата звернення: 02.06.2022).
49. Шульга О. О. Поняття і сутність мистецтвознавчої експертизи. *AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe)*. 2017. С. 86–94.
50. Сімакова-Єфремян Е.Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2017. 503 с.
51. Про судово-експертну діяльність в Україні: проект закону України від 30.03.2017 № 6264. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=61469 (дата звернення: 01.06.2022).
52. Про судову експертизу та самоврядування судових експертів: проект Закону України / URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6CF00A> (дата звернення: 01.08.2022).
53. Про судово-експертну діяльність: Закон Туркменістану від 8 листопада 2014 року №137-V. У редакції Законів Туркменістану від 20.03.2017 р., 13.03.2021 р. URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=71160 (дата звернення: 01.08.2022).
54. О судебно-экспертной деятельности : Закон Азербайджанской Республики від 18.11.1999 № 758-IQ. (1999). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30602371 (дата звернення: 01.06.2022).
55. О судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан: Закон Республики Казахстан № 44-VI. (2017). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37215312&pos=3;-106#pos=3;-106 (дата звернення: 01.06.2022).
56. О судебно-экспертной деятельности : Закон Кыргызской республики від 24.06.2013 № 100. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203908> (дата звернення: 01.06.2022).
57. Про державну судову експертизу: Закон республіки Таджикистан від 25.06.2005 № 102. URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=9038 (дата звернення: 01.06.2022).
58. Про судову експертизу: Закон Республіки Узбекистан від 01.06.2010 р. № ЗПУ-249. URL: <https://lex.uz/ru/docs/1633100> (дата звернення: 01.06.2022).
59. Tiesu ekspertu likums Statuss. *Likums Pienems 11.02.2016, OP numus: 2016/42.1, Stajas speka: 15.03.2016 // Latvijas Vēstnesis*. URL: <https://likumi.lv/ta/id/280576-tiesu-ekspertu-likums> (дата звернення: 01.06.2022).

60. Кримінально-процесуальний закон Латвії: Закон, ухвалений Сеймом 21 квітня 2005 року та оприлюднений Президентом держави 11 травня 2005 року. URL: <https://lawyer-khroulev.com/wp-content/uploads/2019/09/upz-latvii-prava-i-objazannosti-uchastnikov-ugolovnogo-processa-v-latvii.pdf> (дата звернення: 01.06.2022).
61. Щербаковський М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
62. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
63. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.06.2020).
64. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
65. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
66. Інструкція про призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень. Затверджено наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
67. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. Затверджено наказом Міністерства юстиції України 12.12.2011 р. № 3505/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 грудня 2011 р. за № 1431/20169. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
68. Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації) / І.В. Яценко, О.І. Парилівський. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2022. 47 с.
69. Яценко І.В., Парилівський О.І. Каліцтво тварин як предмет судово-ветеринарної експертизи. *Agrarian Bulletin of the Black Sea Littoral*. 2022. Is. 102–103. Pp. 71–86. DOI: 10.37000/abbsl.2022.102.13 (дата звернення: 01.07.2022).
70. Про безпечність та гігієну кормів: Закону України від 21.12.2017 № 2264-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-19#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
71. Грошева О.Ю. Щодо необхідності розроблення організаційноправових та загально-методичних положень комплексної судової біологотрасологічної експертизи. *Судова експертиза: сучасність та майбутнє* : матер. круглого столу (м. Львів, 25 січ. 2018 р.). Львів : ЛНДІСЕ, 2019. С. 48-49.
72. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки і призначення судових експертиз (Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
73. Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин / І.В. Яценко, О.І. Парилівський, Р.Г. Казанцев. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2022.
74. Методика судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва / І.В. Яценко, О.І. Парилівський, Р.Г. Казанцев. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2021. 50 с.
75. Методика судово-ветеринарного дослідження живої підекспертної тварини / І.В. Яценко, О.І. Парилівський. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2022. 50 с.
76. Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин: Методичні рекомендації / І.В. Яценко, О.І. Парилівський, Р.Г. Казанцев. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2022. 41 с.
77. Порядок вилучення об'єктів судово-ветеринарної експертизи з трупа тварини для лабораторних досліджень: Методичні рекомендації / І.В. Яценко, О.І. Парилівський, Р.Г. Казанцев. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2021. 51 с.

РОЗДІЛ 10. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.56>

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ

Данко В.Й.,

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Бєлов Д.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Заслужений юрист України*

Данко В.Й., Бєлов Д.М. Правові позиції Конституційного Суду України: аналіз правової доктрини.

Вказується, конституційний контроль визначається як один із основних елементів правової охорони конституції. Складність визначення його природи виражається у неоднозначності підходів серед науковців щодо аналізу цього поняття. Наука конституційного права виділяє два підходи до розуміння конституційного контролю – широкий та вузький. Автори відзначають, узагальнюючи вказані формулювання, можна стверджувати, що вони відображають лише один із аспектів розуміння конституційного контролю – з точки зору функціонального підходу. Тобто, в більшій мірі акцент ставиться на перевірці конституційності законів та інших актів. В розумінні авторів, прихильників функціонального підходу, конституційний контроль – це лише конституційний нормативний контроль.

Наведене в роботі дослідження дає підстави для висновку про те, що питання з'ясування юридичної природи правових позицій Конституційного Суду України є неоднозначним та до цього часу не вирішеним. Це пов'язано, перш за все, із складним та багатоаспектним розумінням ролі, статусу та місця органу конституційної юрисдикції в системі органів державної влади. Не сприяє з'ясуванню природи правових позицій Суду і відсутність законодавчої дефініції цього поняття. Незважаючи на це, термін активно використовується як Судом у своїх рішеннях, так і науковою спільнотою з метою відображення аргументів, які визначають позицію Конституційного Суду України з питань правозастосування. Правові позиції набувають й нормативного обов'язкового змісту, що впливає із форми вираження у яких вони відображені – актів Конституційного Суду України. При цьому правові позиції можуть бути висловлені як у мотивувальній, так і у резолютивній частині рішення. Необхідність забезпечення незмінюваності правових позицій Суду є продовженням принципу правової визначеності та стабільності Конституції як Основного закону України. Однак, питання можливості перегляду правових позицій Конституційним Судом набуває більшої актуальності у зв'язку із частковою політичною заангажованістю Суду у попередні роки його діяльності, що потребує перегляду певних позицій через зміну соціально-політичного устрою держави. Окреслене питання, поряд із іншими, є безперечно додатковим предметом окремого наукового дослідження.

Ключові слова: правові позиції, судочинство, судова влада, конституційний контроль, Конституційний суд України.

Danko V.Y., Byelov D.M. Legal positions of the Constitutional Court of Ukraine: analysis of legal doctrine.

It is indicated that constitutional control is defined as one of the main elements of legal protection of the constitution. The difficulty of defining its nature is expressed in the ambiguity of approaches among scientists regarding the analysis of this concept. The science of constitutional law distinguishes two approaches to the understanding of constitutional control – broad and narrow. The authors note that, summarizing the specified formulations, it can be argued that they reflect only one of the aspects of understanding constitutional control – from the point of view of the functional approach. That is, to a greater extent, the emphasis is placed on checking the constitutionality of laws and other acts. In the understanding of the authors, supporters of the functional approach, constitutional control is only constitutional regulatory control.

The research presented in the work gives grounds for the conclusion that the issue of clarifying the legal nature of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine is ambiguous and has not yet been resolved. This is connected, first of all, with a complex and multifaceted understanding of the role, status and place of the body of constitutional jurisdiction in the system of state authorities. The absence of a legislative definition of this concept does not contribute to clarifying the nature of the Court's legal positions. Despite this, the term is actively used both by the Court in its decisions and by the scientific community in order to reflect the arguments that determine the position of the Constitutional Court of Ukraine on law enforcement issues. Legal positions also acquire normative mandatory content, which follows from the form of expression in which they are reflected – acts of the Constitutional Court of Ukraine. At the same time, legal positions can be expressed both in the motivating and in the resolute part of the decision. The need to ensure the immutability of the Court's legal positions is a continuation of the principle of legal certainty and stability of the Constitution as the Basic Law of Ukraine. However, the question of the possibility of revision of legal positions by the Constitutional Court becomes more urgent in connection with the partial political involvement of the Court in the previous years of its activity, which requires revision of certain positions due to changes in the socio-political structure of the state. The outlined question, along with others, is definitely an additional subject of a separate scientific study.

Key words: legal positions, judiciary, judicial power, constitutional control, Constitutional Court of Ukraine.

Постановка питання. Конституційний контроль визначається як один із основних елементів правової охорони конституції. Складність визначення його природи виражається у неоднозначності підходів серед науковців щодо аналізу цього поняття. Наука конституційного права виділяє два підходи до розуміння конституційного контролю – широкий та вузький. Зокрема, Лунь З.І. розуміє конституційний контроль як передбачену законодавством діяльність уповноважених державних органів, яка полягає у перевірці та оцінюванні відповідності правових актів конституції та в усуненні встановлених невідповідностей шляхом застосування різних юридичних засобів (скасування, право вето тощо) [1, с. 7]. Інший вчений – В.М. Шаповал розуміє його, як спеціалізовану діяльність органів державної влади, пов'язану з перевіркою відповідності правових актів конституції [2, с. 277]. Натомість, В.Я. Тацій зазначає те, що конституційний контроль варто розуміти як спеціалізований механізм охорони конституції, як специфічну функцію компетентних державних органів у забезпеченні верховенства конституції в системі нормативних актів, її прямої, безпосередньої дії в діяльності суб'єктів суспільних відносин [3, с. 257]. Серед зарубіжних вчених теж немає однозначності у розумінні даного поняття. Зокрема, польський дослідник Домагала М. визначає конституційний контроль як відповідність права конституції, як діяльність компетентних державних органів, які скасовують неконституційні нормативно-правові акти чи їх окремі положення [4, с. 10]. В.С. Нерсесянц дає визначення конституційного контролю як діяльності щодо забезпечення конституційності і правового характеру всієї системи правових актів і норм шляхом скасування тих, які носять антиконституційний характер [5, с. 45]. Натомість, С.В. Боботов вказує, що судовий конституційний контроль це, перш за все, сукупність владних повноважень суду, що дозволяють йому незалежно оцінювати діяльність державних органів і посадових осіб та приймати обов'язкове і остаточне рішення відповідно до своєї компетенції [6, с. 116].

Узагальнюючи вищевказані формулювання, можна визначити, що вони відображають лише один із аспектів розуміння конституційного контролю – з точки зору функціонального підходу. Тобто, в більшій мірі акцент ставиться на перевірці конституційності законів та інших актів. В розумінні ав-

торів, прихильників функціонального підходу, конституційний контроль – це лише конституційний нормативний контроль.

Натомість, у науковій літературі висловлюються й інші думки. Зокрема, Ебзєєва Б.С., надаючи визначення судовому конституційному контролю зазначає, що це офіційна діяльність спеціально уповноважених конституцією та законами органів, яка спрямована на здійснення ними своїх повноважень за допомогою особливої процедури, з метою захисту основ конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення верховенства і прямої дії конституції на всій території держави, запобігання існування у правовій системі неконституційних актів, а також офіційного тлумачення конституції [7, с. 82]. Авакьян С.А. зазначає, що конституційний контроль – це спеціальний вид державної діяльності, який направлений на забезпечення правильного застосування конституції і обумовлених нею законів, на захист закріпленого конституційного ладу держави. А відтак, ціллю конституційного контролю є охорона всіх політичних, економічних, соціальних і моральних цінностей відповідного суспільства [8, с. 14]. Аналізуючи судовий конституційний контроль, Н.В. Вітрук розуміє його як специфічний вид юрисдикційної роботи судових органів державної влади, який спрямований на захист конституційного ладу, прав людини, направлений на забезпечення верховенства і безпосередню дію основного закону шляхом вирішення у встановленому законом процесуальному порядку конституційно-правових суперечок, а також здійснення інших повноважень, складових змісту конституційної юрисдикції [9, с. 33-34].

Варто звернути увагу, що деякі дослідження суті конституційного контролю, які проводяться з погляду організаційних і процесуальних форм його здійснення, в кінцевому результаті зводяться до його ототожнення із конституційним правосуддям. Останнє, таким чином розуміється, як діяльність органів конституційного контролю. І в даному випадку виникають певні розбіжності у розумінні, про які саме органи йде мова. У світі, щонайменше, існують дві моделі органів конституційної юстиції: в одних країнах існує спеціалізований орган конституційної юрисдикції, а в інших – такі функції покладені на відповідні суміжні органи, або які виконують такі функції паралельно із іншими.

В даному випадку, ми розглядаємо феномен виникнення та існування органу конституційного контролю в Україні – Конституційного Суду України. Місце і роль Конституційного Суду України як органу, що здійснює конституційний контроль обумовлене його правовим статусом, а також специфікою його методів, які застосовуються для запобігання і припинення порушень конституційних норм, а також для їх відновлення. Одним із специфічних засобів конституційного контролю – це є правові позиції Конституційного Суду України.

Аналіз наукових джерел. Як правовий феномен, позиції органу конституційної юрисдикції досліджували у своїх працях відомі вітчизняні та зарубіжні вчені: М. Вітрук, Г. Гаджиев, В. Гергелійник, І. Домбровський, В. Кампо, М. Козюбра, Л. Лазарєв, В. Погорілко, М. Савенко, М. Савчин, А. Селіванов, Т. Слінько, А. Стрижак, В. Тацій, М. Тесленко, П. Ткачук, Ю. Тодика, Г. Христова, В. Шаповал, С. Шевчук та багато інших.

Однак, зважаючи на особливість статусу та роль Конституційного Суду України в системі органів державної влади та житті країни, більшість питань, а з ними і питання правових позицій Суду, ще залишають поле для наукових досліджень.

Виклад матеріалу дослідження. Конституція України, як основний закон нашої держави є визначальним документом, що формує засади функціонування найважливіших державних інституцій, а також взаємодії людини із державою. Однією із властивостей конституції є її стабільність з метою забезпечення постійності відносин та правової передбачуваності. Дотримання стабільності конституції кореспондується із іншими її властивостями, що і визначає її особливий статус та місце.

Однак, реалії суспільного життя, політична обстановка, глобальні процеси трансформації явищ та процесів вимагають правової точності у розумінні фундаментальних приписів, про які вказує Конституція, а також забезпечення відповідності законодавства її положенням. Щодо першого питання є два шляхи вирішення: деталізація положень, що у певній мірі створює громіздкі кодифіковані тексти, складні до застосування, або ж чіткі, місткі формулювання конституційних норм, які передбачають встановлення фундаментальних принципів функціонування державної влади і суспільства, без детальних розширених текстів. Практика міжнародного конституціоналізму лише підтверджує, що останній варіант конституцій є більш переконливим до застосування. Для прикладу, Конституція Сполучених Штатів Америки, схвалена в 1787 році, діє до сьогодні і зазнала лише 27 поправок. Пояснюючи причини такої стабільності, відомий американський юрист А. Кокс, вказує, що «первісна Конституція, як і раніше, добре нам служить, незважаючи на величезні зміни в усіх галузях життя Сполучених

Штатів, тому що творці Конституції володіли достатньою мудрістю, щоб вкласти в неї рівно стільки, скільки було потрібно, але не більше» [10, с. 12].

Натомість, історично так склалося, що Україна не є частиною країн, які є державами загального права, а відтак, суди загальної юрисдикції не наділяються повноваженнями у сфері конституційного контролю та інтерпретаційними функціями. Запроваджена в Україні кельзенівська модель створення спеціально уповноваженого органу конституційної юрисдикції передбачає наділення саме його повноваженнями перевірки відповідності законодавства положенням конституції та здійснення тлумачення законодавства.

Конституційний Суд України має володіти певним інструментом, який би допомагав йому юридично оформити чи закріпити прийняті рішення, відтак, акти є таким засобом, що юридично оформлює результати розгляду Судом матеріальних, процесуальних чи організаційних питань. Прийняття певного рішення Конституційним Судом України передують формування його думок, що й ґрунтуються на певних позиціях, переважно правового характеру.

Чинне законодавство України не містить формулювання дефініції «правової позиції» Конституційного Суду України. Таким чином, переносячи проблему з'ясування суті цього терміну у площину наукових досліджень та аналізу. Однак, як підтверджує аналіз наукової літератури, немає також однозначності у розумінні поняття «правової позиції» і серед наукової доктрини конституційного права України.

Так, група вчених вказують про те, що правові позиції це система правових аргументів, зразки (правила) прецедентного характеру, таким чином це так звані правові орієнтири [11, с. 3–13], або ж свого роду нормативно-інтерпретаційні встановлення, про що вказує Лазарев Д. Натомість у науковому середовищі висловлюються і більш розгорнуті визначення, розуміючи позиції як узагальнені уявлення органу конституційної юрисдикції щодо конкретних конституційно-правових проблем. Відтак, правові позиції органу конституційної юстиції визначаються як правові висновки та подання суду, створені у результаті інтерпретаційної діяльності органу норми Основного Закону, а також інтерпретації ним конституційного змісту положень законодавства, які вирішують питання правової чи ситуативної невизначеності у конкретних конституційно-правових ситуаціях й в кінцевому результаті виступають правовим обґрунтуванням рішень Конституційного Суду [9, с. 95]. Натомість, є автори, які вважають, що правова позиція - це «тільки фрагмент мотивувальної частини остаточного рішення Конституційного Суду, пов'язаного з його резолютивною частиною, тобто з остаточними висновками Суду ... суть правових позицій полягає в тому, що вони фактично відображають особливого роду правотворчість Конституційного Суду ... Правова позиція ... означає інтерпретацію конституційної норми..., причому саме тієї норми, яка покладена в основу резолютивної частини рішення Конституційного Суду ..., це не висновок про невідповідність норми закону Конституції, це логічна операція, що передують такого висновку» [9, с. 56-57].

Є група авторів, які вказують на те, що «формування правових позицій Конституційного Суду здійснюється на основі розгляду конкретних справ у процесі конституційного судочинства при офіційному тлумаченні Конституції, при абстрактному і конкретному нормоконтролі, і т.д. Правові позиції Суду представляють відомий підсумок конституційного судочинства, результат логіко-змістовних операцій, що відбивають специфіку конституційно-правової проблеми» [9, с. 96]. Приходячи до висновку, що правові позиції за своєю юридичною силою можуть прирівнюватись до норм конституції

Однак, з такою точкою зору важко погодитись, зважаючи, перш за все, на установчий характер та природу норм Конституції, відміну їх від правових позицій органу конституційної юрисдикції, а також фактичну підпорядкованість органу нормам Основного Закону.

Як вказує професор М. Бондарь, сама по собі правова позиція є нормативно-доктринальною квінтесенцією прийнятого конституційним судом рішення, проте джерелом права вона не є – до нього належить саме рішення, в якому ця правова позиція сформована [12, с. 126]. Т. Слінько розуміє правові позиції Конституційного Суду України як його правові уявлення (висновки) внаслідок тлумачення ним Конституції України та/або положень законів, інших нормативних актів у межах його компетенції, що мають загальний характер, усувають конституційно-правову невизначеність і є правовою підставою для прийняття остаточного рішення, викладеного у його акті [13, с. 6].

Як вказує О. Кравчук, правові позиції є системою вироблених у результаті діяльності Конституційного Суду України загальнообов'язкових правових висновків, аргументів, що виражають його відношення до певної правової проблеми, є загальнообов'язковими та слугують підставою для остаточного рішення органу конституційної юрисдикції [14, с. 189].

На думку Кампа В.М., правові позиції Конституційного Суду України – це обов'язкові для всіх суб'єктів права положення його актів (мотивувальної і резолютивної частини), що базуються на інтерпретації приписів Конституції і законів України та застосуванні норм і принципів Основного Закону держави до оспорюваних актів і положень законодавства [15, с. 116].

Натомість, П. Ткачук зазначає, що правові позиції Конституційного Суду України – це результат його інтерпретаційної діяльності у формі висновків, роз'яснень, правових положень, доктрин, в яких міститься тлумачення неясного змісту закону, правова оцінка або правове визначення, суть правових уявлень і знань про вирішення конкретної ситуації, які є обов'язковими для всіх суб'єктів правовідносин [16, с. 21].

Вказані вище формулювання лише підтверджують різноманітність підходів до розуміння досліджуваного поняття. Суперечливість і неоднозначність в даному випадку породжена, перш за все, самою правовою унікальністю Конституційного Суду України, особливістю його статусу та місця серед органів державної влади. З даного випадку висловлювався В.М. Кампо, що фактично й не може існувати єдиного розуміння правових позицій Конституційного Суду України, оскільки з різних доктринальних поглядів одні й ті самі позиції можуть розглядатися як такі, що містять дещо відмінний зміст [15, с. 115].

Важливо розуміти й сам процес виникнення тої чи іншої правової позиції, яка зазвичай не може виникнути у зв'язку із волею законодавця чи народу через звичні процедури творення норм. Правові позиції висловлюються у справах, розгляд у яких був ініційований за відповідно передбаченою процедурою, за умов, які потребують вирішення чіткої практичної проблеми правозастосування, хоча Суд в кінцевому результаті розглядає питання права, а не вирішення лише чіткої справи, обмеженої рамками певних осіб – учасників конституційного провадження. З даного приводу, варто погодитись із думкою висловленою П. Ткачуком про те, що «правові позиції Конституційного Суду України як правило виходячи з конкретних потреб суб'єкта подання, які виникли при застосуванні того чи іншого положення Конституції або законів України» [16, с. 10–21].

Неоднозначним є наділення правових позицій ознаками нормативності та прирівняння їх до актів. Як вказує С. Шевчук, правові позиції в актах судової влади, зокрема, в актах Конституційного Суду України, мають ознаки нормативності, але при цьому вони залишаються актами застосування права, а не нормативно-правовими актами [17].

Беручи за основу логічне обґрунтування, вказане вище, про необхідність врахування природи та місця актів Конституційного Суду України у процесі аналізу природи правових позицій, можна припустити про органічне поєднання питання віднесення актів Суду та правових позицій Суду до джерел права. Відтак, як стверджує В.О. Кравчук, правові позиції Конституційного Суду України мають властивості та ознаки, які можна охарактеризувати як такі, що можна вважати як самостійні джерела права та фактичну неможливість однозначного віднесення їх до будь-яких із відомих теорії права джерел права. Так, зокрема, правові позиції органу конституційної юстиції виражають державну волю (адже виникають як акт державного органу); вони мають офіційний та загальнообов'язковий характер; вони відіграють роль нормативної основи в правотворчості та слугують орієнтиром у правотворчості і правозастосуванні для більшості суб'єктів правовідносин; вони мають універсальний характер, тобто вони не є результатом вирішення і предметом застосування в конкретній справі, а й можуть бути використані в аналогічних чи схожих ситуаціях з метою обґрунтування позицій; правові позиції є відображенням правової визначеності, і мають формулюватись таким чином, щоб не допустити їх неоднозначного, спотвореного розуміння чи неналежного застосування; правові позиції мають сталий характер, тобто при вирішенні наступних справ Конституційний Суд України керується раніше висловленими правовими позиціями. А отже, робиться висновок про те, що правові позиції єдиного органу конституційної юрисдикції слід вважати самостійним джерелом права в українській правовій системі [18, с. 120-121].

Висловлена вище позиція видається досить переконливою, однак залишає низку невирішених питань. Так, зокрема, складним до з'ясування є питання, яким чином правові позиції Конституційного Суду України мають кореспондуватись із іншими джерелами права. Також лишається неоднозначною проблема віднесення правових позицій Суду до джерел права інших, відмінних від конституційного права, галузей права, зокрема кримінального права.

Значення рішень та правових позицій Конституційного Суду України неможливо недооцінити. Серед важливих варто виділити такі, у яких висловлюється правова позиція Конституційного Суду України щодо гарантій конституційних прав і свобод, неможливості їх скасування, недопущення об-

меження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, які, на наш погляд, мають доктринальне значення. Так, у Рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 Конституційний Суд України визначив, що: – скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація; – звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням; – з погляду традиційного розуміння людської діяльності, визначальними у змісті поняття прав людини є умови і засоби, що становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку; – обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними. При цьому Конституційний Суд України зазначив, що під час законодавчого визначення і практичної реалізації основного права його сутність, зміст в жодному разі не можуть бути порушені [19].

Нормативність рішень та правових позицій впливає із аналізу чинного законодавства та впливу, який здійснює Конституційний Суд та його діяльність на правовідносини. Правові позиції, сформульовані у прийнятому Конституційним Судом України акті, як правило, набувають властивостей самостійних новел. Водночас вони як складові його рішення самодостатні, тобто такі, що ухвалюються іменем України, є обов'язковими, остаточними та мають пряму дію. Після набуття чинності зазначеними актами, правові позиції не тільки не потребують підтвердження чи дублювання з боку органів державної влади, а й стають невід'ємною частиною законодавчого забезпечення діяльності механізму державної влади, про що наголошує В. Овчаренко [20, с. 69].

Як вказує Тесленко М., саме правові позиції Конституційного Суду України дуже подібні до *ratio decidendi*, а тому їх можна вважати джерелом права. Це впливає із доктрини та розуміння прецеденту у його батьківщині – Англії. Відтак, судова система базується на повазі до одного конкретно взятого рішення, яке ухвалене однією із вищестоящих інстанцій, що в подальшому стає прикладом для застосування нижчестоячим. Однак обов'язковим вважається не усе рішення, а лише його частина *ratio decidendi*, що перекладається як «вирішальний доказ (аргумент)». Й розуміється як сутнісний аргумент рішення, навіть норма права, що міститься в ньому [21, с. 38].

Сучасний стан розвитку загального та континентального права підтверджує тенденції світових глобалізаційних процесів, зокрема «розмивання» рамок між існуючими моделями та формування універсальних механізмів, які поєднують найкращі риси існуючих підходів задля найефективнішого вирішення поставлених завдань правового регулювання. Україна також не знаходиться осторонь вказаних тенденцій, закладаючи в обраній моделі конституційної юстиції елементи загального права, однак залишаючи фундаментальні традиції та принципи романо-германської системи права.

З іншої сторони, втиснення правових позицій та актів Конституційного Суду України до певних чітко визначених рамок і не видається можливим. Як обґрунтовує Р.Мартинюк, між прецедентними рішеннями загальних судів та інтерпретаційними актами органів спеціалізованого конституційного контролю простежується виразна функціональна схожість і водночас незаперечна відмінність. По суті, вони виступають альтернативними правовими засобами забезпечення верховенства конституції. При цьому призначення прецедентів у механізмі правового регулювання явно ширше, а історичні причини появи прецедентного права були зовсім інші, ніж ті, що спричинили появу європейської моделі конституційного контролю [22, с. 83].

Діяльність Конституційного Суду України в переважній більшості випадків спрямована на врегулювання важливих, навіть фундаментальних, суперечностей, вирішення яких неможливе без осмисленої діяльності на основі багатьох джерел правових знань. Як вказує М. Тесленко, правові позиції Конституційного Суду України мають глибоку наукову основу, набувають правової якості та загальнообов'язковості в силу авторитету Конституційного Суду України та його статусу як єдиного органу конституційної юрисдикції. Використовуючи закладені у Конституції України принципи положення, норми, орган конституційної юстиції здатний розвивати закладені в ній фундаментальні цінності, тобто знаходити адекватні варіанти вирішення конфліктів, які відповідають її правовим основам [21, с. 41].

В даному контексті набуває особливого значення з'ясування питання послідовності та незмінюваності правових позицій Конституційного Суду України. Це впливає із того, що інтерпретаційна діяльність Суду та повноваження щодо конституційного контролю мають ґрунтуватись лише на основі Конституції України як базового нормативно-правового акту. Розвиток положень Основного Закону у правових позиціях Суду не може виходити за межі закладених у Конституції правових принципів та постулатів. Інакше, це б заперечувало верховну силу Конституції – її основну властивість. А забезпечення стабільності та правової визначеності є важливим у справі забезпечення принципу верховенства права, закладеного в Конституції. Правові позиції Конституційного Суду України мають вибудову-

увати міцні «фортифікаційні споруди» довкола Конституції, засновані на сукупності правових знань та інтелектуальної, творчої діяльності суддів задля утвердження конституціоналізму.

З іншої сторони, багаторічна діяльність Конституційного Суду України, про що вказує І. Домбровський, як фундаментальний етап становлення інституту конституційної юрисдикції України охоплює найбільш проблемні з правової точки зору питання вирішення політичних та соціальних конфліктів у новітній історії України. Незважаючи на це, правові позиції Суду повинні бути послідовними та виваженими. У цьому аспекті актуальності набуває питання можливості перегляду попередніх правових позицій [23, с. 143].

Висновки. Загалом, вищевказане дає підстави для висновку про те, що питання з'ясування юридичної природи правових позицій Конституційного Суду України є неоднозначним та до цього часу не вирішеним. Це пов'язано, перш за все, із складним та багатоаспектним розумінням ролі, статусу та місця органу конституційної юрисдикції в системі органів державної влади. Не сприяє з'ясуванню природи правових позицій Суду і відсутність законодавчої дефініції цього поняття. Незважаючи на це, термін активно використовується як Судом у своїх рішеннях, так і науковою спільнотою з метою відображення аргументів, які визначають позицію Конституційного Суду України з питань правозастосування. Правові позиції набувають й нормативного обов'язкового змісту, що впливає із форми вираження у яких вони відображені – актів Конституційного Суду України. При цьому правові позиції можуть бути висловлені як у мотивувальній, так і у резолютивній частині рішення. Необхідність забезпечення незмінюваності правових позицій Суду є продовженням принципу правової визначеності та стабільності Конституції як Основного закону України. Однак, питання можливості перегляду правових позицій Конституційним Судом набуває більшої актуальності у зв'язку із частковою політичною заангажованістю Суду у попередні роки його діяльності, що потребує перегляду певних позицій через зміну соціально-політичного устрою держави. Окреслене питання, поряд із іншими, є безперечно додатковим предметом окремого наукового дослідження.

Список використаних джерел:

1. Лунь З.І. Правова охорона конституції. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.02 «Конституційне право». К., 2004. 21 с.
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., Т. 3, 2001. 792 с.
3. Тацій В.Я. Конституційне право України: підручник. К., Український центр правн. студій. 1999. 373 с.
4. Domagala M. Kontrol zgodnosci prawa z konstytucja w europejskich panstwach sojalistycznych. War-wa, 1986. 187 p.
5. Нерсесянц В.С. Суд не законодательствует и не управляет, а применяет право (О правоприменительной природе судебных актов). Судебная практика как источник права. М., 1997. С. 34–41.
6. Боботов С.В. Конституционный контроль в буржуазных странах: доктрина и практика. Сов. государство и право. 1989. № 3. С. 116–124.
7. Эбзеев Б.С. Конституционный Суд РФ – судебный орган конституционного контроля. Вестник Конституционного Суда РФ. 1995. № 2, 3. С. 82–90.
8. Авакьян С.А. Проблемы теории и практики конституционного контроля и правосудия. Вестник Московского университета. Серия 11. 1995. № 4. С. 14–27.
9. Витрук Н.В. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс: [учебн. пособие для вузов]. М.: Юристъ, 2005. 527 с.
10. Переклад англomовної громадсько-політичної літератури: система державного управління США / Л.М. Черноватий, В.І. Карабан, О.В. Ребрій, І.П. Ліпко, І.П. Ярощук; за ред. Л.М. Черноватого та В.І. Карабана. Вінниця, 2006. 380 с.
11. Лазарев Л.В. Конституционный Суд России и развитие конституционного Права. Журнал российского права. 1997. № 11. С. 3–13.
12. Бондарь Н.С. Судебный конституционализм в России в свете конституционного правосудия. М., 2011. 544 с.
13. Слінько Т.М. Правові позиції Конституційного Суду України з питань діяльності судів загальної юрисдикції. Проблеми законності. 2011. Вип. 117. С. 3–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2011_117_3.

14. Кравчук О. В. Окремі аспекти поняття та сутності правових позицій Конституційного Суду України. *Держава і право*. 2011. № 52. с. 185–191.
15. Кампо В. Правові позиції Конституційного Суду України як необхідний елемент забезпечення судово-правової реформи. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 2. С. 112–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2010_2_23.
16. Ткачук П.М. Правові позиції Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. № 2. С. 10–21.
17. Шевчук С. Нормативність актів судової влади: від правоположення до правової позиції. URL: <http://www.scourt.gov.ua/>
18. Кравчук О.В. Правові позиції Конституційного Суду України як джерело права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 4. С. 117–121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2011_4_17.
19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. *Офіційний вісник України*. 2005. № 39. Ст. 2490. С. 95.
20. Овчаренко В. Правові позиції Конституційного Суду України: поняття, суть і можливості перегляду. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 5. С. 62–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2013_5_19.
21. Тесленко М.В. Юридична сила і значення правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 4. С. 36–41.
22. Мартинюк Р. Природа правових позицій органів спеціалізованого конституційного контролю: теоретико-правовий аспект. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 1. С. 76–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2014_1_23.
23. Домбровський І. Правові позиції Конституційного Суду України: окремі аспекти. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4-5. С. 140–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2011_4-5_19.
24. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. №3/2022. С. 22–25.
25. Белов Д., Громовчук М., Правовий простір держави: конституційно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 66. С. 46–50.
26. Белов Д.М., Громовчук М.В. Конституційно-правові засади статусу особи: окремі аспекти. *Аналітично-порівняльне право*. № 1. 2021. С. 21–26.

МОЖЛИВІ ВИДИ КОНФЛІКТІВ ІНТЕРЕСІВ В АДВОКАТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИТЕРІЇ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

Заборовський В.В.,
*професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0002-5845-7535*

Заборовський В.В. Можливі види конфліктів інтересів в адвокатській діяльності та критерії їх класифікації.

У цій статті розкриваються проблемні питання, що пов'язані із дослідженням як сутності конфлікту інтересів в аспекті здійснення адвокатської діяльності, так і зокрема, щодо виокремлення можливих видів таких конфліктів та критеріїв їх класифікації. Дана стаття присвячена насамперед дослідженню різноманітних позицій науковців щодо виокремлення можливих видів таких конфліктів.

Аргументується позиція, згідно з якою найпоширенішими випадками існування конфлікту інтересів в професійній діяльності адвокат є представництво двох клієнтів, інтереси яких є суперечливими. В той же час, одним із найбільш складних в аспекті визначення сутності такого роду конфлікту є відносини адвоката з клієнтом – юридичною особою. Суттєво розширює розуміння конфліктів інтересів в адвокатській діяльності й правозастосовна практика насамперед ВКДКА.

В межах даного дослідження було розкрито позиції вітчизняних та зарубіжних науковців щодо виділення різноманітних критеріїв класифікації конфліктів інтересів в професійній діяльності адвоката. Дослідження акцентувало увагу на тому, що значна кількість потенційно можливих конфліктів інтересів в професійній діяльності адвоката зумовила й існування різноманітних критеріїв їх класифікації (а саме: в юридичній літературі, зокрема виділяють: явні та приховані; реальні та уявні; первісні та опосередковані, а також вертикальні, горизонтальні та змішані).

В даній статті набули широкого застосування загальнонаукові методи аналізу та синтезу. Для досягнення обумовленої перед автором мети, були застосовані і характерні для правової науки методи. Саме дослідження здійснювалося із застосуванням насамперед формально-догматичного методу, який надав можливість виокремити види та проаналізувати критерії класифікації можливих конфліктів інтересів в професійній діяльності адвоката.

Ключові слова: адвокат; адвокатська діяльність; принципи адвокатської діяльності; конфлікт інтересів; види конфліктів інтересів в адвокатській діяльності; реальні та уявні конфлікти; вертикальні, горизонтальні та змішані конфлікти інтересів.

Zaborovsky V.V. Possible types of the conflicts of interest in advocacy and criteria for their classification.

This article reveals problematic issues related to the study of both the essence of the conflict of interests in the aspect of practicing law, and in particular, the identification of possible types of such conflicts and the criteria for their classification. This article is primarily devoted to the study of various positions of scientists regarding the identification of possible types of such conflicts.

The position is argued, according to which the most common cases of conflict of interests in the professional activity of a lawyer are the representation of two clients whose interests are conflicting. At the same time, one of the most difficult in terms of determining the essence of this kind of conflict is the relationship between a lawyer and a client - a legal entity. First of all, VKDKA significantly expands the understanding of conflicts of interest in advocacy and law enforcement practice.

Within the framework of this study, the positions of domestic and foreign scientists regarding the allocation of various criteria for the classification of conflicts of interest in the professional activity of a lawyer were disclosed. The study focused on the fact that a significant number of potentially possible conflicts of interest

in the professional activity of a lawyer led to the existence of various criteria for their classification (that is: in the legal literature, in particular, the following are distinguished: overt and hidden; real and imaginary; primary and indirect, as well as vertical, horizontal and mixed).

In this article, general scientific methods of analysis and synthesis are widely used. To achieve the goal stipulated by the author, the methods characteristic of legal science was also applied. The research itself was carried out using, first of all, a formal-dogmatic method, which made it possible to distinguish the types and analyze the criteria for the classification of possible conflicts of interest in the professional activity of a lawyer.

Key words: lawyer; advocacy; principles of advocacy; conflict of interests; types of conflicts of interest in advocacy; real and imagined conflicts; vertical, horizontal and mixed conflicts of interest.

Постановка проблеми. Українське законодавство та міжнародні стандарти адвокатської діяльності приділяють значну увагу як проблемам визначення конфлікту інтересів в аспекті здійснення професійної діяльності адвоката, так і регламентуванню питання щодо забезпечення їх уникнення. Неодноразово питання визначення сутності таких конфліктів інтересів було предметом нашого наукового дослідження [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7], де ми зокрема доходили до висновків, що одним із фундаментальних принципів адвокатської діяльності є принцип уникнення конфлікту інтересів, а відсутність конфлікту інтересів, як визначальна складова наявності довіри є основоположним моментом взаємовідносин між адвокатом та його клієнтом, і довіра повинна бути квінтесенцією професійної адвокатської діяльності в цілому (існування безсумнівної довіри до професійної діяльності адвоката неможливі за умови існування навіть ймовірного конфлікту інтересів) [8, с. 247]. Актуальність дослідження зумовлена насамперед тим, що багатогранність можливих проявів адвокатської діяльності свідчить і про можливість існування різноманітних ситуацій, які б свідчили про наявний або ж потенційний конфлікт інтересів.

Аналіз наукових публікацій. Сутність конфлікту інтересів в професійній діяльності адвоката, зокрема, щодо виділення можливих його видів була предметом досліджень ряду науковців. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти даної проблеми, доцільно виокремити праці А.М. Бірюкової, В.О. Вайпана, М. Голдстейна, С.О. Деханова, С.О. Іванова, Ю.О. Кухарука, О.В. Маленко, І. Магєро, П.В. Смірнова, К.М. Северин, З. Суховерської та інших.

Метою даної статті є комплексне теоретичне та практичне дослідження правової природи конфліктів інтересів, які можуть виникати в професійній діяльності адвоката, зокрема, щодо виокремлення можливих видів таких конфліктів та критеріїв їх класифікації. Основними завданнями автор ставить перед собою: проаналізувати різноманітні позиції науковців щодо визначення видів конфліктів інтересів в адвокатській діяльності; дослідити правозастосовну практику ВКДКА, яка суттєво розширює розуміння сутності таких конфліктів інтересів; з'ясувати різноманітні критерії класифікації конфліктів інтересів в професійній діяльності адвоката.

Виклад основного матеріалу. Одним із основних проблемних питань у визначенні сутності конфлікту інтересів в професійній діяльності адвоката є можливі різноманітні прояви таких конфліктів. Так, одним із таких конфліктів можна кваліфікувати ситуацію, коли адвокат надає правову допомогу клієнтам, інтереси яких суперечать один одному. В цьому випадку, заслуговує на увагу твердження П.В. Смірнова, що оскільки інтереси ні одного клієнта, ні інтереси іншого не підпадають під «особисту заінтересованість» адвоката [9, с. 160], то ставиться під сумнів коректність законодавчо закріпленої дефініції поняття «конфлікт інтересів» в аспекті здійснення адвокатської діяльності.

Все це вказує на необхідність дослідження сутності можливих видів конфліктів інтересів в адвокатській діяльності, та критеріїв їх класифікації. Багатогранність професійної діяльності адвоката щодо захисту, представництва та надання іншої правової допомоги клієнту свідчить і про можливість існування різноманітних ситуацій, які б свідчили про наявний або ж потенційний конфлікт інтересів. Однією із найбільш фундаментальних праць в даній сфері є дослідження С.О. Деханова [10], який виходить з того, що

ситуації конфлікту інтересів мають місце, зокрема, у випадку коли адвокат:

- бере участь в декількох пов'язаних між собою справах (існує ризик використання конфіденційної інформації);
- в одній і тій же справі приймає доручення клієнтів, у яких наявний конфлікт інтересів або ж коли він вже раніше представляв інтереси іншої сторони;
- має тісні родинні зв'язки з кимось, хто має конфлікт інтересів з клієнтом адвоката;

- має значні прямі або непрямі фінансові зв'язки з особою, яка має конфлікт інтересів з клієнтами адвоката;

- має інші тісні зв'язки з особою, у якої є конфлікт інтересів з його клієнтами (може впливати на неупередженість і професійну чесність адвоката);

- виступає від імені різних сторін в підготовці правових матеріалів, які мають на меті підписання угоди між сторонами;

- виступає в ролі арбітра, посередника або медіатора різних сторін, якщо він спочатку надавав окремо послуги однієї зі сторін в обставинах, пов'язаних з конфліктом;

- приймає доручення конкуруючих компаній.

За твердженням О. Кузьмінського, конфлікт інтересів в діяльності адвоката виникає також у випадку, коли представництвом інтересів займаються колишні юрисконсультанти відповідної організації (їм відомі всі слабкі місця такої організації), колишні працівники міліції («міліцейські адвокати») (здійснюють захист, використовуючи свої зв'язки) [11].

Суттєво розширює розуміння конфліктів інтересів в адвокатській діяльності правозастосовна практика насамперед ВКДКА. Так, рішенням від 4 жовтня 2019 року було затверджено Узагальнення дисциплінарної практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо конфлікту інтересів [12], яким до таких було віднесено:

- одночасне надання правової допомоги адвокатами, які є подружжям, в одному і тому ж провадженні особам, інтереси яких є протилежними і суперечать один одному;

- надання допомоги, якщо виконання договору суперечить інтересам члена сім'ї або близького родича адвоката – посадової особи, яка брала або бере участь у провадженні;

- прийняття доручення від клієнта щодо необхідності вчинення дій в його інтересах, які перебувають в конфлікті інтересів з юридичною особою, в якій адвокат раніше працював, або надавав правову допомогу в результаті чого володіє інформацією, яка може бути використана проти такої особи (обов'язок адвоката виникає лише за умови володіння адвокатом певною конфіденційною інформацією).

Цікаве питання підняв В.О. Вайпан, звернувши увагу на існування конфлікту інтересів і у адвокатів, які перебувають в близькій спорідненості (наприклад, батько і син). Складно припустити, як він відмічає, що батько і син не будуть обговорювати ведення своїх справ і намагатися скоординувати їх на своє благо, що явно не відповідатиме інтересам їх клієнтів [13]. Коли адвокати, які представляють різних клієнтів в одній справі або в суттєво пов'язаних питаннях, тісно пов'язані між собою кров'ю чи шлюбом, як зазначається в Типових правил поведінки [14] американських адвокатів (п. 1.7.), то може існувати значний ризик розкриття конфіденційності клієнтів, тоді сімейні стосунки адвоката будуть перешкоджати як лояльності, так і незалежності професійне судження. Відповідно до даних Правил поведінки, адвокат, що пов'язаний з іншим адвокатом, наприклад, як батько, дитина, брат чи сестра або чоловік, зазвичай не може представляти клієнта у справі, де цей адвокат представляє іншу сторону, якщо кожен клієнт не дасть інформованої згоди на це (в той же час, таке обмеження розглядається як особисте і, як правило, не поширюється на членів фірм, з якими пов'язані адвокати).

Цікавим в контексті нашого дослідження є й положення Кодексу професійної поведінки адвокатів [15] канадського Саскачевана, згідно з яким адвокати можуть консультувати друзів, членів сім'ї, одного із подружжя та інших родичів і він не перебуває в конфлікті інтересів просто тому, що адвокат представляє члена сім'ї або друга. Однак, якщо стосунки є близькими та справа суперечлива, адвокат може бути не в змозі залишатися професійним та об'єктивним, і в таких випадках найкраще, щоб адвокат не виступав у ролі представника чи захисника.

Без сумніву, найпоширенішими випадками існування конфлікту інтересів в професійній діяльності адвокат є представництво двох клієнтів, інтереси яких є суперечливими. Це стосується як випадків одночасного представництва інтересів різних учасників процесу, так і випадків, відстоювання інтересів осіб, за умови, коли адвокат вже попередньо надавав правову допомогу іншим учасникам справи (в тому числі, і в іншому процесі). Неможливість такої діяльності насамперед зумовлена тим, що чесність, добросовісність та порядність адвоката, як невід'ємні умови адвокатської діяльності, ставляться під сумнів, у разі якщо адвокат буде намагатися виконати свої професійні обов'язки щодо двох клієнтів одночасно, якщо їх інтереси є суперечливими. В той же час, правозастосовна практика і судів, ВКДКА деталізує вищевказану заборону на таке представництво. Так, як конфлікт інтересів кваліфікується діяльність адвоката щодо одночасного надання правової допомоги обвинуваченому та свідку [16], тоді як такий конфлікт відсутній, якщо така допомога була реалізована у справі з ін-

шим предметом [17]. Слід врахувати й те, що Рада адвокатів України дотримується позиції, за якою представництво інтересів декількох позивачів чи відповідачів одним адвокатом в одному цивільному процесі є можливим, якщо це не породжує конфлікту інтересів [18].

Одним із найбільш складних в аспекті визначення конфлікту інтересів у професійній діяльності адвоката є його відносини з клієнтом – юридичною особою. Це можуть бути, зокрема, питання, що стосуються звільнення працівників юридичної особи (в тому числі й колишніх їх керівників), так і питання щодо майнових спорів засновників такої особи. На складність взаємовідносин насамперед між засновниками та юридичною особою, звертає увагу і К.М. Северин, який слушно зауважує, що якщо засновників декілька, а адвокат уклав договір з юридичною особою, то він повинен захищати інтереси саме такої особи, в діяльності якої відображаються інтереси всіх її засновників, а тому у разі звернення одного із засновника, інтереси якого певним чином суперечать іншим, адвокат повинен відмовитись від прийняття такого доручення, враховуючи те, що він володіє конфіденційною інформацією, яка стосується всіх засновників [19, с. 153].

Регулювання таких відносин присвячена доволі значна за обсягами ст. 39 Правил адвокатської етики. Положення даної статті, з одного боку, вказують, що на такі правовідносини повною мірою поширюються норми Правил, що стосуються конфлікту інтересів, а з іншого – додатково встановлює певні обмеження задля уникнення конфлікту інтересів. Наявність таких додаткових обмежень вказує на специфіку можливих наслідків конфліктних ситуацій у справі за участю юридичної особи, тож законодавець встановлює додаткові умови, які спрямовані на попередження виникнення даних ситуацій. Це зумовлено насамперед тим, що представництво інтересів керівників та інших учасників юридичної особи при вирішенні суперечки з нею, адвокатом який надає або надавав правову допомогу такій юридичній особі, потенційно може створити, як зазначають науковці, переваги клієнтам адвоката щодо юридичної особи, а це є неприпустимим для адвоката [20].

В той же час, вищевказані обмеження не є безумовними. Так, в рішенні Ради адвокатів України зазначається, що обов'язок відмовитися від укладення договору про надання правової допомоги з метою уникнення конфлікту інтересів виникає лише за умови володіння адвокатом інформацією, яка отримана ним у результаті роботи в юридичній особі та може бути використана проти такої особи [21].

Значна кількість потенційно можливих конфліктів інтересів в професійній діяльності адвоката зумовила й існування різноманітних критеріїв їх класифікації. Так, Ю.О. Кухарук за ознакою реальності, конфлікти інтересів (протиріччя) в діяльності адвоката поділяє на явні (очевидні для всіх осіб, які беруть участь у справі) та приховані (фактично можуть бути явними тільки для захисника, якщо ніхто з учасників судочинства, включаючи самих підзахисних, про них не знає) [22, с. 10]. Н.М. Ковалко виділяє реальний та уявний (потенційний конфлікт), звертаючи увагу, що наявність наслідків для конфлікту інтересів не є визначальною ознакою, наводячи при цьому положення постанови Верховного Суду [23] щодо ймовірності настання негативних наслідків виникнення конфлікту інтересів. В юридичній літературі також виділяють первісні та опосередковані (за джерелом виникнення). Якщо первісні безпосередньо зачіпають особисті інтереси адвоката (виникають з таких мотивів, як родинні зв'язки, політичні переконання, віросповідання, фінансова чи матеріальна залежність тощо), то опосередковані полягають у несумісності інтересів різних клієнтів (колишніх, поточних, потенційних) [24, с. 51].

Одним із найпоширеніших є поділ конфліктів інтересів в аспекті адвокатської діяльності (за джерелом) на вертикальні (між інтересами адвоката і клієнта), горизонтальні (між інтересами клієнта) та змішані (конфлікти і між інтересами клієнтів, і між інтересами клієнта та інтересами адвоката) [25, с. 125].

Такий поділ конфліктів інтересів в адвокатській діяльності (за джерелом виникнення) активно застосовується й американськими дослідниками, оскільки фактично відтворює положення Типових правил поведінки [14] американських адвокатів. Так, переважна більшість науковців [26; 27] виділяють 4 категорії конфліктів інтересів, а саме:

1) між адвокатом і клієнтом (адвокат повинен ретельно оцінити, чи є у нього певні особисті інтереси (поточні чи попередні) відносно потенційного клієнта. Такі особисті інтереси можуть базуватись: на членстві адвоката в певних громадських організаціях, діяльність яких не співвідноситься із виконанням доручення; наявністю родинних, дружніх та інших особистих відносин;

2) між поточними клієнтами – одночасне (наприклад, представництво сторін у справах про розлучення) або побічне (зокрема, прийняття доручення від клієнта, коли опонентом по справі є особа, якій адвокат надає допомогу по іншій справі) представництво;

3) між поточним і колишнім клієнтом;

4) у зв'язку із зобов'язаннями адвоката по відношенню до третьої особи (наприклад, у випадку, коли адвокат отримує гонорар від третьої особи, зокрема, для представництва інтересів неповнолітньої особи, адвоката можуть залучити його батьки, а їх інтереси можуть певним чином не відповідати безпосередньо інтересам такої особи). В юридичній літературі існують й інші критерії класифікації конфліктів інтересів в професійній діяльності адвоката [28].

Висновки. Багатогранність професійної діяльності адвоката щодо захисту, представництва та надання іншої правової допомоги клієнту свідчить і про можливість існування різноманітних ситуацій, які б свідчили про наявний або ж потенційний конфлікт інтересів.

Без сумніву, найпоширенішими випадками існування конфлікту інтересів в професійній діяльності адвокат є представництво двох клієнтів, інтереси яких є суперечливими. В той же час, одним із найбільш складних в аспекті визначення сутності такого роду конфлікту є відносини адвоката з клієнтом – юридичною особою. Суттєво розширює розуміння конфліктів інтересів в адвокатській діяльності й провозастосовна практика насамперед ВКДКА.

Значна кількість потенційно можливих конфліктів інтересів в професійній діяльності адвоката зумовила й існування різноманітних критеріїв їх класифікації. В юридичній літературі, зокрема виділяють: явні та приховані; реальні та уявні; первісні та опосередковані, а також вертикальні, горизонтальні та змішані.

Список використаних джерел:

1. Заборовський В.В., Манзюк В.В. Принцип уникнення конфлікту інтересів в професійній діяльності адвоката: загальні положення. *Visegrad journal on human rights*. 2021. № 5. С. 152–157.
2. Заборовський В.В. Уникнення конфлікту інтересів в якості професійного обов'язку адвоката. *Innovative research of legal regulation of public administration: International Scientific Conference (Lublin (Republic of Poland), 16-17 June 2017)*. Lubline: Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej, 2017. Р. 11–15.
3. Заборовський В.В. Деякі аспекти розуміння сутності конфлікту інтересів в адвокатській діяльності. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 груд. 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 98–100.
4. Заборовський В.В. Особливості визначення конфлікту інтересів у відносинах адвоката з клієнтом – юридичною особою. *Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн Центральної та Східної Європи в умовах сучасних викликів*: матеріали XIV міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 28-29 квітня 2022 р.). Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 179–181.
5. Заборовський В.В. Заходи щодо попередження конфлікту інтересів як необхідна умова надання адвокатом професійної правничої допомоги. *Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни: світовий досвід та Україна*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 26 травня 2022 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 70–74.
6. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. К., 2017. 577 с.
7. Заборовський В.В., Бисага Ю.М., Булеца С.Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 650 с.
8. Заборовський В.В. Сутність конфлікту інтересів в професійній діяльності адвоката. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 243–248. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.45/>
9. Смирнов П.В. Правовое регулирование института конфликта интересов в адвокатской деятельности по законодательству Российской Федерации. *Вестник экономической безопасности*. 2020. № 1. С. 158–162.
10. Деханов С.А. Конфликт интересов в системе деонтологических отношений адвоката и клиента в странах Западной Европы. *Адвокатская практика*. 2010. № 2. С. 28–31.
11. Суховерська З. Конфлікт інтересів та етика у сфері правосуддя: підсумки круглого столу у Львові. *Українське право*. 2018. URL: <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/konflikt-interesiv-ta-etyka-u-sferi-pravosuddya-zasidannya-kruglogo-stolu/>.

12. Узагальнення дисциплінарної практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо конфлікту інтересів: рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарна комісії адвокатури від 04 жовтня 2019 року № X-017/2019. URL: <https://vkdka.org/14637-2/>.
13. Вайпан В.А. Конфликт интересов в адвокатской деятельности: комментарий к статье 11 Кодекса профессиональной этики адвоката. *Право и экономика*. 2007. № 6.
14. Model Rules of Professional Conduct, created by the American Bar Association in 1983. URL: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/publications/model_rules_of_professional_conduct/model_rules_of_professional_conduct_table_of_contents/.
15. Code of professional conduct. The Law Society of Saskatchewan, adopted by the Benchers of the Law Society of Saskatchewan on February 10, 2012to URL: <https://www.lawsociety.sk.ca/for-the-public/common-client-concerns/conflict-of-interest/>.
16. Постанова Верховного Суду від 24 червня 2020 року у справі № 821/890/18. URL: iplex.com.ua/doc.php?regnum=90029757&red=100003b599_a7c8cbfbaed0fcb92b1b9420d552&d=5.
17. Рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарна комісії адвокатури від 30 листопада 2017 року № XI-017/2017. URL: <https://vkdka.org/rishennya-hi-0172017-u-spravi-za-skargoyuna-rishennya-distsiplinarnoji-palati-kdka-dnipropetrovskoji-oblasti-vid-05-07-2017-prozakrittya-distsiplinarnoji-spravi-vidnosno-advokata/>.
18. Про затвердження роз'яснення щодо можливості одночасного представництва інтересів двох або більше позивачів чи відповідачів адвокатом в одному цивільному процесі: рішення Ради адвокатів України від 26 лютого 2016 року № 4. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-03-17-r-shennya-rau-4_56eac49204562.pdf.
19. Северин К.М. Принцип уникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 10-1(1). С. 151–154.
20. Иванов С.О конфликте интересов доверителей в адвокатской практике. 2020. URL: <https://fparf.ru/polemic/opinions/o-konflikte-interesov-doveriteley-v-advokatskoj-praktike/>.
21. Про застосування частини четвертої статті 40 Правил адвокатської етики: рішення Ради адвокатів України від «4-5» липня 2014 року № 60 . URL: osav.vn.ua/images/files_pdf/rishenya_nau/60.pdf.
22. Кухарук Ю.О. Правова проблема усунення захисника від участі у справі в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2010. 19 с.
23. Постанова Верховного Суду від 26 листопада 2020 року, справа № 818/1718/17 . URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/93119334>.
24. Бірюкова А.М. Конфлікт інтересів в адвокатській діяльності в умовах глобалізації. *Юридичний бюлетень*. 2017. № 5. С. 48–54.
25. Маленко О.В. Принцип уникнення конфлікту інтересів при здійсненні адвокатської діяльності. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. № 4. С. 119–132.
26. Goldstein Bolocan M. Professional Legal Ethics: A Comparative Perspective. *CEELI Concept Paper Series*, 2002. 102 p.
27. Common Conflicts Of Interest For Lawyers To Avoid 2019. URL: <https://www.cbsh.net/blog/2019/05/common-conflicts-of-interest-for-lawyers-to-avoid/>.
28. Magero I. Conflict of interest (1) definition. URL: https://www.academia.edu/36867700/CONFLICT_OF_INTEREST_1_DEFINITION.

РОЗДІЛ 11. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.58>

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ: МІЖНАРОДНІ НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ

Бєлова М.В.,
*доктор юридичних наук,
професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Данко Д.В.,
*кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної медицини та гігієни,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Данко А.В.,
юрист

Бєлова М.В., Данко Д.В., Данко А.В. Право людини на життя: міжнародні нормативне регулювання та практика національного правозастосування

Актуалізується питання в контексті активного розширення переліку прав людини, зокрема і в межах національного виміру, адже права людини як дуальна категорія підлягають трансформації, що зумовлено такими чинниками: євроінтеграційними процесами, що породжують потребу інтеграції та гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу; глобалізаційними процесами, оскільки Україна є членом світового співтовариства та сучасні явища економічного, екологічного, правового тощо характеру мають безпосередній вплив і на державні національні процеси, і на правову реальність, і на права та свободи окремої особи.

Визначено, визнання нових прав людини, розширення вже наявного переліку – одна з тенденцій у розвитку правового статусу особистості. І при регулюванні відносин у сфері реалізації соматичних домагань за допомогою категорії прав людини слід враховувати, що для соматичних прав людини має бути характерно те, чим характеризується категорія прав людини в цілому. Вказується на те, що в людській історії жодне «нове право» реально не було визнано без боротьби і без подолання жорсткого протистояння деяких «старих прав».

Автори стверджують, незважаючи на суперечність існуючого стану розуміння науковою доктриною конституційного права поняття «правові позиції Конституційного Суду України», вони відіграють значну роль у становленні та утвердженні верховенства права і правильного праворозуміння з метою захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Послідовність правових позицій Конституційного Суду України є важливою ознакою забезпечення дії принципів дії органу конституційної юрисдикції та принципів утверджених Конституцією України, зокрема, у необхідності забезпечення єдиного праворозуміння та методологічних засад обґрунтування прийняття рішення у тій чи іншій справі, особливо у сфері роботи судів загальної юрисдикції. Аналіз нормотворчої діяльності рішень КСУ дає підставу говорити про те, що КСУ у своїх рішеннях аналізує лише ознаки та елементи конституційного права людини на життя.

Ключові слова: права людини, механізм захисту прав людини, право людини на життя, евтаназія.

Bielova M.V., Danko D.V., Danko A.V. The human right to life: international normative regulation and the practice of national law enforcement.

Актуалізується питання в контексті активного розширення переліку прав людини, зокрема і в межах національного виміру, адже права людини як дуальна категорія підлягають трансформації, що

зумовлено такими чинниками: євроінтеграційними процесами, що породжують потребу інтеграції та гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу; глобалізаційними процесами, оскільки Україна є членом світового співтовариства та сучасні явища економічного, екологічного, правового тощо характеру мають безпосередній вплив і на державні національні процеси, і на правову реальність, і на права та свободи окремої особи.

Визначено, визнання нових прав людини, розширення вже наявного переліку – одна з тенденцій у розвитку правового статусу особистості. І при регулюванні відносин у сфері реалізації соматичних домагань за допомогою категорії прав людини слід враховувати, що для соматичних прав людини має бути характерно те, чим характеризується категорія прав людини в цілому. Вказується на те, що в людській історії жодне «нове право» реально не було визнано без боротьби і без подолання жорсткого протистояння деяких «старих прав».

Автори стверджують, незважаючи на суперечність існуючого стану розуміння науковою доктринаю конституційного права поняття «правові позиції Конституційного Суду України», вони відіграють значну роль у становленні та утвердженні верховенства права і правильного праворозуміння з метою захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Послідовність правових позицій Конституційного Суду України є важливою ознакою забезпечення дії принципів дії органу конституційної юрисдикції та принципів утверджених Конституцією України, зокрема, у необхідності забезпечення єдиного праворозуміння та методологічних засад обґрунтування прийняття рішення у тій чи іншій справі, особливо у сфері роботи судів загальної юрисдикції. Аналіз нормотворчої діяльності рішень КСУ дає підставу говорити про те, що КСУ у своїх рішеннях аналізує лише ознаки та елементи конституційного права людини на життя.

Ключові слова: права людини, механізм захисту прав людини, право людини на життя, евтаназія.

Постановка проблеми. Впродовж досить тривалого часу і дотепер, науковців хвилює питання про встановлення оптимального балансу співвідношення прав і свобод людини з інтересами суспільства та держави в цілому. В аспекті такого співвідношення постає проблема допустимості обмеження прав і свобод людини. Треба визнати необхідність існування розумного та необхідного співвідношення прав людини між собою у демократичному суспільстві, на що чітко вказав англійський філософ С. Мілль: «єдиною метою, з якою влада може бути легітимно застосована до будь-якого члена цивілізованого суспільства проти його волі, – це запобігання завданню шкоди іншим. Його власне благо, фізичне чи моральне, не є вагомою гарантією. Частина його поведінки підконтрольна суспільству, – це те, що стосується інших. Та частина поведінки, яка стосується лише власне його самого, його право на незалежність – абсолютне. Індивід є сувереном над собою, над власним тілом та розумом» [36].

Нові технології в галузі генної інженерії повинні отримати відповідний сучасний юридичний «супровід». Є небезпека неконтрольованої еволюції, створення організмів з наперед заданими і непрогнозованими властивостями. Технології в галузі біомедицини, генетики є також і благом, так як дозволяють вирішувати ряд проблем із захворюваннями людини. На тлі швидких досягнень в зазначеній галузі законодавство відстає в забезпеченні правової регламентації нових, специфічних відносин. Існує проблема між правом людини розпоряджатися своїм тілом (*в т.ч. в рамках права на життя – авт.*) і правом сторонніх суб'єктів приймати рішення про розпорядження тілом людини.

Таким чином автори ставлять собі за мету визначити окремі аспекти міжнародного нормативного регулювання та практики національного правозастосування права людини на життя.

Аналіз наукових публікацій. Юридична наука не може не реагувати на зміну тенденцій в гуманітарних науках в цілому. Новий етап розвитку України стимулює теоретичні розробки і необхідність вирішення широкого кола питань, пов'язаних з людиною і захистом її прав, в тому числі й права на життя, у зв'язку з чим були вивчені роботи таких відомих учених, як М. Баймуратов, Ю. Барабаш, Р. Батуренко, Д. Белов, Ю. Бисага, І. Жаровська, А. Колодій, Н. Мяловицька, О. Марцеляк, М. Орзіх, В. Погорілко, М. Савчин, В. Сєрьогін, О. Скрипнюк, Л. Тацій, Ю. Тодика, В. Федоренко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, О. Щербанюк та ін.

Виклад матеріалу дослідження. Право людини на життя - це найбільш радикальна категорія соматичних прав людини, правомочність, після реалізації якого звернення до інших, в цілому, не має сенсу. Позиції дослідників з приводу змісту й необхідності виділення права на смерть в основному зводяться до наступного:

1) невизнання за людиною права на смерть перетворює право на життя в обов'язок жити. Конституційне встановлення права на життя логічно означає юридичне закріплення права на смерть [1, с. 9];

2) смерть сама прийде рано чи пізно до будь-якій людині, вона не потребує захисту. Тому не можна говорити про право на смерть як про категорію взагалі. Тим більше не можна виявляти подібну правомочність з права на життя, оскільки в ньому самому присутнє заперечення життя [2, с. 118];

3) М. Ковальов визнає право на смерть, але вважає, що в подібних обставинах повинен діяти принцип, але не писана норма [3, с. 69].

Відзначимо, право на життя це природне право, закріплене в численних міжнародно-правових документах, зокрема Загальній декларації прав людини; Конвенції про захист прав людини та основних свобод; Міжнародному пакті про громадянські і політичні права; Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права; Конвенції про права дитини, а також в Основному Законі держави України – Конституції України, яка у статті 27 передбачає, що кожна людина має невід'ємне право на життя і ніхто не може бути свавільно позбавлений життя [4]. Це право віднесено до прав першого покоління та є основою всіх інших прав людини. З огляду на це виникає певний правовий конфлікт між правом людини на життя та правом на смерть або евтаназію.

Евтаназія – у перекладі з грецької «добра, легка смерть» (від греч. та «ευ» – добрий і «θάνατος» – смерть). Вперше цей термін вжив англійський філософ Френсіс Бекон у своїй праці «*Advancement of Learning*» [5, с.122]. Якщо брати до уваги словник Оксфордського університету, то він трактує термін «евтаназія» трояко: по-перше, це спокійна, легка смерть; по-друге, – засіб, необхідний для її досягнення; по-третє, – дії (бездіяльність), необхідні для здійснення такої смерті [6].

Спираючись на зарубіжні тлумачення, українські дослідники висловили власне трактування цього поняття. Так на думку М. Чорнобрового, Р. Стефанчука та С. Лозінської, евтаназією слід вважати свідомо та умисно вчинювані діяння медичного працівника, які спрямовані на припинення нестерпних фізичних чи психічних страждань пацієнта та здійснюються за неодноразовим та однозначним проханням пацієнта чи його законного представника, які є повністю, об'єктивно та своєчасно інформовані про наслідки такого втручання, з метою припинення цих страждань, що має результатом смерть пацієнта [6]. У Польщі, (як, до речі, і в Україні) евтаназія заборонена і визначається як «зумовлене співчуттям убивство людини, яка страждає від невиліковної хвороби» [7, с. 165]. Польське законодавство визначає евтаназію як вбивство людини на її прохання під впливом співчуття [8, с. 5].

Деякі елементи евтаназії вчені знаходять з давніх-давен. Так, ще у Спарті були задокументовані акти вбивства новонароджених хворих та немічних немовлят шляхом скидання немовляти зі скали або залишення їх в віддалених місцях від міста для поживи хижим звірям, а також схилення до самогубства людей старше 60 років. Також у *Законах XII таблиць* було закріплено, що лікар мав право позбавляти права на життя неповноцінних новонароджених [5, с.123].

Масовим явищем евтаназія стала в часи гітлерівської Німеччини. В 1935 році в Німеччині видалась праця «*Darfst oder Tod*», в якій проголошується, що евтаназія є не шляхом до полегшення страждань безнадійно хворого, а є способом економії ресурсів держави на непрацездатних. Першого вересня 1939 р. Гітлером був підписаний наказ про початок операції «*Евтаназія*» (проведено евтаназію 275 тисячам німцям), котра поступово перейшла в один з найбільших злочинів людства. Таким чином, смерть з милосердя перетворилася на спосіб знищення в'язнів концентраційних таборів [9, с.122].

В сучасній літературі виділяють різні види евтаназії. В. Ворона відзначає, що залежно від характеру дій, спрямованих на здійснення евтаназії, розрізняють дві форми: активну і пасивну. Активна евтаназія – це проведення певних дій із прискорення смерті невиліковно хворої людини, згідно з її проханням, з метою позбавлення тяжких страждань. Активна евтаназія може бути здійснена також спільними діями лікаря і пацієнта (наприклад, хвора людина вживає певні лікарські засоби, призначені лікарем, які є необхідними для настання смерті). Пасивна (негативна) евтаназія – це незастосування засобів і невиконання лікарських маніпуляцій, які б підтримували певний час життя важко хворого пацієнта, за умови, що пацієнт висловив прохання не здійснювати медичне втручання [10, с. 199].

Але основним предметом дискусії стала евтаназія активна. Активна евтаназія може виражатися у таких формах, як: «вбивство з милосердя» – має місце, коли лікар при усвідомленні страждань невиліковно хворого пацієнта вводить йому надмірну дозу знеболювального препарату, внаслідок чого настає смерть хворого; «самовбивство, якому надає допомогу лікар» відбувається, коли лікар асистує безнадійно хворій людині покінчити життя самогубством [11]. Третя форма евтаназії – самогубство, відбувається без допомоги лікаря, коли пацієнт сам включає пристрій який приводить його до швидкої та безболісної смерті. Проте, на нашу думку не слід самогубство відносити до евтаназії, оскільки в даному випадку виникатиме безліч запитань, які впливатимуть з норм кримінального законодавства.

В Україні будь-яка форма вчинення евтаназії є незаконною, однак, це зовсім не зменшує актуальності існуючої не вирішеної наукової проблеми. Так, Цивільним Кодексом України в ч. 4 ст. 281 заборонено задовольняти прохання фізичної особи про припинення її життя [12]. Стаття 52 Основ законодавства про охорону здоров'я України передбачає, що медичні працівники зобов'язані надавати допомогу у повному обсязі хворому, який знаходиться у критичному для життя стані. Пункт 2 ст. 52 забороняє пасивну евтаназію, а п. 3 ст. 52 забороняє й активну евтаназію, де зазначається, що медичним працівникам «забороняється здійснення евтаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань» [13].

Відзначимо, у Європі активна евтаназія дозволена у трьох країнах: Нідерландах з 2002 року, Бельгії з 2002 року та Люксембурзі з 2009 року та швейцарському кантоні Цюрих з 2011 року [14, с. 22].

2 квітня 2002 року за Законом Королівства Нідерландів «Про припинення життя за бажанням чи допомогу в самогубстві» закріплено право на здійснення асистованого суїциду та евтаназії. Відповідно до цього закону самостійно розпоряджатися завершенням свого життя мають право особи, які досягли 16 років. Для фізичних осіб з віком 12 до 16 років для здійснення цього акту необхідною є згода батьків чи інших законних представників. Лікар, який здійснює евтаназію, повинен бути впевнений у тому, що прохання хворого є самостійним, багаторазово повторюваним та усвідомленим, а страждання особи, які вона відчуває, – тривалі й нестерпні. Окрім цього, обов'язковим є інформування пацієнта про його стан і перспективи видужання. Рішення про здійснення евтаназії приймається колегіально з урахуванням окремих думок. Слід зазначити, що пацієнти з інших країн не можуть приїжджати до Нідерландів для здійснення евтаназії, це заборонено законом. Ця заборона пояснюється тим, що між лікарем і пацієнтом повинні бути довірчі стосунки [10, с. 199].

В Нідерландах евтаназія може використовуватися, тільки якщо одночасно дотримуються такі умови: страждання пацієнта нестерпне, і немає ніяких шансів на поліпшення стану пацієнта; запит на евтаназію пацієнта має бути добровільним і протягом певного часу не може бути виконаний, на випадок, якщо людина знаходиться під впливом наркотиків, страждає від психічного розладу або під впливом інших людей; пацієнт повинен бути повністю обізнаний про свій стан, прогноз і свої права; має ознайомитися хоча б один незалежний лікар, який повинен підтвердити стан здоров'я пацієнта (на практиці, найбільш поширеним є два лікарі); евтаназія повинна бути виконана медичним способом лікарем або пацієнтом в присутності лікаря. Таким чином, Нідерланди стали першою країною, що легалізувала евтаназію дітей шляхом обмеження мінімального віку з 12 років, другою країною стала Бельгія. В законодавстві Бельгії порядок здійснення евтаназії є аналогічним з законодавством Нідерландів, але збільшений віковий бар'єр до 18 років. Пасивна евтаназія є легальною у Швеції, Фінляндії й Франції [10, с. 123].

Цікавою є ситуація у Швейцарії, де формально евтаназія є забороненою, проте існує фактичний дозвіл у ст. 115 Кримінального кодексу Швейцарської Конфедерації на надання допомоги в акті самогубства, якщо це не переслідує особистих корисних цілей. Таким чином, для здійснення евтаназії особа з медичним висновком про те, що хвороба є невиліковною і призведе до смерті пацієнта, звертається до спеціалізованого закладу, який допомагає здійснити їй самогубство. Швейцарія – це єдина країна в світі, де евтаназія не заборонена навіть стосовно іноземних осіб [15]. Таким чином у цій країні йдуть із життя більше ніж 100 осіб на рік.

У рішеннях Європейського суду з прав людини, відзначають Н. Мяловицька та Д. Голопапа [5, с.122], у всіх розглянутих ним справах був зроблений акцент саме на обов'язку захисту життя громадян державою. Кількість справ, розглянутих Європейським судом з прав людини, є невеликою. Відомі такі з них як: «Мануела Санлес проти Іспанії», «Прітті проти Сполученого Королівства», «Кох проти Німеччини», «Хаас проти Швейцарії» [16; 17; 18; 19].

Проблема життя і смерті серед дітей у Європі має особливе значення в контексті закону про евтаназію дітей, який 13 лютого 2014 року прийняв Парламент Бельгії. Бельгійський король Філіп I Кобург підписав його 3 березня 2014 року, незважаючи на петицію проти легалізації евтаназії, підписану більш ніж 200 000 осіб із 20 європейських країн, Закон є поправкою до закону 2002 року про евтаназію дорослих осіб, поширивши свою дію на дітей без вікових обмежень [20]. Обґрунтуванням для використання т. зв. “доброї смерті” щодо дітей повинен бути нестерпний і нездоланий біль дитини в термінальній стадії захворювання. Для проведення дитячої евтаназії на додаток до прохання дитини необхідна згода обох батьків, згода відповідної команди лікарів і думка психолога та психіатра, який підтверджує, що дитина усвідомлює, що таке евтаназія, і розуміє наслідки свого рішення. На практиці це означає, що рішення про бажання звести рахунки з життям, прийняте

неповнолітньою дитиною, має бути оцінене психологом щодо його усвідомлення дитиною. Звідси випливає, що закон, відповідно до його положень, не може застосовуватися до немовлят і дітей, психічно хворих [21, с. 49].

Перший у світі Закон «Про право людини на смерть» було прийнято після довгих обговорень на референдумах, у 1977 р. у штаті Каліфорнія. Відповідно до цього Закону невиліковно хвора особа має право на відключення реанімаційної апаратури, оформивши відповідний документ, що засвідчує таке її бажання [22, с. 115]. Проте, на сьогоднішній день питання евтаназії доходить до абсурду. Так, як повідомили 13 жовтня 2016р. в нідерландських ЗМІ міністр охорони здоров'я Едіт Схіпперс та міністр безпеки та правосуддя Арта ван дер Стера в Нідерландах законодавці планують видати законопроект, за яким дозвіл на евтаназію зможуть отримати не тільки невиліковно хворі особи, але й всі ті, хто вважає, що «їх життя закінчене». Законопроект планується детально доопрацювати до кінця 2017 р. спільно з лікарями та спеціалістами з етики.

Питання евтаназії в Нідерландах набуло резонансу ще у червні 1994 р., коли Верховний Суд Нідерландів розглядав справу психіатра Баудвейна Шабо, який допоміг піти з життя 50-річній жінці, що не була невиліковно хворою і не страждала від фізичного болю, вона просто перебувала в стані депресії. Однак це не завадило суду вперше виправдати те, що раніше вважалося злочином [22, с. 115]. Отже, погоджуємося із Т. Андрієвською, що прослідковується нездорова тенденція, за якою законодавство Нідерландів перейшло від евтаназії для невиліковно хворих до евтаназії для фізично здорових людей, від евтаназії при фізичних захворюваннях до евтаназії при психічних розладах, від добровільної евтаназії до примусової. У деяких випадках право на смерть непомітно для хворих перетворилось в обов'язок померти [22, с. 115].

На наш погляд, проблема евтаназії є однією з найактуальніших проблем, що постали перед людством в XXI столітті. Незважаючи на жваві дискусії медиків, мікробіологів, юристів та ін. воно ще залишиться невирішеним тривалий час. Питання легалізації евтаназії це, безперечно, питання суспільного характеру. З проведеного нами дослідження, *по-перше*, ми вважаємо, що дане право суперечить праву людини на життя, тому замість просування евтаназії як методу вирішення проблем держава повинна зосередити зусилля фахівців на пошуках шляхів скорочення смертності та забезпечення гідного життя, навіть в умовах невиліковних хвороб. Зокрема, якісне надання «паліативної допомоги», допомогло б вирішити цілий ряд виникаючих проблем, оскільки Основи законодавства України про охорону здоров'я у статті 35⁴ надають загальний перелік засад надання паліативної допомоги, яка включає комплекс заходів, спрямованих на полегшення фізичних та емоційних страждань пацієнтів, а також надання психосоціальної і моральної підтримки членам їх сімей. Проте, на сьогоднішній день в Україні відсутня нормативно-правова база, яка б містила протоколи, інструкції, положення щодо якісного функціонування системи паліативної допомоги.

По-друге, з аналізу проблематики евтаназії в зарубіжних країнах, слід сказати, що система паліативної допомоги за кордоном якісно налагоджена. Однак, не зважаючи на це евтаназія все ж легалізована. У голландських і бельгійських ЗМІ впровадження закону, який дозволяє евтаназію, представлено як ознаку прогресу і цивілізації. Проте, на нашу думку, суспільство повинно бути високо-моральним та демократичним щоб, дозволивши евтаназію на законодавчому рівні, втручатися у сфери людської свободи та невід'ємного права на життя.

Не можемо залишити поза увагою й безпосередньо гарантоване Конституцією право на життя.

Так, норми Кримінального кодексу України (далі – КК України) [23] від 05.04.2001 № 2341-III (із змінами та доповненнями) не містять положень щодо обов'язковості врахування рішень та правових позицій Конституційного Суду України при розгляді кримінальних справ. Натомість, частина 1 статті 3 КК України зазначає: законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Одним із найважливіших рішень у практиці діяльності Конституційного Суду України для сфери кримінальних правовідносин є Рішення від 29 грудня 1999 року N 11-рп/99, більш відоме як Рішення про смертну кару. Зокрема, у резолютивній частині рішення Суд вирішив, що положення статті 24 Загальної частини та положення санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України, які передбачають смертну кару як вид покарання, визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) [24]. Згадане рішення N 11-рп/99 не тільки вплинуло на кримінальні правовідносини, а й загалом на статус України, як держави, яка рухається у напрямку визнання та впровадження ідей гуманізму.

З даного приводу, важливо звернути увагу на правове обґрунтування та позиції Конституційного Суду України, зазначені у вищевказаному рішенні.

Відтак, Суд наголошує, що Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3), а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави (частина друга статті 3).

Тлумачення положень частин першої та другої статті 27 Конституції України в контексті всіх інших положень Конституції України як єдиного цілісного документа дає підстави стверджувати, що вони не припускають смертної кари як виду покарання. На користь такого висновку свідчить тенденція практики застосування Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, ратифікованої Верховною Радою України (Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року із змінами, внесеними Законом України від 24 березня 1999 року, зокрема, положень статті 3 Конвенції [25]).

Ключовим у визнанні права людини на життя за Конституцією України є положення, згідно з яким це право є невід'ємним (частина перша статті 27), невідчужуваним та непорушним (стаття 21). Право на життя належить людині від народження і захищається державою.

Конституція України проголошує, що конституційні права і свободи, зокрема право людини на життя, гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга статті 22), що забороняється внесення будь-яких змін до Конституції України, якщо вони передбачають скасування прав і свобод людини і громадянина (частина перша статті 157). Не допускається також звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, в тому числі невід'ємного права людини на життя, в разі прийняття нових або внесення змін до чинних законів (частина третя статті 22).

Отже, за своїм змістом положення частини другої статті 22 Конституції України передбачають, з одного боку, обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи, насамперед право людини на життя, а з другого – утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод, а отже – і права людини на життя. Виходячи з положень частини другої статті 8 Конституції України, норма частини другої її статті 22 має враховуватись при прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання відповідних суспільних відносин. Позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням невід'ємного права людини на життя, що не відповідає Конституції України.

Тому відповідні положення Кримінального кодексу України, які передбачають застосування смертної кари, суперечать зазначеним вище положенням Конституції України.

Відповідно до статті 23 Конституції України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Конституція України, закріплюючи невід'ємне право на життя кожної людини (частина перша статті 27) і гарантуючи це право від скасування (частина друга статті 22), закріплює водночас положення про те, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (частина третя статті 27). Відповідно до положення частини п'ятої статті 55 Конституції України кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Конституція України не містить будь-яких положень про можливість застосування смертної кари як винятку з положення частини першої статті 27 Конституції України про невід'ємне право на життя кожної людини. Таким чином, смертну кару як вид покарання, передбачений у відповідних положеннях Кримінального кодексу України, не можна вважати винятком з невід'ємного права на життя кожної людини, закріпленого у Конституції України. Положення Кримінального кодексу України щодо застосування смертної кари як виду покарання повинні розглядатись як не передбачені Конституцією України обмеження невід'ємного права на життя кожної людини і мають бути визнані такими, що не відповідають Конституції України (неконституційними).

Розкриваючи зміст невід'ємного права на життя кожної людини, закріпленого у частині першій статті 27 Конституції України, треба враховувати і невідповідність смертної кари цілям покарання та можливість судової помилки, коли виконання судового вироку щодо особи, засудженої до смертної кари, унеможливує виправлення її наслідків, що не узгоджується з конституційними гарантіями захисту прав і свобод людини і громадянина (стаття 55 Конституції України).

Виходячи з того, що Україна є соціальною, демократичною і правовою державою (стаття 1 Конституції України), в якій життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини визнані найвищою соціальною цінністю (стаття 3 Конституції України), смертна кара як вид покарання має розглядатись як така, що не узгоджується з зазначеними положеннями Конституції України.

Стосовно положення статті 25 Кримінального кодексу України щодо заміни смертної кари іншим видом покарання, то це питання підлягає вирішенню у законодавчому порядку (пункт 14 частини першої статті 92 Конституції України).

Аргументи, які наводить у своєму Рішенні про смертну кару Конституційний Суд України є прикладом можливостей Суду використовувати надбання усіх можливих джерел (правової доктрини, політико-правових уявлень, принципів побудови сучасного світу, міжнародно-правових документів, моральних засад тощо) з метою обґрунтування свого рішення.

У практичній діяльності судів загальної юрисдикції дане Рішення № 11-рп/99 та його правові позиції використовуються і в наш час. Про це свідчить зокрема й ухвала Вищого спеціалізованого суду із розгляду цивільних та кримінальних справ від 17 березня 2016 року [26].

У кримінальних справах про перегляд за нововиявленими обставинами, засуджені та їх представники використовують Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/99, як аргументи про можливість перегляду рішень про засудження, що знаходить своє вираження і в мотивувальних частинах рішень судів загальної юрисдикції, зокрема серед актів вищих судових інстанцій можна загадати ухвалу Вищого спеціалізованого суду із розгляду цивільних та кримінальних справ від 24 липня 2015 року [27], ухвалу Вищого спеціалізованого суду із розгляду цивільних та кримінальних справ від 14 квітня 2015 року [28], ухвалу Вищого спеціалізованого суду із розгляду цивільних та кримінальних справ від 13 листопада 2014 року [29].

У даній категорії справ, зокрема, вказаних в ухвалі Вищого спеціалізованого суду із розгляду цивільних та кримінальних справ від 13 листопада 2014 року, попередньо засуджені до довічного позбавлення волі, особи звертаються до апеляційних судів із заявою про перегляд вироку за нововиявленими обставинами, в якій порушують питання про заміну призначеного покарання на позбавлення волі на певний строк. В обґрунтування наведеного зазначають, що на момент вчинення злочину у 1999 році санкція ст. 93 КК України (1960 року) передбачала альтернативні покарання у виді позбавлення волі на строк від 8 до 15 років або смертної кари, Рішенням Конституційного Суду України № 11-рп/99 від 29 грудня 1999 року положення санкцій Особливої частини КК України (1960 року), що передбачали смертну кару як вид покарання, визнано неконституційними, а покарання у виді довічного позбавлення волі було встановлено лише на підставі Закону України від 22 лютого 2000 року № 1483-III, який набрав чинності 4 квітня 2000 року. Виходячи з наведеного, на думку засудженого, щодо нього підлягало застосуванню лише покарання у виді позбавлення волі на строк до 15 років як таке, що передбачалося санкцією ст. 93 КК України (1960 року) станом на 31 березня 2000 року, тобто на день постановлення вироку.

Висновки. Таким чином, вважаємо, незважаючи на суперечність існуючого стану розуміння науковою доктриною конституційного права поняття «правові позиції Конституційного Суду України», вони відіграють значну роль у становленні та утвердженні верховенства права і правильного праворозуміння з метою захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Послідовність правових позицій Конституційного Суду України є важливою ознакою забезпечення дії принципів дії органу конституційної юрисдикції та принципів утверджених Конституцією України, зокрема, у необхідності забезпечення єдиного праворозуміння та методологічних засад обґрунтування прийняття рішення у тій чи іншій справі, особливо у сфері роботи судів загальної юрисдикції. Аналіз нормотворчої діяльності рішень КСУ дає підставу говорити про те, що КСУ у своїх рішеннях аналізує лише ознаки та елементи конституційного права людини на життя.

Список використаних джерел:

1. Чернега К.А. Правовые проблемы эвтаназии в России. Справочная правовая система «Гарант». 212 с.
2. Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. М., 2012. 200 с.
3. Ковалев М.И. Право на жизнь и право на смерть. *Государство и право*. 1992. № 7. С. 68–75.
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

5. Мяловицька Н.А, Голопапа Д.І Евтаназія – право на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО*. Випуск 23. Частина І. Том 1. 2013. С. 122–124.
6. Чорнобровий М.П. Евтаназія: філософсько-правовий підхід. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. URL: www.univ.km.ua/visnyk/693.pdf.
7. Kornas-Biela D., Aborcja i eutanazja – dramat współczesnej cywilizacji, w: Eutanazja a opieka paliatywna. Aspekty etyczne, religijne, psychologiczne i prawne, red. A. Biela i in., KUL i AM, Lublin 1996. 312 s.
8. Ва́чык К., Eutanazja i “wspomagane samobójstwo” wprawie porównawczym, „Prawo i Medycyna” nr 4, 1999. 211 s.
9. Романовський Г.Б. Евтаназія: аналіз історії. *Медичне право*. 2007. №3(19). С. 108–122.
10. Ворона В.А. Право на евтаназію як складова права людини на життя. *Право України*. 2010. № 5. С. 199-205.
11. Місюра Л., Лисенков М. Легалізація евтаназії: за чи проти. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 98–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaru_2016_4_17.
12. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
13. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 26.
14. Базюк К. Евтаназія і «самогубство за допомогою» порівняльна практика. *Право і медицина*. 1999. № 4. С. 22–31.
15. Эвтаназия в Швейцарии URL: <http://jerelo.com.ua/ru/health/96818>.
16. Рішення європейського суду з прав людини Справа «Прітті проти Сполученого Королівства» Страсбург, 29 квітня 2002. С. 1-3. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_210.
17. Німецькі портрети: Роберт Кох. 2016. С.1-2. URL: www.dw.com/uk/німецькі-портрети.../a-4043463.
18. Подборка решений комитета по правам человека в соответствии с факультативным протоколом. Семьдесят пятая - восемьдесят четвертая сессии (июль 2002 года – июль 2005 года). ООН, Нью-Йорк и Женева, 2007. Том 8. 632с. URL: http://www.ohchr.org/Documents/Publications/SelDecVol8_ru.pdf.
19. Дело «Хаас (Haas) против Швейцарии». Бюллетень Европейского Суда по правам человека. Специальный выпуск. № 4/2012. С. 11.
20. Belgium: Eutanazja dzieci zalegalizowana URL: <https://www.wprost.pl/438315/Belgia-Eutanazja-dzieci-zalegalizowana>.
21. Чернишов Ю.А. Правове регулювання евтаназії в зарубіжних країнах. *Закон і право*. 2008. С. 48–52.
22. Андрієвська Т.І. Морально-етична, віросповідна та правова проблема «права на смерть». *Медичне право України: проблеми становлення та розвитку*. Матеріали І всеукраїнської науково-практичної конференції (19-20 квітня 1997 р.). Львів. С. 101–118.
23. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року № 2341-III (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131.
24. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99>.
25. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року із змінами, внесеними Законом України від 24 березня 1999 року URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>.
26. Ухвала Вищого спеціалізованого суду із розгляду цивільних та кримінальних справ від 17 березня 2016 року URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56552340>.
27. Ухвала Вищого спеціалізованого суду із розгляду цивільних та кримінальних справ від 24 липня 2015 року URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47465255>.

28. Ухвала Вищого спеціалізованого суду із розгляду цивільних та кримінальних справ від 14 квітня 2015 року URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43626016>.
29. Ухвала Вищого спеціалізованого суду із розгляду цивільних та кримінальних справ від 13 листопада 2014 року URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42766411>.
30. Громовчук М.В. Гуманізм та його застосування в праві: вибрані питання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни: світовий досвід та Україна» (м. Ужгород, 26 травня 2022 р.).
31. Громовчук М.В., Белов Д.М. Релігія та право: співвідношення в умовах війни. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 71(3). 2022. С. 34–37.
32. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. №3/2022. С. 33–35.
33. Белов Д.М., Громовчук М.В. Конституційно-правові засади статусу особи: окремі аспекти. *Аналітично-порівняльне право*. № 1. 2021. С. 21–26.
34. Правові питання еутаназії: Україна та світовий досвід: монографія. За загальною редакцією д.ю.н., проф. С.Б. Булеци; д.ю.н., проф. М.В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2021. 268 с.
35. Громовчук М.В., Белов Д.М., Принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 65. С. 46–50.
36. Holmes S. *The Liberal Idea. The American prospect*, 1991. P. 90.

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.59>

ПОНЯТТЯ ТА ДЕФІНІТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНИХ ВИБОРЧИХ СТАНДАРТІВ

Чижмарь В.Ю.,

*аспірант кафедри конституційного права
ННІ права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

Чижмарь В.Ю. Поняття та дефінітивна характеристика міжнародних виборчих стандартів.

Вказується, незважаючи на розпочату росією військову агресію проти України наша країна і надалі продовжує незворотній курс європейської інтеграції, що має наслідком об'єктивізацію, контекстуалізацію і конвергенцію вітчизняної правової системи, включаючи впровадження у національне право єдиних нормативних підходів до розуміння, регламентації та реалізації найбільш важливих питань демократичного державотворення, що вироблені міжнародною спільнотою. В цьому плані важливе місце займають міжнародні виборчі стандарти, які витікають із міжнародних правових стандартів, і являють собою стандарти реалізації громадянами своїх політичних прав обирати та бути обраними, права приймати участь в управлінні державою, параметри поведінки суб'єктів виборчих правовідносин з питань призначення, підготовки, проведення й визначення результатів виборів, питань фінансування виборів, визначення кола учасників виборчого процесу та їхнього доступу до ЗМІ, участі представників іноземних держав, міжнародних міжурядових і неурядових організацій як спостерігачів за проведенням виборів тощо, які спрямовані на забезпечення легітимних, вільних, справедливих національних, регіональних та місцевих виборів, а, відповідно, це стандарти демократичного формування представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Саме тому, стаття присвячена дослідженню правової природи міжнародних виборчих стандартів. В роботі виокремлені та охарактеризовані риси міжнародних виборчих стандартів. Зроблено висновок, що вони являють собою правовий ціннісний орієнтир для демократичного формування представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування. На основі наукових підходів вітчизняних та зарубіжних науковців, а також визначених рис міжнародних виборчих стандартів запропоновано авторську дефініцію їх розуміння.

Встановлено, що міжнародні виборчі стандарти – це закріплені у міжнародних актах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (в т. ч. на регіональному рівні для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які вироблені світовою спільнотою виходячи з практики розвинутих демократичних країн та вимог сучасного демократичного розвитку світової спільноти, що фіксують нормативно-ціннісний орієнтир (мінімально необхідну або бажану міру) поведінки держави, її органів, суб'єктів виборчого процесу щодо формування представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, які виступають у вигляді зобов'язань держави, узятих нею в рамках міжнародних угод щодо забезпечення здійснення народовладдя в країні та передбачають за їх порушення санкції юридичного чи політичного характеру.

Ключові слова: вибори, стандарти, правові стандарти, міжнародні виборчі стандарти.

Chyzhmar V.Y. The concept and definitional characteristics of international electoral standards.

It is indicated that, despite the military aggression launched by Russia against Ukraine, our country continues the irreversible course of European integration, which results in the objectification, contextualization and convergence of the domestic legal system, including the introduction into national law of unified normative approaches to the understanding, regulation and implementation of the most important issues of democratic state-building developed by the international community. In this regard, an important place is occupied by international election standards, which derive from international legal standards, and represent standards for citizens to exercise their political rights to elect and be elected, the right to participate in state management, parameters of behavior of subjects of electoral relations in matters of appointment, training, conducting and

determining election results, issues of election financing, determining the circle of participants in the election process and their access to mass media, the participation of representatives of foreign states, international intergovernmental and non-governmental organizations as observers of the conduct of elections, etc., which are aimed at ensuring legitimate, free, fair national, regional and local elections, and, accordingly, these are the standards of democratic formation of representative bodies of state power and local self-government bodies.

That is why the article is devoted to the study of the legal nature of international election standards. The work highlights and characterizes the features of international election standards. It was concluded that they represent a legal value reference for the democratic formation of representative bodies of state power and local self-government. Based on the scientific approaches of domestic and foreign scientists, as well as the identified features of international election standards, the author's definition of their understanding is proposed.

It has been established that international election standards are principles and norms enshrined in international acts, textually unified and functionally universal (including at the regional level for certain international associations of states), developed by the world community based on the practice of developed democratic countries and requirements of the modern democratic development of the world community, which fix the normative and value orientation (minimum necessary or desired measure) of the behavior of the state, its bodies, subjects of the election process regarding the formation of representative bodies of state power and local self-government, which act as obligations of the state, taken by it within the framework of international agreements to ensure the exercise of people's power in the country and foresee legal or political sanctions for their violation.

Key words: elections, standards, legal standards, international electoral standards.

Постановка проблеми. Незважаючи на розпочату росією військову агресію проти України наша країна і надалі продовжує незворотній курс європейської інтеграції, що має наслідком об'єктивізацію, контекстуалізацію і конвергенцію вітчизняної правової системи, включаючи впровадження у національне право єдиних нормативних підходів до розуміння, регламентації та реалізації найбільш важливих питань демократичного державотворення, що вироблені міжнародною спільнотою. В цьому плані важливе місце займають міжнародні виборчі стандарти, які витікають із міжнародних правових стандартів, і являють собою стандарти реалізації громадянами своїх політичних прав обирати та бути обраними, права приймати участь в управлінні державою, параметри поведінки суб'єктів виборчих правовідносин з питань призначення, підготовки, проведення й визначення результатів виборів, питань фінансування виборів, визначення кола учасників виборчого процесу та їхнього доступу до ЗМІ, участі представників іноземних держав, міжнародних міжурядових і неурядових організацій як спостерігачів за проведенням виборів тощо, які спрямовані на забезпечення легітимних, вільних, справедливих національних, регіональних та місцевих виборів, а, відповідно, це стандарти демократичного формування представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Це актуалізує дослідження правової природи міжнародних виборчих стандартів, їх дефінітивної характеристики.

Стан дослідження. Хоча феноменологія міжнародних виборчих стандартів перебувала в полі зору вітчизняних та зарубіжних науковців (М.О. Баймуратова, С.В. Кальченка, Ю.Б. Ключковського, В.О. Корнієнка, Б.Я. Кофмана, Д.П. Мартиновського, О.В. Марцеляка, В.Ф. Нестеровича, С.Г. Серьогіної, М.І. Смоковича, М.І. Ставнійчук, Стешенко Т.В., Стешенко Л.С. та ін.) існує потреба в правовому аналізі наукових підходів цих вчених щодо характеристики природи міжнародних виборчих стандартів і у виробленні єдиного підходу їх доктринального розуміння.

Метою статті є виокремлення та характеристика рис міжнародних виборчих стандартів і на цій основі запропонувати їх авторську дефініцію.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні виборчі стандарти порівняно молоде правове явище, яке в основному почало формуватися у другій половині ХХ ст. після Другої світової війни, коли світове співтовариство внаслідок страхіть цієї війни прийшло до думки щодо необхідності вироблення ефективних механізмів недопущення повторення таких трагічних моментів і вироблення на міжнародному рівні стандартів демократичного розвитку як світової спільноти загалом, так і окремих держав. Безумовно, що в основі таких стандартів були права людини, гарантії їх забезпечення, як наріжний камінь функціонування демократичного режиму, що виводили на необхідність вироблення міжнародних стандартів реалізації громадянами своїх політичних прав обирати та бути обраними,

права приймати участь в управлінні державою, а відповідно стандартів демократичного формування представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Як молоде правове явище міжнародні виборчі стандарти по-різному трактуються і на практиці ми стикаємося з проблемою багатоманітності їх розуміння. Так, вітчизняний вчений правник О.В. Марцеляк говорить, що міжнародні виборчі стандарти являють собою вироблені міжнародною спільнотою міжнародні акти, які закріплюють принципи щодо організації та проведення виборів, участь громадян у виборчому процесі, реалізацію ними свого права обирати і бути обраним до представницьких і інших виборчих органів (посадових осіб) державної влади та місцевого самоврядування [1, с. 254]. При цьому О.В. Марцеляк посилаючись на М. Баймуратова та Б. Кофмана зазначає, що важливим аспектом цих міжнародних актів є те, що вони розроблені в рамках міжнародних організацій, сприймаються державами-членами зазначених організацій в якості їх міжнародно-правових зобов'язань, потім запозичують їх національним законодавством з метою уніфікації виборчого законодавства і виборчого процесу та гарантування демократичного проведення електорального процесу [2, с. 3].

До речі самі М.О. Баймуратов та Б.Я. Кофман міжнародні виборчі стандарти розуміють як такі, які є: а) принципами, тобто основоположними засадами, регулюючими коло вельми важливих суспільних відносин, що становлять інтерес для держав-членів світового співтовариства або держав-членів певної міжнародної регіональної організації; б) їх закріплюють зазначені суб'єкти: або за допомогою норм міжнародного права в міжнародних угодах, у рамках останніх, а держави, що їх підписали, беруть на себе зобов'язання з їх закріплення в національному законодавстві й подальшій реалізації в практичній діяльності суб'єктів права, що перебувають на їхній юрисдикційній території; або у вигляді норм "м'якого права" рекомендуються міжнародними регіональними установами для держав-учасниць певних міжнародних угод з метою впровадження в їх національне законодавство; чи як сукупність визнаних спочатку на міжнародному, а потім і на внутрішньодержавному (національному) рівнях правових норм (матеріальних та процесуальних, технологічних /технічних/) і нормативних вимог, що мають різну правову силу (загальнообов'язкові, рекомендаційні), у яких узагальнений накопичений світовим співтовариством держав досвід нормативно-правової регламентації та регулювання суспільних відносин у сфері організації і проведення виборів у органи державної влади та місцевого самоврядування, спрямованих на забезпечення одноманітного розуміння і застосування принципів та норм виборчого законодавства [2, с. 33, 51].

М.В. Охендовський розглядає правову сутність міжнародних виборчих стандартів як міжнародних договірних норм, що містяться в міжнародних угодах та закріплюються у вигляді міжнародно-правових зобов'язань держав, яких вони повинні виконувати шляхом закріплення в національному конституційному законодавстві у вигляді норм національного конституційного права та в наступній практичній діяльності компетентних органів держави та суб'єктів виборчого процесу [3].

Вітчизняний фахівець у галузі виборчого права Ю.Б. Ключковський стоїть на позиції, що міжнародний виборчий стандарт – це певний принцип об'єктивного виборчого права, сформульований у міжнародно-правовому акті зобов'язального або авторитетного характеру, разом із загальноновизнаним викладом його змісту, а також зразки заходів ("належної практики"), що застосовуються різними державами, з метою якнайповнішої реалізації цього принципу у виборчому законодавстві та практиці проведення виборів [4, с. 113]. Також Ю.Б. Ключковський стверджує, що предметом міжнародних виборчих стандартів є насамперед загальні засади регулювання виборів як способу реалізації суверенітету народу і формування органів влади у демократичній державі з дотриманням спільних цивілізаційних цінностей [5, с. 29].

Г.Б. Волошенюк пише, що міжнародні виборчі стандарти являють собою узагальнення міжнародними організаціями накопиченого державами членами світового співтовариства демократичних цінностей у сфері організації та проведення виборів, їх втілення у міжнародних правових актах, що мають різну правову силу (загальнообов'язкові, рекомендаційні), які визначають демократичні принципи організації та проведення виборів, участь громадян у виборчому процесі, реалізацію ними свого права обирати і бути обраним до публічних представницьких органів влади, спрямовані на забезпечення одноманітного розуміння і застосування принципів та норм виборчого законодавства, що дозволяє гарантувати проведення демократичних виборів в країні і, таким чином, реалізувати громадянам своє право на участь в управлінні державою [6, с. 105-106].

С.В. Кальченко досліджуючи міжнародні стандарти оскарження порушень виборчого законодавства та розгляду справ про виборчі спори, визначає їх як результат систематизації та узагальнення набутого досвіду держав, міжнародних організацій, міжнародних юрисдикційних органів щодо здійс-

нення нормотворчої та правозастосовної діяльності у визначенні засад, оптимальних форм, порядку розгляду й вирішення справ, пов'язаних з організацією та проведенням виборів, з метою як найповнішої реалізації та ефективного захисту прав, свобод та інтересів учасників виборів [7, с. 153].

М.І. Ставнійчук стверджує, що міжнародно-правові виборчі стандарти являють собою зобов'язання держав світової, європейської спільноти щодо надання визначених прав і свобод у ході реалізації участі у вільних, справедливих, дійсних і періодичних виборах для осіб, які перебувають під юрисдикцією цих держав, та щодо гарантування реалізації цих прав і свобод [8, с. 112].

С.Г. Серьогіна зазначає, що стандарти виборів являють собою багаторівневу систему політико-правових принципів і вимог щодо належної підготовки, проведення виборів та визначення їх результатів [9, с. 39]. О.Ю. Тодика пише, що міжнародні виборчі стандарти – це міжнародні стандарти прав людини, що стосуються вільних і справедливих виборів [10, с. 315]. Досить близьким до цієї позиції є підхід Стешенко Т.В. та Стешенко Л.С., які говорять, що міжнародні виборчі стандарти являють собою низку норм у галузі прав людини, спрямованих на забезпечення вільних, справедливих виборів, які водночас виступають як нормативна основа правозастосовної практики держав і їхніх органів і одночасно як один із правових засобів процесу реалізації норм виборчого законодавства. [11, с. 32, 35].

В.О. Корнієнко характеризує європейські виборчі стандарти розуміє їх як норми інтерпретаційного характеру, що наповнюють принципи виборчого права загальноновизнаним розумінням їх змісту, визначають мінімально допустимий рівень їх дотримання; як результат систематизації та узагальнення накопиченого європейськими державами, міжнародними регіональними організаціями досвіду у сфері виборів до органів публічної влади, що відображений в рекомендаційних міжнародних актах; як уніфіковані критерії оцінки відповідності національного виборчого законодавства та виборчої практики, що спрямовані на забезпечення дотримання державами мінімально необхідного рівня упорядкування у сфері виборів [12, с. 17].

Доволі ґрунтовно до аналізу міжнародних виборчих стандартів підійшов Б. Кофман, який трактує їх як сукупність визнаних спочатку на міжнародному, а потім і на внутрідержавному (національному) рівнях правових норм (матеріальних і процесуальних, технологічних (технічних)) і нормативних вимог, що мають різну правову силу (загальнозобов'язкові, рекомендаційні), в яких узагальнений накопичений світовим співтовариством держав досвід нормативно-правової регламентації і регулювання суспільних відносин у сфері організації і проведення виборів в органи державної влади і місцевого самоврядування, спрямованих на забезпечення одноманітного розуміння і застосування принципів і норм виборчого законодавства. Також цей науковець характеризує їх дефінітивний зміст, який в аксіологічному, телеологічному, наочному, об'єктному, конституційно-інституційному і статутарно-функціональному аспектах можна звести до декількох позицій: а) вони є в переважній своїй більшості стандартами у сфері прав людини, тобто певними нормативними рамками, у межах яких повинна діяти держава, її органи і всі інші суб'єкти прав, з метою легалізації, легітимації, охорони, захисту і реалізації різнорівневих і поліоб'єктних прав людини; б) вони виникають у результаті міжнародної нормотворчості (правотворчості); в) вони є правилами, передбаченими в міжнародному праві; г) вони знаходять свій зовнішній вираз за допомогою міжнародного правила поведінки (міжнародної правової норми); г) вони виступають у вигляді зобов'язань держав, узятих ними в рамках міжнародних угод; д) вони носять наднаціональний характер, але знаходять свою практичну реалізацію у внутрішній діяльності держави; е) вони посідають важливе місце серед методів глобального управління в контексті становлення, формування і розвитку глобального конституціоналізму; є) за своєю правовою конструкцією й етимологічним змістом вони є міжнародними нормами-принципами, тобто основоположними засадами, регулюючими коло вельми важливих суспільних відносин, що становлять інтерес для держав – членів світового співтовариства; ж) міжнародні виборчі стандарти слід розглядати в системно-структурному аспекті, що демонструє їх блокову побудову з окремих підсистем, серед яких можна виділити: міжнародні стандарти виборчого права; міжнародні стандарти виборчого законодавства; міжнародні стандарти виборчого процесу; міжнародні стандарти участі громадськості в електоральній демократії і т. д.; з) структурні елементи системи міжнародних виборчих стандартів носять суворо окреслене етимологічне, телеологічне і функціональне навантаження, вони спрямовані на регламентацію і нормативне регулювання різних сторін виборчого процесу і виборчого законодавства, маючи за основну мету проведення демократичних виборів; и) норми, утворюючі міжнародні виборчі стандарти, за своєю видовою характеристикою є матеріальними і процесуальними (технічними/технологічними) [13, с. 67–70].

Таке багате розмаїття у розумінні сутності міжнародних виборчих стандартів свідчить про те, що вітчизняними та зарубіжними науковцями недостатньо досліджена їх правова природа, не дана належна структурна, системна та змістовна характеристика і, як наслідок, автори здебільшого дають визначення, які часто стосуються різних за правовими особливостями міжнародних виборчих стандартів. Такий стан розуміння правової сутності міжнародних виборчих стандартів вимагає виокремити їх характерні риси та здійснити класифікацію таких стандартів.

Безумовно, що коли ми говоримо про характерні риси міжнародних виборчих стандартів, ми повинні виходити із ознак міжнародних правових стандартів, оскільки перші, як ми уже зазначали, витікають із лона останніх, системно пов'язані з ними.

Таким чином до числа рис міжнародних виборчих стандартів слід віднести:

1. вони являють собою унормування демократично визначених світовою спільнотою параметрів поведінки суб'єктів виборчих правовідносин, які складаються з питань призначення, підготовки, проведення й визначення результатів виборів, питання фінансування виборів, визначення кола учасників виборчого процесу та їхнього доступу до ЗМІ, участі представників іноземних держав, міжнародних міжурядових і неурядових організацій як спостерігачів за проведенням виборів тощо та спрямовані на забезпечення легітимних, вільних, справедливих національних, регіональних та місцевих виборів.

Таким чином міжнародні виборчі стандарти охоплюють собою сферу організації та проведення на демократичних засадах різного роду виборів. Однак при цьому варто наголосити, що вибори тут слід розглядати не лише як сферу реалізації прав і свобод людини, а передусім як суспільно-політичний інститут, який визначає порядок формування складу представницьких органів влади демократичної держави; як спосіб реалізації народного суверенітету, коли основним суб'єктом виступає не так окрема людина, як народ, і не так у руссоїстському сенсі (як проста сукупність громадян), а як колективний, проте цілісний суб'єкт; як базовий інститут демократичного державного режиму [5, с. 29], що гарантує здійснення народовладдя в країні.

Аксіологічною домінантою застосування міжнародних виборчих стандартів виступає те, що їх визнання, застосування і реалізація в законодавстві окремих держав є найважливішою умовою досягнення генеральної мети в розвитку демократичних цінностей сучасної держави і суспільства на порозі ХХІ століття – трансформації виборів в органи державної влади й органи місцевого самоврядування з формального атрибута держави в реальний політико-правовий інститут, що забезпечує соціальну легітимність, безперервність і спадкоємність здійснення публічної влади на всіх її рівнях – як на рівні публічної державної влади, так і на рівні публічної самоврядної (муніципальної) влади [14, с. 57].

Підтримуючи цю позицію М.О. Баймуратов та Б.Я. Кофман пишуть: «Саме в контексті реалізації цього пріоритетного завдання (трансформації виборів в органи державної влади й органи місцевого самоврядування з формального атрибута держави в реальний політико-правовий інститут, що забезпечує соціальну легітимність, безперервність і спадкоємність здійснення публічної влади на всіх її рівнях – В.Ч.) стає можливим визначити гносеологічне коріння міжнародних правових виборчих стандартів. Вони повинні розумітися як особливі явища, що дозволяють узагальнити накопичений державами членами світового співтовариства досвід правового регулювання суспільних відносин у сфері організації та проведення виборів в органи державної влади і місцевого самоврядування. Їхньою телеологічною домінантою є забезпечення одноманітного розуміння та застосування принципів і норм національного виборчого законодавства» [2, с. 23]. Також ці науковці зазначають: «... наявність зазначених стандартів у сфері виборів, тобто наявність міжнародно-правових норм профільного характеру в даній важливій сфері суто державно-правових відносин, категоричним чином трансформують їхню сферу. Раніше правовий інститут здійснення періодичного оновлення влади завжди перебував у виключній компетенції конкретної держави, формувався, регламентувався, гарантувався, реалізовувався і контролювався тільки його профільними інституціями на його території. Саме те, що вибори, їхня правова оболонка – виборче право та їхня процесуальна основа, – виборчий процес стають не тільки важливим чинником формування влади, забезпечення її позитивної спадкоємності й стабільності в соціумі окремих держав, але посідають дедалі більш вагоме місце і набувають дедалі більш істотного значення в міжнародному праві, стаючи одним із орієнтирів і навіть мегатрендів світового розвитку» [2, с. 18].

2. міжнародні виборчі стандарти витікають із міжнародних правових стандартів, передусім стандартів прав людини. Це пов'язано з тим, що, як зазначає М.В. Мархгейм, сам інститут виборів виник у рамках інституту прав і свобод людини і громадянина у міру свого формування, у контексті історичного розвитку державності конкретної країни, її суспільного укладу і політичного режиму,

культурних, національних, релігійних, правових традицій, рівня інтеграції у світове співтовариство та стану міжнародних відносин, знайшов власні риси і закономірності функціонування [15, с. 23]. Надалі права людини отримали своє міжнародне визнання і відповідно з системи міжнародних стандартів прав людини почали викрасталізуватися міжнародні виборчі стандарти, які виступають певними нормативними рамками, у межах яких повинна діяти держава, її органи і всі інші суб'єкти виборчих правовідносин, з метою легітимного формування представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування. Доволі часто у своїй основі вони містять демократичні цінності у сфері організації та проведення виборів, що охоплюють практику державного будівництва розвинутих демократичних країн, міжнародних організацій, міжнародних юрисдикційних органів. Таким чином вони ґрунтуються на накопиченому світовою спільнотою досвіді нормативно-правової регламентації та регулювання суспільних відносин щодо здійснення нормотворчої та правозастосовної діяльності у сфері організації і проведення виборів у органи державної влади та місцевого самоврядування; являють собою узагальнення такої практики і спрямовуються на забезпечення поширення передового демократичного досвіду формування представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, одноманітного їх розуміння і застосування в інших державах, які, у свою чергу, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення на національному рівні визначених стандартів у ході реалізації участі своїх громадян у вільних, справедливих, дійсних і періодичних виборах.

3. міжнародні виборчі стандарти формуються різноманітними міжнародними організаціями, під якими розуміються добровільні об'єднання держав відповідно до міжнародного права, на основі міжнародних договорів для співпраці, які мають структуру органів управління і загальні цілі [16, с.17].

До числа відомих міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на формування міжнародних виборчих стандартів, слід віднести Організацію Об'єднаних Націй та систему її основних органів і структури, що перебувають під її егідою, Раду Європи та установи й органи (Європейський суд з прав людини, Парламентська асамблея, Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) та її Рада з питань демократичних виборів, Група держав проти корупції та Відділ з питань виборчого сприяння), Європейський Союз, Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Бюро демократичних ініціатив прав людини ОБСЄ, Міжпарламентський Союз, Асоціацію організаторів виборів країн Центральної і Східної Європи та інші.

Зазначені міжнародні організації відіграють важливу роль у виробленні демократичних засад формування представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування. У межах своєї компетенції, виходячи з передового досвіду розвинутих демократичних країн, вони беруть участь у напрацюванні таких стандартів; в тій чи іншій формі юридично оформляють їх; забезпечують ефективний зв'язок між різними країнами, іншими міжнародними інституціями, що займаються питаннями народовладдя; доволі часто фінансують різноманітні проекти у сфері забезпечення реалізації демократичних форм формування представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, організують освітні та науково-дослідні проекти у цій сфері, що в цілому сприяє виробленню загальної політики у світі з різних питань організації та проведення виборів представницьких органів публічної влади, і, зрештою, впровадженню ефективного демократичного урядування як на міжнародному, так і національному рівні окремих держав.

4. міжнародні виборчі стандарти виникають у результаті міжнародної нормотворчості (правотворчості) і являють собою правила поведінки у формі принципів і норм, які закріплені у різноманітних міжнародних актах, що спрямовані на регламентацію і нормативне регулювання різних аспектів виборчого процесу і виборчого законодавства, маючи за основну мету проведення демократичних виборів.

За своєю природою виборчі стандарти виступають нормативно-ціннісним орієнтиром формування представницьких органів публічної влади і вони характеризуються мінімальною необхідністю та допустимістю канона (зразку, еталону) поведінки держави та інших суб'єктів виборчого процесу тобто це той необхідний обсяг, мінімальний рівень, на якому мають реалізуватися виборчі права громадян, здійснюватися народовладдя в країні. Як зазначає М.І. Смокович, «міжнародний стандарт є незнижуваним мінімумом» [17, с. 56]. На цю ж особливість звертає увагу і Ю.Б. Ключковський, який зазначає, що саме мінімальність вимог щодо дотримання певного необхідного рівня, власне, й обґрунтовує можливість застосування терміна «стандарт» (нижче за стандарт), тобто те, що є «нестандартним», визнається неприпустимим [5, с. 28]. В той же час визнавши виборчі стандарти, що містяться в міжнародних угодах, держави беруть на себе міжнародно-правові зобов'язання, які вони повинні виконувати шляхом закріплення в національному конституційному законодавстві та в наступній практичній діяльності відповідних органів державної влади та суб'єктів виборчого процесу.

Самі міжнародні акти, в яких отримують своє визнання міжнародні виборчі стандарти характеризуються багатоманітністю і вони мають різну правову силу (загальнообов'язкові, рекомендаційні). Такі акти визначають демократичні принципи організації та проведення виборів, участь громадян у виборчому процесі, реалізацію ними свого права обирати і бути обраним до публічних представницьких органів влади тощо.

5. міжнародні виборчі стандарти характеризуються фундаментальністю і уніфікованістю. Це полягає у тому, що вони спрямовані на досягнення певного результату, визначеного у міжнародних документах – це забезпечення дотримання державами мінімально необхідного рівня упорядкування порядку формування представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, забезпечення виборчих прав громадян, гарантування їм права на управління державою і при цьому, виходячи із загальнолюдських цінностей, а не із уявлень окремих цивілізацій. Міжнародні виборчі стандарти – це уніфікована нормативна основа процесу формування представницьких органів публічної влади та критеріїв оцінки відповідності національного виборчого законодавства та виборчої практики міжнародним правовим стандартам. Правда, така уніфікованість виборчих стандартів не є абсолютно, що пов'язано з урахуванням традицій окремих народів, держав, їх національними, історичними, культурними особливостями. Тому та ж сама Загальна декларація прав людини визначає такі виборчі стандарти як: 1) періодичність виборів; 2) загальне і рівне виборче право і в той же час рекомендує таємне голосування як найоптимальнішу форму реалізації виборчого права, або ж Загальний коментар Комітету ООН з прав людини до статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права не встановлює чітких вимог до виборчої системи, визначаючи лише її принцип «одна особа – один голос», чи ж про інституційне забезпечення виборчого процесу, утворення незалежної виборчої комісії проголошує: «Необхідно створити незалежну виборчу комісію, яка б наглядала за перебігом виборчих процесів і гарантувала чесність і незалежність виборів, які повинні проводитися відповідно до національного законодавства» не визначаючи при цьому суб'єктів формування такої виборчої комісії, гарантії її незалежності, повноваження, правову основу діяльності.

6. міжнародні виборчі стандарти розраховані на невизначене коло суспільних відносин та адресується неперсоніфікованому колу суб'єктів і в той же час вони чітко окреслюють межі поведінки держави, її відповідних органів та суб'єктів виборчого процесу перед початком, під час та після завершення виборчої кампанії. Таким чином вони формально визначають їх правило поведінки, демократичні засади такої поведінки, офіційно окреслюють стандарти їх правоповедінки.

7. міжнародні виборчі стандарти незважаючи на їх правову природу – чи вони мають обов'язковий чи рекомендаційний характер – розглядаються як обов'язкові до виконання загальноприйняті вимоги, закріплені міжнародними угодами або встановлені міжнародними організаціями, що визначають демократичні форми здійснення народовладдя через провадження відповідних виборчих процедур із метою якнайповнішої реалізації громадянами своїх виборчих прав та права на управління державою. При цьому така обов'язковість витікає із визнання державами юридичної сили правил поведінки, які були визначені міжнародною спільнотою в якості правил діяльності, стандартів формування представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування, яких юридично необхідно дотримуватися. Обов'язковість міжнародних виборчих стандартів гарантується *встановленням позитивних обов'язків держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбаченням за їх невиконання чи неналежне виконання санкцій політико-юридичного чи політичного характеру.*

8. міжнародні виборчі стандарти маючи наднаціональний характер і посідаючи важливе місце в системі форм і методів світового демократичного управління в контексті становлення, формування і розвитку міжнародного публічного права, виступають при цьому базовими нормативними приписами, які потребують свого впровадження у національне законодавство розвинутих демократичних країн і мають знайти свою практичну реалізацію у внутрішній політиці держави через імплементацію відповідних міжнародних актів.

Розробка і прийняття світовою спільнотою таких міжнародних актів не є самоціллю діяльності міжнародних урядових і неурядових організацій. Як правильно стверджують Стешенко Т.В., Стешенко Л.С.: «В умовах політичної глобалізації та зростання взаємодії та взаємозалежності держав на міжнародній арені вибори органів державної влади та органів місцевого самоврядування, посадових осіб виходять на наддержавний рівень, трансформуючись в об'єкт міжнародно-правового регулювання, демонструючи перманентний характер тенденції конституціоналізації міжнародного правопорядку та інтернаціоналізації національного конституційного права. Одним із найбільш яскравих феноменів зазначеної тенденції є міжнародні виборчі стандарти, що мають велику та

неминушу політико-правову цінність» [11, с. 36]. При цьому діяльність міжнародних урядових і неурядових організацій при виробленні міжнародних виборчих стандартів спрямована, по-перше, на систематизацію та узагальнення накопиченого країнами світу, міжнародними організаціями передового досвіду у сфері організації виборів до органів публічної влади, по-друге, вироблення на основі такої практики відповідних приписів обов'язкового чи рекомендаційного характеру, які чіткіше регламентують і належно регулюють різні сторони виборчого процесу і виборчого законодавства, переслідуючи мету – демократичне формування представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, по-третє, створення і гарантування відповідного механізму реалізації міжнародних виборчих стандартів, з тим, щоб визначені у них приписи отримали своє визнання на рівні окремих держав і щоб при цьому кожна така країна не тільки імплементувала міжнародні акти у сфері організації та проведення виборів, привела своє законодавство у відповідність зі взятими на себе міжнародними зобов'язаннями у цій сфері, а й вчиняла відповідні дії та створювала реальні умови для їх гарантування і здійснення. Таким чином міжнародні виборчі стандарти на національному рівні виступають як: а) вітчизняна нормативна основа формування представницьких органів публічної влади; б) правозастосовна практика держави і її органів і одночасно як один із правових засобів процесу реалізації норм національного виборчого законодавства виходячи з міжнародних приписів і практики розвинутих демократичних держав. Завдяки цьому законодавство окремих країн та їх національне право збагачуються, виробленими міжнародним співтовариством демократичними правовими стандартами з урахуванням тих чи інших вітчизняних традицій конкретних держав, їх інтегрованості у міжнародну спільноту й міжнародні організації, менталітету народу, вибраним ним вектором політичного розвитку і т. ін.

Висновки. Таким чином можна зробити висновок, що *міжнародні виборчі стандарти* – це закріплені у міжнародних актах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (в т. ч. на регіональному рівні для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які вироблені світовою спільнотою виходячи з практики розвинутих демократичних країн та вимог сучасного демократичного розвитку світової спільноти, що фіксують нормативно-ціннісний орієнтир (мінімально необхідну або бажану міру) поведінки держави, її органів, суб'єктів виборчого процесу щодо формування представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, які виступають у вигляді зобов'язань держави, узятих нею в рамках міжнародних угод щодо забезпечення здійснення народовладдя в країні та передбачають за їх порушення санкції юридичного чи політичного характеру.

Список використаних джерел:

1. Марцеляк О.В. Джерела виборчого права України і міжнародні виборчі стандарти. Інтеграційне право в умовах глобалізаційних процесів: актуальні та методологічні підходи : зб. наук. праць / за ред. Ю.О. Волошина. Одеса : Фенікс, 2015. С. 245–276.
2. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Міжнародні виборчі стандарти: правова природа, змістовна та системна характеристика, актуальні питання імплементації в законодавство України : монографія / ред. Ю.О. Волошин. Суми : Університетська книга, 2012. 230 с.
3. Охендовський М.В. Поняття міжнародних стандартів виборчого права. Науковий вісник публічного та приватного права. 2020. Вип. 3. С. 235–244. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2020/3/43.pdf>.
4. Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. К.: Ваіте, 2018. 908 с.
5. Ключковський Ю. Правова природа та зміст міжнародних виборчих стандартів. Український часопис конституційного права. 2018. №2. С. 27–41.
6. Волошенко Г.Б. Джерела виборчого права України: проблеми теорії та практики: Дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії: спеціальність 081 - «Право». Ужгород, 2020. – 214 с.
7. Кальченко С.В. Структура та джерела Європейських стандартів оскарження порушень законодавства про вибори. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2013. № 3. С. 150–154.
8. Ставнійчук М.І. До сучасного розуміння принципів виборчого права України. Держава і право. Юридичні і політичні науки. К., 2001. Вип. 13. С. 111–118.
9. Серьогіна С.Г. Європейські стандарти виборів і виборче законодавство України. Вісник Центральної виборчої комісії. 2007. №1(7). С. 38–44.

10. Тодика О.Ю. Выборче право України, других країн СНД по формуванню парламентів в аспекті міжнародних виборчих стандартів і реалізації народовладдя. *Reforma prawa wyborczego w Polsce i na Ukrainie. Przemysl: Wyzsza Szkola Administracji a Zarzadzania*, 2004. S. 314–324.
11. Стешенко Т.В., Стешенко Л.С. Міжнародні виборчі стандарти, їх реалізація у виборчому законодавстві України. *Державне будівництво і місцеве самоврядування*. Х., 2015. Вип. 29. С. 32–42.
12. Корнієнко В.О. Європейські виборчі стандарти та конституційно-правове регулювання місцевих виборів в Україні: Дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії: спеціальність 081 – «Право». Одеса, 2021. 223 с.
13. Кофман, Б. Міжнародні виборчі стандарти: питання сприйняття та імплементації в національне законодавство України. *Юридичний журнал*. 2011. №1(103). С. 67–70.
14. Баймуратов М.О., Григор'єв В.А. Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні : монографія. Одеса: Юридична література, 2003. 192 с.
15. Мархгейм М.В. Конституционная система защиты прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации: автореф. дис. .... д-ра юрид. наук. М., 2005. 60 с.
16. Воронкова А.Е., Єрохіна Л.В., Рябенко Л.І. Міжнародні економічні організації: навчальний посібник. К.: ВД «Професіонал», 2006. 352 с.
17. Смокович М. І. Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і практичний аспекти: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 576 с.

УДК 342.9

**ВПЛИВ ПРАВОПОРЯДКУ НА ПОДАННЯ ДОКАЗІВ:
КОГНІТИВНИЙ ДИСОНАНС
ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА
THE INFLUENCE OF LEGAL ORDER ON THE PRESENTATION OF EVIDENCE:
COGNITIVE DISSONANCE
AND ADMINISTRATIVE AND LEGAL CHARACTERISTICS**

Бліхар М.М.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
(м. Львів, Україна)*

У статті проаналізовано вплив правопорядку на подання доказів в адміністративному судочинстві. Доведено, що правопорядок має консолідуєчий вплив на суспільство, виступає гарантією дотримання прав і свобод людини. За умови дотримання вимог держави до поведінки людини, держава гарантує людині захист та певні блага. Відповідно, чим вищий рівень правопорядку в державі, тим нижчим є рівень правопорушень. У правовій державі вищим є рівень захищеності людини; навіть за умови порушення певних її прав і свобод, за зверненням до відповідних органів, вони будуть відновлені якнайшвидше. Одним із таких органів є суд, мета діяльності якого полягає у здійсненні правосуддя з метою відновлення справедливості та законності. Кожен з учасників судового процесу – позивач і відповідач, мають право подати дані, на підставі яких суд може зробити висновки про наявність чи відсутність у діяч (бездіяльності) сторін ознак правопорушення та змусити учасників судового процесу до вчинення певних дій. Безсумнівно, що кількість правопорушень нижча у тих країнах, де рівень правопорядку стабільно високий. Саме тому і кількість звернень до суду для відновлення порушених прав і свобод значно нижчий, ніж у тих країнах, де рівень правопорядку нижчий. У таких суспільствах значний відсоток населення усвідомлено буде свою поведінку відповідно до вимог закону, а відносно у системі «людина – держава» ґрунтуються на принципах законності, взаємної поваги, визнанні людини найбільшою цінністю держави. Обґрунтовано, що правопорядок безпосередньо впливає на подання доказів в адміністративному судочинстві, оскільки: щоразу збільшує кількість людей, які усвідомлено керуються у своїй поведінці вимогами закону, а, відповідно, ці люди не допускають у своїй професійній діяльності порушень закону або порушень щодо себе з боку публічної адміністрації; постійний розвиток законодавства, реформування вітчизняної правової системи сприяє виникненню необхідності у людини до поглиблення її правових знань.

Ключові слова: адміністративне судочинство, громадянське суспільство, доказування, доказ, правова держава, правопорядок, адміністративне право.

The article analyzes the influence of law and order on the presentation of evidence in administrative proceedings. It has been proven that law and order has a consolidating effect on society, acts as a guarantee of observance of human rights and freedoms. Provided that the state's requirements for human behavior are met, the state guarantees a person protection and certain benefits. Accordingly, the higher the level of law and order in the state, the lower the level of crimes. In a legal state, the level of human protection is higher; even if certain of her rights and freedoms are violated, they will be restored as soon as possible upon application to the relevant authorities. One of these bodies is the court, the purpose of which is to administer justice in order to restore justice and legality. Each of the participants in the legal process – the plaintiff and the defendant – has the right to submit data on the basis of which the court can draw conclusions about the presence or absence of signs of an offense in the actions (inaction) of the parties and force the participants in the legal process to take certain actions. There is no doubt that the number of crimes is lower in those countries where

the level of law and order is consistently high. That is why the number of appeals to court to restore violated rights and freedoms is much lower than in those countries where the level of law and order is lower. In such societies, a significant percentage of the population consciously builds their behavior in accordance with the requirements of the law, and relations in the “person – state” system are based on the principles of legality, mutual respect, recognition of a person as the greatest value of the state. It is substantiated that law and order directly affects the presentation of evidence in administrative proceedings, since: every time it increases the number of people who are consciously guided in their behavior by the requirements of the law, and, accordingly, these people do not allow violations of the law or violations against themselves by public authorities in their professional activities administration; constant development of legislation, reforming of the domestic legal system contributes to the emergence of the need for a person to deepen his legal knowledge.

Key words: administrative justice, civil society, proof, proof, rule of law, law and order, administrative law.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство не може існувати без певного правового порядку, який визначає правила взаємодії між його соціальними сферами, між людьми, між людиною і державою. Правопорядок можна трактувати як певний стан упорядкованості суспільного життя, який реалізується через дотримання і виконання переважною більшістю населення правових норм. Правопорядок найперше забезпечує стабільність існування держави та її можливість виконувати основні свої функції. «Відсутність правового порядку чинить руйнівний вплив на суспільство, унеможливує задоволення потреб, забезпечення інтересів та цілей. Це може виявлятися, насамперед, у незахищеності прав, свобод та інтересів громадян, загрози життю, здоров'ю та гідності людей, позбавленні гарантій соціального захисту і добробуту, у соціальному розшаруванні суспільства, свавіллі з боку органів влади, недосконалості прийнятих законів та інших нормативно-правових актів, низькій якості діяльності правозастосовних органів і, нарешті, у неправомірній поведінці інших суб'єктів права. Тобто з позицій особи правовий порядок виступає передусім як засіб захисту її прав, свобод і законних інтересів. Він забезпечує охорону людини як від сваволі самої держави та її органів, так і від протиправних дій інших суб'єктів. Держава з цієї точки зору виступає як специфічне утворення, призначення якого полягає в забезпеченні стабільності та стійкого розвитку соціуму» [1, с. 232]. Якщо права і свободи охоронювані законом були порушені, то відповідно порушенням був і правопорядок. Для відновлення правопорядку передбачена можливість звернення до суду, навіть якщо порушником виступає держава через систему органів публічного адміністрування та їх посадових осіб, наділених конкретними повноваженнями. «Під органами публічного адміністрування слід розуміти систему органів державної виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів владних повноважень, підприємств, установ, організацій, які наділені адміністративно-управлінськими функціями, та діють з метою забезпечення як інтересів держави, так і інтересів суспільства в цілому, забезпечення прав і свобод громадян, а також сукупність цих адміністративно-управлінських дій і заходів, встановлених законом» [2, с. 6]. Завдяки цьому людина отримує захист від свавілля держави.

Аналіз дослідження проблеми. Досягнення обраної мети передбачає аналіз праць дослідників, тих хто тією чи іншою мірою вивчав проблематику впливу правопорядку на подання доказів в адміністративному судочинстві. Посилання на їхні праці та розробки будуть подані у тексті наукової розвідки з обґрунтуванням основ, що стали теоретико-методологічним підґрунтям цієї статті. З огляду на це, **мета** статті полягає у дослідженні адміністративно-правової характеристики впливу правопорядку на подання доказів.

Виклад основного матеріалу. Звернення до суду зобов'язує сторони судового процесу доводити власну позицію шляхом подання доказів. «Доказами в адміністративному судочинстві є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи» [3]. Кожна зі сторін наділена правом подавати докази з метою захисту чи відновлення своїх прав і свобод – з одного боку, а з іншого – обґрунтування законності певної позиції суб'єкта владних повноважень. Це і є процес доказування. «Змістом предмету доказування слід вважати сукупність обставин, які обґрунтовують позовні вимоги, заявлені на предмет публічно-правового спору позивачем, третьою особою із самостійними вимогами; обґрунтовують відзив відповідача на позовну заяву проти наведених позивачем обставин і правових підстав позову; обґрунтовують відповідь позивача проти наведених відповідачем у відзиві на позовну заяву пояснень, міркувань та аргументів; обґрунтовують заперечення відповідача проти викладених позивачем вимог у відповіді на відзив; мають

інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення» [4, с. 74]. На думку В. Гордєєва та Н. Гураленко, «доказування в адміністративному судочинстві – це регламентований нормами Кодексу адміністративного судочинства України та обумовлений принципами рівності, змагальності, диспозитивності, офіційного з'ясування всіх обставин справи, презумпцією вини суб'єкта владних повноважень порядок збору та подання для аналізу суду інформації про певні події, дії або стан» [5, с. 116].

Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – Кодекс) кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення. Скажімо, в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача. Суб'єкт владних повноважень повинен подати суду всі наявні у нього документи та матеріали, які можуть бути використані як докази у справі.

У справах щодо застосування суб'єктом владних повноважень чи створення ним загрози застосування негативних заходів впливу до позивача (звільнення, примушування до звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності, переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, зменшення розміру заробітної плати тощо) у зв'язку з повідомленням ним або його близькими особами про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень.

Підставами звільнення від доказування, згідно з Кодексом, визнаються:

1. Обставини, які визнаються учасниками справи, не підлягають доказуванню, якщо суд не має обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин або добровільності їх визнання. Обставини, які визнаються учасниками справи, зазначаються в заявах по суті справи, поясненнях учасників справи, їх представників;

2. Відмова від визнання обставин приймається судом, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини або обставини, визнаної у результаті зловмисної домовленості її представника з іншою стороною. Про прийняття відмови сторони від визнання обставин суд постановляє ухвалу. У разі прийняття судом відмови сторони від визнання обставин вони доводяться в загальному порядку;

3. Обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування;

4. Обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом;

5. Обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, можуть бути у загальному порядку спростовані особою, яка не брала участі у справі, в якій такі обставини були встановлені;

6. Вирок суду в кримінальному провадженні, ухвала про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення, які набрали законної сили, є обов'язковими для адміністративного суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок, ухвала або постанова суду, лише в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою;

7. Правова оцінка, надана судом певному факту при розгляді іншої справи, не є обов'язковою для суду;

8. Обставини, встановлені рішенням третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу, підлягають доказуванню в загальному порядку при розгляді справи судом.

У Кодексі [3] визначено вимоги, яким повинні відповідати докази, щоб суд прийняв їх до розгляду та врахував при ухваленні рішення. Сюди відносять: 1. Належність доказів. Належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. Предметом доказування є обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Сторони мають право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування; 2. Допустимість доказів. Суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом. Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування; 3. Достовірність доказів. Достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи; 4. Достатність доказів. Достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу

дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування. Питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання.

Стаття 79 Кодексу визначає особливості подання доказів. Так, учасники справи подають докази у справі безпосередньо до суду. Позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом із поданням позовної заяви. Відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати суду докази разом із поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи.

Якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк. Учасник справи також повинен надати докази, які підтверджують, що він здійснив усі залежні від нього дії, спрямовані на отримання відповідного доказу.

У випадку визнання поважними причин неподання учасником справи доказів у встановлений законом строк суд може встановити додатковий строк для подання вказаних доказів. У випадку прийняття судом відмови сторони від визнання обставин суд може встановити строк для подання доказів щодо таких обставин. Якщо зі зміною предмета або підстав позову або поданням зустрічного позову змінилися обставини, що підлягають доказуванню, суд залежно від таких обставин встановлює строк подання додаткових доказів.

Докази, не подані у встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли особа, що їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї. Копії доказів (крім речових доказів), що подаються до суду, заздалегідь надсилаються або надаються особою, яка їх подає, іншим учасникам справи. Суд не бере до уваги відповідні докази у разі відсутності підтвердження надсилання (надання) їх копій іншим учасникам справи, крім випадку, якщо такі докази є у відповідного учасника справи або обсяг доказів є надмірним, або вони подані до суду в електронній формі, або є публічно доступними. Докази, які не додані до позовної заяви чи до відзиву на неї, подаються через канцелярію суду з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи або в судовому засіданні з клопотанням про їх приєднання до матеріалів справи.

Власне, зважаючи на викладені вище аспекти доказування і вимоги до доказів, ми можемо говорити про когнітивний дисонанс, тобто виникнення певного дискомфорту через суперечливість між поведінкою учасників процесу, де кожен вважає свою позицію правильною як з погляду моралі, так і закону [6; 7, р. 132–143]. Докази і доказування в адміністративному процесі мають вплив на правопорядок як і правопорядок впливає на подання доказів. Ці взаємовпливи сприяють: зміцненню правопорядку в державі; знижує рівень правопорушень у сфері публічного адміністрування; через виявлення проблемних питань, що супроводжують адміністративний процес, спонукає законодавця до вдосконалення законодавства у даній сфері; підвищує рівень правових знань, правової культури та правосвідомості учасників процесу; допомагає виявити та усунути неефективні механізми в діяльності публічної адміністрації.

Висновки. Для того, щоб відслідкувати вплив правопорядку на подання доказів, вважаємо за доцільне звернутися до функцій, які виконує правопорядок в суспільстві. Такими функціями є: стабілізаційна, компромісна, інтегральна, корекційна, виховна. Стабілізаційна функція сприяє забезпеченню збереження наявної та подальшого поступального розвитку правової системи та певним чином допомагає їй протистояти негативним правовим явищам, які існують в суспільстві та державі. Функція, що сприяє злагожденню правових конфліктів на загальноправовому рівні, пошуку компромісів, що задовільняють усі сторони конфлікту, має назву компромісна. Інтегральна – це функція, яка допомагає координувати зовнішні зв'язки права з іншими системами суспільства. Корекційна функція відповідає за своєчасність реакції та корегування зв'язків на різних рівнях правового порядку. Виховна ж функція безпосередньо впливає на правосвідомість суб'єктів правовідносин, стимулюючи їх до правомірної поведінки. Відтак, правопорядок безпосередньо впливає на подання доказів в адміністративному судочинстві, оскільки: щоразу збільшує кількість людей, які усвідомлено керуються у своїй поведінці вимогами закону, а, відповідно, ці люди не допускають у своїй професійній діяльності порушень закону або порушень щодо себе з боку публічної адміністрації; постійний розвиток законодавства, реформування вітчизняної правової системи сприяє виникненню необхідності у людини до поглиблення її правових знань. Тобто знання людиною своїх прав та обов'язків, шляхів їх відновлення, у

разі порушення, дозволяє вирішувати суперечки на досудовому етапі, що в разі зменшує необхідність звернення до суду; через виховну функцію правопорядку в людини формується повага до держави в особі публічної адміністрації та її посадових осіб, а публічна адміністрація своєю діяльністю реалізовує захисну функцію держави. Врешті решт, ці три тези формують правила взаємовідносин у системі «людина – держава» на засадах верховенства права, рівності, гуманізму та взаємної поваги.

Список використаної літератури

1. Подорожна Т., Овчаренко О. Національна безпека та конституційний правопорядок як чинники забезпечення прав людини. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції*: збірн. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 червня 2019 р.). Київ: ВАІТЕ, 2019. С. 232–240.
2. Бандурка О.М. Адміністративний процес України: монографія. Харків: ХНУВС, Майдан, 2019. 422 с.
3. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
4. Джафарова М.В. Окремі питання доказування в адміністративному судочинстві в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 69–75. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.5.10>.
5. Гордєєв В.В., Гураленко Н.А. Основні особливості адміністративного судочинства. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2021. № 4 (74). С. 112–117. <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.4.17>.
6. Alshawabkeh Faisal, Almajali Mohmmad Husien. The influence of the jurisprudence administrative on the Cancellation Case; “Analytical study”. *Heliyon*. 2021. Vol. 7. Iss. 3. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e06471>.
7. Frumarová K. Evidence in administrative proceedings – proof by audio-visual record, proof by the content of the website and other means of proof lacking an explicit regulation in the Code of Administrative Procedure. *Institutiones Administrationis – Journal of Administrative Sciences*. 2020. Vol. 2. Iss. 1. P. 132–143. <https://doi.org/10.54201/iajas.v2i1.31>.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.60>

КОМПЕТЕНЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУДІВ У ПИТАННЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ

Вдовічен В.А.

*декан юридичного факультету, доктор юридичних наук,
професор кафедри публічного права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID 0000-0002-0819-9435*

Гураленко Н.А.

*завідувач кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
доктор юридичних наук, професор
ORCID 0000-0003-0884-215X*

Вдовічен В.А., Гураленко Н.А. Компетенція конституційних судів у питаннях конституційного контролю.

Через тему повноважень Конституційних судів ми розглянемо широкий спектр питань, пов'язаних із загальним балансом повноважень судів, способом, у який вони здійснюють свій контроль, способом їх передачі, обсягом їхніх повноважень, тощо. Конституційні суди часто наділяються широкими повноваженнями, які дозволяють їм втручатися у вирішення спорів між державними органами, а також у конфлікти, що стосуються відносин між державою та її складовими (федеративними державами, автономними регіонами, децентралізованими державами тощо). Необхідно додати контроль за стандартами – шляхом дії чи винятку, превентивного чи постериорного – і, нарешті, контроль за виборами та народними опитуваннями, у яких вони часто відіграють домінуючу роль. Таким чином, ці різноманітні суперечки складають «тверде ядро» повноважень Конституційних судів. Іноді до нього можна додати й інші. Тут необхідно наголосити на ролі конституційного судді як регулятора діяльності органів державної влади та як захисника основних прав. Регулювання діяльності органів державної влади та вирішення можливих конфліктів змушують Конституційні суди встановлювати обмеження, забезпечуючи повагу до розподілу влади та ієрархії норм, щоб відігравати роль арбітра у випадку конфлікту і, нарешті, гарантувати повне виконання кожною з владних повноважень відповідних повноважень. Компетенція, якою багато Конституційних судів наділені для вирішення конфліктів між державними органами, надає їм значні повноваження та дозволяє їм відігравати миротворчу роль у політичному житті. Таким чином, вони можуть бути покликані поставити під сумнів результат альянсу між виконавчою та законодавчою владою або, навпаки, вирішити розбіжності, які можуть виникнути між цими двома владами.

Ключові слова: конституційні суди, компетенція, конституційний контроль, державна влада, захист прав людини

Vdovichen V.A., Guralenko N.A. Competence of constitutional courts in issues of constitutional control.

Through the topic of the powers of the Constitutional Courts, we will consider a wide range of issues related to the general balance of the powers of the courts, the way in which they exercise their control, the way they are transferred, the scope of their powers, etc. Constitutional courts are often given broad powers that allow them to intervene in the resolution of disputes between state bodies, as well as in conflicts concerning relations between the state and its constituents (federal states, autonomous regions, decentralized states). communities, etc.). Control of standards must be added – by action or exception, preventive or a posteriori – and finally control of elections and popular polls, in which they often play a dominant role. Thus, these various disputes constitute the «hard core» of the powers of

the Constitutional Courts. Sometimes others can be added to it. Here it is necessary to emphasize the role of the constitutional judge as a regulator of the activities of state authorities and as a defender of fundamental rights. The regulation of the activities of public authorities and the resolution of possible conflicts force the Constitutional Courts to set limits, ensuring respect for the distribution of power and the hierarchy of norms, to play the role of arbitrator in case of conflict and, finally, to guarantee the full implementation by each of the authorities of the respective powers. The competence that many Constitutional Courts are given to resolve conflicts between state bodies gives them considerable powers and allows them to play a peace-making role in political life. Thus, they may be called upon to question the outcome of the alliance between the executive and the legislature or, conversely, to resolve differences that may arise between these two powers.

Key words: constitutional courts, competence, constitutional control, state power, protection of human rights

Постановка проблеми. Конституціонізація основних прав лежить в основі створення багатьох судів, вона йшла рука об руку з прийняттям конституцій, що забезпечують відновлення демократії. Посилання на основні права, незалежно від їх визначення та змісту, відноситься до принципу верховенства права. З самого початку деякі суди були наділені розширеними повноваженнями; інші розвинули захист цих прав через свою прецедентну практику, посилаючись на букву конституційних текстів, на загальні принципи права, на міжнародні конвенції, складені в рамках Організації Об'єднаних Націй або Ради Європи. Але важливо підкреслити, що крім неоднорідності механізмів і джерел захисту.

Ступінь дослідження. Дослідження функціонуванням конституційних та визначенням їх компетенції, сприяли наукові дослідження вітчизняних фахівців у галузі теорії права та конституційного правосуддя, а саме: Ю. Барабаша, Д. Белова, Ю. Бисаги, М. Костицького, М. Погорецького, П. Рабіновича, Ю. Тодики, С. Шевчука, О. Щербанюк та ін.

Метою дослідження є дослідження питання компетенції конституційних судів у питаннях конституційного контролю.

Виклад основного матеріалу. Термін «компетентність» походить від латинського дієслова *compretete* (від *sum* і *petere* : «просити, йти до») [2], що означає: йти разом, сходитися в одній точці, тобто прагнути до спільної мети, а також закінчувати разом, зустрічатися, листуватися, збігатися та змагатися. Який би шлях ви не обрали в житті, конкуренція неминуча, оскільки тільки через неї вибираються найкращі; однак необхідно поважати правила гри, продиктовані тисячолітньою цивілізацією [2] і політикою.

Здійснюючи свої повноваження, Конституційні суди постійно дбають про те, щоб не підмінити інші повноваження, зокрема законодавчу. Якщо ми розглядаємо тему Конгресу «Компетенція 8 Конституційних Судів та еквівалентних інституцій», то слід підкреслити, що творча сила юриспруденції знаходить свої межі в тому факті, що Конституційні Суду не мають компетенції своєї компетенції. Якщо вони виконують важливі повноваження щодо контролю за нормативною діяльністю та регулюванням публічної влади – і дуже часто політичного життя – вони повинні подбати про те, щоб не викликати критику «правління суддів».

Слід визнати, що в рамках свого апіорного контролю він вирішує питання про набрання чинності законами, що підлягають його контролю, або їх збереження в правовій системі; за допомогою техніки застережень щодо тлумачення він також може вносити зміни – лише тоді, коли це виявиться необхідним – замість того, щоб кинути сокиру цензури: справа не в тому, щоб «переробити закон під приводом його тлумачення», а в тому, щоб дати тлумачення зазначеного тексту, оскільки це необхідно для оцінки його конституційності.

Конституційне правосуддя залишається, зрештою, як конституційна влада, підпорядкована складовій частині, від якої вона отримує свою легітимність. Відносини взаємодії, які він підтримує з останнім, надають йому роль не блокування, а «перемикача». Таким чином, установчий орган може в будь-який час переглянути рішення про неконституційність конституційної юрисдикції шляхом перегляду Конституції. Як зазначив Дін Ведель, легітимність конституційного судді залежить від того факту, що конституційний суддя «також є конституційною владою і що він не є господарем заходів, які він повинен застосовувати» [3].

Французький конституційний суд ще в 1962 році назвав себе «регулюючим органом для діяльності органів державної влади». Сьогодні, не згадуючи про його якість як регуляторного органу, він висловлює ту саму думку, посилаючись на баланс повноважень, встановлений Конституцією. Таким

чином, у кількох випадках, через свою прецедентну практику, що стосується законодавчої перевірки, Конституційна рада Франції вимагала від законодавчої та виконавчої влади не посягати на сферу юрисдикційної влади. У своєму рішенні від 22 липня 1980 року він підтверджує, що положення статті 64 Конституції щодо судової влади та основоположних принципів, визнаних законами Республіки, гарантують незалежність судів, а також специфіка їхніх функцій, на яку не можуть посягати ні законодавець, ні уряд (відповідно до закону від 24 травня 1872 р. те саме) [3]. Ані законодавець, ані уряд не мають засуджувати рішення цих судів.

Порівняльний аналіз показує, що більшість Конституцій надає Конституційному Суду позицію арбітра у випадку конфліктів між повноваженнями держави. І ця функція арбітражу в деяких випадках знаходиться в центрі мотивацій, які спричинили створення певних конституційних судів, таких як Конституційна рада Франції або, як впливає з назви, бельгійський Арбітражний суд.

Розвиток судового нагляду за конституційністю законів, або дифузним способом судовою системою, або концентрованим способом спеціалізованими юрисдикціями, або в змішаних формах, суди втручаються а priori (до набрання законами чинності) або а posteriori (після голосування та під час розгляду) або як а priori, так і а posteriori однією з основних інституційних змін, які відбулися на інституційному рівні.

Особливе значення має конституційний контроль, який здійснюється Конституційним Судом України в процесі формування конституційного законодавства. Зокрема, позитивним є те, що завдяки контрольній діяльності органу конституційної юрисдикції стає ефективнішою правова основа діяльності органів державної влади. Україна тяжіє до романо-германської правової системи, судовий орган конституційного контролю Конституційний Суд України перебуває в системі судової влади. Реальні процеси в Україні неодноразово свідчать про те, що Конституційний Суд, так як і суди загальної юрисдикції, часто підпадають під вплив політичних процесів в Україні, а неподолана система корупції поглиблює цей негативний процес. Мова йде про поширену практику політизації органів конституційної юрисдикції [4, с. 57]. Одним із найважливіших елементів існування правової держави слід визнати правову охорону конституції в механізмі якої важлива роль належить інституту конституційного контролю. Потреба в конституційному контролі обумовлена необхідністю додержання режиму законності в державі.

Конституційний Суд України відповідно до пункту 1 частини першої статті 150 Конституції України та пункту 1 статті 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» уповноважено здійснювати контроль на відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Юрисдикція Конституційного Суду України поширюється на вирішення питань, передбачених як статтею 150 Конституції України (відповідність Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, офіційне тлумачення Конституції України та законів України), так і деякими іншими статтями Конституції України, зокрема статтею 159 (відповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроекту про внесення змін до Конституції України). Причому, якщо в першому випадку має місце так званий наступний конституційний контроль з боку Конституційного Суду України, тобто перевірка ним конституційності чинних правових актів, то у другому випадку Конституційний Суд України застосовує попередній (превентивний) конституційний контроль [5].

Конституція України не містить застережень щодо можливості здійснення Конституційним Судом України подальшого (а posteriori) конституційного контролю щодо закону про внесення змін до Конституції України як конституційної поправки після його ухвалення Верховною Радою України. Конституційному Суду України належить здійснювати подальший (а posteriori) конституційний контроль щодо конституційних поправок після набрання ними чинності, оскільки відсутність судового контролю за процедурою розгляду та ухвалення відповідних законів, що її визначено приписами розділу XIII Конституції України, може мати наслідком обмеження чи скасування прав і свобод людини і громадянина, ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності або зміну конституційного ладу у спосіб, не передбачений Конституцією України. Не лише дотримання встановленої Конституцією України процедури розгляду, ухвалення та набрання чинності законами, що як конституційні поправки є актами конституцієдавця, який діє через Верховну Раду України, є неодмінною умовою легітимності установчої влади народу [6].

Здійснюючи конституційний контроль за дотриманням конституційної процедури розгляду, ухвалення або набрання чинності законами України відповідно до частини першої статті 152 Основного Закону України, Конституційний Суд України перевіряє не тільки дотримання формальних процедур, передбачених у Конституції України. Перевірці також підлягає додержання парламентом як представницьким органом народу своєї демократичної сутності, зокрема зваженість, послідовність та обґрунтованість процесу обговорення рішень, які він ухвалює, реальна можливість народних депутатів України здійснити свої права в цьому процесі [6].

Висновки. Найважливішою функцією Конституційного Суду як з якісної, так і з кількісної точки зору, а також справжньої причини його створення є контроль за конституційністю законів. Дійсно, це забезпечує нормативну силу Конституції: позбавлена присутності конституційної юрисдикції, остання залишатиметься обмеженою політичною, а не нормативною сферою.

Список використаних джерел:

1. F. Geffroy, R. Tijou, *Il management delle competenze nelle imprese europee*. Politiche e pratiche, European Training and Development Federation, Franco Angeli, 2002.
2. R. Frega, *Dalla competenza alla navigazione professionale*, Professionalità, N°62, 2001.
3. Simone Veil. *Les compétences des cours constitutionnelles en matière de contrôle de constitutionnalité, de droit électoral et de régulation des rapports entre pouvoirs publics*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-membres/les-competences-des-cours-constitutionnelles-en-matiere-de-controle-de-constitutionnalite-de-droit>.
4. Дрозд А.О. Інститут конституційного контролю в державах романо-германської правової системи: історико-порівняльний аналіз: дис. ... д-ра філософії [спец. 081 – Право] / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2021. 256 с.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 158 та статті 159 Конституції України (справа щодо внесення змін до Конституції України) від 9 червня 1998 року. Справа N 1-26/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-98#Text>.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)“ (щодо конституційного контролю змін до Конституції України після набрання ними чинності) від 1 листопада 2022 року. Справа № 1-1/2020(39/20) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-22#Text>.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.61>

КОМПЕТЕНЦІЯ ФЕДЕРАЛЬНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ НІМЕЧЧИНИ ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Слінько Т.М.,
кандидат юридичних наук, професор
завідувач кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0001-8411-9655

Слінько Т.М. Компетенція Федерального конституційного суду Німеччини та Конституційного Суду України: порівняльно-правовий аналіз.

Роздуми про «можливі конституції Європи» можуть мати два напрямки. З одного боку, можна задаватися питанням про правову форму Європейського Союзу: той факт, що він більше не є конфедерацією держав, але ще й не федеративною державою, вимагає правової класифікації, для якої нова концепція *Verfassungsverbund* була створена в Німеччині, тобто конституційного союзу. З іншого боку, постає питання про те, які національні конституції, чи які частини цих конституцій, чи які окремі норми цих конституцій найкраще використовувати для побудови конституційного порядку в Європі. Вирішення цього питання є не лише класичною місією порівняльного правознавства, а й чинного права Європейського Співтовариства, оскільки стаття 6 Контракту Європейського Союзу проголошує «спільними для всіх держав-членів» певні принципи західної конституційної держави та наказує розглядати фундаментальні права, «що випливають із спільних конституційних традицій країн-членів, як загальні принципи права Співтовариства». У рамках другого способу формулювання питання наступний опис стосується досвіду, отриманого під час використання елементів Конституції Німеччини для побудови інших європейських конституцій. У даній статті проведемо порівняльно-правовий аналіз повноважень Федерального конституційного суду Німеччини та Конституційного Суду України. Можливість правового контролю гарантує верховенство конституції шляхом санкціонування порушення закону конституції шляхом скасування закону. Відповідно до досвіду, накопиченого до цього часу, автономний і незалежний конституційний суд із можливістю конституційної скарги є хорошим способом захисту прав людини. Конституційні суди мають частину кожної з існуючої державної монополії, а саме повноваження парламенту видавати закони та повноваження верховного суду тлумачити та застосовувати закони, прийняті парламентом.

Ключові слова: компетенція, Федеральний конституційний суд Німеччини, Конституційний Суд України, конституція, конституційна скарга, права людини

Slinko T.M. Competence of the Federal Constitutional Court of Germany and the Constitutional Court of Ukraine: comparative legal analysis.

Reflections on «possible constitutions of Europe» can have two directions. On the one hand, one can wonder about the legal form of the European Union: the fact that it is no longer a confederation of states, but not yet a federal state, requires a legal classification, for which a new concept of *Verfassungsverbund* was created in Germany, that is, a constitutional union. On the other hand, the question arises as to which national constitutions, or which parts of these constitutions, or which individual norms of these constitutions are best used to build a constitutional order in Europe. Solving this issue is not only a classic mission of comparative jurisprudence, but also of the current law of the European Community, since Article 6 of the Treaty on the European Union declares certain principles of the Western constitutional state «common to all member states» and orders to consider fundamental rights «arising from common constitutional traditions of member countries, as general principles of Community law». Within the framework of the second way of formulating the question, the following description refers to the experience gained during the use of elements of the German Constitution to build other European constitutions. In this article, we will conduct a comparative legal analysis of the powers of the Federal Constitutional Court of Germany and the Constitutional Court

of Ukraine. The possibility of legal review guarantees the supremacy of the constitution by sanctioning the violation of the law of the constitution by repealing the law. According to the experience accumulated so far, an autonomous and independent constitutional court with the possibility of a constitutional appeal is a good way to protect human rights. Constitutional courts have a part of each existing state monopoly, namely the power of parliament to make laws and the power of the supreme court to interpret and apply laws passed by parliament.

Key words: competence, Federal Constitutional Court of Germany, Constitutional Court of Ukraine, constitution, constitutional complaint, human rights

Постановка проблеми. Протягом ХХ-го століття, особливо у другій половині минулого століття, відбувся перехід від концепції Конституції та конституціоналізму, що регулює основні відносини конституційної влади, визначаючи правила доступу та здійснення повноважень різними органами держав та декларацією прав, які були введені в дію законодавцем, які ми могли б назвати базовим або мінімальним конституціоналізмом, розвиненим або сильним конституціоналізмом. Конституціоналізм, розроблений у другій половині ХХ-го століття, базується на чіткій демократичній легітимності, структурі державної влади, що базується на рівновазі та протизвазі державних органів та функцій, а також на процесах прийняття рішень, які поважають, сприяють та гарантують основні права людини.

Ступінь дослідження. Дослідження компетенції компетенції конституційних судів, сприяли наукові дослідження вітчизняних фахівців у галузі теорії права та конституційного правосуддя, а саме: В. Бринцева, М. Гульгай, А. Івановської, М. Костицького, О. Мироненка, Х. Приходько, О. Спінчевська, М. Савчина, А. Селіванова, В. Скоморохи, В. Шаповала, Н. Шаптали, С. Шевчука, О. Щербанюк та ін.

Метою статті є дослідження процесуальних повноважень Федерального конституційного суду Німеччини та Конституційного Суду України.

Вклад основного матеріалу. Західна конституційна держава характеризується трьома основними елементами: нормативною формою конституції, верховенством конституції та конституційною юрисдикцією. Можливість правового контролю гарантує верховенство конституції шляхом санкціонування порушення закону конституції шляхом скасування закону. Спір навколо конституційного права вирішується в судовому порядку і знаходить свій результат у вступному в силу у рішенні верховного суду. На цьому фоні можна перш за все розрізнити три характерні риси Федерального конституційного суду: по-перше, організаційну незалежність; по-друге, повнота своїх повноважень; і по-третє, порядок розгляду конституційної скарги.

У структурі юрисдикції ФРН конституційна юрисдикція займає особливе положення. Федеральний конституційний суд був створений Установчими зборами як вищий юридичний орган для всебічного захисту верховенства права (правової визначеності громадянина, запобігання порушенням принципів верховенства права з боку держави). Окрім інших державних повноважень, вона є самостійним і незалежним конституційним органом, який не підпорядковується жодній іншій владі [3].

Конституційні спори між державними органами є другим корінням конституційної юрисдикції в Німеччині. У цій процедурі порушення закону у відносинах між вищими конституційними органами можуть бути заявлені та подані до Федерального конституційного суду. Крім Президента Федеративної Республіки, Бундестаг і Федеральний уряд, зокрема, політичні партії, через суперечливу юрисдикцію Федерального конституційного суду, також належать до конституційних органів, оскільки їхні завдання відповідно до конституційного права, тобто під питанням їхній внесок у формування політичної волі, зокрема через вибори.

Компетенція Федерального конституційного суду залишається беззаперечною для конкретного контролю за нормами, якщо суд вважає за потрібне отримати в такий спосіб роз'яснення питання конституційного права у зв'язку з конкретною судовою процедурою. Усі суди зобов'язані контролювати чинне законодавство, тобто під час процедури, яка знаходиться на розгляді в їхній юрисдикції, вони можуть використовувати норму, лише якщо вона є дійсною, тобто є відповідає Конституції. Позитивною стороною процедури конкретного контролю стандартів є те, що Федеральний конституційний суд розглядає справу з урахуванням елементів факту та права. Дійсно, вирішення конкретних справ більше підходить для судової діяльності, ніж абстрактне судження цілих кодексів [1].

Текст Основного закону надав Федеральному конституційному суду широкі повноваження. Федеральний конституційний суд зміцнився поза цим, частково сумнівним чином. Таким чином, він розглядає себе не лише як суд, а й як конституційний орган. Стаття 1 Закону про Федеральний кон-

ституційний суд підкріплює цю точку зору, пункт 1 кваліфікує Федеральний конституційний суд як «автономний і незалежний суд правосуддя по відношенню до всіх інших конституційних органів»; крім того, параграф 3 уповноважує Федеральний конституційний суд, як і інші конституційні органи, приймати правила процедури. Федеральний конституційний суд навіть називає себе «володарем власної процедури». Таким чином, поправки до Закону про Федеральний конституційний суд виникали кілька разів просто через те, що законодавець згодом легалізував судову практику, прийняту без правової основи. Третьою характерною рисою Федерального конституційного суду є те, що він приймає рішення щодо конституційних скарг [2].

Федеральний конституційний суд існує поряд із вищими інстанціями різних гілок юрисдикції та є вищим за них, оскільки їхні рішення можуть бути подані до Федерального конституційного суду для перегляду з питань юрисдикції. Історично Федеральний конституційний суд, безумовно, не є першим емансипованим конституційним судом; справді, ідея відокремлення конституційної юрисдикції від звичайної юрисдикції та передачі її конституційному суду, який судить лише в масштабі Конституції, вже була реалізована на практиці, коли в 1920 році було створено Конституційний суд Австрії. Але лише після створення Федерального конституційного суду в 1951 році інституційна емансипація примножилася в Європі та частково за її межами, особливо в Африці та Латинській Америці. Протилежним типом є інтегрована конституційна юрисдикція, де конституційна юрисдикція покладена на верховний суд поряд з іншими юрисдикціями.

Відповідно до Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 роки основною метою Стратегії щодо розвитку конституційного судочинства є визначення пріоритетів щодо удосконалення конституційно-правового регулювання, насамперед з питань порядку добору суддів Конституційного Суду України, забезпечення їх добросовісності, професійної компетентності та політичної неупередженості, прозорих підстав та дієвих механізмів притягнення суддів до відповідальності, гарантування прийняття Конституційним Судом України обґрунтованих рішень і висновків, що ґрунтуються на засадах верховенства права, пріоритету прав і свобод людини, на цінностях і принципах, визначених Конституцією України [5]. Результатом реалізації Стратегії має стати ефективне конституційне судочинство, яке забезпечить справедливий розгляд справ Конституційним Судом України, ухвалення ним обґрунтованих рішень і висновків. Судді Конституційного Суду України мають бути добросовісними правниками із визнаним рівнем професійної компетентності та мати високі моральні якості, залишаючись вільними від будь-якого політичного впливу та підзвітними лише суспільству.

Відповідно до ст.7 Закону України «Про Конституційний Суд України» до повноважень Суду належить: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) офіційне тлумачення Конституції України; 3) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; 4) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою; 5) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України; 6) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України; 7) надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України; 8) вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України згідно з частиною другою статті 137 Конституції України; 9) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України [4].

Істотною проблемою сучасного конституційного судочинства в Україні є невиконання вердиктів Конституційного Суду України, на що неодноразово звертали увагу як іноземні, так і українські фа-

хівці. О.В. Щербанюк звертає увагу на те, що виконання рішень та висновків Конституційного Суду України є гарантією конституціоналізму та залежить від відповідного рівня конституційної та політичної культури суспільства [6, 45]. На сучасному етапі розвитку конституційного права рішення Конституційного Суду України більше не сприймається як документ, що лише визначає конституційність та неконституційність правових актів, а більше уваги надається тій обставині, що останні є основним засобом формування конституційної доктрини та розвитку Конституції України.

Висновок. Зазначені повноваження конституційних судів дозволяють цим судам виконувати роль охоронця конституції та гаранта прав і свобод людини. Ці повноваження створюють значні можливості для конституційних судів впливати на правову систему як «коригуючим», так і (певним чином) «випадковим» способом.

Список використаних джерел:

1. Cf. Tomuschat, «Das Bundesverfassungsgericht im Kreise anderer Verfassungsgerichte», dans Festschrift 50 Jahre Bundesverfassungsgericht, 2001, t. I, p. 245 (248 s.).
2. Häberle, «Das Bundesverfassungsgericht als Muster einer selbständigen Verfassungsgerichtsbarkeit», dans Festschrift 50 Jahre Bundesverfassungsgericht, 2001, t. I, p. 311 (312).
3. Limbach, «Das Bundesverfassungsgericht und der Grundrechtsschutz in Europa», NJW, 2001, p. 2913 (2919).
4. Закон України «Про Конституційний Суд України». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 35, ст. 376 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19/conv#n26>
5. Указ Президента України «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки» від 11.06.2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>.
6. Щербанюк О.В. Проблема виконання актів Конституційного Суду. Виконавче провадження: теорія та практика: монографія. За заг. ред. Р.Ф. Ханової, С.О. Кравцова. – Харків: Право, 2021. – 672 с.

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.62>

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ПОДОЛАННЯ КОРДОНІВ: ДІАПАЗОНИ ПЕРЕМІЩЕННЯ

Щербанюк О.В.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
ORCID 0000-0002-1307-2535*

Щербанюк О.В. Міграційні процеси та подолання кордонів: діапазони переміщення.

Вказується, люди переміщуються з місця на місце з давніх-давен. Одні переміщуються у пошуках нових економічних можливостей та перспектив. Інші тікають від життя в умовах збройних конфліктів, відсутності продовольчої безпеки, переслідувань, тероризму або порушення та обмеження прав людини. Треті – з метою уникнути несприятливих наслідків зміни клімату чи стихійних лих (зміна клімату) або в силу інших факторів. Міграційні процеси прямо залежні від можливості (або навпаки) особи переміщуватися з однієї держави у іншу, тобто долати кордони. Міжнародне товариство в умовах зростання масштабів такого глобального явища, як переміщення великих груп біженців та мігрантів розробляє все нові шляхи регулювання та спрощення процедури перетину кордонів

Стаття присвячена міграційним процесам в аспекті особистої мобільності та її можливостей, свободі пересування як невід'ємному аспекту індивідуальної автономії та імміграційному контролю приймаючої країни, який має вирішальне значення для факту міграції і подальшої реалізації прав і свобод мігранта.

Вказується, у світі використовують кілька типів національних кордонів: 1) відкритий кордон, 2) умовно відкритий кордон, 3) контрольований кордон, 4) закритий кордон. Як видно з наведених вище прикладів, існують різні ступені «відкритості» кордону, характер яких залежить від того, чи існує фізичний паспортний контроль (і чи застосовується він). Паспортний контроль з боку поліції або співробітників імміграційної служби може здійснюватися на деяких типах кордонів, але громадянам території призначення або територій, що беруть участь, дозволяється перетинати кордон не більше ніж за посвідченням особи без будь-яких додаткових дозволів, обмежень або умов.

Таким чином встановлено, міграційні процеси супроводжуються багатьма етапами переміщення особи, одним із найважливіших є перетин кордонів, які в свою чергу формують діапазони переміщення мігрантів.

Ключові слова: міграційні процеси, право на міграцію, громадянство, свобода переміщення, подолання кордонів, діапазони переміщення особи.

Shcherbanyuk O.V. Migration processes and overcoming borders: ranges of movement.

It is indicated that people have been moving from place to place since ancient times. Some move in search of new economic opportunities and prospects. Others are fleeing a life of armed conflict, food insecurity, persecution, terrorism, or human rights abuses and restrictions. Others - in order to avoid adverse consequences of climate change or natural disasters (climate change) or due to other factors. Migration processes directly depend on the ability (or vice versa) of a person to move from one state to another, that is, to cross borders. International society, in the context of the growing scale of such a global phenomenon as the movement of large groups of refugees and migrants, is developing more and more new ways of regulating and simplifying the procedure for crossing borders

The article is devoted to migration processes in the aspect of personal mobility and its possibilities, freedom of movement as an integral aspect of individual autonomy and immigration control of the host country, which is of decisive importance for the fact of migration and the further realization of the rights and freedoms of the migrant.

It is indicated that several types of national borders are used in the world: 1) open border, 2) conditionally open border, 3) controlled border, 4) closed border. As can be seen from the above examples, there are different degrees of “openness” of the border, the nature of which depends on whether physical passport control exists (and whether it is used). Passport control by the police or immigration officials may be carried out at some types of borders, but nationals of the destination or participating territories are only allowed to cross the border with ID without any additional permits, restrictions or conditions.

Thus, it was established that migration processes are accompanied by many stages of movement of a person, one of the most important of which is the crossing of borders, which in turn form the ranges of movement of migrants.

Key words: migration processes, the right to migration, citizenship, freedom of movement, overcoming borders, ranges of movement of a person.

Постановка проблеми. Люди переміщуються з місця на місце з давніх-давен. Одні переміщуються у пошуках нових економічних можливостей та перспектив. Інші тікають від життя в умовах збройних конфліктів, відсутності продовольчої безпеки, переслідувань, тероризму або порушення та обмеження прав людини. Треті – з метою уникнути несприятливих наслідків зміни клімату чи стихійних лих (зміна клімату) або в силу інших факторів.

Міграційні процеси прямо залежні від можливості (або навпаки) особи переміщуватися з однієї держави у іншу, тобто долати кордони. Міжнародне товариство в умовах зростання масштабів такого глобального явища, як переміщення великих груп біженців та мігрантів розробляє все нові шляхи регулювання та спрощення процедури перетину кордонів.

Аналіз наукових джерел. Слід відзначити, досліджуваним в роботі питанням їх змісту, сутності, правого забезпечення були присвячені роботи значної кількості науковців, зокрема, Авер'янова В.Б., Битяка Ю.П., Коломоєць Т.О., Комзюка А.Т., Лунченка Д.В., Нижник Н.Р., Сушинського О., Шестака В.С., Ярмиша О.Н. та інших дослідників.

Автор ставить собі за мету розкрити особливості міграційних процесів та подолання кордонів крізь призму діапазонів переміщення.

Вклад основного матеріалу. Ще у 2015 р. число мігрантів по всьому світу склало 244 мільйони людей, де водночас до 65 мільйонів осіб є вимушеними переселенцями, включаючи понад 21 мільйонів біженців, 3 мільйони осіб, які шукають притулку, і понад 40 мільйонів внутрішньо-переміщених осіб [1].

Окрім цього, міграційні процеси тісно пов'язані із свободою пересування, правом особи на зміну громадянства та місця проживання. Це активні права людини, що охоплюють такі права і свободи людей як: подорожувати з місця на місце в межах території країни, залишати країну і повертатися до неї, перетинати кордони, змінювати громадянство, залишатись на території іншої країни так довго, скільки дозволяє законодавство іноземної країни, свободу переміщення по території приймаючої країни, здійснювати цивільні, економічні, релігійні, сімейні права тощо.

Правова регламентація вищезазначених права і свобод здійснюється шляхом закріплення положень в текстах конституцій, нормативно-правових актах різних рівнів та служб, та нормах міжнародного права. Наприклад, стаття 13 Загальної декларації прав людини закріплює: «Кожна людина має право на свободу пересування та проживання в межах кордонів кожної держави. Кожен має право залишити будь-яку країну, включаючи свою власну, та повернутися до своєї країни» [2].

Якщо вище було вказано активні права і свободи людини, які є реальними, об'єктивними, тобто такі, що потребують від особи здійснення своєї право і дієздатності, то мета даної статті вказати на суб'єктивну сторону міграції, а саме – подолання кордонів. Зробимо акцент саме на процедурі перетину кордону, в залежності від успіху якої особа може мігрувати і реалізувати свої права і свободи на території іншої держави.

Свобода пересування обмежується різними способами, наприклад політичними рішеннями, міграційною політикою уряду, вимогою суспільства (тощо) і відрізняється в кожній країні. Такі обмеження, як правило, засновані на міркуваннях громадської охорони здоров'я, релігійних поглядах населення, правопорядку, національній безпеці. Ці умови фактично передують міграції особи, а отже поняттю свободи пересування. Обмеження на міжнародні поїздки людей (іміграція чи еміграція) є звичайним явищем. В середині країн свобода пересування часто більш обмежена для неповнолітніх, і кримінальне законодавство може модифікувати це право, оскільки воно застосовується до осіб, які обвинувачуються або засуджені за злочини (наприклад, умовно-дострокове звільнення, випробуваль-

ний термін, реєстрація). У деяких країнах свобода пересування історично була обмежена для жінок та представників несприятливих расових та соціальних груп [3, с. 102]. Обставини, як юридичні, так і практичні, можуть обмежувати цю свободу. Наприклад, країна, яка зазвичай дозволяє поїздки, може обмежити це право під час війни.

Обмеження можуть включати:

- 1) національні та регіональні офіційні тарифи на мінімальну заробітну плату, що перешкоджають виходу на ринок праці (вільне пересування чи міграція працівників);
- 2) офіційні посвідчення особи (внутрішні паспорти, свідоцтва про громадянство, закордонні паспорти), які необхідно мати при собі та пред'являти на вимогу;
- 3) зобов'язання осіб щодо реєстрації зміни адреси або партнера у державних органах;
- 4) протекціоністські місцеві/регіональні бар'єри для житлового будівництва та, отже, заселення у певні райони;
- 5) заборона придбання нерухомого майна та інших матеріальних цінностей;
- 6) нормативно-правове обмеження на переміщення певними маршрутами, відвідування іноземцями місць, доступ до яких є обмеженим або забороненим в силу різних причин;
- 7) політичну та суспільну активність, обіймання деяких посад тощо [4, с. 77].

Також, свобода пересування осіб може різко обмежитися, за умов скоєння правопорушення чи злочину. Обмеження можуть бути також накладені на засуджених злочинців, які перебувають на випробувальному терміні або умовно-достроково звільнених осіб. Особам, звинуваченим у скоєнні злочинів та звільненим під заставу, також може бути заборонено виїзд.

Хоча поїздки до країн і країн, як правило, дозволені (з деякими обмеженнями), більшість держав обмежують тривалість перебування тимчасових відвідувачів у країні. Це може залежати від країни громадянства та країни, до якої ви мігрували. У деяких випадках (біженці, яким загрожує безпосередня шкода здоров'ю після повернення до своєї країни, або осіб, які шукають притулку) безстрокове перебування може бути дозволене з гуманітарних міркувань, але в більшості інших випадків перебування зазвичай обмежене. Одним помітним винятком із цього є вільне пересування людей у Європейському Союзі, де громадяни будь-якої країни ЄС та Європейської асоціації вільної торгівлі зазвичай мають безстрокове перебування в інших країнах [9, с. 15]. Тож у більшості країн світу для в'їзду на їх територію негромадянам потрібна віза або інша форма дозволу на в'їзд. Ті, хто в'їжджає в країни, порушуючи правила, що вимагають таких документів, часто піддаються депортації, затриманню чи ув'язненню.

Окрім цього, більшість країн вимагають, щоб їх громадяни виїжджали за дійсним паспортом, проїзним документом, виданим міжнародною організацією, або, у деяких випадках, документом, що засвідчує особу. Умови видачі та повноваження уряду відмовляти у видачі паспорта варіюються в кожній державі. За певних обставин країни можуть видавати проїзні документи (наприклад, перепустку) іноземцям, тобто особам, які не є власними громадянами. Отже, наявність виданого паспорта не гарантує декларація про виїзд із країни. Особі може бути заборонено виїзд із країни з ряду причин, таких як перебування під слідством як підозрюване, відбування кримінального покарання, невиконання боргу або створення загрози національній безпеці.

У деяких країнах заборона на виїзд може набувати форми анулювання раніше виданого паспорта. Наприклад, Сполучені Штати можуть анулювати паспорти за своїм бажанням [5]. Деякі країни, такі як колишній Радянський Союз, вимагали, щоб їх громадяни, а іноді й іноземці отримували виїзну візу, щоб їм дозволили залишити територію.

Звідси, вважаємо за потрібне запропонувати наступний термін: «діапазон руху» - це реальна відстань, яку може пройти особа, що мігрує відповідно до міжнародного і національного законодавства обох країн. Якщо особа належним чином перетнула кордон, очевидно вона пройшла міграційний контроль (дільницю) та опинилася в іншій державі. В такому випадку граничний діапазон переміщення особи перевіряється саме на дільниці і продовжується в подальшому на території іноземної держави, тож діапазон руху особи може бути двох видів – переміщення до кордону та всередині приймаючої країни.

Повертаючись до питання перетину кордону, то зазначимо, що у минулому, переважна більшість держав мали відкриті міжнародні кордони або на практиці, або через відсутність будь-яких правових обмежень. Багато авторів, таких як Джон Мейнард Кейнс, визначили початок 20-го століття і особливо Першу світову війну як момент, коли такий контроль став звичайним явищем [6, с. 37].

Кордони зазвичай визначаються як географічні кордону, що накладаються або такими особливостями, як океани і місцевість, або політичними утвореннями, такими як уряди, суверенні держави, федеративні держави та наднаціональні утворення. Політичні кордони можуть бути встановлені через війну, колонізацію або взаємні угоди між політичними утвореннями, що проживають у цих областях; Створення цих угод називається делімітації кордонів [7, с. 47].

Деякі кордони, такі як внутрішні адміністративні кордони більшості держав або міждержавні кордони в межах Шенгенської зони, відкриті та повністю не охороняються. Більшість зовнішніх політичних кордонів частково або повністю контролюються, і їх можна законно перетнути тільки в спеціально відведених прикордонних контрольно-пропускних пунктах, а сусідні прикордонні зони також можуть контролюватись.

У світі використовують кілька типів національних кордонів:

1) відкритий кордон – це кордон, який забезпечує вільне переміщення людей між юрисдикціями без жодних обмежень на пересування та відсутність суттєвого прикордонного контролю. Кордон може бути відкритим кордоном через навмисне законодавство, що дозволяє вільне пересування людей через кордон (де-юре), або кордон може бути відкритим кордоном через відсутність правового контролю, відсутність належного правозастосування або належного нагляду за кордоном (де-факто). Прикладом першого є Шенгенська угода між більшістю членів Європейської економічної зони (ЄАВТ та ЄС). Прикладом останнього є кордон між Бангладеш та Індією [8, с. 203].

2) умовно відкритий кордон - дозволяє перетинати кордон людям, які відповідають певному набору умов. Прикладом умовно відкритого кордону є кордон будь-якої країни, що дозволяє пересування осіб, які шукають притулку, через застосування або Конвенції про статус біженців 1951 р., або міжнародне право, що дозволяє людям перетинати кордон, щоб уникнути ситуації, коли їхньому життю загрожує безпосередня небезпека, або значна небезпека. Інший приклад – кордон між Ірландією та Великою Британією. Обидві країни дозволяють необмежене пересування своїх громадян, але для того, щоб мати право на таке пересування через Ірландське море, від цих же громадян може знадобитися надати в морських портах та аеропортах докази того, що вони є громадянами Великої Британії чи Ірландії. Ці перевірки проводить поліція, а не імміграційна служба.

3) контрольований кордон – дозволяє пересування людей між різними юрисдикціями, але накладає обмеження, котрий іноді значні обмеження для цього пересування. Цей тип кордону може вимагати, щоб особа, яка перетинає цей кордон, отримала візу або в деяких випадках може дозволити короткий період безвізового в'їзду в нову юрисдикцію. На контрольованому кордоні завжди є будь-який метод документування та реєстрації переміщень людей через кордон для подальшого відстеження та перевірки дотримання будь-яких умов, пов'язаних з візою або будь-якими іншими умовами перетину кордону. Контрольований кордон накладає обмеження на те, що особа, яка перетинає кордон, може робити в новій юрисдикції, це зазвичай проявляється в обмеженнях на працевлаштування, а також обмежує тривалість часу, протягом якого особа може законно залишатися у новій юрисдикції.

4) закритий кордон – перешкоджає переміщенню людей між різними юрисдикціями з обмеженими або відсутніми винятками, пов'язаними з цим переміщенням. Ці кордони зазвичай мають паркани або стіни, в яких закриті будь-які ворота або прикордонні переходи, і якщо ці прикордонні ворота відчинені, вони зазвичай дозволяють пересування людей тільки у виняткових обставинах. Можливо, найвідомішим прикладом закритого кордону, що зберігся, є демілітаризована зона між Північною Кореєю і Південною Кореєю.

Як видно з наведених вище прикладів, існують різні ступені «відкритості» кордону, характер яких залежить від того, чи існує фізичний паспортний контроль (і чи застосовується він). Паспортний контроль з боку поліції або співробітників імміграційної служби може здійснюватися на деяких типах кордонів, але громадянам території призначення або території, що беруть участь, дозволяється перетинати кордон не більше ніж за посвідченням особи без будь-яких додаткових дозволів, обмежень або умов.

Таким чином, міграційні процеси супроводжуються багатьма етапами переміщення особи, одним із найважливіших є перетин кордонів, які в свою чергу формують діапазони переміщення мігрантів.

Список використаних джерел:

1. New York Declaration for Refugees and Migrants // A/RES/71/1. 2016. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_71_1.pdf.
2. Загальна декларація прав людини ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948.
3. Dowty, Alan, *Closed Borders: the Contemporary Assault on Freedom of Movement*. Yale University Press, 1989.
4. Bauböck, R. (2009). «Global Justice, Freedom of Movement and Democratic Citizenship». *European Journal of Sociology*. 50 (1): 1. doi:10.1017/s000397560900040x.
5. Haig v. Agee, Passport Act of 1926. <http://cdn.loc.gov/service/l1/usrep/usrep453/usrep453280/usrep453280.pdf>.
6. Keynes, J.M. (1920) *The Peace of Versailles* by J.M. Keynes, Author of «The Economic Consequences of The Peace» in *Everybody's Magazine*, September, pp. 36–41.
7. Slater, Terry (2016). «The Rise and Spread of Capitalism». In Daniels, Peter; Bradshaw, Michael; Shaw, Denis; Sidaway, James; Hall, Tim (eds.). *An Introduction To Human Geography* (5th ed.). Pearson. p. 47.
8. Sidaway, James; Grundy-Warr, Carl (2016). «The Place of the Nation-State». In Daniels, Peter; Bradshaw, Michael; Shaw, Denis; Sidaway, James; Hall, Tim (eds.). *An Introduction To Human Geography* (5th ed.). Pearson.
9. Яковюк І.В. Громадянство ЄС: поняття і співвідношення з національним громадянством. Проблеми законності. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2010. Вип. 107. С. 13–22.

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія ПРАВО

Випуск 73

Частина 2

*Коректура • авторська
Комп'ютерна верстка • Світлана Головченко
Дизайн обкладинки • Катерина Шанта*

Підписано до друку 02.11.2022. Папір офсет. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Умов.друк.арк. 23,94. Формат 60x84/8.

Тираж 100 прим.
Видавець і виготовлювач ФОП «Ященко»